
СРЕМСКА МИТРОВИЦА
ИСТОРИЈСКИ АРХИВ • СРЕМ •

Главни уредник:
Др Ненад Нинковић, Одсек за историју – Филозофски факултет, Нови Сад

Редакција:
Др Ненад Лемајић, Одсек за историју – Филозофски факултет, Нови Сад
Др Ђорђе Ђурић, Одсек за историју – Филозофски факултет, Нови Сад
Нада Симић Лемајић, Историјски архив „Срем“, Сремска Митровица
Др Петер Шолтес, Историјски институт Словачке академије наука, Братислава
Др Дејана Васин, Нови Сад

Лектор:
Татјана Пивнички Дринић

Превод резимеа:
Љиљана Тубић

Издавач:
Историјски архив „Срем”

Тираж:
500

САЈНОС ШТАМПАРИЈА
21000 Нови Сад, Момчила Тапавице 2
Тел./факс: +381 21 499-461

ISSN:1451-3676

СПОМЕНИЦА

ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА „СРЕМ”

17

СРЕМСКА МИТРОВИЦА
2018.

Овај број часописа „Споменица историјског архива СРЕМ“
штампан је захваљујући материјаланој помоћи
Града Сремска Митровица и
Покрајинског секретаријата за културу, јавно информисање
и односе с верским заједницама

САДРЖАЈ
CONTENTS

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ
ARTICLES AND TREATISES

Мр Дејан Јакшић
Обнова и утврђивање граница Бодрошке жупаније (1699-1730) 11
Dejan Jakšić, MA
Restoration and establishing of borders of the Bodrog county (1699-1730) 21

Жарко Панић, мср
Становништво Жабља у XVIII веку 22
Žarko Panić, MA
The inhabitans of Žabalj in the 18th century 32

Др Василије Драгосављевић
Војвођански Словаци у Организацији југословенских националиста (1923–1929) 33
Vasilije Dragosavljević, PhD
The vojvodinian Slovaks in the Organizations of Yugoslav nationalists (1923-1929) 48

Др Небојша Петровић,
КПЈ и интелигенција у Војводини после Другог светског рата 49
Nebojša Petrović, PhD
CPY and the Intellectuals in Vojvodina after the Second World War *64*

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА
CONTRIBUTION AND MATERIALS

Биљана Лучић, Радослав Ј. Муждека
Резултати заштитних археолошких истраживања изведених 2012. године у малој цркви у Сремској Митровици 67
Biljana Lučić, Radoslav J. Muždeka
Results of the protective archeological research carried out in 2012 in Sremska Mitrovica's small church 87

др Милица Кисић Божић, др Дејана Васин
На граници два царства у Аустро–турском рату 1716-1718. 88
Milica Kisić Božić, PhD, Dejana Vasin, PhD
At the border between the two empires in the Austro-turkish war 1716–1718 . . 109

Ненад Ђокић, мср
Принудна наплата пореза у Сремској Митровици 1873–1878. Порез на земљу 110
Nenad Đokić, MA
Forced Tax collection in Sremska Mitrovica 1873–1878. Land-tax 134

Радован Сремац
Шидско намесништво од 1934. до 1939. 135
Radovan Sremac
Vicarge of Šid between 1934 and 1939. 154

Светлана Љубљанац
Експропријација поседа Илочког властелинства Одескалки 155
Svetlana Ljubljanac
Expropriation of the Odescalchi manor property in Ilok. 164

Др Слободан Бјелица
Митинзи у Срему 1988. године 165
Slobodan Bjelica, PhD.
Mass political rallies in Syrmia in 1988 185

АРХИВИСТИКА
ARCHIVAL SCIENCE

Дејан Мостарлић, Вања Санадер
Црквене матичне књиге у Историјском архиву „Срем“, актуелно стање и статус у важећим законским оквирима, услови и могућности њихове трајне заштите 189
Dejan Mostarlić, Vanja Sanader
Church master files in the Historical archive ”Srem” current situation and status in valid legal frames, conditions and possibilities of their permanent protection 215

Дејан Мостарлић
Кроз грађу и најзначајнија документа архивског фонда Српско певачко друштво „Кранчевић“ из Сремске Митровице 217
Dejan Mostarlić
Through the materials and most important documents of the archival found Serbian singing society „Krančević” from Sremska Mitrovica 235

Ивана Петровић
Руска емиграција кроз документа Архива Војводине 236
Ivana Petrović
Russian emigration in the documents of The Archive of Vojvodina 245

Александар Бурсаћ
Надлежности и организациона структура Краљевске банске управе Дунавске бановине: Пољопривредно и просветно одељење 246
Aleksandar Bursać
Jurisdiction and organizational structure of the Royal banate administration in the Danube banate: Agricultural and educational departments 256

ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ
REVIEWS AND NOTES

Др Горан Васин
Goran Vasin, PhD
Michaela und Karl Vocelka, *Franz Joseph I – Kaiser von Österreich und König von Ungarn. Eine Biographie* 258

Др Горан Васин
Goran Vasin, PhD
Милош Тимотијевић, *Злато четника и партизана – деконструкција једног мита, финансије и отпор окупатору у Србији и Југославији 1941–1945*. . . 262

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ
ARTICLES AND TREATISES

94(497.113)»1699/1730»
930.25:353(497.113)»1699/1730»

Мр Дејан Јакшић, архивски саветник
Архив Војводине,
Нови Сад
dejan.j@arhivvojvodine.org.rs

ОБНОВА И УТВРЂИВАЊЕ ГРАНИЦА БОДРОШКЕ ЖУПАНИЈЕ (1699–1730)

Сажетак: Бодрошка жупанија је формално обновљена кад и Бачка, 1699. године, али су њена територија, администрација и само постојање од почетка били спорни, што је довело до сукоба војних и цивилних надлештава. Ракоцијев устанак је одложио њено укидање, а владар јој је обновио институције 1715. године, али без утврђене границе, што је изазвало жестоко противљење друге жупаније. Неодрживо стање покушало се решити судским путем; заинтересоване стране су лобирале и обраћале се централним властима и наредних година уследили су званични поступци, комисијска испитивања, разграничења, прикупљања података и покушаји решавања спора. У овом раду се прате ток спора и покушаји обнављања рада и утврђивања територије Бодрошке жупаније. За трајну обнову Бодрошке жупаније нису постојали објективни услови и она је 1729/30. године престала правно деловати и потпуно се инкорпорирала у Бачку.

Кључне речи: Бодрошка жупанија, Бачка жупанија, велики жупан, Петроварадински Шанац, палатин, границе, попис, порез.

Уласком простора Бачке у оквире хабзбуршке државе стекли су се услови за обнову рада цивилне администрације по средњовековним узорима. Пре турског ропства на овом подручју су деловале две жупаније – Бачка и Бодрошка. Бачка жупанија је обухватала јужну половину области са средиштем у Бачу. Бодрошка жупанија је обухватала северну половину Бачке са седиштем у утврђеном Бодрогу који се налазио код данашњег Бачког Моноштора на Дунаву. Мањи део области контролисала је и севернија Чонградска жупанија.

У несигурном времену после Карловачког мира 1699. године, добу ратова, сукоба и сталног померања становништва, настао је дуготрајни спор око обнове, конституисања, територије, раздвајања, разграничења и постојања

засебне Бодрошке жупаније. Као територијално заинтересована страна, поред ове три жупаније, појављује се и војска, јер су објективни војни разлози наметали успостављање војне границе уз велике реке. Спор је обележио прве деценије рада цивилне жупанијске администрације у Бачкој, али се у мањем обиму протегао и кроз цео XVIII век.[1]

Прва обнова (1699–1703). У исто време када је обновљена Бачка жупанија, цар Леополд I је дипломом од 2. децембра 1699. године именовао грофа Јаноша Хенрика Турнона (Tournon/Thurnon) за великог жупана Бодрошке жупаније.[2] Границе жупаније нису биле одређене у овој дипломи и цела територија је била спорна јер уопште није експроприсана из Бачке жупаније, тако да је ово именовање на папиру само допринело општој територијалној и административној конфузији у опустелим пограничним крајевима. Нови велики жупан је морао да спроведе административно уређење на територији која не спада у војну границу и у обновљену Бачку жупанију. Велики жупан тек што је именован, жупанија није имала ни службенике а Беч се опходио као да је у жупанији све административно уређено. Већ 1700. године су почели да убирају порез, 1.183 форинте за Бодрошку жупанију и 1.527 форинти за Бачку.

Турнон је, а да се није представио војној власти, или руководству Бачке жупаније, почео да обавља дужност великог жупана и самовољно је радио на томе да одреди себи територију жупаније. Из Петроварадинског Шанца, који је именовао за седиште жупаније, 28. јануара 1702. године послао је проглас за 18 места, у коме је, између осталог, забранио да се порез уплаћује у касу Бачке жупаније. Затим се 13. фебруара и званично прогласио за великог жупана и позвао је представнике тих 18 места на инаугурацију у Петроварадинском Шанцу с 20 форинти новчане глобе.

Из две окружнице позната су нам имена тих 18 места које је велики жупан одредио као територију под својом јурисдикцијом: Сента, Мол, Петрово Село, Бечеј, Алмаш, Надаљ, Жабаљ, Ђимишфалва, Деспот Сентиван, Врбас, Сенто-

---

1 Borovszky Samu, *Magyarország vármegyéi és városai: Bács-bodrog vármegye*, II, Budapest 1909, 133–155; *Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monografiája*, I, Zombor 1896 (CD, 2011), 321–434; Lajčo Matković, *Bačko-bodroška županija, Sombor (1688–1849)*, Analitički inventar (1688–1728), VIII/1, Sremski Karlovci 1987, VII–XIV (*Istorijat tvorca fonda*) / Лајчо Матковић, *Бачко-бодрошка жупанија (1688–1849)*, Каталог одабраних садржаја докумената (1688–1728), VIII/1, Нови Сад 1999, 1–6 (*Историјска белешка о фонду*). Наредни општи подаци, исправљени и допуњени подацима из грађе, узети су из ових дела.

2 Турнон је вероватно потицао из француске грофовске породице која се настанила у Пољској (Johann von Tarnowski). Приликом дипломатске мисије упознао је палатина Пала Естерхазија (Esterházy) који га је оженио сестром своје супруге и постао му покровитељ. Палатин му је омогућио да политички напредује и био је проглашен за великог жупана Бодрошке жупаније. Међутим, у служби цара Леополда није дуго остао, него је као дипломата приступио Ракоцију.

маш, Хеђеш, Емушић/Секић, Суботица, Роглатица, Рићица, Мељкут и Петроварадински Шанац. Према томе се може утврдити да је велики жупан одредио себи источне делове Бачке као своју територију, само што су територије око Тисе биле предвиђене за војну границу, а унутрашње делове је обновљена Бачка жупанија већ раније узела у своју територију, претендујући и на Потисије.[3]

Дошло је до сукоба између надлештава. Становништво је пружало отпор дуплом опорезивању, и затражена је помоћ војске. Генерал Леополд Шлик (Schlick) послао је 16. марта 1702. извештај о овоме Војној команди. У допису се жалио на ситуацију и, између осталог, навео да је Турнон ранио среског начелника Бачке жупаније и његовог слугу у Петроварадинском Шанцу. За све проблеме Шлик криви Дворску комору која не ради свој посао савесно, а због незаинтересованости надлежних три жупаније захтевају исте територије за себе. Пошто је Турнон већ био именован за великог жупана, а територије жупанија постоје, војна власт је одредила да је све законито, и да нити се жупанија може укинути нити се позив великог жупана опозвати; стога моли све странке да поштују туђе територије. Турнон је пак, према краљевском указу, проглашен кривим за присвајање територија жупанији и због неправилности приликом убирања пореза. Двор је одредио војну помоћ за Бачку жупанију како би средила ситуацију на територијама где постоје немири. Обе жупаније су имале проблема и са војном границом и дошло је до територијалних размирица, а више властелина је изгубило имања која су ушли под надзор војне границе. Турнон се бунио зато што је Комисија за уређење војне границе упадала на његову територију око Тителa, која према старим привилегијама припада Бодрошкој жупанији, и да Комисија говори становништву да одбија послушност жупанијским властима јер је оно под војном јурисдикцијом. Обратио се Угарској дворској канцеларији и она му је обећала да му неће отимати територију. Исто је тражио и од Дворског ратног савета,[4] али је упозорен да не омета рад Комисије, а она је задужена да реши сукоб међу жупанијама. Комисија је већи део Бодрошке жупаније присвојила за војну границу, и тако је престала да постоји. Дворска комора и Врховна војна команда су 1703. године одлучиле да споје две жупаније, али је у то време већ био започео Ракоцијев устанак и избили су етнички сукоби.[5]

Друга обнова. Током Ракоцијевог устанка (1703–1711) Бачка је пострадала, становништво је побегло, насеља су опустошена и морао се обновити целокупан живот. Уништена је и архива Бачке жупаније са документацијом од 1696.

3 S. Borovszky, *Нав. дело*, 327; *Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monografiája*, I, 133–134.

4 Архив Војводине, Нови Сад, Ф. 2, Бачко-бодрошка жупанија (у даљем тексту: АВ, ББЖ), 1688–1715/12а.

5 S. Borovszky, *Нав. дело*, 328–333; *Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monografiája*, I, 134–135.

до 1702. године. Цар Карло VI је поново успоставио Бачку жупанију, иако са умањеном територијом, али је функционисање жупаније наилазило на препреке. Поред војних и политичких проблема, епидемија и непогода, рад жупаније је кочило и то што се њене границе нису могле тачно утврдити. Војна граница је и даље постојала на територији жупаније, али ван њене јурисдикције. Успостављање још једног ентитета само је узбуркало страсти и отворило ново поглавље сукоба.

Након Бачке жупаније Карло VI је обновио институције Бодрошке жупаније. За великог жупана именовао је 25. октобра 1714. грофа Пала Надашдија (Nádasdy),[6] али нико ни у Бечу ни у Пожуну није знао где се тачно та жупанија налазила. То се види и у дарованом грбу од 18. јануара 1715. који представља тврђаву Бодрог погрешно позиционирану према рекама Дунаву и Тиси.[7]

Жупанија је имала великог жупана и печат с грбом, али није имала границе. Велики жупан Надашди је сматрао троугао Дунава и Тисе за територију жупаније, а престоницу је сместио у Петроварадински Шанац. Инсталација је била 25. марта 1715. и на њу су позвани представници војне власти и Бачке жупаније.[8] Војна власт се противила формирању нове жупаније; Лефелхолц (Löffelholz), командант Петроварадинске тврђаве, демонстративно није хтео доћи, а нису хтели да дођу ни коморски изасланици. Они су, као и принц Еуген Савојски, сматрали да није време за раздвајање жупанија јер се народ спрема на бег.[9] Том приликом изабрани су жупанијски службеници: поджупан Матија Урбанец (Urbanecz), нотар Имре Остроицки (Osztroiczky) и благајник Михаел Грубер (Grueber).

Неодрживо стање покушало се решити судским путем. Заинтересоване стране су се обратиле Палатинској курији и наредних година уследило је неколико званичних поступака и комисијских испитивања, разграничења и покушаја решавања проблема. За потребе расправе прикупљани су подаци о средњовековним жупанијама и поседима. После турског дисконтинуитета са средњовековном државом, великих ратова, покрета народа и устанака, важно је било да се старим документима поткрепе жупанијска права, да су се, на пример, одређена насеља налазила у овој или оној жупанији и сл. На одговарајућим местима тражени су подаци и прављени изводи, исписи, пописи и преписи.[10]

---

6 *Libri Regii/ Királyi Könyvek*, XXX, 41.
7 *Libri Regii/ Királyi Könyvek,* XXX, 427.
8 АВ, ББЖ, 1688–1715/37.
9 АВ, ББЖ, 1716/104.
10 Дејан Јакшић, *Средњовековни преписи у фонду Бачко-бодрошке жупаније*, Годишњак Историјског архива града Новог Сада, бр. 7, Нови Сад 2013, 46–52.

Разграничења. Комисија на челу са босанским бискупом Патачићем састала се 21. јануара 1716. у Сомбору, и након што је саслушала заинтересоване стране и проучила документе донела је закључке: да се Бодрошка жупанија налази на територији између Дунава и Тисе; да се граничи са жупанијама Барања, Срем, Чанад и Тамиш (?); да је име добила по порушеној тврђави Бодрог; да Суботица и Сомбор припадају Бодрошкој жупанији. Због изузетно хладног времена и снега Комисија није обилазила терен, него су закључке донели без увида у право стање. Питање тачне границе остало је да се утврди по прибављању доказа.[11]

Међутим, Бачка жупанија се није помирила са овим одлукама и већ је у марту захтевала нову комисију. Такође је лобирала на двору. Преко агената, који су обилазили архиве и консултовали се са ученим људима, прикупљала је доказе у своју корист. Велики жупан се непрекидно противио раздвајању и предлагао је да се помоћ тражи од принца Еугена Савојског.[12] Након смрти бискупа Патачића палатин је прво за председника нове комисије именовао вацког препозита Андраша Беркеша (Berkes), а кад се он због болести повукао,[13] печујског каноника Шебешћена Главенича (Glavenics). Нови председник је позвао жупанијске делегате у Сомбор за март 1717, али због неслагања рад није отпочео до септембра. Напокон, 15. септембра осмочлана Мешовита комисија изашла је у околину села Моноштора на Дунаву да са сведоцима утврди некадашње постојање тврђаве Бодрог.[14] После већања, доказа и деветодневног обиласка терена, 19. септембра Комисија је одржала закључни састанак у Мандри (Нова Паланка). Као граница две жупаније одређена је река Мостонга која се улива у Дунав код Букина. Територија између Дунава и Мостонге припада Бачкој жупанији, осим Сеплака, Уроша, Физинде/ Физека, села и пустара око Товаришева. Констатовано је да је Бодрошка жупанија некада постојала као самостална жупанија на територији између Дунава и Тисе. Места испод Мостонге према Врбасу, са изузетком именована четири, припадала су Бодрогу. О припадности Футога и насеља у његовој околини која се у старим документима воде у обе жупаније није одлучено. Властелинска права су остала нетакнута. Обе жупаније су добиле право да уколико нађу нове доказе могу да затраже корекцију границе.[15] На овај начин средњовековне границе међу

11 АВ, ББЖ, Књ. 221, 7–17.
12 Л. Матковић, *Нав. дело*, 1716/64 (стр. 24); L. Matković, *Нав. дело*, 1716/64 (стр. 10).
13 АВ, ББЖ, 1717/18.
14 АВ, ББЖ, 1717/57.
15 АВ, ББЖ, Књ. 221, 23–26, 87–90.

жупанијама су у хабзбуршкој држави добиле нови облик, тако да су у већој мери замениле територију коју су покривале.[16]

Бодрошка жупанија је након одлуке Комисије на конгрегацији од 20. септембра почела да формира управу и изабира службенике. За првог поджупана је именован барон Ђорђе Пејачевић, Имре Остроицки за нотара, Михаел Грубер за благајника, Штефан Хајл (Hail) за комесара, Јосип Римац за среског начелника Футошког среза а Франц Рихтер (Richter) за начелника Тителског среза. Нова жупанија је подељена на два среза – на Тителски, који се простирао од Кера и Врбаса до ушћа Тисе, и Футошки, који се простирао од Петроварадинског Шанца до Букина, обухватајући Парабуђ, Пивнице и Деспот Сентиван. Предвиђено је да се престоница жупаније налази у Петроварадинском Шанцу и да се за жупанску резиденцију обнови коморска зграда, а да се насељу дарује градска привилегија.

Први задатак је било пописивање насеља новоформиране територије, али је обухваћено само 15 насеља (Кађ, Ковиљ, Лок, Мошорин, Госпођинци, Алмаш, Кер, Куцура, Деспот Сентиван, Пивнице, Парабуђ, Гајдобра, Обровац, Крстур и Сент Михаљ) и Петроварадински Шанац („смештен између Дунава и Тисе"), 273 породице које су обавезне да плаћају порез, односно 655 особа, мада се тешко могло рачунати на опорезивање јер су насеља уништена током последњег турског похода. Бодрошка жупанија је на Партикуларној конгрегацији (30. октобар 1717) сумирала попис места које јој је Палатинска комисија приписала и констатовала бежање становника у војна места, немогућност пописа у Потисју и тренутно расељена места (Сивац, Врбас). Места Футошког властелинства (варош и села Бегеч, Кува, Гложан, Петровац, Пирош и Алпар), девастаирана током последњих војних операција, које је жупанија и поред изузећа у комисијској одлуци сматрала својим, нису обухваћена пописом.[17]

Палатин је строго наредио Бачкој жупанији да се придржава одлуке о раздвајању и поштује досуђено како се не би изазивали забуне и спорови.[18] Бачка је невољно склопила уговор са Бодрошком жупанијом 21. јануара 1718, у коме се међусобно обавезују да поштују одлуке Комисије и јурисдикције и у наредном периоду преузму насеља. Кардинал Чаки је и поред тога наставио да ради на раздвајању.[19] Велики жупан Надашди је 1719. године желео да реорганизује жупанију. На генералној конгрегацији 3. марта је за поджупана

16 Вид. промене у средњовековним жупанијским границама на карти: *Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monografiája*, I, 640/A.

17 АВ, ББЖ, Књ. 221, 27–42. Алмаш је недуго затим расељен (Петроварадински Шанац), а Сент Михаљ је запустео (Силбаш).

18 АВ, ББЖ, 1718/34.

19 АВ, ББЖ, 1718/44.

поставио Матију Урбанеца уместо остарелог Пејачевића. Упозоравао је суседну жупанију да не прима пореске обавезе од Суботичана, пошто је Суботица после разграничења припала Бодрошкој жупанији.[20]

И поред тога, Бачка жупанија је 1719. године наставила да свестрано ради на уједињењу. За жупанијског заступника у Бечу, а затим и у Пожуну, одређен је нотар Ласло Барањаји (Baranyai) који је требало да двору предочи грешке настале приликом раздвајања, посебно у расподели давања и терета, због чега становници одлазе у Срем.[21] Ангажовани су агенти, а угледним правницима из других јурисдикција упућивани су позиви на сарадњу и састанак, како би се издејствовала нова палатинска одлука.[22] Притиснута наметима, Бодрошкој жупанији се жалила да многи становници прелазе на њену територију те заправо живе на две стране.[23] Државној скупштини у Пожуну указано је на изузетно тешко стање и званично су упућене жалбе на раздвајање и неправилно распоређене терете који су остали само њој.[24]

Подручје Бачке је пописано 1715. године, али тај попис није потпун пошто је Војна граница онемогућавала пописној комисији да ради свој задатак. За потребе опорезивања 1718. и 1719. године сачињен је попис бодрошких села: пореске главе (461), земља, стока, виногради. Футог, посебно, имао је 140 глава и богате трговце. Порез 1716. године у оквиру једне жупаније био је 20.460, 1718. – 4.600, а разрезани порез за 1719. износио је 15.220 форинти.[25] Генерална конгрегација одржана 10. децембра утврдила је буџет за 1720. годину на 17.324 форинте.

Попис из 1720. године даје нам потпуније податке.[26] Од укупно 58 насеља у Бачкој Бодрошка жупанија је обухватала је 27, две вароши/трговишта Петроварадински Шанац и Футог и 25 насеља: Алпар, Бегеч, Букин, Деспот Сентиван, Гајдобра, Гардиновци, Кађ, Кер, Крстур, Ковиљ, Куцура, Лок, Мошорин, Обровац, Парабуђ, Параге, Петровац, Пирош, Пивнице, Шове, Сент Михаљ, Силбаш, Темерин, Турија, Врбас. На територији жупаније је било 641 опорезиво домаћинство, 594 кметовска и 47 осталих. Укупан број домаћинстава је био 962, и то 23 мађарска, 14 немачких и 604 српска. Укупан број људи је био 5.772.

Бачка жупанија је морала да прихвата одлуке комисија и виших органа, али је по окончању једног одмах кретала ка новом спору. Стални жупанијски из-

20 АВ, ББЖ, 1718/118.
21 АВ, ББЖ, 1719/14, 22, 48.
22 АВ, ББЖ, 1719/33, 35, 53, 55, 123.
23 АВ, ББЖ, 1719/68, 98.
24 АВ, ББЖ, 1719/82, 91, 100.
25 АВ, ББЖ, 1719/115.
26 Попис су вршили службеници из других јурисдикција, док је Бачка жупанија слала своје људе у друге жупаније: АВ, ББЖ, 1720/64.

асланик у Бечу Барањаји трудио се да ситуацију одржи, а жупанија је сматрала да за своје аргументе има све више подршке.[27] Палатин је почетком 1720. године удовољио захтевима и дозволио преиспитивање граница. Након поновног поступка, пролонгирања, ангажовања спољних арбитара и изношења мишљења,[28] нова Комисија је у септембру у Бају донела изненађујућу одлуку. По новој пресуди територије жупанија су практично замењене: повучена је линија од испод Купусине на Дунаву до испод Бечеја на Тиси. Подручје северно од линије је припало Бодрошкој жупанији а јужно Бачкој жупанији.[29] Ова подела је више одговарала првобитном положају жупанија, али се Бачка жупанија успротивила, јер спор није ни покренула са намером да добије територије од Бодрошке жупаније, већ да се она укине. Ова подела је само повећавала збрку и Карло VI је наредио да се жупаније разграниче због утврђивања опорезивања и да се утврди коначно број домаћинстава у њима. Палатину је наложио да реши пореске и територијалне размирице.[30] Ова територијална подела, на папиру и мапи, пошто су жупаније „заједно администрирале", остала је до њеног законског укидања.[31]

Гашење Бодрошке жупаније. Године 1721. настављени су зађавице око појединих места, апелације и сукоби око јурисдикције. На основу палатинске наредбе за корекцију граница на терену су радили његови делегати.[32] Велики жупан Бачке жупаније кардинал Чаки и жупанијска конгрегација указивали су високим властима на тешко стање, неправду и глобљење бедног народа од стране палатинских и бодрошких извршилаца у области где је највише земље ипак имала држава (комора).[33] Палатин је крајем године наредио да се све одузете територије Бодрошке жупаније имају вратити без одлагања како би се избегли судски трошкови.[34] У јуну је умро велики жупан Бодрошке жупаније Надашди, а Дворска комора упућује Дворској канцеларији захтев да се жупанија укине и велики жупан не именује, јер су због ове жупаније настале велике невоље и спорови. Упркос овом захтеву владар је именовао новог великог жупана, бајског властелина Марка Цобора (Czobor), који је, без икаквог успеха, наставио борбу.

27 АВ, ББЖ, 1719/7, 9, 11, 14.
28 АВ, ББЖ, 1719/19, 20, 22, 28, 71, 77.
29 АВ, ББЖ, 1719/113.
30 АВ, ББЖ, 1719/109.
31 Вид. нпр. мапу из 1766. године: https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeptar/252/view/?bbox=1013%2C-4678%2C4270%2C-3101
32 АВ, ББЖ, 1721/25, 53, 55, 56, 57.
33 АВ, ББЖ, 1721/18, 39, 53a, 66.
34 АВ, ББЖ, 1721/10, 11.

Пореска питања била су највидљивија, Угарска дворска канцеларија је захтевала одвојено полагање рачуна две жупаније.[35] С друге стране, Бачка жупанија је упорно сматрала подручје Бодрошке својом пореском зоном, односно игнорисала је њено постојање. Приликом израде пописа 30 места, почевши од Петроварадинског Шанца, у циљу опорезивања 1725/26. године бодрошка места су уписана као Доњи срез Бачке жупаније.[36]

Бачка жупанија се обратила јуна 1723. године Дворском ратном савету тражећи да се не дозволи раздвајање жупанија и да се ослободи вишка војних обавеза. Цар је пак удовољавао молби Бодрошке жупаније за обнову међужупанијског процеса и наставак реинкорпорације граничарских места у њу.[37] Централни органи власти до краја деценије по разним питањима кореспондирају са Бодрошком жупанијом и њеним функционерима, као да ради у пуном капацитету.[38] Дугови који су без жупанијског знања направили неки службеници Бодрошке жупаније били су разлог да се донесе и закон на Државној скупштини о таквим случајевима.[39] Обрачуни и дуговања из тих година дуго су били на дневном реду.[40]

У високим круговима је 1724. године преовладавало мишљење да се укине Бодрошка жупанија, али је још неколико година она опстала. Према државном закону, морала се изградити жупанијска кућа, центарална зграда жупанијске администрације, али се Бачка жупанија 1727. године оправдавала тиме да већ 12 година има размирице са Бодрошком жупанијом.[41] Још једном, 1728. године покушао је Цобор да код цара издејствује утврђивање граница између две жупаније, али је он пренео палатину да се то питање одложи до решавања питања војничких места, да стање остане исто до нових судских и комисијских одлука.[42] Палатин је дао мандат печујском препозиту Габријелу Бакићу (Bachich) да предводи суд са делегатима о том питању, које је овај предвидео за 15. април, али до њега није дошло.[43]

35 АВ, ББЖ, 1722/9, 17, 49, 61, 68; 1724/69.
36 АВ, ББЖ, 1723/103; 1725/147.
37 АВ, ББЖ, 1723/92, 99.
38 АВ, ББЖ, 1727/87, 90 итд.
39 *Magyar törvénytár (Corpus Juris Hungarici), 1657–1740. évi törvényczikkek*, Budapest 1900, 634 (Законски члан 84).
40 Milan Jakovljević, Lajčo Matković, *Bačko-bodroška županija (1688–1849)*. Katalog odabranih regesta (1727–1755), VIII/2, Novi Sad 1991, 1731/183, 185–186, 188 (стр. 29); 1732/112 (стр. 36); 1734/85 (стр. 50).
41 АВ, ББЖ, 1727/95.
42 АВ, ББЖ, 1728/41.
43 АВ, ББЖ, 1728/130, 134, 136.

Жупанијски суд Бодрошке жупаније заседао је још крајем 1727. године у Суботици под руководством поджупана Михаља Словенича (Szlovenics).[44] Велики жупан Цобор је 24. маја 1728. у Бају извршио избор чиновника, уместо Словенича за поджупана је именовао Франца Хамершмита (Hammerschmied) са нижим службеницима. Жупанијска конгрегација је послала Хамершмита и његовог заменика на Државну скупштину да траже подршку за жупанију, али су тамо дочекани са подсмехом. Задња конгрегација жупаније одржана је у Бају (Цоборово властелинство) 14. марта 1729. под председништвом Хамершмита, са по два среска начелника и заклетника, а тема су били трошкови. У септембру 1728. године умире велики жупан Цобор, чиме је Бодрошка жупанија изгубила последњег покровитеља и престала да постоји.

Тако је крајем 1729. односно почетком 1730. године Бодрошка жупанија престала правно деловати и потпуно се инкорпорирала у Бачку. Угарско намесничко веће 4. фебруара 1730. јавило је цару да је Бодрошка жупанија лишена сваке јурисдикције и чиновништва, да правно више не постоји. Када су се састављали спискови за функције које треба попунити за Парламент, великог жупана Бодрошке жупаније су скинули са списка с образложењем да ни жупанија више не постоји. Наредили су Хамершмиту да врати печат жупаније, пошто она више не постоји, па ни функција великог жупана. Хамершмит је дуго избегавао да врати печат и жупанијску архиву, на чему је Бачка жупанија упорно инсистирала. Нема података о томе како се то завршило, али пошто је бар један део архиве Бодрошке жупаније завршио у Бачкој жупанији, вероватно да је на крају Хамершмит пристао да преда све.[45] Ипак, ту није био крај – коначну судбину Бодрошке жупаније решавале су наредне генерације жупанијских и државних дужносника.[46]

---

44 АВ, ББЖ, 1727/101.

45 Хамершмит је 1743, потражујући своју неисплаћену плату од правног наследника Бачке жупаније, тврдио да је посао поджупана обављао до марта 1733. године.

46 Вид.: Дејан Јакшић, *Једно архивско истраживање из XVIII века – Предмохачки акти везани за раздвајање Бачке и Бодрошке жупаније*, Споменица Историјског архива „Срем", бр. 16, Сремска Митровица 2017, 193–202. После три деценије спор је обновљен. Царица Марија Терезија је издала декрет о одвајању Бодрошке жупаније и дала инструкцију за њено спровођење, за шта је формирана комисија. Бачка жупанија се целом поступку успротивила и рад Комисије је одложен. Именовани велики жупан Бодрошке жупаније је 1768. године покренуо спор, који је поново проузроковао велику преписку и правне радње, али је због противљења и опструкције цео поступак обустављен. За потребе расправа прикупљане су на веродостојним местима две врсте документације: оне о раду претходних комисија и оне о средњовековним жупанијама. Државна скупштина могла је 1802. једноставно одлучити да пошто Бодрошка жупанија већ дуже времена заједно администрира са Бачком, законски се проглашава њихово уједињење.

Dejan Jakšić, MA, archives consultant
The Archive of Vojvodina
Novi Sad
dejan.j@arhivvojvodine.org.rs

RESTORATION AND ESTABLISHING OF BORDERS OF THE BODROG COUNTY (1699–1730)

SUMMARY

In the Middle Ages, there were two separate counties at the territory of Bačka and these were South Bacz and North Bodrog counties. After the liberation from the Turks, there began a long lasting dispute about the restoration and the borders of the Bodrog County that marked the beginning of work of the Civil County Administration and also spread through the whole of the 18th century. Bodrog County was renewed in 1699 as well as the Bacz County, but its territory, administration and the sole existence had been contentious from the start which led to the conflicts between civil and military authorities. Rakoczi's rebellion postponed its cancellation and the ruler renewed its institutions in 1715, but without established borders which caused fierce antagonism of the other county. The untenable situation was supposed to be resolved legally, the interested sides lobbied and turned to central authorities and in the following years there came official trials, commission interrogations, delimitations, data collecting and efforts to solve the disputes. This paper follows the course of the dispute, efforts to renew the work and establish the Bodrog County territory. There did not exist objective conditions for the permanent restoration of the Bodrog County and in 1729-1730, it legally ceased to exist and was incorporated into the Bacz County.

94(497.113 Жабаљ)”17”
314.117(497.113 Жабаљ)”17”

Жарко Панић, мср
Докторанд
Жабаљ
zarezabalj@yahoo.com

СТАНОВНИШТВО ЖАБЉА У XVIII ВЕКУ

Сажетак: Жабаљ је 1702. године ушао у састав Потиско-поморишке војне границе. У попису становника из 1720. могу се видети имена и презимена деведесет његових становника. Забележена су и презимена породица које до данашњег дана живе у Жабљу. По подацима из 1746/1747. сви становници Жабља били су православне вере и било је четири свештеника. У раду се прати историјат досељавања породица у село током XVIII века.

Кључне речи: Жабаљ, Војна граница, Шајкашки батаљон, становништво, етимологија презимена.

Жабаљ је насеље које се званично први пут помиње 1514. за време устанка Ђерђа Доже, када је забележен као утврђење.[1] Као и читава Бачка, после 1526. нашао се под влашћу Османлија, како је формално остало до 1699, тј. до потписивања Карловачког мира. Ипак, Жабаљ су раније напустиле Османлије,[2] и у том смислу је важан догађај везан за предају Тителa (28. јула 1688). Иако су око Тителa вођене борбе и у наредним годинама (1691, 1694, 1695) како би аустријске трупе стациониране у њему одржавале везу са главном армијом, која је стајала у Банату, код Жабља је 1696. подигнут мост преко Тисе и осигуран са више шанчева.[3]

---

1 Душан Ј. Поповић, *Срби у Бачкој до краја осамнаестог века*, Београд 1952, 99.

2 Велики бечки рат је почео османском опсадом Беча 1683. Исте године Османлије је поразила удружена хришћанска војска под вођством пољског краља Јана III Собјеског. Рат је настављен до 1697, када су отпочели преговори у Сремским Карловцима. Мир је потписан 26. јануара 1699. Османлије су напустиле Угарску и Трансилванију (John S. C. Abbott, *The Empire of Austria; Its Rise and Present Power*, New York 1882, 326; Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији 1526–1918*, књ. 1, Нови Сад 2016, 109–133).

3 Олга Зиројевић, *Турска владавина (1526–1699)*, Шајкашка историја, књига I, Нови Сад 1975, 117. Вид. и: Moriz Edlen von Angeli, *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen,* Wien 1876, 8; Бранко Бешлин, *Евгеније Савојски и његово доба*, Нови Сад 2016, 299–318.

Како је по одласку Османлија Бачка дошла под власт Хабзбуршке монархије и у њој убрзо почело организовање војнограничарских насеља, Жабаљ се нашао међу њима. Организовани су нови генералати Посавско-подунавски[4] и Потиско-поморишки.[5] Две главне тврђаве Потиско-поморишке границе били су Сегедин и Арад, а имала је око 2.500 војника, тј. граничара.[6] Тител, који је био једно од стратешки најважнијих места, припао је Посавско-подунавској граници. Заједно са њим у њу су у Потиску границу ушли Ковиљ и Сентиван, затим Жабаљ, Чуруг и Надаљ, при чему је Жабаљ ушао са својим пустарама Пашка, Чичов и Мартинци.[7]

У току 1702. и наредне 1703. покренуто је а затим и спроведено стално насељавање Срба и коначно уређење Потиско-поморишке војне границе. Велик број српских насељеника који се налазио у привременим становима у околини Будима, Острогона, Коморана и других градова северне Угарске пресељен је у Потисје, Поморишје и јужну Бачку, где су појачали српско становништво.[8] На овом простору, Срби су у складу са честим сеобама највише узгајали стоку, и тако је остало све до друге половине XIX века. Томе је доприносило и много пашњака, тј. пустара, којима је обиловао и Жабаљ, док их је у Потиској војној граници било укупно 65.[9]

По спровођењу војнограничарске организације у Жабљу су биле смештене две коњичке и две пешадијске компаније. Иако је било предвиђено да у њима буде 250 граничара, тај број није испуњен, тако да их је било свега 90.[10] Село је напредовало и када је у њему Дворска комора, поред Ракоцијевог устанка, 1707. отворила тридесетницу[11], што је наишло на противљење Славонског генералата који је тврдио да она штети трговцима воловима и коњима. Међутим, војне и коморске власти у Сегедину су доказивале да је та тридесетница добро постављена и да скраћује пут трговаца који прелазе из Баната, а ерару доноси знатну корист, па је и даље задржана.[12]

Од 1703. до 1711. током трајања Ракоцијевог устанка Срби су доживели многе проблеме и страдања, посебно у Бачкој, па и на простору будуће

4 Седиште Славонског генералата било је у Осијеку.
5 Његово седиште било је у Сегедину.
6 Michael Hochedlinger, *Austria 's wars of emeregence 1683–1797*, London 2003, 241.
7 Д. Ј. Поповић, *Срби у Бачкој*..., 46–47.
8 Јован Савковић, *Преīлед īостанка, развиīка и развојачења Војне īранице*, Нови Сад 1964, 22.
9 РОМС, М 8.551; Д. Ј. Поповић, *Срби у Бачкој*..., 46–47.
10 Д. Ј. Поповић, *Срби у Бачкој*..., 31.
11 Врста царине.
12 Славко Гавриловић, *Од Карловачкоī мира до сīварања баīаљона*, Шајкашка историја, књига I, Нови Сад 1975, 122.

Шајкашке области.[13] Недуго после Ракоцијевог покрета, 1716. почео је нови рат са Турцима. У пролеће 1717. Турци су стигли до Тителa и разбили одред царске и српске војске. Оскудица и глад су притискали становништво ,,а што су сиромаси и урадили били за ова два лета и то, преко нас ходећи цесарска армада, свех потрошила", каже се у представци потиских капетана, међу којима су били и Живан Зорић из Жабља и Јован Лазаревић из Чуруга. У пролеће 1717. жабаљски оберкапетан Вулин Илић[14] молио је митрополита Викентија Поповића Хаџилавића да би он ,,обзнанио у двор цесарски за такове наше невоље како дајемо, ћуприје правимо и проче; словом изрешти се не може".[15]

Први попис становништва у Угарској после Карловачког мира извршен је 1715, али он није задовољио хабзбуршки двор; стога је било опште мишљење да га треба ревидирати. Због рата са Османским царством[16] то је било могуће тек 1720. године. Овог пута попис је извршен и у војним границима (Потиској, Поморишкој и Подунавској), што 1715. није био случај, јер су војне власти одбиле да дозволе пописивање граничара. По правилнику и упутству пописивачи су у спискове уносили само оне који су били дужни да плаћају порез, а не и оне који су били ослобођени од њега, као свештеници и племићи. Они становници који су имали само кућу, као и они који су били без ње, нису уношени у попис, јер нису били пореске главе. Они су по-

13 Непосредан повод за избијање устанка били су порез и ратне контрибуције, сурово понашање царске војске, као и проблеми који су настали у вези са обавезама сељаштва да војсци обездеби превоз и коначиште. Вођа устанка био је Ференц Ракоци. Најпре је букнуо као сељачки устанак, али се покрету од јесени 1703. прикључује и већи део племства, жупанијских чиновника, аристократије и становништва градова источне Мађарске. Срби су у већини били на страни двора. У знак захвалности за такав став, цареви Јосиф I и Карло VI су потврдили српске Привилегије. Устанак је завршен миром у Сатмару 1711. којим се владар обавезао да поштује мађарски устав и да укине све установе стране мађарском правном систему, да се спорна питања решавају на државном сабору, итд. (Петер Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002, 177–182).

14 О Вулину Илићу има сасвим мало података. Он се јавља одмах после Велике сеобе међу најугледнијим српским официрима. Године 1691–1692. молили су изасланици српског народа Дворски ратни савет да се Вулин, тада капетан који се у оно време налазио у затвору у Сегедину, пусти на слободу. Прославио се 1706. у борби против Шведа код Кечкемета. У Мартоношу је 1711. био оберкапетан, а 1717. оберкапетан у Жабљу. Имао је сина Станка. Чини се да 1719. није био у животу јер се као оберкапетан у Жабљу јавља Живан Зорић. Вулин је био веома храбар официр, те је за храброст одликован златном колајном на четвороструком ланцу. (Д. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. I, 171).

15 Д. Ј. Поповић, *Срби у Бачкој*..., 33–34.

16 Аустро-турски рат трајао је од 1716. до 1718. Хабзбурзи су се заправо прикључили Венецији која је ратовала са Турском од 1714. Рат је завршен миром у Пожаревцу 1718. Монархија је добила Банат са Темишваром, северну Србију укључујући Београд и Олтенију у Румунији. Османско царство је задржало Пелопонез, а Венеција Јонска острва и Далмацију. (Barbara Jelavich, *History of the Balkans*, Cambridge 1983, 68; Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Нав. дело*, 185–190; Дејан Микавица, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срби у Црној Гори 1496–1918*, Никшић 2017, 77–83).

писани само уколико су због неког занимања или неке зараде потпали под попис као трговци, занатлије, итд.[17] На тај начин је и Жабаљ пописан 1720. Попис је значајан и са социоекономског аспекта јер су наведени и подаци о занимањима појединаца. Из тог пописа сазнајемо следеће чињенице о броју војничких домаћинстава и врстама земљишта:[18]

	Домаћина	Удовица	Инквилина[19]	Засејано жита	Ливада	Винограда	Приход од продаје стоке (фор.)
Жабаљ	90	9	-	1218	148	-	100
Чуруг	91	6	6	1052	336	10	100

У попису се налазе имена становника Жабља из 1720:[20]

Прва коњичка компанија: оберкапетан Живан Зорић; мајстор Малета Јешић, слуга утврђења; Радивој Николић, плаћа 300 форинти пореза; Угрин Јанковић, рибар; Атанацко Ландсер, надничар; Милош Етиначки, Субота Немац, надничари; Саво Скандаловић, Велимир Поповић, Неша Апић, Пера Папић, Милин Лазић, надничари; Михајло Светко, надничар; Станимир Славојовић, Ћира Савић, Остоја Волиновић, рибари; Марко Забоновић, надничар; Мишко Лакић, Палко Крстоношин; Радоша Величковић, Вучић Бранков, Стојко Марковић, рибари; Јован Папић, кочијаш; Дражa Петковић, Пано Тарањац, рибар; Васо Јерков, рибар; Михајло Поповић, рибар, Кузман Мутавић, надничар; Плавша Ивановић, рибар; Мијат Свирац, рибар.

Друга коњичка компанија: Поручник Јован Вицков, трговац; мајстор Сава Николић; Марко Дивјак; Вељa Лаћански, Мишко Веселиновић; Ђука Пустајић, Лепоје Поповић, Јанко Црни, кочијаш; Петко Бошковић, Сивко Мрчикин, рибар. Петар Рашић, кочијаш; Росмир Ивановић, надничар; Радивој Мутави, кочијаш; Петко Црни, кочијаш; Рајко Сочивар, Сима Швејчић, Радомир Стојшин. Мишко Чонка, надничар и лекар; Стојан Сочивар, надничар; Ђурица Керић, Стојан Непергаћин, лађар; Дабо Сивковић, Милутин Ранисављевић. Радо Живан, Мркша Новаковић, Јовица Сивковић, Марко Јовић, Митар Милић, Остоја Чонканин, Ђука Кузмановић, рибар; Кера Путниковић.

Прва пешачка компанија: Капетан Михајло Ивановић, трговац; заставник Мирко Марковић, рибар; мајстор Сивко Остојин; Степановић Нешо, Саво Бодоловић, Мирко Обровић, рибар; Рајо Шиномбогарин; Вељa Лудошанин, Станислав Грујић, Субота Шокишић, Михајло Међанин, Атанацко

17 РОМС, М 8.548, РОМС, М 8.549; Иван Јакшић, *Из пописа становништва Угарске: почетком XVIII века*, књ. I, Нови Сад 1966, 8–9.

18 РОМС, М 8.548, РОМС, М 8.549; Живан Сечански, *Пописи становништва Бачке током XVIII века*, Београд 1952, 269–270.

19 Бескућника.

20 И. Јакшић, *Нав. дело*, 359–360.

Радивојевић, кочијаш; Радивој Мађанин, Јован Пурак, рибар. Мијо Табак; Боса Тодоров, Јован Мркшин, рибар.

Друга коњичка компанија: Живан Ивановић, Срђан Бели, рибар; Марко Кавраја, рибар; Остоја Никшић; Михајло Злоколица, Станоје Јерков, рибар; Тодор Николић, Мијо Бељин, рибар; Павле Куљанин, рибар; Станко Продановић, Стојко Ковјанић; Граја Чонка, надничар.

Имена су пописивана на латинском, па су тако пописивачи прилагођавали српска имена латинском изговору. Осим тога, попис из 1720. сведочи о новом административном уређењу које је заживело на простору Јужне Угарске и које је практично свега деценију након заузимања поменуте територије предузело конкретне мере како би се стекао увид у стање на терену.

Земље је у Граници било доста у слободном коришћењу граничара. Ливаде су биле подложне поплавама, а сено углавном слабог квалитета. Пашњака је било довољно, пошто су Жабаљ и Чуруг користили простране пустаре, па су имали одређене приходе од продаје стоке. Могућности продаје житарица су биле повољне. У Жабљу није било винограда. Оскудевало се шумама, а пошто је набавка дрвета била доста скупа, за огрев се највише употребљавала трска. Воденица није било, а рибарством се бавило осамнаест породица. Међу граничарима су била и три сточна трговца са укупним приходом од 200 форинти, по један колар и бродар. За откуп из турског ропства двојица граничара из Жабља платила су 650 форинти.[21] Забележено је и да се 1740. жупанијска власт жалила на Жабаљ како има обавезу да издржава 90 војника, а пореских обвезника има око 300.[22]

Године 1746/47. помиње се да су сви становници Жабља Срби православне вере. Било је четири свештеника: Петар, Јаков, Лазар и Михајло. Поп Петар је био ожењен, али у кући је живео без рођака. Поп Јаков је имао пет ожењених и два неожењена брата и рођака, који сви живе у једној кући. Поп Лазар је имао у домаћинству два ожењена брата, а поп Михајло једног ожењеног брата и једног рођака. Осим њих, у месту је постојао и један учитељ. Споменута лица не плаћају никакве пореске дажбине, јер су од тога ослобођена. У самом Жабљу, као парохијском месту, била је једна камена црква, коју је подигла породица капетана Зарића. Њеној градњи нису ничим допринели ни свештеници ни становници села. Жабаљска парохија је обухватала и село Госпођинци, као филијално насеље, али у њему 1746/47. није било ни цркве, ни свештеника. Становници Госпођинаца су желели да подигну себи цркву, али је владика Висарион Павловић затражио да му се на име тога плати 50 форинти таксе за одобрење. Владичина димница од ове парохије је износила чак 18 дуката годишње, што је добијао у новцу, а поред тога и нешто пшенице, јечма и зоби.

21 С. Гавриловић, *Нав. дело*, 129–130.
22 Д. Ј. Поповић, *Срби у Бачкој*..., 99.

То су Жабаљ и Госпођинци давали заједно.[23] У каснијем периоду помињу се и први католички верници у Жабљу. Они су спадали у надлежност тителске римокатоличке жупе, која је бројала 280 католика у 11 насеља (1794).[24]

Пошто је Хабзбуршка монархија победила Османско царство и Пожаревачким миром 1718. проширила своју територију на крајеве јужно од Саве и Дунава, Војна граница у Бачкој је изгубила на значају, па се поставило питање њеног расформирања. Ипак, то није учињено све до 1741, када је отпочет процес развојачења. Године 1750/51. дошло је до расформирања Потиске и Поморишке и дела Подунавске војне границе. Овом приликом њиховом становништву је остављена могућност да се одлучи за останак у новоформираном Потиском крунском диштрикту, у који су у прво време ушла сва насеља уз Тису, укључујући и Тител, или да пређу у Сремску војну границу.[25] Наиме, заокупљена Ратом за аустријско наслеђе (1740–1748) Марија Терезија се нашла у ситуацији да су мађарски сталежи били спремни да јој помогну у том рату али су заузврат тражили развојачење Војне границе и инкорпорирање њене територије у оквире угарских жупанија.[26]

Познато је да се један део граничара и њихових официра одселио у Русију, а међу њима је било и оних из Шајкашке, о чему сведочи и назив Мошорин за једно од њихових насеља у Новој Србији. Та сеоба је ослабила српски народ у Потиској војној граници, али у којој мери – тешко је одговорити. Сеоба се одиграла 1750/51. Најближи попис пре ње је био 1720, а следећи 1769.[27] Жабаљ је имао представнике на протестном скупу у Бечеју 1750. где је као један од шанчева послао једног „ешкута и депутира" да се боре против укидања Границе.[28]

Приликом развојачења Потиске и Поморишке војне границе, мађарски магнати су упорно настојали да развојачене граничаре задрже под жупанијским властима. Формирана је комисија под председништвом генерала барона Енгелсхофена која је имала задатак да испита граничаре који сталеж хоће да приме – провинцијални или војнички. Из Жабља су се за прелазак у провинцијални сталеж изјаснили: хаднађ Јовица Вушедин, Ђурађ Поповић и барјактар Лазар Мађански. За останак у војничком сталежу изјаснио се капетан Михаљ Соринга (Михајло Соринкић).[29]

---

23 Срета Пецињачки, *Записи о потиско-поморишким насељима и црквама из 1746/7. године*, Зборник Матице српске за историју, бр. 26, Нови Сад 1982, 173.

24 Katona István, *A kalocsai érseki egyház története*, Kalocsa 2001, 72.

25 С. Гавриловић, *Нав. дело*, 132–133.

26 Нил Попов, *Военныя поселенія Сербовъ въ Австріи и Россіи*, у: Вестникъ Европы, Санкт Петерсбург 1870, 595; Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Нав. дело*, 227–231.

27 РОМС, М 8.547; Д. Ј. Поповић, *Срби у Бачкој до...*, 63.

28 Мита Костић, *Српска насеља у Русији: Нова Србија и Славеносрбија*, Београд 1923, 33.

29 Исто, 34–36.

Главне поданичке обавезе становништва у Провинцијалу су били порез (контрибуција) и урбаријалне дажбине Комори. Жабаљ је 1756/57. плаћао 1.249 форинти контрибуције и 624 форинте урбаријалног пореза. Дажбине према Комори, поред урбаријалног ценза, састојале су се још од: осмине јагањаца, пчела, пшенице, јечма, зоби, проса, вина, новчане дажбине од Рома (Census Zingarorum), воденичне таксе, аренде на крчме при воденицама, аренде од риболова на већим барама, аренде од скеле, пашарине на страну стоку и таксе од „Грка"-трговаца. Таксу од Рома Жабаљ је плаћао девет година, аренду од риболова од 1753. до 1761. а таксу од „Грка" од 1754. до 1760. године.[30]

Жабаљ је 1763. ушао у састав Шајкашког батаљона који је формиран исте године, по одлуци Марије Терезије. Уређење и рад Батаљона били су регулисани на основу Регуламента, који садржи 91 тачку. У састав Батаљона су најпре ушла места Тител, Лок, Мошорин, Гардиновци, Вилово и Жабаљ, а у размацима по неколико година касније: Госпођинци, Ковиљ (Доњи и Горњи Ковиљ), Шајкаш, Кађ, Чуруг и последњи Надаљ. Територија која је улазила у састав Батаљона административно је била подељена прво на четири, а после на шест компанија (чета). Жабаљ је припадао трећој компанији.[31] Први командант Батаљона био је мајор Теодор фон Станисављевић.[32] Ступио је на дужност 1. новембра 1763. године.[33] Године 1776. Шајкашки батаљон је имао око 1.000 шајкаша.[34] Касније, 1789. у Жабљу се као представник војних власти помиње Димитрије Јовановић.[35] На самом крају XVIII века, у Шајкашкој је формирано ново насеље – Ђурђево. Становници Жабља су заједно са мештанима Кађа, Сентивана, Госпођинаца и Мошорина изгубили део својих пашњака и због тога су обештећени.[36]

Честа презимена у Бачкој су она настала на основу места из ког је неко дошао, нпр.: Чоканица, Чокански, Сомборац, Сомборски, Кађански, Лугумерски (Лугумер је некадашње насеље, јужно од Сомбора), Пачарић (Патка, некада насеље у близини Крчедина), Скандарски (Скандала, данас потес у пољу Илока у северном Срему), Хорњак (Хрњак, данас потес у пољу Доњег Ковиља), Цигурски (Цигура, некадашње насеље, данас пуста у околини Чуруга), Давидовац (Давидово је вероватно постојало као насеље), Сарајлић, Бечејац,

30 С. Гавриловић, *Нав. дело*, 134–135.
31 Архив Војводине (АВ), Ф. 8, кутија 1.
32 Сахрањен је у манастиру Ковиљ. Аврам Ђукић, *Срби пуковници и генерали у Аустро-Угарској од 1704–1905*, РОМС, М 8.226.
33 РОМС, М 8.551.
34 Johann Schwicker, *Geschichte der österreichischen Militärgrenze*, Wien–Teschen 1883, 146.
35 АВ, Ф.8, кутија 1.
36 Franz Vanitschek, *Specialgeschichte der Militargrenze*, Wien 1875, 114.

Узелац, Борђа (Борђош, негде испод Чуруга).[37] Постоје и презимена настала на основу назива неког народа, нпр. Рус или Француз. Презимена могу да означавају и територијалну или локалну припадност, као нпр. Хорват или Шокица.[38] У основи неких презимена налазе се називи биљака, нпр.: Блитва, Блитвин, Оштрика, итд.[39] Имамо и презимена настала од назива митолошких бића која по народном веровању имају натприродну моћ да утичу на нечији живот: Дракулић, Дракула, итд.[40] Од назива оружја долази презиме Ћулум (ћулум – топуз, буздован).[41] Презимена су настајала и по називима занимања: Варга (мађ. обућар), Калајџија, Пушкаров, Дунђерин, Ћурчић, Шамшал (посредник, трговац), Соларић, Чешљар, Бастаја/Бастајин (од бастах, носач), Грк (трговац).[42] Занимљиво је порекло презимена Шикопарија. Сматра се да реч шикопарија означава хајдучког, односно разбојничког јатака. Постоје и презимена настала од ознака државне или црквене хијерархије: Вајдић (од мађ. вајда – војвода), Витез, Протић, Попов, итд.[43] Презимена настала на основу војне хијерархије су: Аднађев, Валентир (волонтер), Капетанов, Плацмуров, Плацмајор, Стражмештров, Фелбапов, Барјактаров, итд.[44] Презимена су давана и на основу личних особина, као нпр.: Шушак, Мудринић, Певалица, Шегуљев (од шега, шала).[45] Презиме Апић, које се у Жабљу помиње 1768. године, долази од мађарске речи ара, што значи отац.[46] Познато је, такође да велики број породица има надимке, тзв. шпицнамете (од нем. речи за надимак – Spitzname).[47] Ова појава је распрострањена широм Војводине, а настале је из потребе да се чланови великих породица са истим презименом лакше разликују.[48]

37 Гордана Вуковић, Љиљана Недељков, *Речник ӣрезимена Шајкашке (XVIII и XIX век)*, Нови Сад 1983 26–30.
38 Исто, 31–32.
39 Исто, 36–37.
40 Исто, 39.
41 Исто, 41.
42 Исто, 46.
43 Исто, 48.
44 Исто, 48–49.
45 Исто, 52.
46 Велимир Марјановић, *Срӣски ӣрезименик*, Нови Сад 2002 15.
47 Долази од немачке речи *Spitzname* и значи надимак, у овом случају породични надимак.
48 Чонкићеви су имали 17 надимака. Неки од њих су: Шајадини, Рачини, Пурђини, Кукини, Бацини, итд. Стојшини се деле на Коритарове, Чичине, итд. Милошеви имају надимак Соларић. Тешини имају надимак Бељин.

Постоје и подаци када су одређена презимена први пут забележена у матичним књигама,[49] навешћемо нека од њих:[50]

Апић	1768.	Јовичин	1810.	Радин	1787.
Барјактаров	1774.	Капетанов	1794.	Радовић	1788.
Бачкалић	1790.	Кађански	1777.	Радојичић	1774.
Белић	1774.	Костић	1757.	Радојчин	1828.
Бељин	1772.	Крга	1781.	Рајчетић[97]	1804.
Бошков	1777.	Крајнов	1768.	Роскабаница	1774.
Бркић	1817.	Лазаревић	1750.	Сарајлић	1797.
Булић	1793.	Лакић	1779.	Скандалски	1774.
Богосављев	1783.	Латинкић	1788.	Скелећић	1785.
Вајдић	1837.	Љуштин	1779.	Стефановић	1749.
Везилић	1787.	Марић	1775.	Степанов	1746.
Величков	1774.	Марковић	1772.	Стефанов	1794.
Вучков	1808.	Мијатов	1779.	Стојшин	1749.
Герић	1774.	Мијин	1784.	Стојшић	1766.
Дивнин	1803.	Миличић	1784.	Татарски	1790.
Димић	1810.	Милошев[98]	1770.	Тешин	1814.
Дунђерски	1782.	Митровић	1795.	Торбица	1796.
Дунђерић	1790.	Недић	1793.	Трбојевић	1785.
Дунђерин	1793.	Новаков	1798.	Ћирић	1773.
Живанов	1761.	Оштрик	1777.	Ћулибрк	1797.
Живковић	1792.	Оштрика	1823.	Ћурчија	1782.
Злоколица	1783.	Панић	1790.	Ћурчин	1792.
Злоколичин	1787.	Павлов	1761.	Француз	1769.
Злоколицки	1852.	Папић	1771.	Цветић	1797.
Иђудов (Иђидов)	1791.	Пилићарски	1783.	Чавић	1787.
Ивановић	1806.	Платнаров	1788.	Чешљар	1786.
Илић	1768.	Плавшин	1754.	Чокански	1766.
Јанков	1777.	Плачкић	1773.	Чонкић	1774.
Јованкин	1772.	Поповић	1759.	Шамшал	1790.
Јованов	1763.	Попов	1780.	Шикопарија	1778.
Јовановић	1799.	Проданов	1783.	Шокица	1785.
Јуришин	1807.	Пустајић	1779.	Шуњов	1716.

49 Година коју наводимо није година досељавања, већ када се нека породица први пут помиње у матичним књигама, што значи да је та породица вероватно и пре тога живела у Жабљу.

50 Г. Вуковић, Љ. Недељков, *Нав. дело*, 71–198.

51 Једна грана породице Рајчетић пореклом је из Пераста у Боки которској. Они су се презивали Криводољани и припадали су племену Кучи. Одатле су се одселили у Призрен, а затим

Српска презимена у Жабљу су настајала на различите начине. Многа од њих су се очувала од XVIII века до данашњег дана. Та презимена су сведочанство о етничком карактеру Жабља. Као насеље које је у XVIII веку пролазило кроз различите форме административног уређења Хабзбуршке монархије и његово становништво је у новим околностима било стављено пред изазове и посебно задатак одбране државе. Заузврат, дати су услови у којима је српски народ имао више простора за живот. Осим тога, становници Жабља у XVIII веку су били војници укључени у државну службу. Становништво Жабља у XVIII веку је еволуирало од једног минорног насеља у јужној Бачкој за време османске власти, до места које је било саставни део Шајкашког батаљона. Такође, место се развило и са економског аспекта и постало је традиционално средиште неке административне јединице (општина, срез, архијерејско намесништво). Све је то погодовало увећању популације села.

су прешли у Угарску и примљени су у шајкашку службу, тако да су живели негде у горњем току реке Тисе где су се налазиле шајкашке посаде. Из тих крајева су се доселили у Жабаљ, где данас постоје две породице са истим презименом, али различитим пореклом.

Žarko Panić, MA
Doktorand
Žabalj
zarezabalj@yahoo.com

THE INHABITANTS OF ŽABALJ IN THE 18TH CENTURY

SUMMARY

After the Turks had left, Bačka came under the Austrian rule and it meant the change of the master for the inhabitants of Žabalj. Military border was formed immediately and Žabalj found itself inside it, where it would remain until the disbanding, i.e. until the demilitarization. The first census in Hungary after the Treaty of Karlowitz was held in 1715, but this did not please the Austrian Court, thus the general opinion was that it should be revised. Due to the war with Turkey, it was not possible until 1720. We own a videlicet census of the Žabalj inhabitants from 1720. In 1763, Žabalj became a part of the Šajkaš battalion and remained there until its disbanding in 1873. Frequent surnames in Žabalj are those formed according to the place a person had come from. There are data about the first mentioning of a certain surname in the master files. Some families in Žabalj have nicknames in order to be differentiated from the families with the same surnames.

329.17ОРЈУНА(497.113)
323.1(=162.4)(497.113)"1923/1929"

др Василије Драгосављевић,
истраживач сарадник
Историјски институт
Београд
v.dragosavljevic@yahoo.com

ВОЈВОЂАНСКИ СЛОВАЦИ У ОРГАНИЗАЦИЈИ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ НАЦИОНАЛИСТА (1923–1929)

Сажетак: Рад има за циљ да расветли политичку позадину и идеолошке мотиве због којих се део словачког становништва Војводине прикључио натпартијској Организацији југословенских националиста (ОРЈУНА). Приказан је и кратак историјат организованог политичког деловања војвођанских Словака кроз Словачку националну странку и њене комплексне односе са главним чиниоцима политичке сцене Краљевине Срба Хрвата и Словенаца. Посебна пажња посвећена је пропагандном раду орјунашке организације међу словачким становништвом Војводине и његовим конкретним резултатима.

Кључне речи: Словаци, Војводина, Организација југословенских националиста, Словачка национална странка, мађаризација, аграрна реформа.

Словачко становништво присутно је на просторима данашње Војводине од средине XVIII века. Велики феудални намети и насилна рекатолизација евангелистичких верника мотивисали су део словачког становништва да напусти своје матичне карпатске територије и насели се на простору јужне Угарске.[1]

1 Занимљиво је напоменути да се од средине XVIII века развијају јаке српско-словачке везе на културно-просветном плану које се очитују у великом броју истакнутих српских интелектуалних радника који своје образовање стичу на лицејима у Братислави, Модри, Кежмарку и другим образовним центрима словачког дела Хабзбуршке монархије. Међу њима налазе се Павле Јулинац, Тодор Јанковић Миријевски, Јоаким Вујић и др. С друге стране, истакнути словачки интелектуалци Јован Грос, Андреја Волни, Павле Магда и Карло Руми живо су учествовали у раду Карловачке гимназије, где су као директори и професори давали значајан печат развоју ове институције током прве три деценије њеног постојања. У том смислу не треба заборавити ни утицај који су прослављени словачки научници Павел Јозеф Шафарик и Људевит Штур имали на подизање националне свести српског становништва у

Долазак Словака на просторе данашње Војводине (словачки Доња земља) одвијао се у три таласа током XVIII и XIX века. Овај миграциони покрет уживао је подршку хабзбуршких власти које су настојале да поново населе и економски обнове територију јужне Угарске запустелу током дуготрајних ратова са Османским царством. У ова три таласа на просторима јужне Угарске насељено је око 40.000 породица из Словачке. Већина словачких колониста наставила је традицију бављења пољопривредом, чимњ су се бавили и на својим матичним територијама.[2] Населивши се на просторима Срема, Бачке и Баната, словачко становништво делило је судбину са својим непосредним суседима Србима, Мађарима, Румунима и Немцима током многобројних бурних политичких догађаја који су од средине XIX века почели да потресају Хабзбуршку монархију. Продор идеја које је донела Француска револуција није мимоишао ни Хабзбуршку монархију, где су словенски народи отпочели процес националног и културног освешћивања. Током револуционарне 1848. Словаци су тзв. Липтовским захтевима (од 25. марта 1848) затражили заступљеност у Угарском сабору, заступнике у жупанијској управи, увођење словачког језика у локалној управи, правосуђу и образовном систему. Исти захтеви поновљени су и на словачкој скупштини у Светом Микулашу 10. и 11. маја 1848.[3]

Асимилаторски притисак мађарских власти на немађарско становништво јужне Угарске додатно се појачао након Аустроугарске нагодбе 1867. која је октроисала политичку превласт Немаца и Мађара над осталим етничким заједницама Двојне монархије. Низом законских решења донетих током 60-их и 70-их година XIX века (Закон о народносној равноправности 1868, Законски члан бр. 38 о школама 1868, Уредба о школама у Војној граници 1871. и Закон о основним школама 1879) мађарске власти су ригидно ограничавале употребу народног језика у школству и државним службама трансформишући ове државне органе у оруђе мађаризације националних мањина на подручију Угарске. Врхунац асимилаторских тежњи мађарских власти представљало је доношење тзв. Апоњијевог закона 1907. којим је прописивано обавезно учење мађарског језика у основним школама. Асимилаторска политика угарских власти спровођена у периоду 1867–1910. резултирала је драстичним порастом удела мађарског становништва Угарске. Са 44% 1867. удео мађарског становништва порастао је до 1910. на чак 54,4% укупног становништва Угарске.[4] По-

---

јужној Угарској (Момчило Суботић, *Срūска Војводина и њене мањине*, Београд 2011, 142–148).

2 Љубивоје Церовић, *Народи на тлу Војводине: Од праисторије до средине двадесетоī века*, Нови Сад 2014, 153–156.

3 Исто, 187–188.

4 Становништво у Угарској у периоду 1867–1910. порасло је са 13.579.000 на 18.264.000, при чему је број Мађара порастао за 65%, а немађара за 10% (Исто, 204).

литика мађарских власти имала је нарочито негативан утицај на Словаке, који за разлику од Срба и Румуна нису имали подршку своје националне државе и нису поседовали црквено-школску аутономију, и чије су се културно-просветне институције налазиле под сталним притиском угарског режима. Као илустративан пример овог притиска може се издвојити забрана рада Матице словачке – кровне културно-просветне институције словачког народа, коју је 1875. донео угарски министар унутрашњих послова Калман Тиса. Заплењену имовину Матице словачке угарски режим искористио је за покретање Угарског краљевског словачког просветног друштва (1881) чији је главни циљ деловања требало да буде „ремађаризирање словакизираних Словака". На сталне притиске угарског режима национално вођство Словака на челу са Миланом Хоџом одговорило је 1893. формирањем Словачке народне странке (СНС) и успостављањем ближе сарадње са политичким представницима српског и румунског народа.[5] Ова сарадња крунисана је на Конгресу народности у Будимпешти 10. августа 1895. на коме су представници Срба, Словака и Румуна донели заједничку резолуцију у којој је затражена ревизија Закона о народностима из 1868. и успостављање националних аутономија у оквиру жупанија. Већ 1896. чланови студентске омладине Срба, Словака и Румуна су у Паризу организовали велики протестни скуп који је широј западноевропској јавности скренуо пажњу на тежак положај немађарских народа у Угарској. Блиска сарадња интелектуалне и политичке елите три народа привукла је пажњу угарских власти које су политичке прваке и културне раднике три народа ставиле под надзор министарства унутрашњих послова. Репресивна политика угарског режима дошла је до свог пуног изражаја са отпочињањем Првог светског рата. Непосредно по избијању првих непријатељстава између Аустроугарске и Краљевине Србије у јужној Угарској ухапшени су и интернирани српски и словачки политичари и културни радници Јаша Томић, Васа Стајић, председник Матице српске, Светислав Баница, уредник *Заставе*, Јанко Перић и Милош Крно,[6] власник и издавач листа *Доноземски Словак*.[7]

Пораз Централних сила у Првом светском рату довео је до колапса Аустроугарске и отварања националног питања многобројних етничких група које су живеле на њеној територији. Прелазак српских армија северно од Саве и

5 Бранислав Глигоријевић, *Политичка иступања и оријанизација Словака и Чеха у Краљевини СХС*, Зборник Матице српске за историју, 24, Нови Сад 1981,137–138.

6 Љ. Церовић, *Нав. дело*, 218.

7 Лист *Доноземски Словак* (*Dolnozemsky Slovak*), који су издавали и уређивали Милош Крно и Људевит Мичатек, излазио је у Новом Саду у периоду од 1902. до 1920. године. Уредништво листа заступало је политику сарадње Срба и Словака у борби за очување националног и културног идентитета словенских народа Угарске пред асимилаторским тежњама хабзбуршких власти (вид.: Vlatka Dugački, *Slovačke manjinske tiskovine u međuratnoj Jugoslaviji (1918–1941)*, Studia lexicographica, god. V, br. 2 (9), Zagreb 2011, 53.

Дунава охрабрио је локално становништво да отворено наступи са својим политичким захтевима. Словачка национална странка са Људевитом Мичатеком на челу на свом скупу у Новом Саду 10. новембра 1918. формирала је Национални савет доњоземских Словака и упутила подршку Српском народном одбору. Национални савет је позивајући се на Вилсоново право народа на самоопредељење дао пуну подршку представницима Срба у Војводини у њиховом остваривању плана националног уједињења. У складу с тим, 62 представника Словака је на Великој народној скупштини Срба Буњеваца и осталих Словена у Бачкој Барањи и Банату, одржаној 25. новембра 1918. у Новом Саду, подржало одлуку већине да се ове територије присаједине Краљевини Србији.

Политички положај војвођанских Словака[8] у новоформираној Краљевини Срба Хрвата и Словенаца био је умногоме условљен специфичним политичкобезбедоносним приликама на подручију Војводине, као и међусобним односима три конститутивна народа новоформиране југословенске државе. Водеће политичке снаге новоформиране државе Народна радикална странка (НРС) и Југословенска демократска странка (ЈДС) настојале су да успоставе своја упоришта на подручију Војводине ослањајући се превасходно на југословенски (тј. српски и хрватски) национални елемент. Остале етничке заједнице Војводине нису имале развијене политичке организације. Изузетак је чинила Словачка народна странка која се спремно укључила у политички живот нове државе. Будући да због територијалне расутости словачког елемента није имала нарочиту политичку снагу, вођство СНС определило се за политику сарадње са већим субјектима политичке сцене. У периоду 1918–1920. вођство СНС определило се за сарадњу са ЈДС. Вођство СНС одлучило се за ЈДС превасходно због њене југословенске идеологије која је пружала више простора за сарадњу од ексклузивистичке српске оријантације НРС.[9] Поред тога, ЈДС је представљала главног поборника аграрне реформе за коју је словачка мањина била живо заинтересована. Према договору постигнутом између челника СНС и ЈДС пред парламентарне изборе 1920. било је предвиђено да словачка странка добије 4 мандата. Резултат избора био је поразан за СНС која није успела да добије ниједног представника у парламенту. Разочарани спорим напретком процеса аграрне реформе војвођански Словаци су игнори-

8 Према попису извршеном 1921. у Краљевини СХС, на подручију Војводине живело је 58.273 Словака (Љ. Церовић, *Нав. дело*, 246).

9 Поједини прваци СНС нису делили ово мишљење страначког вођства. Игор Штефаник, који се определио за сарадњу са НРС, био је изабран, као једини представник војвођанских Словака, и у Привремено народно представништво и у Уставотворну скупштину (Зоран Јањетовић, *Деца царева, пасторчад краљева: Националне мањине у Југославији 1918–1941*, Београд 2005, 172–175).

сали директиве вођства СНС да се гласа за листу ЈДС и своје поверење дали листи Комунистичке партије Југославије (КПЈ).

Након овог неуспеха, пред парламентарне изборе 1923. вођство СНС покушало је да успостави сарадњу са НРС, али до договора није дошло будући да су радикали понудили само два посланичка мандата представницима војвођанских Словака.[10] СНС је успела да постигне договор са фракцијом НРС коју је предводио Стојан Протић, али је и ова сарадња остала без успеха јер је већина словачког гласачког тела поклонила своје поверење ЈДС. Амбивалентна политика вођства које је покушавало да маневрише између две најмоћније политичке групације навукла је гнев и НРС и ЈДС на СНС. Радикали су замерали СНС да сарадњом са Протићевом фракцијом угрожава јединство НРС, а централистичка ЈДС замерала је Словацима сарадњу са Протићем, који се залагао за ревизију Видовданског устава. Пред парламентарне изборе 1925. вођство СНС успело је да постигне споразум са НРС по коме се одрекла посланичких мандата (имала је право на два заменика) а заузврат је добила обећање радикалског вођства да ће будућа влада унапредити културно-просветне прилике словачке мањине, заложити се за повећање броја Словака у локалној управи и обезбедити земљу словачким беземљашима у аграрној реформи. Захваљујући овом споразуму (и гласовима који су Словаци дали листи НРС), на парламентарним изборима 1925. у Новосадском округу изабран је за посланика Павел Поповицки, члан СНС.[11] Међутим, као и у случају Игора Штефаника, Поповицки је у скупштини наступао превасходно као члан НРС а не своје матичне политичке партије. На тај начин је СНС и поред свог првог изборног успеха поново остала без свог аутентичног представника у парламенту.[12] Услед низа изборних неуспеха долази до унутрашњих размимоилажења и сукоба унутар СНС. Ослабљена пасивизацијом већег дела чланства СНС је на парламентарне изборе 1927. поново изашла у савезу са НРС и претрпела тежак неуспех не освојивши ниједан посланички мандат.[13] Свеукупно гледано, искуства војвођанских Словака у учешћу у парламентарном животу Краљевине СХС било је умногоме одређено специфичним унутрашњим односима између три конститутивна народа југословенске државе, неодговорним и непринципијелним односом страначких елита према мањинским заједницама и нереалним амбицијама руководећег кадра СНС.

---

10 За неуспех преговора између СНС и НРС вероватно је више био заслужан негативни став вођства радикала према настојању војвођанских Словака да иступају искључиво кроз СНС. Насупрот томе, радикалске вође су предлагале да Словаци распусте своју партију и учлане се у посебне словачке секције унутар организационе структуре НРС (Исто, 186).

11 Б. Глигоријевић, *Политичка иступања*..., 147–150.

12 Vlatka Dugački, *Нав. дело*, 61.

13 З. Јањетовић, *Нав. дело*, 190–192.

Поред водећих партија Краљевине СХС за сарадњу са словачким елементом живо је била заинтересована и натпартијска Организација југословенских националиста (ОРЈУНА). Ова политичка групација основана је 23. марта 1921. у Сплиту. Њени оснивачи долазили су из редова предратне Југословенске националистичке омладине – кровне организације која је окупљала идеолошки шаренолике групе, удружења и појединце који су се залагали за идеју интегралног југословенства. Настала у периоду када се нова југословенска држава нашла пред многим изазовима – територијалним претензијама суседа, сепаратистичким покретима и сукобима између присталица централизма и федерализма, ОРЈУНА је била осмишљена као браник националног и државног унитаризма, чувар територијалног интегритета и заступник југословенског етничког елемента који се након Версајског мира нашао ван граница Краљевине СХС.[14] Вођено овим циљевима вођство ОРЈУНА је, ослањајући се на идејна решења из иностранства, осмислило јединствен идеолошки систем и специфичну политичку праксу који нису имали пандан на југословенским просторима. У периоду 1921–1923. ОРЈУНА је створила низ подружница широм Краљевине СХС. Најјача упоришта покрета налазила су се у Далмацији, Словенији и Војводини, док су организације у Хрватској, Македонији, БиХ и Србији биле слабије развијене.[15] Покрет је био организован на нивоу месних и обласних (покрајинских) одбора. На челу организације налазио се Централни/Главни одбор а као извршни орган Централног одбора устројен је Директоријум од седам чланова са средиштем у Сплиту. Председник Централног одбора био је уједно и на челу Директоријума и био је вођа целог покрета. Ова организациона шема услед низа околности никада није у потпуности спроведена. У пракси су шефови Обласних (покрајинских) одбора наступали самостално, мало се обазирући на упутства Централног одбора и Директоријума. Најистакнутија личност ОРЈУНА Љубо Леонтић, председник Директоријума у периоду 1923–1927, био је више симбол јединства организације неголи ефективни вођа.[16] Након 1925. услед турбулентних догађаја на политичкој сцени и унутрашњих сукоба, започиње процес постепене дезинтеграције орјунашког покрета. Измењене унутрашње политичке околности, притисци власти и сукоби између Директоријума и вођа Обласних одбора резултирали су масовним осипањем чланства и гашењем великог дела месних подружница покрета. Након Леонтићевог напуштања ОРЈУНА 1927. извршена је организациона реформа – основан је Генерални секретаријат са Миодрагом Димитријевићем

14 Младен Ђорђевић, *Орīанизација јуīословенских националиста (ОРЈУНА)*, НСПМ, Vol. XII, бр. 1–4, Београд 2006, 188–193.

15 Бранислав Глигоријевић, *Орīанизација јуīословенских националиста (ОРЈУНА*), Историја 20. века, V, Београд 1963, 326–331.

16 Исто, 333–338.

на челу и централа покрета је пребачена у Београд.[17] У периоду 1927–1929. ново вођство није успело да наметне свој ауторитет у преосталим упориштима покрета (Словенија, Београд и јужна Србија) тако да је ОРЈУНА дочекала Шестојануарски манифест и слом југословенског парламентаризма у стању дубоког идеолошког и организационог превирања.

Одмах по свом оснивању, у пролеће 1922. обласни (покрајински) одбор ОРЈУНА у Војводини на челу са Добросавом Јевђевићем развио је живу пропагандну активност међу словачком мањином. Главно оруђе ове пропагандне активности били су новосадски лист *Видовдан* (главно штампано гласило орјунаша у Војводини) и његов власник и уредник Добросав Јевђевић. Тако се у јануару 1923. на насловној страни *Видовдана* појавио чланак „Изјава Г. Др. Мичатека"[18] у коме је Људевит Мичатек, вођа СНС, децидирано демантовао да је словачка национална мањина стала иза петиције о пуштању из затвора једног свог сународника који је на суду оптужен за тешко убиство. Мичатек је демантовао да је оптужени по националности Словак (тј. у питању је лице из мешаног мађарско-словачког брака које се у прошлости изјашњавало као Мађар) и подвукао свој став да војвођански Словаци не би никада тражили аместију за особу (па све и да она припада њиховом етничком корпусу) која је починилац тако тешког кривичног дела. У наставку Мичатек је цео случај оценио као покушај дискредитације војвођанских Словака од стране промађарских иредентистичких кругова. У одговору уредништва *Видовдана* који је одштампан испод овог чланака гл. уредник Јевђевић у име ОРЈУНА даје пуну подршку Мичатековој изјави и његовом настојању да се спречи дискредитација словачке националне мањине од стране мађарских иредентистичких кругова. У наставку Јевђевић, наглашавајући да је свестан интрига које пласирају мађарски иредентисти, наводи: „Нико није више патио и подносио до зулума и тиранија мађарских угњетача од наше браће Словака у Војводини. Мађарска дрскост ишла је тако далеко да су овај вредни народ третирали као парије па су му чак негирали и човечанска права." Истичући да је свестан политичке позадине овог случаја, Јевђевић подсећа да су и југословенске власти пружиле мало заштите словачкој мањини и своје излагање завршава апелом: „Ми Југословенски националисти верни панславенском програму, уложићемо све своје силе, да наши Словаци уживају као наша браћа све плодове крваво стечене југословенске Слободе. Ми их молимо да у сваком моменту и случају све своје притужбе доставе нама". Из садржаја овог чланка закључује се да је вођство ОРЈУНА иступило са јасном намером да се наметне као заштитник словачке националне мањине и главни заступник њених интереса на подручију Војводине.

17 М. Ђорђевић, *Нав. дело*, 202–207.
18 Аноним, Изјава Г. Др. Мичатека, *Видовдан*, год II, бр. 1, 1. јануар 1923.

Разлози за овај потез налазили су се у фундаментима спољнополитичких концепција покрета и специфичних политичко-безбедоносних прилика на подручију Војводине. У домену спољне политике вођство ОРЈУНА је као свој главни политички циљ означило припајање матици делова југословенског народа који се налази ван граница Краљевине СХС чиме би се увећао капацитет југословенског народа да изврши своју културно-историјску мисију.[19] У чланку „Југословенска мисија" анонимни аутор је наглашавао да сви велики народи имају сопствену мисију у оквиру човечанства, а да југословенски народ као такав у првом реду има мисију да путем рата доврши процес свог уједињења и стварања велике југословенске државе, наводећи: „наше је Ослобођење никло из крви. Ослобођење и оне наше несретне браће која још чаме у... ропству... неће другачије доћи. И њихово ослобођење мора да никне из наше крви"[20]. Према идеолозима ОРЈУНА, историјска мисија југословенског народа била је да након заокружења својих етничких граница поведе борбу за уједињење свих словенских народа.[21] Словени су према идеолозима ОРЈУНА млада раса са неискоришћеним културним потенцијалима која је предодређена да допринесе препороду декадентне Европе.[22] Овај месијански концепт орјунашких идеолога у коме југословенски народ, вршећи своју историјску мисију кроз уједињење Словена, доноси спас декадентној европској цивилизацији условио је позитиван став према свим словенским државама, а нарочито Чехословачкој, са којом је Краљевина СХС била повезана преко савеза Мале антанте. Позитиван став идеолога ОРЈУНА према Чехословачкој најбоље илуструје садржај чланака „Чешка делегација у Новом Саду",[23] „Политика др Бенеша"[24] и „Пламенац и Масарик"[25] у којима аутори величају политичка достигнућа Едварда Бенеша и Томаша Масарика и позивају на даље унапређивање веза између Краљевине СХС и Чехословачке. Према идеолозима ОРЈУНА, словачка национална мањина у Војводини требало је да послужи као конструктивни фактор приближавања, тј. „живи мост", између југословенске државе и њене савезнице Чехословачке републике. Према речима вође војвођанске ОРЈУНА Добросава Јевђевића: „ОРЈУНА је прва увидела сву неправду која се чини

19 Аноним, Југословенска мисија, *Победа*, год. I, бр. 19, 24. децембар 1921.
20 Исто.
21 Идеолози ОРЈУНА нису прецизирали на који начин би се спровело уједињење словенских земаља. Будући да је највећа словенска земља – Русија, била под бољшевичким режимом који је негирао концепт нације, поставља се питање на који начин би Русија била укључена у ово уједињење, тј. да ли су идеолози ОРЈУНА планирали да оружаном интервенцијом оборе бољшевички режим у СССР.
22 Ј. М. Силобрчић, *Наша борба*, Орјуна, (Љубљана), 25. март 1923.
23 Аноним, *Чешка делеīација у Новом Саду*, Видовдан, год. II, бр. 90, 6. октобар 1923.
24 Аноним, *Полиīика др Бенеша*, Видовдан, год. III, бр. 15, 14. фебруар 1924.
25 Аноним, *Пламенац и Масарик*, Видовдан, год. V, бр. 323, 3. март 1926.

Словацима. Имајући увек пред очима свој крајњи циљ изграђивање стварног свеславенства, она је прихватила братски Словаке у Југославији. И није се преварила! У њиховим редовима нашла је више осећања за добро и потребе ове земље, више љубави за Славенство, него код многих Југословена. Словаци су се груписали у нашим организацијама и ми ћемо све употребити, да им осигурамо све услове за миран, културни, привредни и просветни развитак."[26]

Позитиван став идеолога ОРЈУНА према словачкој националној мањини у Војводини био је условљен и специфичним ставом према Мађарској и мађарској националној мањини на тлу Војводине. Мађарска је у чланцима орјунашких гласила попут *На Будимпешту*,[27] *О потреби Орјуне у Барањи*,[28] *Мађарска нам прети ратом*[29] перципирана као сукцесор Аустроугарске вековног непријатеља југословенског народа и једно од упоришта прохабзбуршки оријентисаних елемената унутар Краљевине СХС. У орјунашким гласилима Мађарска је била апострофирана и као главни ослонац антијугословенске коалиције коју предводи фашистичка Италија. Поред тога, орјунаши су (оправдано) оптуживали Хортијев режим да у циљу обнове велике Мађарске финансира иредентистичке организације мађарске националне мањине на територији Краљевине СХС.[30] Као одговор на агресивне намере Мађарске орјунашки идеолози су у својим гласилима захтевали да аналогно француској окупацији Рура снаге Мале антанте окупирају територију ове државе у циљу заштите Версајског поретка у Подунављу. Тражећи превентивну окупацију Мађарске, орјунашки идеолози су позивајући се на присуство југословенског становништва у Барањи захтевали прикључење ове провинције Краљевини СХС. Иако је територија Барање била главни циљ орјунашких експанзиониста, битно је напоменути да су агресивни планови орјунашког вођства против Мађарске имали знатно ширу основу, тј. били су интегрални део испуњења месијанске улоге југословенског народа. Наиме, према појединим текстовима у штампи покрета, орјунашки идеолози су мађарску државу перцепирали и као „клин који се забија у словенско месо", тј. физичку препреку која одваја Јужне од Западних Словена и тако омета успостављање директних веза између њих које би требало да у даљој перспективи омогуће стварање панславенске државе (велика Југославија, Чехословачка, Пољска и Русија), чијим би формирањем био обезбеђен доминантан положај Словена у Европи. У складу са оваквим виђењем улоге Мађарске, орјунашка гласила заговара-

26 Добросав Јевђевић, *Словачко национално питање*, Изабрани чланци, Нови Сад 1925, 92–95.

27 Аноним, *На Будимпешту*, Победа, год. I, бр. 12, 29. октобар 1921.

28 Аноним, *О потреби Орјуне у Барањи*, Будућност, год. II, бр. 13, 31. март 1923.

29 Аноним, *Мађарска нам прети ратом*, Видовдан, год. II, бр. 82, 8. септембар 1923.

30 Аноним, *О потреби Орјуне у Барањи*, Будућност, год. II, бр. 13, 31. март 1923.

ла су „ликвидацију мађарске расе" и „брисње мађарске државе са географске карте".[31]

Потреба да се енергично иступи против мађарског иредентизма на тлу Војводине и ревизионистичких аспирација Хортијевог режима усмерили су вођство ОРЈУНА на сарадњу са словачком националном мањином. У складу са намером да се војвођански Словаци мобилишу за циљеве ОРЈУНА зарад борбе против мађарског иредентизма на подручију Војводине, орјунашка пропаганда међу војвођанским Словацима заснивала се превасходно на евокацији заједничке борбе Срба и Словака против асимилаторских тежњи угарских власти током XIX и XX века.[32] Овај приступ најуочљивији је у чланцима попут „Словаци и школа",[33] „Словачко национално питање"[34] и „Браћо Словаци враћа се предреволуционарно мађарско доба".[35] У чланку „Словачко национално питање"[36] воћа војвођанских орјунаша Добросав Јевђевић евоцирао је заједничку борбу словачког и српског елемента у отпору вишевековним процесима насилне германизације и мађаризације током постојања Хабзбуршке монархије. Из богате историје српско-словачке сарадње Јевђевић нарочито истиче помоћ Павла Шафарика при оснивању Матице српске, сарадњу Светозара Милетића и Људевита Штура као и заједнички наступ српских и словачких гласача на изборима за угарски парламент 1896. када су заједничким гласовима изабрани Михаил Полит Десанчић и др Милош Стефановић. Јевђевић је хвалио способност војвођанских Словака да у тешким временима под притиском мађарских власти и мађаризаторске политике очувају свој језик, традицију и обичаје наводећи да су се с тим у вези Словаци показали као знатно жилавији етнички елемент од војвођанских Срба чија је елита (из коњуктурних мотива) била склонија прихватању мађарског језика и угарске државне идеје. У склопу акције приближавања војвођанских Словака идеологији ОРЈУНА кроз евокацију заједничке борбе Срба и Словака против асимилационистичке политике угарских власти лист *Видовдан* из Новог

31 Б. Глигоријевић, *Орīанизација јуīословенских националиста...*, 343.

32 Позитиван став идеолога ОРЈУНА према словачкој националној мањини умногоме је почивао на историјату заједничке борбе српског и словачког елемента против асимилаторских тежњи аустроугарских власти. Насупрот Словацима које су орјунашки идеолози перцепирали као савезнике и саборце у стварању (и одбрани) југословенске државе, остале словенске националне мањине Војводине попут Шокаца, Буњеваца и Русина често су се налазиле на мети пропаганде ОРЈУНА због сарадње са сепаратистички оријентисаном Хрватском републиканском сељачком странком (Аноним, *Борба између Буњеваца и Радићеваца*, Видовдан, год. II, бр. 101, 14. новембар 1923).

33 Anonim, *Slovaci a škola*, Vidovdan, god. II, br. 88, 29. septembar 1923.

34 Д. Јевђевић, *Нав. дело*, 92–95.

35 Anonim, *Bratia Slovaci vracia sa predvalečna mađarska doba*, Vidovdan, god. VI, br. 411, 14. avgust 1927.

36 Д. Јевђевић, *Нав. дело*, 92–95.

Сада промовисао је књигу Јана Чајака[37] *Записи из заточеништва* (*Zapisky z Rukojemstva*) у којој је Чајак описао заједничке патње српских и словачких политичких затвореника у мађарским логорима током Првог светског рата.[38] Јан Чајак, водећа личност културне и просветне активности и најзначајнији књижевни стваралац међу Словацима из Доње земље и главни уредник листа *Народно јединство* (*Narodna jednota*)[39] из Бачког Петровца, представљао је једну од најмаркантнијих фигура међу војвођанским Словацима те стога настојања ОРЈУНА да промовише његов литерарни рад представља добар пропагандни потез за придобијање словачког становништва за идеологију и политички програм ОРЈУНА. Са истом намером лист *Видовдан* је током лета 1926. објавио низ чланака Људевита Мичатека у оквиру фељтона *Историја словачких насеља у Војводини*[40] у коме је аутор изнео кратак преглед историје војвођанских Словака од досељавања на просторе Бачке, Срема и Баната до Првог светског рата.

Поред евокације на заједничку борбу Срба и Словака против асимилаторских тежњи угарских власти, вођство ОРЈУНА настојало је да војвођанске Словаке придобије за своју идеологију и политички програм указујући на неправду која се у Краљевини СХС чини према основним политичким, економским и просветним захтевима војвођанских Словака. Идеолози ОРЈУНА су у чланцима попут „Словачко национално питање",[41] „Нова влада и словачки захтеви"[42] и „Нема више Давидовићеве странке у новосадском округу"[43] критиковали вођство Народне радикалне и Југословенске демократске странке које су покушавале да привуку словачке гласаче обећавајући им решења њихових просветних и економских питања, а након избора редовно би изневериле очекивања својих словачких гласача. У чланку „Словачко национално питање" воћа војвођанских орјунаша Добросав Јевђевић истицао је да су распад Аустроугарске и стварање југословенске државе (које су војвођански Словаци спремно поздравили) донели, уместо очекиваног олакшања и економског препорода, велико разочарење словачкој националној мањини. Према Јевђевићевим речима, многобројне партије новоформиране југословенске државе (Јевђевић циља превасходно на НРС) обраћале су се словачком

37 За више информација о књижевном и националном раду Јана Чајака вид.: http://www.slovackizavod.org.rs/sr/licnosti/4225

38 Аноним, *Јан Чајак: Zapisky z Rukojemstva*, Видовдан, год. II, бр. 82, 8. септембар 1923.

39 V. Dugački, *Нав. дело*, 56–64.

40 Људевит Мичатек, *Историја словачких насеља у Војводини*, Видовдан, год. V, бр. 342, 27. јун 1926.

41 Д. Јевђевић, *Нав. дело*, 92–95.

42 Аноним, *Нова влада и словачки захтеви*, Видовдан, год. VI, бр. 397, 22. мај 1927.

43 Аноним, *Нема више Давидовићеве странке у новосадском округу*, Видовдан, год. VI, бр. 411, 14. август 1927.

становништву Војводине са великим обећањима, али су их суштински третирале само као гласачку машину. Као последица неодговорне партијске пропаганде и корумпиране државне управе војвођански Словаци су почели масовно да се исељавају из Краљевине СХС и да продају своја имања која су одржали под вишевековним притиском Мађара. Насупрот партијама које су се руководиле искључиво сопственим (једнократним) интересима, ОРЈУНА је као надстраначки покрет ценила специфичну важност словачког становништва у Војводини као национално свесног словенског елемента који је представљао једну од главних препрека мађаризације овог простора. Нарочито велику пажњу вођство ОРЈУНА усмерило је на питање аграрне реформе, тј. одбијање југословенских режима да при подели земље одузете од немачких и мађарских велепоседника подједнако третирају словачко и југословенско становништво. У чланцима попут „Аграрне невоље војвођанске сиротиње"[44] и „Ко држи земљу у Југославији"[45] орјунашки идеолози упозоравали су јавност да изостављање словачког елемента из аграрне реформе изазива велико незадовољство међу припадницима словачке националне мањине и да таква неправедна и кратковида политика режима слаби словенски елемент у Војводини а посредно јача позиције мађарских и немачких иредентиста.

Насупрот критике НРС и ЈДС које су обмањивале словачке гласаче (настојећи да ликвидирају њихову самосталну партију и њено чланство прикључе својим одборима) идеолози ОРЈУНА истицали су као позитиван пример културне и политичке организације које су настојале да укључе војвођанске Словаке у своје чланство као равноправне чланове. Тако у чланку „Соколство"[46] анонимни аутор хвали месни одбор Сокола у Старој Пазови (једно од војвођанских места са највећом концентрацијом словачког становништва) који је у своју управу кооптирао два представника словачке националне мањине. Позивајући се на овај случај, аутор је апеловао и на остале месне одборе Сокола да пођу за овим примером и да ова панславенска организација, која је настала на подручију Чехословачке, укључивањем словачке националне мањине у своје редове подстакне панславистичко расположење међу војвођанским Словацима и на сваки начин помогне њихову интеграцију у југословенско друштво. Поред Сокола вођство ОРЈУНА истицало је као позитиван пример и афирмативни однос Самосталне демократске странке Светозара Прибићевића према културним, економским и политичким потребама словачке националне мањине. У чланку „Словачке жеље и Само-

44 Аноним, *Аīрарне невоље војвођанске сироīиње*, Видовдан, год. V, бр. 371, 5. децембар 1926.

45 Аноним, *Ко држи земљу у Јуīославији*, Видовдан, год. VI, бр. 411, 17. август 1927.

46 Аноним, *Соколсīво*, Видовдан, год. VI, бр. 384, 6. март 1927.

стална демократска странка"[47] Јевђевић се као посланички кандидат СДС обратио словачкој мањини на подручију Војводине речима: „У оквиру програма наше југословенске странке радићемо у споразуму са народом у првом реду на том, да се испуне жеље које су једнаке сваком грађанину ове земље, без обзира на његову племенску припадност... а гледе Словака преузимамо свечану обавезу да ћемо се борити за: Отварање школа са словачким наставним језиком у свим местима са довољним бројем словачке деце. Наставни језик словачки има бити обавезан у прва три разреда основне школе, а предавати морају у првом реду учитељи словачке народности, односно Чеси ако не буде довољно словачких учитељских снага. Пуну државну, моралну и материјалну помоћ за словачку гимназију у Петровцу, чије наставнике треба у првом реду бирати из словачких редова. Пуну равноправност Словака са Југословенима при коначној подели земље и решавању аграрног питања, као и ревизију свих неправди на том пољу. Словачко самоуправно чиновништво у свим словачким општинама."

У својим настојањима да придобије војвођанске Словаке за своју идеологију и програм, вођство ОРЈУНА остварило је известан успех. На II конгресу ОРЈУНА (1. децембар 1923) генерални секретар покрета др Крстуловић наводи податак да од 41 месног одбора организације у Војводини има чак пет одбора у којима се налазе искључиво припадници словачке националне мањине.[48] У чланку „Живот и борба војвођанских Орјуна",[49] сумирајући успехе покрајинског одбора и његове улоге у успешној реализацији великог мајског митинга ОРЈУНА, анонимни аутор са посебним пијететом помиње војвођанске Словаке речима: „Посебно светло поглавље нашег рада чине браћа Словаци. Ваљани и поштени они су најсавесније схватили своје орјунашке дужности. Њихове су организације најбоље и најдисциплинованије, њихови четници (тј. припадници Акционих одреда) најваљанији. њихово вођство најмарљивије. Лабат Андреј, Мијавец благајник... заставник (тј. вођа Акционог одреда) Феђи из Петровца, Сигумевски, Томаш, Ђуриш, Ручка из Гложана и стотине њихових чланова били су увек на свом месту. Нека им је свима братска хвала и нека буду задовољни, да је наш величанствени Конгрес једним делом и њихова заслуга." Због недостатка архивског материјала немогуће је установити тачне размере продора орјунашке организације и степена њене прихваћености међу словачким становништвом Војводине. У штампаним

47 Добросав Јевђевић, *Словачке жеље и Самостална демократска странка*, Видовдан, год. VI, бр. 411, 14. август 1927.

48 Нико Бартуловић, *Од Револуционарне омладине до Орјуне: Историјат југословенског омладинског покрета*, Сплит 1925, 112.

49 Аноним, *Живот и борба војвођанских Орјуна*, Видовдан, год. IV, бр. 21, 30. мај 1925.

гласилима ОРЈУНА поред пет словачких одбора организације у Новом Саду[50] помињу се месне организације у Бачком Петровцу,[51] Кисачу и Гложану.[52] Из садржаја чланка „Осуђени петровачки Орјунаши"[53] може се закључити да су Словаци унутар орјунашких организација прихватили не само идеологију већ и специфичне методе (употреба физичког терора у обрачуну са политичким противницима) ОРЈУНА.[54]

Након 1927. унутар вођства ОРЈУНА долази до низа идеолошких и политичких размимоилажења која су умногоме инхибирала даље деловање овог покрета. Заједно са номиналним вођом ОРЈУНА Љубом Леонтићем и вођа војвођанских орјунаша Добросав Јевђевић крајем 1927. напушта идеологију интегралног југословенства и долази на политичке позиције Самосталне демократске странке. Остатак вођства и чланства ОРЈУНА није био спреман да прати политичку линију којом су пошли Леонтић и Јевђевић тако да унутар покрета долази до великог расцепа.[55] Будући да већина чланства војвођанске ОРЈУНА није била спремна да подржи његову политичку трансформацију, Јевђевић крајем 1927. и почетком 1928. једностраном одлуком распушта орјунашку организацију у Војводини. Централа покрета прогласила је Јевђевићеву одлуку о распуштању нелегалном, али је његов поступак практично означио крај ОРЈУНА као организованог политичког покрета. Услед недостатка историјских извора немамо података како је на овај догађај одреаговало словачко чланство ОРЈУНА. Ипак, одређени посредни докази из година које су уследиле наводе нас на закључак да је део словачког становништва и након 1927. остао привржен југоинтегралистичкој идеологији коју је заступала ОРЈУНА. Пошто су Шестојануарским манифестом 1929. распуштене све политичке партије са етничким и конфесионалним префиксом (па и СНС), већи део војвођанских Словака се политички пасивизирао а њихова политичка и културна елита окренула се решавању културно-просветних питања словачке мањине. Након формалне обнове парламентаризма 1931. и стварања прве опозиционе политичке партије Југословенске народне странке Светислава

50 Н. Бартуловић, *Нав. дело*, 112.

51 Аноним, *Осуђени пеӣровачки орјунаши*, Видовдан, год. V, бр. 322, 28. фебруар 1926.

52 Аноним, *Нова уӣрава Орјуне Гложан*, Видовдан, год. VI, бр. 384, 6. март 1927.

53 Аноним, *Осуђени пеӣровачки орјунаши*, Видовдан, год. V, бр. 322, 28. фебруар 1926.

54 Употреба физичког терора у обрачуну са политичким противницима била је једна од главних карактеристика идеологије и политичке праксе ОРЈУНА. По угледу на италијанске фашисте, ОРЈУНА је располагала сопственом униформисаном и наоружаном милицијом која је наступала против иредентистичких и сепаратистичких снага. На простору Војводине орјунашка милиција иступала је против комуниста, мађарских и немачких иредентиста и хрватских сепаратиста (Б. Глигоријевић, *Орīанизација јуīословенских националисӣа...*, 328–329).

55 Б. Глигоријевић, *Орīанизација јуīословенских националисӣа...*, 354–355.

Хоћере (која је захваљујући присуству великог броја орјунаша у својим редовима баштинила велики део југоинтегралистичког и панславенског програма ОРЈУНА), известан број војвођанских Словака поклонио је своје поверење управо овој странци на локалним изборима 1936. године.[56]

56 З. Јањетовић, *Нав. дело*, 202.

Vasilije Dragosavljević, PhD
Research Assistant
The Institute of History
Belgrade
vasilije.dragosavljevic@iib.ac.rs

THE VOJVODINIAN SLOVAKS IN THE ORGANIZATION OF YUGOSLAV NATIONALISTS (1923-1929)

SUMMARY

This paper lights up the political background and ideological motives for a part of Slovak population in Vojvodina to join the arch party Organization of Yugoslav Nationalists (Serbian abbreviation ORJUNA) during 1920s. There has been described the brief history of Vojvodinian Slovaks' organized political engagement through Slovak Nationalist Party and its complex relationships with the main agents on the political scene of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Special attention has been paid to the propaganda done by ORJUNA organization among Vojvodinian Slovaks and its concrete results.

316.344.42:323.281(497.113)”1944/1949”
316.344.42:329.15(497.113)”1944/1949”

Доц. др Небојша Петровић,
Висока школа за комуникације,
Београд
nebojsa.petrovic1973@gmail.com

КПЈ И ИНТЕЛИГЕНЦИЈА У ВОЈВОДИНИ ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Сажетак: Конституисање комунистичке власти у Војводини подразумевало је, као и у другим деловима Југославије, покоравање свих категорија становништва које су у очима режима изгледале непоуздано или непријатељски настројене према новом друштвеном систему. Пошто је у КПЈ још у међуратном периоду преовладало мишљење о непоузданости интелигенција, она се такође налазила на листи отворених или потенцијалних непријатеља. У раду се говори о односу власти према интелигенцији у Војводини у првим годинама после Другог светског рата. Аутор је одвојено описао однос према стваралачкој интелигенцији од положаја осталог образованог становништва тог времена.

Кључне речи: интелигенција, КПЈ, уметници, Војводина, просветни радници, адвокати, новинари.

У жељи да неутралишу било какво неслагање са својом владавином, комунисти се нису изричито ослањали на репресију, терор и страх, већ су настојали да у друштво усаде нове вредности и веровања, који су попут новог религиозног учења проглашавани хуманим, праведним и једино исправним. Пошто су искрено веровали у своју мисију и себе сматрали градитељима и браниоцима универзалног морала, захтевали су и од других, нарочито уметника и интелектуалаца, да их у науму свесрдно подрже. Велики број интелектуалаца је са ватреношћу својственом уметничким душама учествовао у испреплетаним политичким и друштвеним биткама турбулентног међуратног периода. Многи од њих су, позивајући се на митске хероје, лепоту тражили у константној борби или су се бранећи сиромашне и понижене са задовољством одрицали удобности и егоистичних осећања. Чак и ако је већина, како наводе поједини истраживачи, подржавала политички ангажман само преко прокламовања радикалне аутономије њихове уметничке праксе, они су комунистима постали неопходни за успостављање стабилног, односно послушног друштва.

Помоћу интелигенције и уметника, марксистичко виђење будућности и нових друштвених односа представљано је као заједнички интерес свих грађана. Заправо, нису ли још Маркс и Енгелс у свом чувеном *Манифесту комунистичке партије* тврдили да „у свакој епохи мисли владајуће класе јесу и владајуће мисли"?[1]

У овом смислу се тридесетих година појавила занимљива теорија Антонија Грамшија, који је писао о хегемонији као облику културне контроле. Према овом виђењу, елите владају тако што управљају и убеђују, а не само путем силе, јер она изазива отпор, а самим тим и нестабилност друштва.[2] Ширење комунистичке идеологије и њено „примање" у најширим слојевима није се могло постићи само застрашивањима и политичким убеђивањем, већ је зависило и од успостављања креативног културног контакта између ригидних револуционара и збуњеног становништва. Социјалистички интелектуалац се, у време доласка Стаљина на власт, морао одрећи старих вредности, критиковати сопствене идеје и са гађењем се лишавати свих уметничких дела која нису представљала „реалистички одраз објективне стварности". Морао се одушевљавати гротескним формама и подржавати културу и друштво који су незадрживо попримали облик званичног лудила.

У таквим околностима, чак и искрени подржаваоци марксистичког учења међу интелектуалцима, попут Кандинског и Шагала, одустали су од учешћа у прављењу бољег света у СССР а надахнуће и слободу за стваралаштво потражили у земљама парламентарне демократије. Разочараност мешањем у слободе уметничког стваралаштва постојала је код левичарских интелектуалаца и у Краљевини Југославији. Сукоб који је уследио детерминисао је обострано неповерење и анимозитет.

Радници, сељаци, студенти и остали припадници нашег народа у партизанским униформама, војујући против усташа, мађарских и немачких окупатора по сремским шумама и другим за герилу погодним местима, дуго су чежњиво упирали погледе према познатим јавним радницима – посленицима науке и пера. У потрази за ширим ослонцем и подршком, пренебрегнули су и толико пута у међуратном периоду потврђено неповерење према интелигенцији и њену, што се веома често показало као нетачно, неутољиву љубав према личном интегритету. Како је комунистичка увереност у победу расла, тако се и њихово обраћање интелигенцији мењало. Вратила им се она предратна бескомпромисност у политичкој борби, употреба тешких речи у полемикама и непријатељски став према свима који не подржавају њихове идеје. У својим штампаним гласилима они су, не скривајући огорченост и бес, констатовали

1 Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *О књижевности и уметности, Идеологија владајуће класе*, Београд 1962, 12.

2 Викторија Д. Александер, *Социологија уметности*, Београд 2007, 80–81.

да је некада интелигенција у Војводини у тешким тренуцима стајала на челу народа и „тумачила и изражавала његове најузвишеније тежње", а сада су због пасивности њене представнике у Војводини називали „кукавним ишчекивачима" и „неславним шпекулантима". Несумњиво да је овакво критиковање театралним и патетичним изражавањем уз одсуство пристојности и политичке обазривости било искрени одраз њиховог дубоког презирања понашања војвођанске интелигенције у рату.[3] „О како је то јадно; о како је то срамно, како је то увредљиво за Змаја, Јакшића, Милетића и друге наше интелектуалне претке, за слободарску и културну традицију свих народа Војводине."[4]

Па ипак, ове жалопојке и јавно изражавање лошег мишљења никако нису значили да истакнути јавни радници нису више потребни. Напротив, то је у промењеним околностима одлучан, самоуверен позив за прилазак ослободилачким јединицама, што доказује и упорно вербовање истакнутих појединаца.[5] Али, представља и јасну пројекцију будућег односа између морално супериорних победника с једне и учених колебљиваца сумњивих патриотских осећања, с друге стране. Док су колебљивци могли постати добри послушници и чак чланови Партије, онима који су сарађивали са окупаторима и одржавали блиске контакте са идеолошким противницима пређено је да ће „њихове погане душе бити уништене народном одмаздом".[6] Претње су, као и у другим деловима поробљеног света, служиле као оружје за деморалисање противника и биле опомена потенцијалним колаборационистима. Међутим, када су опомену упутили револуционари, могла је служити и за дисциплиновање свих заговорника пређашњег стања, јер су непријатељи Партије могли лако бити проглашени и „непријатељима народа".

Прилика за „одузимање душа" указала се само неколико месеци после изнетих претњи у *Слободној Војводини*. Оне душе чија се „поганост" због сарадње са окупаторима могла лако доказати уништаване су, као и у осталим деловима Европе, уз звона и фанфаре. Тако је Војни суд у Новом Саду 27. новембра 1944. године осудио на смрт стрељањем Војислава Матића, Владимира Вељковића, Миодрага Брашована и Војислава Спасића, „као оснивача, влас-

3 Међутим, малодушност и дефетизам били су појаве које су уочене код војвођанске интелигенције и у Првом светском рату. На прилично увредљив начин о томе су писали Јоца Лалошевић и Васа Стајић. Саша Марковић, *Политичка биографија Јована Јоце Лалошевића*, Сомбор 2011, 101–102.

4 *Слободна Војводина*, 25. јануар 1944.

5 Васа Стајић је после рата Дејану Медаковићу објаснио како се нашао међу партизанима: „После су за време рата дошли до мене. Веле чика Васо, отишао Назор, потребно је за покрет у Војводини да нам ви дођете, пазићемо вас као очи у глави. Покупили су ме из моје кућице близу Стражилова, те се тако ја обрех међу партизанима". Дејан Медаковић, *Ефемерис*, књига III, 825.

6 *Слободна Војводина*, 25. јануар 1925.

ника и сарадника" српског дневног листа *Нова пошта* који је излазио у Новом Саду на ћирилици за време мађарске окупације.[7] Али, пошто српски комунисти нису праштали ни најмање учешће у јавном животу за време окупације, револуционарна правда је ишла у сусрет жељама и некој врсти уживања светине у брзим осудама, смакнућима и јавним понижавањима. Свака антикомунистичка изјава или делатност у току рата проглашаване су народном издајом. У првим послератним месецима ова оптужба је обично значила и смртну пресуду. Срећницима попут Ђорђа Лазића, професора из Петровграда, судија је у образложењу пресуде морао истакнути да због олакшавајућих околности „није одмерио најтежу казну, већ му исту ублажио" вишегодишњом казном тешког присилног рада.[8] С друге стране, вишим чиновницима је много ређе указивана милост револуционарног суда. Њихов статус класног непријатеља био је подједнако очигледан као и сарадња са окупатором.

Појединци су се од „народног одисаја" крили у разним одборима славне Матице српске. Углед најважније културне установе и интелектуалног жаришта војвођанских Срба можда је и спасио живот појединим „поганим душама", али их Матица није спасила од јавног блаћења због недостојног понашања у рату. Заправо, они су нестрпљивим револуционарима помогли да дискредитују Матичино руководство и олакшају њихову замену идеолошки погодним личностима.[9]

Ипак, у првим данима после ослобођења изгледало је да ће политичка вештина председника Матице Александра Моча, брушена у политичком мућу међуратног времена, бити корисна и дојучерашњим илегалцима, обучаваним за управљање државом на кратким партијским курсевима. Међутим, правила политичке игре су се толико променила да су невидљивом судији омогућавала да старе играче, и поред њиховог елана и у неку руку прихватања комунистичког „дреса", може без икаквих ограничења и доживотно искључити. Александар Моч је био један од таквих играча, који су комунистима у првим политичким утакмицама били од велике користи. Прихватајући функцију

7 Владимир Врговић, *Нови Сад: хроника 1944–1969*, Нови Сад 2011, 32.

8 АВ, Ф. 183, 95/94.

9 За тако нешто најпогоднији личности били су др Коста Милутиновић и др Радивој Ћисаловић. Први, иначе син секретара Матице српске, за време окупације избегао је у Београд где је радио као професор у једној гимназији. Највише му се замерало што је за време избеглиштва писао чланке из културе за недељни лист *Српски народ* чији је главни уредник био Велибор Јонић. После априлског слома 1941. у Београд је избегао и Ћисаловић, који је био члан Књижевног одбора Матице српске и члан Редакционог одбора свих Матичиних издања. У грех му се узима што се пријавио на Јонићев конкурс за наставнике на Универзитету и што је сарађивао у квислиншким листовима. Пре осталог, у *Новом времену*, где је написао дванаест чланака, у *Српском народу* седам а у *Просветном гласнику* објавио је осам бележака и пет расправа. *Слободна Војводина*, 24. мај и 31. мај 1945.

председника Извршног одбора Јединственог народноослободилачког фронта Војводине,[10] он је показао да је спреман за сарадњу и да ће у значајној мери служити за остваривање циљева КПЈ. Али прошло је време када су се политичке услуге враћале истом мером. Његова намера да подмлађивањем Матице учини одређене уступке комунистима и помоћу компромиса спречи „кидање са традицијом"[11] била је, када је КПЈ у питању, још једна у дугачком низу заблуда грађанских политичара.

Управо је кидање са традицијама Матице српске био важан циљ партијског руководства Војводине. Јер, инсистирање на традицији могло би, а како је мислио Јован Поповић и морало, „да се извргне у отпор новим задацима".[12] Заправо, Партија је у новој држави Матици наменила другачију улогу него што је имала у претходним временима. Док је у Хабзбуршкој царевини чувала традицију духовног отпора насилном однарођавању српског народа, она у „новој Војводини више не мора и не треба да инсистира на своме српству". Јован Поповић је ове ставове објаснио у књизи објављеној одмах по ослобођењу, следећим речима: „Опасност за опстанак српског народа прошла је, српски народ је стекао част да је први повео борбу за ослобођење, њему је то признато, и не мора да се бори за своју афирмацију. У слободној Војводини поносна је ствар бити Србин, – али није потребно због тога се бусати у груди, а понајмање потцењивати хрватски народ и остале народности Војводине".[13] Дакле, Матица се у новим околностима морала одрећи националне улоге и самим тим одређеног политичког утицаја. Поље њеног деловања могли су бити култура, образовање афирмација другачије националне политике и, пре свега, нове идеологије. Такву трансформацију нису могли, а вероватно нису ни желели да изврше грађански политичари и идеолошки сумњиви интелектуалци из Матичине управе. За КПЈ о евентуалном компромису поводом овог питања није могло бити ни говора. Моч је могао утицати само толико да његово име буде изузето од блаћења по новинама и партијским конференцијама.

Прва прилика за напад на старо руководство била је заједничка седница Управног и Књижевног одбора Матице српске 13. маја 1945. године. Књижевник Сима Цуцић је одмах после реферата председника Моча захтевао да се образује суд части, који би размотрио „држање" свих чланова Књижевног одбора за време окупације. Пошто је његов предлог одбијен а он

10 В. Врговић, *Нав. дело*, 33.

11 Александар Моч је одговарајући на новинарско питање објашњавао и разлоге одуговлачења Главне скупштине коју су пожуривали „неки млађи људи". Неколико пута је наглашавао да је он за подмлађивање Матице, јер види „да има младих људи који лепо пишу, неки су и пре били познати у свом раду, а неки су се истакли у народно-ослободилачкој борби". *Слободна Војводина*, 29. март 1945.

12 Јован Поповић, *О Матици српској данас*, Нови Сад 1945.

13 Исто.

проглашен за клеветника, постало је јасно да се преузимање Матице не може остварити у „оквиру постојеће Матичине управе".[14] Очигледно да су се људи у управи показали тврђим орахом него што се могло претпоставити. Али и да је председников однос према традицији дубљи од спремности на прилагођавање новом времену. На опште згражавање Цуцићевих истомишљеника, на истој седници донета је одлука да се скупштина одржи тек 2. септембра, јер се по Уставу редовне седнице одржавају у том месецу. Ова одлука и одлука да се штампа двоброј *Летописа* предочене су јавности као скандалозне. Брутално су нападнути секретар Никола Милутиновић и његов син Коста. Њима је замерено што су пренебрегли чињеницу да је рат управо завршен и да су, „као да се ништа није десило", објавили *Летопис* без претходне сагласности чланства. Осим тога, Партији је највише сметало што су у *Летопису* објављени некролози књижевницима из НОП-а који су погинули у рату, а који су написани од стране „оних који су отворено сарађивали са издајницима нашег народа".[15]

Притисци, оптужбе и клевете низали су се наредних дана и недеља. Власт није бирала средства да сломи макар и симболичан отпор неколицине војвођанских интелектуалаца. Као што смо већ навели, због сумњивог понашања за време окупације, најлакше је било устремити се на сина секретара Матице. Тако је Коста Милутиновић оптужен за пропаганду и културну сарадњу са окупатором и већ 5. јула 1945. године Суд за суђење злочина и преступа против националне части народа Војводине осудио га је на губитак српске националне части на 12 година и казну лаког присилног рада у трајању од 18 месеци.[16] Паралелно са овим поступком, инструисани чланови Матице широм Војводине организовали су састанке у својим местима и слали писма председнику у којем се захтевало сазивање ванредне скупштине.[17] После ових захтева и свакодневних прозивања, ванредна скупштина је заказана за 12. јул у дворани Занатског дома. *Слободна Војводина* је еуфорично обавестила читаоце да дневни ред који је објављен предвиђа избор нове управе, што је услов за „рад у новим приликама створеним народноослободилачком борбом".[18]Али, када је изгледало да је отпор председника Матице и његових сарадника најзад сломљен, Александар Моч је тог дана показао храброст, доказао политичку вештину и поштовање правничке професије. Наиме, председник је скупшти-

14 *Слободна Војводина*, 17. мај 1945.

15 У штампи је нарочито нападнут и чувени историчар др Алекса Ивић, који се на поменутој седници опонирао књижевнику Сими Цуцићу. Он је оптужен да је код секретара Трговинске коморе у Бечкереку, осуђеног одмах после рата на смрт због издаје, „држао цело време окупације своје залихе масти, меда брашна итд.", *Слободна Војводина*, 17. мај 1945.

16 Светлана Љубљанац, *Суд националне части народа Војводине – суђење др Кости Милутиновићу и Жанки Стокић*, Записи, бр. 2, Пожаревац 2013, 169–170.

17 *Слободна Војводина*, 2. и 9. јун 1945.

18 *Слободна Војводина*, 20. јун 1945.

ни предложио да се велики број нових чланова, који су без сумње листом били чланови или симпатизери КПЈ, прими, што је скупштина акламацијом и учинила. Међутим, одмах потом, обавестио је присутне да ће новопримљени чланови пуноправно учествовати у раду тек на следећој скупштини.[19] Тај став је код „превратника" изазвао ерупцију беса и незадовољства. Неспремни на још један пораз, они су одбили председников предлог и спречили да се о њему гласа. У таквим околностима, Александар Моч и његови сарадници достојанствено су напустили просторију у којој су пренеражени партијски активисти и уплашени послушници могли наставити прекинути скупштински рад само као још једну конференцију Матичиних чланова.[20]

Но, осим што је вероватно код појединаца изазвала слатки укус победе, ова скупштина то ипак није била, јер Партија у то време није прихватала поразе. Иначе, никакви правилници, прописи и правна поцедура нису могли револуционарима бити препрека за остваривање њихових циљева. Тако је конференција прерасла у неку врсту пуча и „окупације" Матице. Присутни су формирали Одбор за оживљавање рада Матице српске, чији је први задатак била „опсежна акција уписивања нових чланова, војвођанских радника, сељака, грађана, интелигенције и омладине".[21] Главни задатак овог одбора била је „организација" редовне скупштине 2. септембра. Пошто маневарског простора више није било, председник је на септембарској скупштини, на предлог Одбора за оживљавање рада Матице српске, прогласио Васу Стајића за новог председника.[22]

Можда су се грађански кругови Новог Сада и Војводине надали да ће стари Васа Стајић као „помиритељ старог и новог времена" успети да сачува некадашњу Матичину славу и ублажи револуционарне намере КПЈ према најважнијој културној установи војвођанских Срба. Одабир овог чувеног јавног радника говори о значајном респекту који је у то време Матица и даље уживала. У том смислу, изгледа да је и Васа Стајић веровао да донекле може, ако не променити, онда мало скренути ток историје.[23] Међутим, ако их је уопште и било, све наде су нестале неколико месеци касније када је знаменити „пречанин" умро.

У наредном периоду власт је максимално покушала да искористи Матичин углед. Пре свега тако што је од ње, на челу са „правоверним" руководством,

19 *Слободна Војводина*, 2. август 1945.
20 Исто.
21 *Слободна Војводина*, 26. август 1945.
22 *Слободна Војводина*, 3. септембар 1945.
23 Као председник Матице српске нарочито се ангажовао да, противно Закону о аграрној реформи, остане у њеном власништву комплекс земљишта од 317 јутара. Архив Новог Сада, Ф. 346 1645/1945.

створила велику масовну организацију, повезану у мрежу месних одбора и повереништава. Овако организована, она је требало да води културно-просветну политику у „најширим масама". Али, учврстивши власт у земљи, ни оваква Матица Партији није била потребна. Пошто је Савез културно-просветних друштава у потпуности преузео ову улогу, Скупштина Матице српске је крајем 1948. године донела нов статут, који је био у духу идеја Јована Поповића из 1945. године.[24]

Овладавање Матицом је само један пример покоравања интелектуалне и уметничке елите Војводине. За Нови Сад се још у међуратном периоду тешко могао користити онај чувени епитет о српској Атини. Он више није представљао културни а нарочито не политички центар „пречанских" Срба. Истина, Војводина је остала културни расадник српског народа, чији су небројени таленти деценијама уназад, најпре опијени патриотизмом а касније конформизмом, све више жудели за београдским сунцем. Захваљујући томе, после рата је у њој било сразмерно мало научних ауторитета и уметничких величина, чије би евентуално одбацивање идеолошке ускости и игнорисање бољшевичких прописа и стега пробудило пажњу југословенске јавности. Па ипак, власт је према сумњивим елементима приступала веома опрезно. Сходно томе, Удружење књижевника био је други начин контролисања који се показао веома успешним и у осталим југословенским крајевима. Секција за Војводину као део Удружења књижевника Србије основана је у Новом Саду почетком септембра 1945. Чланство у Удружењу није значило само да ће оно „омогућити лакши рад и повољније услове књижевног стварања", како је наведено у главним циљевима,[25] већ је оно било и једини начин објављивања и лакшег преживљавања у тешким послератним приликама. Како је то изгледало на својој кожи осетио је књижевник и некадашњи секретар Матице српске Тодор Манојловић. Он је одмах по ослобођењу, које је дочекао у родном Петровграду, због рада за време рата у Српској књижевној задрузи ухапшен и одбачен од заједнице, препуштен сам себи. Неколико реченица његовог биографа Радована Поповића осветљава трагичне судбине оних које је режим сматрао својим непријатељима. „Окружен пажњом своје рођаке Олге, једва преживљава. Нема грађанска права, нема бонове за исхрану и намирнице. Ретки пријатељи ретко свраћају. Живео је један нови живот у коме ником није потребан".[26]

Мукотрпан живот уметника које власт није прихватила био је добра поука и опомена за све оне који су жудели да се отргну од тематских или, још горе, идеолошких ограничења. Стога су се искреним верницима марксистичког

24 *Слободна Војводина*, 18. октобар 1948.
25 *Слободна Војводина*, 16. септембар 1945.
26 Радован Поповић, *Грађанин света*, Београд 2009, 89.

учења из предратног времена, убрзо придружили и сви остали уметнички ствараоци са простора Војводине. Мало је било оних који су се попут Милана Коњовића трудили да, сликајући просјаке и сиротињу, наизглед одговоре захтевима новог, комунистичког времена, а заправо негујући свој стил, макар прикривено истрају на континуитету са „оним шта су и како су радили".[27] Уосталом, попуштање пред силом било је карактеристично понашање и за остале југословенске уметнике и научне раднике. Чак су се и они, попут др Косте Милутиновића, који је итекако осетио тешку руку револуционарне власти, бестидним удворништвом режиму, задовољавали најмрачнијим ћошковима јавне сцене.[28]

Дакле, и поред револуционарне строгости, комунисти су оберучке прихватали истакнуте јавне личности и уколико су показивале и најмању намеру за сарадњу великодушно праштали њихове „грехе". Али, какав је однос био према оном мноштву до којег светлост јавне сцене није допирала, а које су неповерљиво и упорно посматрале очи провинцијалних, слабо образованих или необразованих, ратом додатно огрубелих партијских функционера. Мноштво просветних радника, лекара, свештеника, адвоката, новинара, образованих и васпитаваних у духу грађанских некомунистичких убеђења представљало је за младиће у победничким униформама опасне класне непријатеље. Када се желео истакнути непријатељски став појединца према режиму, навођено је да „се креће у друштву старе интелигенције".[29] Грађанска одела, углађеност, често и припадност грађанским странкама, па и професија, били су за чланове Партије у мањим срединама необорив доказ противљења новом времену, друштву и вредностима. С друге стране, тој предратној господи, властодршци новог друштва изгледали су опасно, али са својим упрошћеним марксизмом одбојно и, можда, како каже Михиз у својим сећањима на то време, „дозлабога досадно".[30]

Како се види из докумената, они су годинама после ослобођења на разне начине избегавали јавне обавезе које је Партија промовисала. У једном извештају из Старе Пазове наводи се да су скоро сви просветни радници одбијали рад „на културном пољу у фронтовској организацији".[31] Нажалост, обострана антипатичност није била довољна да овим људима обезбеди

27 Миодраг Јовановић, *Три века српског сликарства*, Београд 2009, 180.

28 Ангажовање др Косте Милутиновића после помиловања 1948. године будно је праћено. Прво је добио посао у Војвођанском архиву, а после је по својој молби премештен у Војвођански музеј. У његовој карактеристици из тог периода пише да је „одан нашој власти и Партији сасвим искрено". Рајко Николић, други писац његове карактеристике, наводи: „Бескичмењак, жели да се рехабилитује савесним радом и вредношћом". АВ, Ф. 334, 1016.

29 АВ, Ф. 334, 6405.

30 Борислав Михајловић, *Аутобиографија о другима*, књига I, 102.

31 АВ, Ф. 334, 3751.

достојанствену издвојеност од заноса, хистерије и еуфорије које је промовисао нови сиСтем. Јер, и исказивање колективног одушевљења за поједине мере било је аутократском режиму преко потребно. Стога су они властима, као и уметници и научни радници, такође били неопходни, с тим што је метод њиховог привлачења био грубљи, а захтеви и очекивања знатно већи. Осим бројности, то је можда и разлог што су пркос, инат и отпор овог слоја становништва били уочљивији и постојанији од њихових признатијих колега, тзв. стваралачке интелигенције.

Склоност ка бирократизму комунисти су показивали одмах по успостављању своје власти. Међу мноштвом разних извештаја, анализа и планова налазили су се и детаљни пописи појединих социјалних категорија. Поред незаобилазних радника и сељака, направљен је прецизан списак становништва које је за оно време, у мору неписмених, сматрано интелигенцијом. На основу овог документа видимо да је 1948. године на простору Војводине било 16.560 интелектуалаца, од чега само 2.897 са факултетском спремом. По само њима знаним методама, прецизно је утврђен број непријатељски расположених интелектуалаца, пасивних и активних присталица власти и чланова КП.[32] Проблем је био што су комунисти, нарочито у почетној фази владавине, сматрали све оне који нису одушевљено и активно подржавали њихове политичке и економске мере, многобројне манифестације, често и вишемесечне акције (попут описмењавања, домаћинских течајева и сл.) прикривеним непријатељима.

Од свих прикривених непријатеља из редова интелигенције, режим је највише страховао од просветних радника па им је посветио највише пажње. Иначе, комунисти су, као и у СССР, велику пажњу посветили школству, описмењавању великог броја неписмених и убрзаном сустизању културно развијених држава. Први закон о обавезном и бесплатном седмогодишњем школовању изашао је у октобру 1945. Уставом је прокламована једнакост у приступу образовања и обавеза друштва да ствара услове како би школе биле доступне свим друштвеним слојевима.[33] Велика посвећеност овом питању дала је брзе резултате. Већ у првим послератним годинама повећање броја ученика у основним школама, иако мање него у средњим општеобразовним, било је велико у поређењу са предратним периодом.[34] За само три године,

32 Чланова Партије из редова интелигенције било је 3284, активних присталица власти 7048, пасивних 3298 и непријатеља 817. Нажалост, у документу се не налази прецизнија анализа интелектуалаца са факултетском спремом, већ су са њима обједињени и несвршени средњошколци (6176) и они са завршеном средњом школом (7777). АВ, Ф. 334, 1016.

33 Стеван Безданов, *Васпитање и образовање у документима и револуционарној акцији КПЈ*, Нови Сад 1980, 25.

34 Оно је нарочито дошло до изражаја у првим годинама и то с једне стране због отварања нових школа у местима које раније нису имале школе, а с друге стране због тога што су се у школе тих година уписивали и они ученици који су закаснили са школовањем због ратних

захваљујући огромном труду партијских организација и великом ентузијазму који је тада владао, описмењено је на територији Војводине близу 45.000 лица.[35]

Нема сумње да су постигнути значајни резултати у унапређењу образовног система и, пре свега, успостављању квалитетнијег и садржајнијег живота за велики број описмењених. Али, исто тако, не смемо занемарити чињеницу да су југословенски комунисти образовање сматрали саставним делом класне борбе. Заправо, један од основних циљева образовне политике КПЈ сводио се на неговање и величање традиције НОП-а, борбу против буржоаског идејног утицаја и настојање да млади људи усвоје норме понашања примерене новим друштвеним односима. За тако обимне планове и кореницу промену образовне политике требало је времена. Међутим, револуција никада, па ни у југословенском случају, није трпела постепеност, тако да су очекивања од просветних радника била превелика и нимало реална. Од њих је тражена не само примена новог школског програма већ и промена навика,[36] политичког убеђења и знатно већа јавна ангажованост. Када се радило само о политички незаинтересованим, идеолошки равнодушним или прилично заплашеним наставницима и учитељима, било је довољно „јавно жигосање и указивање на другове који се залажу на раду" и њихов однос према захтевима власти би се променио.[37] Нажалост, партијски скоројевићи у сеоским срединама често нису примењивали такву тактичност. Захтевали су од среских НОО премештање и протеривање таквих особа сматрајући их „дволичњацима, западњацима и демагозима". С друге стране, инсистирали су на ангажовању учитеља са „јасно одређеним и непоколебљивим социјалистичким ставом", који би, у координацији са Партијом, активно учествовали у политичком животу.[38]

Међутим, и поред убрзаних учитељских курсева које су похађали проверени партијски кадрови,[39] због недостатка просветних радника њихови захтеви најчешће нису могли бити остварени. Новинар *Слободне Војводине*, четири године после преузимања власти, указивао је да због идеолошке необразова-

прилика и који су на тај начин повећали ионако велики број ученика у основним школама. *Школство у ФНР Југославији 1945–1951*, Загреб 1952, 18.

35 Небојша Петровић, *Просветна политика КПЈ у Војводини 1945–1951*, Култура полиса бр. 11/12, Нови Сад 2009, 374–375.

36 Малограђанском особином која је сматрана туђом и штетном за нови систем сматрано је и то што учитељи уче децу да поздрављају старије речима „љубим руке". АВ, Ф. 334, 36405.

37 АВ, Ф. 334, 3751.

38 АВ, Ф. 334, 6405.

39 Тако је само до лета 1945. године убрзане учитељске курсеве завршило 138 полазника. *Слободна Војводина*, 17. август 1945.

ности наставног кадра, деца у Војводини на часовима историје уче да су „партизани бежали у шуме плашећи се фашиста".[40]

Вероватно је у то смутно време било много несналажења, али и неспособности да се разумеју у почетку још прикриване револуционарне намере. Често се занемарује да су они образовани и васпитавани управо у буржоаском друштву, а да су посао у школи добили захваљујући усвајању вредности које је захтевала грађанска држава. Сада се од њих захтевало да буду искрени поборници нове идеологије, која у потпуности негира грађанске вредности, а у неку руку и њихове дотадашње животе. Уместо смерног држања у цркви, захтева се скандирање на митинзима и партијским свечаностима, уместо *Библије* морао се читати Марксов *Капитал*. Док је инсистирано на гушењу љубави према Христу, тражено је, макар и лажно, испољавање опчињености Титом и Стаљином. Па ипак, мора се признати да је било много оних који су интелектуалну блискост пронашли у социјалном програму марксистичке идеологије, а привлачност у материјалистичком учењу и величању науке и технике. Чињеница да су они називани „поштеном интелигенцијом" најбоље указује на очекивања, мишљење и став КПЈ о интелигенцији.

И поред тога, многи представници власти као да су били изненађени и донекле осујећени испољавањем религиозних осећања просветних радника. „Међу просветним радницима има и таквих који су сасвим религиозни, редовно иду у цркву, поје у цркви, одржавају све верске обичаје... Позитивни утицај на школску омладину од стране просветних радника врло је ретка појава."[41]Уместо да код деце развијају научни поглед на свет и на тај начин дају велики допринос атеизацији друштва, управо су учитељи и наставници низ година одржавали колико-толико утицај религије међу школском омладином. Стога је похађање веронауке код великог процента деце школског узраста, као и изигравање одлука и става просветних власти у погледу веронауке од стране наставника и директора школа, нарочито заокупљало пажњу Партије и њених организација. У том смислу, Партија је 1949. године у Војводини организовала курсеве за идеолошко образовање учитеља. На овим курсевима је широм Војводине око 3000 учитеља слушало предавања о: дијалектичком материјализму, марксистичком дијалектичком методу, марксистичком филозофском материјализму, класама и класној борби у историји, о новом југословенском патриотизму итд. Набрајањем ових предмета не можемо се отети размишљању о Михизовом утиску неописиве досаде која је владала на оваквим догађајима. Међутим, у ауторитарним системима досадне нису само многобројне манифестације у организацији режима, већ често и целокупан политички живот, а нарочито штампа.

---

40 *Слободна Војводина*, 3. јул 1941.

41 АВ, Ф. 334, Активност Цркве и утицај религије у НРС.

Управо су се уређивачи забавних и хумористичних листова уверили да власт не воли шалу која није усмерена према њеним непријатељима. На пример, шаљиви лист *Пацкало* из Сремске Митровице повучен је из продаје јер је нанео „тешку повреду моралу и клевету друштвеном поретку", тако што је наведено да у Војводини, нарочито у Новом Саду, „жене без икаквог разлога само због некаквог флерта напуштају мужеве".[42] Заправо, ни оваква врста новинарства није имала улогу да забавља, већ је и она била у служби пропаганде и идеолошке индоктринације.

И поред чињенице да је Војводина улазила у ред економски и културно најразвијенијих делова Југославије, у њој је излазио мали број листова, са малим тиражима и сумњивог квалитета. Тенденција одумирања штампе у Војводини примећена је још у периоду између два рата, када су београдски листови са квалитетнијим садржајима, престоничким информацијама и без закашњења гушили локалну штампу.[43]

После рата, због лоше организације растурања штампе и озбиљног недостатка финансијских средстава овај јаз је додатно проширен. Међутим, на квалитет новинарства је додатно утицало деловање државе која је медије третирала као партијски орган за идеолошко васпитавање и образовање „широких народних маса". У таквим околностима, списатељски таленат и истинољубивост били су безначајне врлине у односу на политичку подобност, при чему се идеолошка поткованост доказивала често непримереном употребом уобичајених марксистичких фраза и цитата. Аскетизам који су представници нове идеологије, нарочито у првим послератним годинама, носили у себи и популарисали, а пре свега негативан однос према култури, модним трендовима и идејама које су долазиле са Запада, домаћу штампу је додатно осиромашио и за ширу публику учинио незанимљивом. И поред мимикријског начина прилагођавања жељама нових властодржаца, недостатак политички подобног и идеолошки образованог новинарског кадра био је евидентан. Временом је незадовољство политичком чврстином и идеолошком чистотом новинара само расло и условило њихово отпуштање и запошљавање идеолошки „правоверног" али и обично крајње нестручног кадра. Тако је у току 1948. године редакцију *Слободне Војводине* напустило, а заправо махом било отпуштено, седам новинара, док је у исто време *Мађар со* остао без 14 новинара.[44]

---

42 Ивана Петровић, *Један пример гашења забавне штампе у Војводини после Другог светског рата*, Годишњак, Архив Нови Сад, бр. 11, Нови Сад 2011, 165.

43 Бранко Бешлин, *Весник трагедије, Немачка штампа у Војводини (1933–1941)*, Нови Сад 201, 73–74.

44 Небојша Петровић, *Анализа штампе националних мањина у Војводини у првим годинама после Другог светског рата*, Култура полиса, посебно издање, Нови Сад 2015, 139–140.

Исте године направљен је искорак у правцу замене организовања кратких новинарских курсева институционализованим образовањем новинара. Тада је на предлог Савеза удружења новинара Југославије, Влада ФНРЈ основала Новинарско-дипломатску вишу школу у Београду. Услови и начин пријема у школу одсликавају суштину и начин деловања тоталитарног система али и значај који је придаван штампи. Наиме, Управа за кадрове ЦККПЈ обавештавала је централне комитете република, информативне куће и друштвене организације о условима за пријем. Наглашено је да кандидати морају бити не само чланови КПЈ већ да „морају бити потпуно проверени" и оцењени као личности са „моралним и политичким квалификацијама".[45]

Колико су идеолошко образовани новинари били цењени и поштовани у Партији, сведочи случај главног уредника *Мађар соа* Жигмонда Кека и његовог заменика др Шандора Штејнфелда. Пошто су подржали Резолуцију Информационог бироа, под њиховим утицајем, наводно, партијска организација у Војводини је са закашњењем подржала КПЈ.[46]

Док су новинари, под условом да су лојални, били прилично активни у партијском и политичком животу земље, једна друга професија, чији су припадници у демократским системима предодређени за политику, сматрана је типичним представником „трулог капитализма". Реч је о адвокатима који су у поратној Југославији низ година третирани као страно тело у политичком систему. Адвокатура је сматрана грађанским занимањем које по својој природи није компатибилно са изградњом социјализма. Пошто је себе доживљавала као непогрешиву и праведну, која као ниједна у дотадашњој историји „штити" своје грађане, власт је сматрала да је адвокатска професија реликт прошлости, а самим тим и непотребна. Заправо, ова професија је остала једино какво-такво уточиште бившим политичарима који се нису компромитовали сарадњом са окупатором, али ни након рата нису пристајали на потпуно повлачење или беспоговорну сарадњу са комунистичком влашћу.[47]

Имајући све ово у виду, реакција државе према адвокатима је у потпуности очекивана. Њима је одузимана имовина, притиснути великим порезима живели су од некадашње резерве која се убрзано топила, па су многи, нарочито у мањим срединама, живели на рубу егзистенције. Њихов опстанак је махом зависио од натуралних прихода које су добијали за своје услуге сељацима.[48]

---

45 Драгомир Бонџић, *Новинарско дипломатска висока школа у Београду 1948–1953*, Токови историје, бр. 3, Београд 2007, 84–85.

46 Каталин Форгач, *Почетак сукоба КПЈ и ИБ у светлу писања мађарске штампе у Новом Саду*, Годишњак, бр. 4, Нови Сад 2010, 193.

47 Рајко Даниловић, *Употреба непријатеља*, Београд 2010, 152

48 Да би оваквим члановима помогла, као и породицама умрлих адвоката, Адвокатска комора је увела одређени проценат на бруто приходе адвоката – као допунску чланарину. АВ, Ф. 334, 9291.

Неповерење и мржња власти према адвокатури и адвокатима били су толики да се она није ни трудила да, као у другим случајевима, сопственим кадровима које би фаворизовала појача свој утицај и међу овом итекако значајном категоријом. Тако је 1949. године констатовано да у Адвокатској комори Војводине од 207 чланова нема ниједног члана Партије и да млади правници због „омрачености и озлоглашености" ове професије радно место траже у државном апарату.[49] Скоро незаинтересовано се наводи, као да се то и подразумева, „да је главнина адвоката непријатељски расположена или пак јако резервисана према садашњем стању", што је поткрепљено више него уверљивом чињеницом да је само за две године (1948. и 1949) због разних видова непријатељске делатности ухапшено 17 адвоката.[50]

О каквој се врсти непријатељских активности могло радити можемо закључити на основу оптужбе предратног политичара и дугогодишњег члана Народног фронта, адвоката Александра Жиже. Он је још 1952. године, када је југословенско друштво већ увелико захватао процес либерализације, оптужен зато што је „неоправдано заступао интересе богатих сељака, својих клијената, а на штету спровођења одређених економских мера".[51] На основу овога није тешко претпоставити под каквим притиском и страхом су адвокати обављали свој посао у периоду отворене репресије.

Док је према адвокатима режим показивао за револуционаре карактеристичну суровост, однос према тзв. техничкој интелигенцији, пре свега због потребе изградње, био је обележен значајним степеном уважавања, одржавањем њиховог угледа у друштву и материјалним награђивањем. С друге стране, лекари због драстичнијег испољавања грађанских навика и чињенице да су, како се из једног документа за Срем наводи, „сви из богатих породица" нису ни приближно уживали такав третман. Напротив, писац извештаја за лекаре из Срема наводи да су „најнеактивнији и углавном непријатељи народне власти".[52]

Али, однос према лекарима, као и према другим „непоузданим елементима", временом се мењао. Наиме, нада у брз крах режима је бледела и отпор је слабио, а проток времена и раскид са Стаљином убрзали су тупљење револуционарне оштрине и „класну будност" југословенских комуниста. Стога су отворено неповерење, мржња и притисци постепено трансформисани у блаже облике контроле, који су задржани до самог краха социјалистичке Југославије.

49 Исто.
50 Исто.
51 *Слободна Војводина*, 23. фебруар 1952.
52 АВ, Ф. 334, 3751.

Assistant Professor Nebojša Petrović, PhD
High School for Communication
Belgrad
nebojsa.petrovic1973@gmail.com

CPY AND THE INTELLECTUALS IN VOJVODINA AFTER THE SECOND WORLD WAR

SUMMARY

Given the fact that the intellectuals represented an important pillar of the civil society and many of them openly expressed anticommunist feelings, after the war they stood shoulder to shoulder with the other enemies of the new regime. The first ones that felt the graveness of the revolutionary justice were those that had collaborated closely with the invaders as well as those that openly supported the quisling government in Belgrade. Disciplining of other people continued through the artistic associations and well-known cultural institutions, such as Matica Srpska. The dismissal of the former Matica management, as well as the hardships of the intellectuals that were not accepted by the authority, served as a good lesson and a reprimand for all those who yearned to rend from thematic and even worse ideological restrictions. Thus, the true supporters of the communist ideology from the period between the two world wars were soon accompanied by all the other art workers from the territory of Vojvodina. On the other hand, there were significantly larger demands and expectations towards several thousands of educational workers, doctors, lawyers, journalists and clerks. Because of this, and the fact that they were briskly made to cooperate, their resistance was more conspicuous and firm than that of the more appreciated colleagues – the so called creative intellectuals.

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА
CONTRIBUTION AND MATERIALS

904:726.54(497.113)”17/18”
902.2(497.113)”2012”

Биљана Лучић, археолог конзерватор
Завод за заштиту споменика културе,
Сремска Митровица
biljana.lucic@zavodsm.rs

Радослав Ј. Муждека, археолог кустос
Завод за заштиту споменика културе,
Сремска Митровица
muzdekaradoslav@yahoo.com

РЕЗУЛТАТИ ЗАШТИТНИХ АРХЕОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА ИЗВЕДЕНИХ 2012. ГОДИНЕ У МАЛОЈ ЦРКВИ У СРЕМСКОЈ МИТРОВИЦИ

Сажетак: У оквиру реконструкције пода Мале цркве у Сремској Митровици 2012. извршена су заштитна археолошка ископавања мањег обима. У раду су обједињени резултати обе археолошке кампање и изнети резултати последњих истраживања који су значајни за успостављање културне стратиграфије локалитета, али и за усмеравање правца будућих истраживања овог изузетно важног налазишта Сирмијума, нарочито у контексту израде будућег Плана детаљне регулације и посебних мера заштите које су утврђене за шире подручје око Мале цркве, које подразумевају и могућности презентације архитектонских остатака и мозаика пронађених око објекта.

Кључне речи: Сремска Митровица, Мала црква Св. Стефана, мозаици, керамика, луле, новац.

Православна црква Св. Стефана у Сремској Митровици, или Мала црква, најстарији је објекат у граду. Саграђена је надомак савске обале, у близини места где је претпостављена позиција Артемидиног моста на којем је страдао велики број хришћана за време Диоклецијановог прогона почетком 304. године. Сачувана су само два историјска извора о Малој цркви који потичу

са почетка XVIII века.[1] Многе су расправе у којима покушава да се утврди време њеног настанка.[2] Предложено датовање М. Лесек да се црква датује у крај XVI и почетак XVII века данас је најприхваћеније у стручној литератури.

Прва археолошка ископавања изведена су 1980. и 1981. године у оквиру конзерваторско-рестаураторских радова на објекту.[3] Око објекта и у његовој унутрашњости отворено је пет сонди. Величина сонди била је условљена распоредом позносредњовековних и нововековних сводних гробница које су се појављивале већ на дубини од 0,50 цм. Археолошка истраживања су дала драгоцене податке везане за ранију архитектуру испод савременог објекта. Откривено је неколико зидова касноантичке грађевине оријентације запад–исток са апсидом на западу. Делимично утврђене димензије објекта су 15,50 x 9 м и прелиминарно је идентификован као тробродна базилика.[4]

Током марта 2012. године, у оквиру радова на реконструкцији пода у Малој цркви, извршени су археолошки радови мањег обима[5] (Сл. 1). Користећи податке о положају сонди са претходних истраживања, затим околности на самом терену (велики број гробница из XVIII и XIX века од којих су поједине откривене тек након скидања подне облоге) одређена је позиција сонди. У унутрашњости саме цркве постављене су две сонде димензија 4 x 1,6 м и 5 x 2 м. У порти цркве постављена је контролна сонда на месту сонде 2 из 1981. године (са проширењем према северу димензија 2,5 x 2 м) како би се утврдило стање раније откривеног фрагмента мозаика (Сл. 5).

---

1 Први је извештај канонске визитације Печујске бискупије из 1729. године опатији Св. Димитрија у Митровици публикован у E. Gašić, *Povijest župe i mjesta Morović*, Đakovo 1936, 74–76; други је попис цркава Карловачке епархије из 1732/33. године у Д. Руварац, *Српска митрополија карловачка око половине XVIII века*, Сремски Карловци 1902, 88.

2 За основне податке вид.: М. Лесек, *Стара српска црква у Сремској Митровици и њен иконостас*, Рад војвођанских музеја, 6, Нови Сад 1957, 258–271, са наведеном литературом; П. Милошевић, *О римској архитектури испод старе српске цркве у Сремској Митровици*, Рад војвођанских музеја, 32, Нови Сад 1989/1990, 35.

3 П. Милошевић, *Нав. дело*, 35–39.

4 Исто, 37.

5 Заштитна археолошка ископавања и истраживања у цркви Светог архиђакона Стефана у Сремској Митровици вршила је стручна екипа Завода за заштиту споменика културе Сремска Митровица током 2012. године: Зорка Пејовић, руководилац истраживања; Биљана Лучић, археолог; Радослав Муждека, археолог; Иван Филиповић, архитекта; Јадранка Вулетић, грађевински техничар. Стручни консултант је био др Мајкл Р. Вернер. Конзервацију металних налаза извршили су Ана Олајош и Драган Огар. Фотографије на Т. 5 урадио је Слободан Максић. Средства за археолошка истраживања обезбеђена су из буџета Града Сремска Митровица.

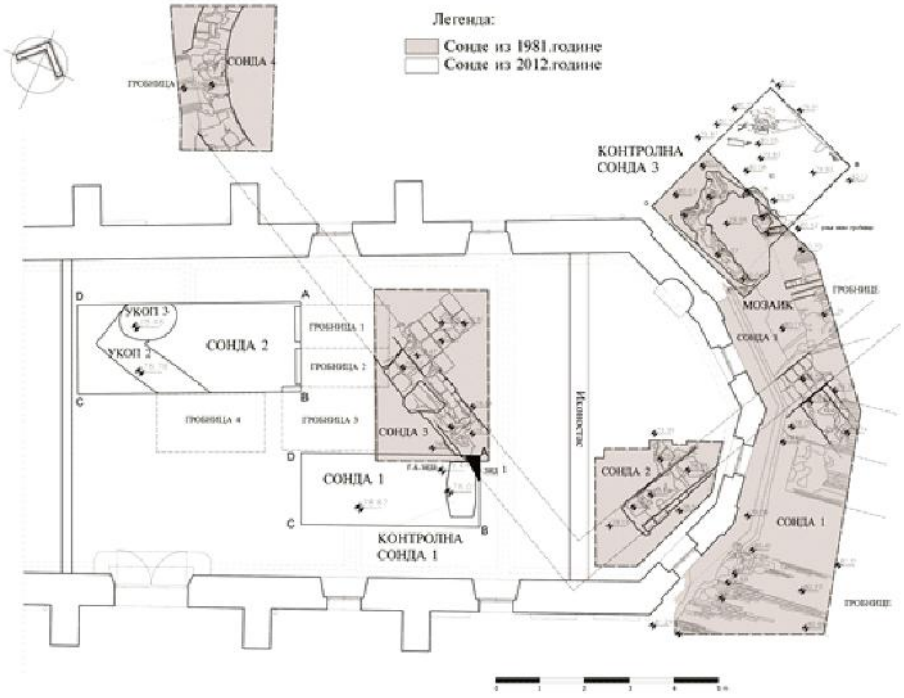

Сл. 1. План локалитета са позицијама сонди из 1981. и 2012. године (И. Филиповић и Ј. Вулетић, подаци са истраживања из 1981. године преузети са плана М. Јеремића и С. Коњевић, бр. инв. 3214)

СТРАТИГРАФИЈА

Археолошким ископавањима у сонди 1 и 2 истражено је 12 и 11 откопних слојева (I–XII), с тим што је у сонди 1 отворена контролна сонда 1 у којој су истражени слојеви испод поднице (од коте 78.87 до 78.01 м н. в). У контролној сонди у порти цркве копало се до нивоа касноантичког мозаика на коти 80.10 м н. в. Током истраживања констатовано је пет културних слојева (Сл. 2): *Сл. 2. Југоисточни профил сонде 2 (профил BC)*

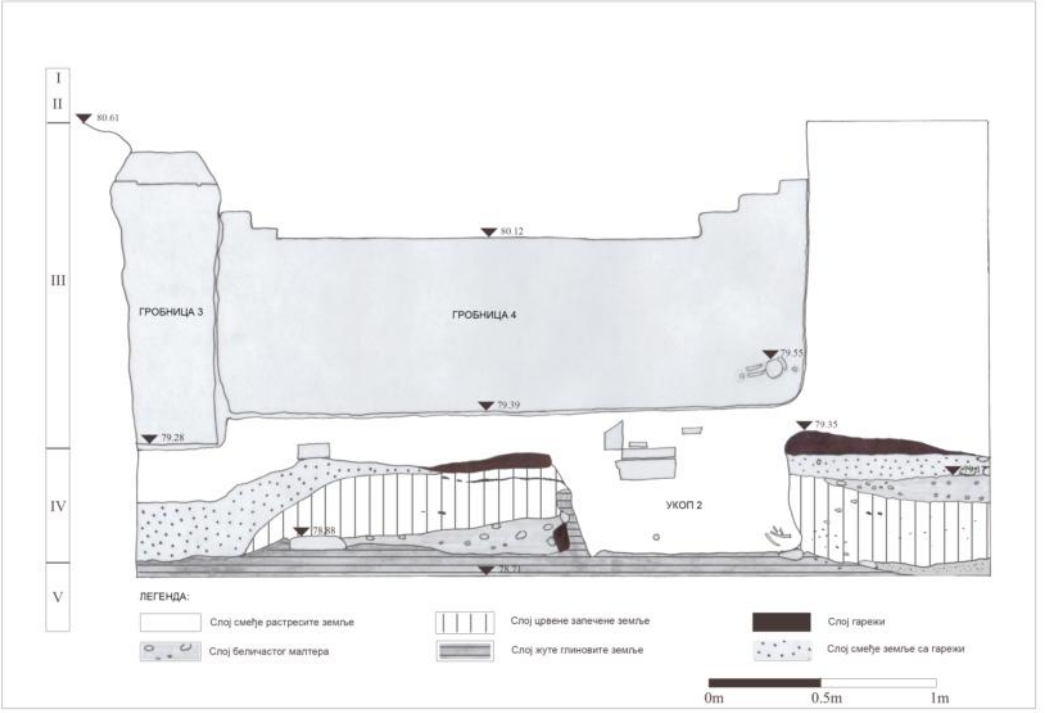

Сл. 2. Југоисточни профил сонде 2 (профил ВС)

I. Хабзбуршки и аустроугарски слој 18-19. века: Покретни материјал из овог периода пронађен је у порти цркве, у проширењу контролне сонде.

II. Турски – отомански слој XVI–XVII века: Констатован је у унутрашњости цркве приликом скидања површинског слоја дебљине од 0,30 м, у кречној јами (укоп 1 у сонди 2) и у контролној сонди ван цркве где је измешан са античким материјалом. За њега су карактеристични уломци керамике XVI–XVII века и новац.

III. Касноантички слој IV–V(VI) века: У откопним слојевима између кота 80.61 и 79.30 м н. в. налази се антички материјал II–III и IV века који је измешан приликом укопа за позносредњовековне гробнице. Међу овим материјалом највећи проценат чини керамика која се датује у IV век. Поједини фрагменти керамике се могу определити и у период од краја IV до краја VI века.

IV. Антички слој II–III века: Између кота 79.30 и 78.87 м н. в. налазе се слојеви са материјалом који се датује у II–III век.

V. Антички слој I–II века: Испод коте 78.87 м н. в., на којој се налази подница од жуте глиновите земље, до коте 78.01, која представља доњу коту ископа у сонди 1, пронађен је керамички материјал I–II века.

ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ ИЗ КУЛТУРНИХ СЛОЈЕВА

I. Материјал из аустријског и аустроугарског периода углавном је заступљен у горњим слојевима у порти цркве. Најзаступљенији су нумизмати[6] (Т. 5, 4–7). Занимљив је налаз луле из Шелмеца (данашња Словачка) са печатом радионице Хениг[7] (Т. 5, 3).

II. Од материјала XVI–XVII века најзаступљенија је турска керамика: зделе, тањири, цедиљке, пећњаци од средње пречишћене глине, браон, зелено и жуто глеђосани, претежно црвене боје печења[8]. Ређи су крчази од фино пречишћене глине, сиве боје печења, често украшени точкићем. У мањем проценту је заступљена огњишна керамика песковите фактуре.

У укопу 1, у сонди 2, пронађена је кречана правоугаоне основе. Поред неколико фрагмената керамике из XVI–XVII века, животињских костију и заковака, у укопу су пронађена ниска од три перле везане жицом (Т. 4, 2), фрагментована наруквица од стаклене пасте (Т. 4, 1) и два новчића (Т. 5, 4 и каталог новца бр. 4 и 5), на основу којих се кречана може датовати у време око 1700. године. Коришћена је вероватно приликом једне од фаза у изградњи цркве.

III. У слојевима у унутрашњости цркве испод релативне дубине од 0,30 м (од коте пода цркве на коти 80.91 м. н. в.) до дубине од 1,90 м, доминира касноантичка керамика (Т. 3). Она је рађена на витлу од средње пречишћене и песковите глине, сиве, црвене или смеђе боје печења. У мањем броју је заступљено маслинасто и браон глеђосано посуђе црвене, сиве или смеђе боје

6 За обраду новца позног средњег века и новијег периода коришћена је следећа литература: L. Huszár, *Münzkatalog Ungarn: von 1000 bis heute*, München: Battenberg, 1979; C. L. Krause, C. Mishler, *Standard Catalog of World Coins 18th Century 1701–1800*, Krause Publications, November 2002; C. R. Bruce II, *Standard Catalog of World Coins 1601–1700*, Krause Publications, December 2008.

7 Д. Гачић, *Луле из музејских збирки Србије*, Музеј града Новог Сада, Нови Сад 2011, 32–33.

8 Од типова су најзаступљеније калотасте зделе на стопи типа I/12 које се датују од друге половине XV до краја XVII века и пећњаци типа XVI/4 и XVI/5 датовани у XVI–XVII век. Керамика XVI–XVII века обрађена је по типологији V. Bikić, *Gradska keramika Beograda (16–17. vek)*, Arheološki institut, Beograd 2003.

печења, од средње пречишћене глине. Од типова посуда најзаступљеније су зделе, лонци и поклопци, ређе крчази[9].

Сл. 3. Фотографија основе сонде 2 после X о. слоја са укопима 2 и 3

Укопи 2 и 3 се налазе у југозападном делу сонде 2 (Сл. 3). Укоп 2 (ширине око 0,60 м) који се протеже у правцу исток–запад и под правим углом скреће у правцу севера представља највероватније негатив зида раније откривеног касноантичког објекта, судећи по правцу пружања и дубини фундирања зидова.[10] У њему је пронађен мањи број људских костију са фрагментима

9 За обраду античке керамике коришћене су типологије A. Premk, *Tipologija antičke keramike Sirmijuma* (у припреми за публиковање, 14. 7. 2004); O. Brukner, *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture SAP Vojvodine, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd 1981; S. Nikolić-Đorđević, *Antička keramika Singidunuma*, Singidunum 2, Arheološki institut, Beograd 2000.

10 Потребно је нагласити да се сви откривени касноантички зидови налазе на нижој коти од коте мозаичког пода (80.10 м н. в.), тако да представљају само темељне зоне објекта.

касноантичке керамике. Укоп 3, кружног облика пречника око 80 цм, пресекао је укоп 2. У њему су, поред опека римског формата (претежно кровних), фрагмената стаклених посуда и животињских костију, пронађене две прећице (Т. 4, 3, Т. 5, 2 и Т. 4, 4), маслинасто глеђосани жижак (Т. 5, 1) и два новчића (каталог новца бр. 1 и 2). Налази новца се оквирно могу датовати у IV век[11]. Маслинасто глеђосани жижак припада типу XXII по D. Ivanyi[12] која их датује у III–IV век. Према J. C Rubright-y,[13] обично се датују од IV до VI века и представљају најзаступљенију врсту жижака у Сирмијуму. Производ су локалних радионица. Примерци са зеленом глеђи углавном се јављају са новцем из друге половине и краја IV века и припадају ранијој продукцији у односу на браон глеђосане жишке који се јављају крајем IV и типични су за V–VI век.[14] Најближу аналогију за овалну копчу са попречним урезима (Т. 4, 3) налазимо у Страњанима код Зенице.[15] Оне припадају типу копчи са масивним повијеним трном. Везују се за Источне Готе.[16] Н. Милетић[17] их датује у V и прву половину VI века.

У сонди 1, код тачке А, између кота 79.44 и 79.21 м н. в. пронађен је зид 1 (доња кота темеља зида је 79,05 м н. в.). Зид је видљив у профилу у дужини од 0,65 м. Констатован је у ширини од 0,25 м, колико излази из профила. Грађен је од два реда опека везаних малтером дебљине 2–3 цм. Темељна зона зида је висине око 0,20 м и састоји се од ломљене опеке везане малтером. Опеке од

Различите дубине фундирања појединих зидова и начин изградње откривеног зида у сонди 1 наводе нас на закључак да је касноантички објекат имао више фаза изградње, што се може закључити и на основу призитка са источне стране објекта који је откривен приликом претходне кампање археолошких радова.

11 За обраду римског новца коришћен је P. M. Bruun, *The Roman Imperial Coinage*, vol. VII, Constantine and Licinius A.D. 313–337, London 1966.

12 D. Ivanyi, *Die Pannonischen lampen*, Budapest 1935, 20.

13 J. C. Rubright, *Lamps from Sirmium in The Museum of Sremska Mitrovica*, Sirmium III, Arheološki institut, Beograd 1973, 65–70, 80.

14 J. C. Rubright, op. cit., 54; по З. Пејовић, *Касноантички жишци из Сирмијума*, Рад војвођанских музеја, 33, Војвођански музеј Нови Сад, Нови сад 1991, ово је варијанта а типа XXII, стр. 64; према С. Крунић, *Античке светиљке из Музеја Града*, Музеја Града Београда, Београд 2011, тип XXIX, варијанта 2а и б, која се датује у IV и половину V века, кат. 452–453, стр. 305.

15 V. Paškvalin, *Dva nalaza kasnoantičkih grobova na svod i kratak osvrt na dosadašnje nalaze tih grobnih kamera na teritoriji BiH*, Glasnik Zemaljskog muzeja i Sarajevu, Nova serija sveska XIV, Sarajevo 1959, 155, T. I, 4. Налаз копче потиче из касноантичке гробнице са бачвастим сводом у којој су била сахрањена три покојника. Копча је од бронзе, ширине 4,5 цм, са делом очуваног трна од гвожђа.

16 D. Mrkobrad, *Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji*, Savez arheoloških društava Jugoslavije i Muzej grada Beograda, Beograd 1980, 36, T. XXVIII, 12.

17 N. Miletić, *Ranosrednjovekovna nekropola u Rakovčanima kod Prijedora*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, XXV, Sarajevo 1970, 144.

којих је изграђен зид су секундарно коришћене, тако да има и кровних опека (Сл. 4).

Сл. 4 и 5. Североисточни профил сонде 1 са зидом 1 и фрагмент мозаика из контролне сонде 3

IV. Керамика II–III века доминантна је у слојевима испод коте 79.30 м н. в. и одликује је разноврсност форми (Т. 2 и Т. 3). У великом броју је заступљена керамика од добро пречишћене глине, претежно сиве, црвене или смеђе боје печења. То су фрагменти *terra sigillata* посуда од којих је најзаступљенији тип I/66[18] (Т. 4, 8 и Т. 4, 10), затим зделе које имитирају форме *terra sigillata* посуда, зделе, лонци, тањири црвено, смеђе или црно бојене и често углачане површине.

Из овој културног слоја потиче налаз норичко-панонске фибуле са два дугметаста задебљања на луку (Т. 4, 6) које су карактеристичне за I и II век, а у Норику и Панонији употребљавају се и у III веку.[19] У исти период се могу да-

18 A. Premk, op. cit., тип I/66 се датује од краја I до средине III века и рађена по форми Drag. 37

19 D. Bojović, *Rimske fibule Singidunuma*, Muzej grada Beograda, Beograd 1983, 30, T. V, 37.

товати бронзана оплата за кључаоницу (Т. 4, 7) и оловни пршљенак купастог облика (Т. 4, 9).

V. Испод поднице од жуте глиновите земље јављају се атипични уломци керамике фине фактуре, ређе песковите, са површином која је често углачана или бојена, претежно сиве и црвене боје печења. Међу њима је заступљено неколико фрагмената руком рађених лонаца грубе фактуре (са доста туцане шкољке или плеве) који се могу определити у I век н. е. (Т. 1, 1).

Резултати последње кампање археолошких ископавања значајни су за успостављање културне стратиграфије локалитета, али и за усмеравање правца будућих истраживања овог изузетно важног локалитета Сирмијума. Обједињавање података са обе археолошке кампање које је изведено у овом раду нарочито је важно у контексту израде будућег плана детаљне регулације приобалног подручја реке Саве код Сремске Митровице и посебних мера заштите које су утврђене за шире подручје око Мале цркве, што подразумева и могућности презентације архитектонских остатака и мозаика пронађених око објекта. На основу досадашњих истраживања тешко се могу изнети поуздани закључци о обиму античких архитектонских остатака око црквеног објекта, а остаје отворено и питање континиутета, о чему нам поузданије одговоре могу дати само истраживања већег обима.

КАТАЛОГ НАЛАЗА

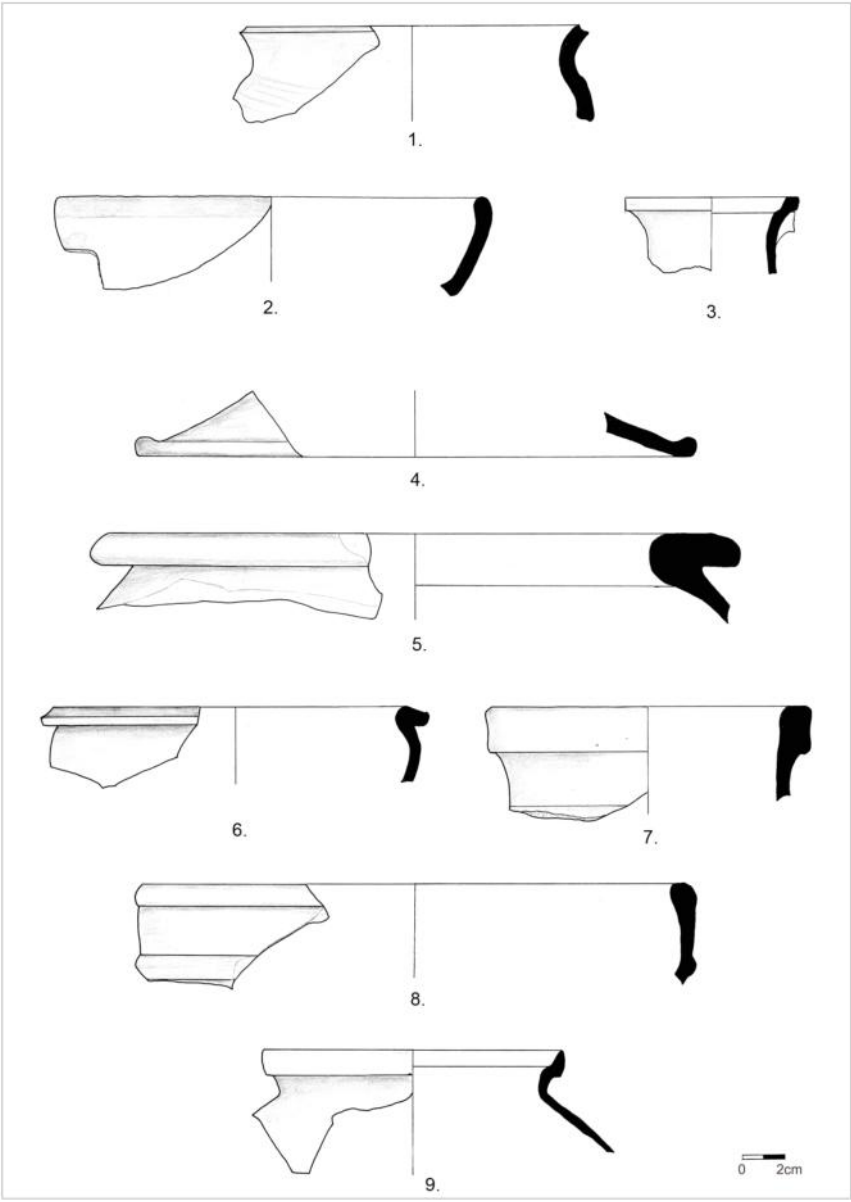

Табла 1

1. Лонац благо разгрнутог обода, рађен руком, украшен урезима, сивомрке боје печења са примесом туцане шкољке. Домородачка керамика I век (Premk 2004, тип II/28; Brukner 1981, T. III/4; Nikolić-Đorđević 2000, тип II/17). Тер. инв. А. 263, контролна сонда 1, испод нивоа поднице а, I о. слој.

2. Тањир већих димензија, косих зидова, имитација тзв. помпејанских тањира, фине фактуре, рађен од црвено печене глине, са делимично обојеном оранж површином. Датовање: Premk 2004, тип III/8, I век; Brukner 1981, тип 1, T. 62/2: I – почетак IV века; Nikolić-Đorđević 2000, тип III/8, I – крај III века. Тер. инв. А. 328, сонда 2, III о. слој.

3. Крчаг рађен од пречишћене глине, светлоцрвене боје печења, благо разгрнутог и ужлебљеног обода. Најближе аналогије за датовање: Premk 2004, тип VII/15, крај I и почетак II века; Nikolić-Đorđević 2000, тип VII/41, I – почетак II века (?). Тер. инв. А. 620, сонда 2, чишћење људских костију у укопу 2, ниво XI о. слоја.

4. Плитак поклопац благо извијеног обода, финије фактуре, смеђе боје печења. Датовање: Premk 2004, тип VIII/3, крај I – средина II века; Brukner 1981, тип 2, друга половина I – почетак II века, Nikolić-Đorđević 2000, тип VIII/7, II век. Тер. инв. А. 142, сонда 1, X о. слој.

5. Питос хоризонтално разгрнутог обода, рађен од добро пречишћене глине, црвене боје печења, са црвенооранж премазом. Датовање: Premk 2004, тип VI/7: I – II век; Brukner 1981, тип 2, T. 127/2, I – II век; Nikolić-Đorđević 2000, тип VI/1, II век. Тер. инв. А. 453, сонда 2,VIII о. слој.

6. Калотаста здела, тзв. здела са крагном, финије фактуре, светлоцрвене боје печења, са ободом који је извијен на спољну страну. Датовање: Premk 2004, тип I/21, крај I – II век; Brukner 1981, тип 22, T.75/73, крај I – II век. Тер. инв. А. 320, сонда 2, III о. слој.

7. Амфора тракасто профилисаног обода, рађена од добро пречишћене глине, црвене боје печења. Датовање: Premk 2004, тип V/6, I – половина III века; Brukner 1981, тип 20, T. 165, I век; Nikolić-Đorđević 2000, тип V/6, II – прве деценије III века. Тер. инв. А. 494, сонда 2, IX о. слој, из слоја гарежи.

8. Здела већих димензија – имитација *terra sigillata* зделе тип Drag. 44, рађена од светлоцрвено печене глине, фине фактуре, црвенобојене и углачане површине. Датовање: Premk 2004, тип I/42, друга половина I – крај III века; Brukner 1981, тип 11, T. 75/53, друга половина I – крај III века; Nikolić-Đorđević 2000, тип I/3, II–III век. Тер. инв. А. 485, сонда 2, IX о. слој, испод жуте глиновите земље уз тачку C.

9. Лонац тракасто профилисаног и жлебљеног обода, сиве боје печења, песковите фактуре. Датовање: Premk 2004, тип II/14, крај I – IVвек; Brukner 1981, тип 13, T. 115/73, крај I – IV век; Тер. инв. А. 591, сонда 2, XI о. слој.

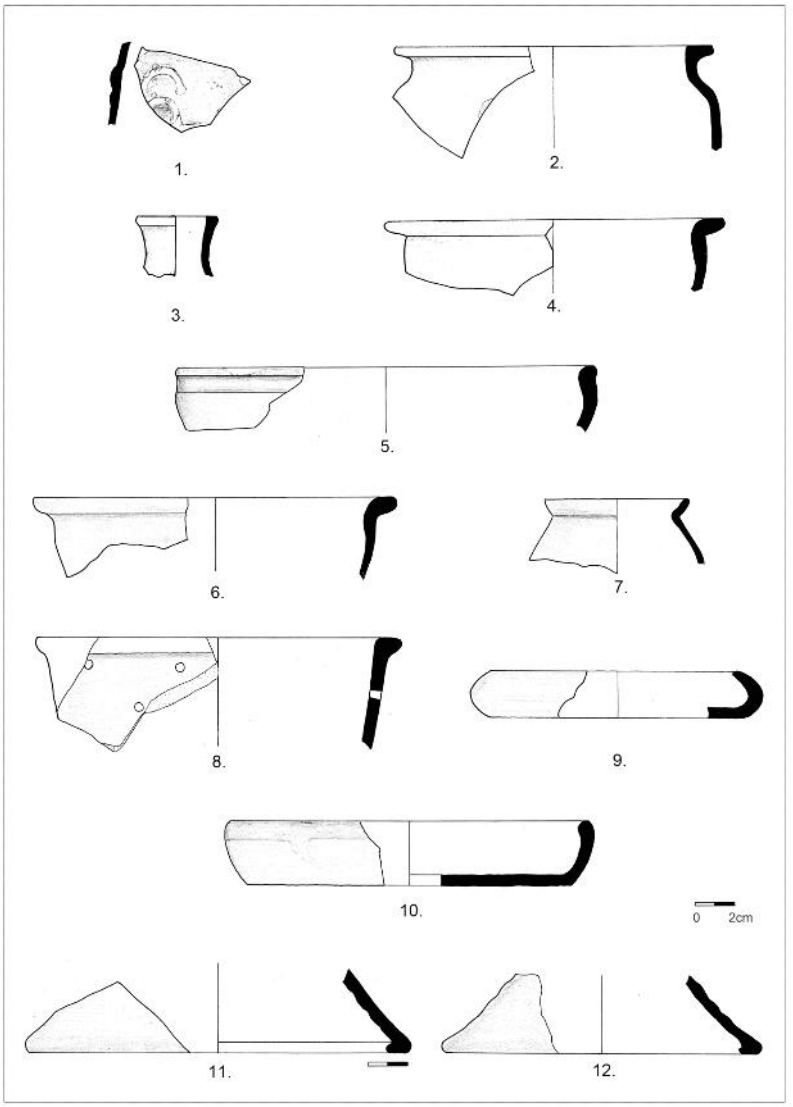

Табла 2

1.Фрагмент трбуха шоље или пехара са украсима изведеним у барботин техници, рађен од беле каолинске глине, површина маслинасто глеђосана. Датовање: најближа аналогија Premk 2004, тип, IV/2, II век; Brukner 1981, T. 108/35, 36. Тер. инв. А. 195, сонда 1, XII о. слој.

2. Фрагмент суда – лонца са две или три дршке, финије фактуре, рађен од црвено печене глине, црвено бојене површине са металним сјајем. Датовање: Premk 2004 тип II/18, II – III век; Brukner 1981, тип 10, T.106/18. Тер. инв. А. 390, сонда 2, VI о. слој.

3. Крчаг рађен од пречишћене глине, црвене боје печења, црвено бојене површине са металним сјајем. Датовање: II–III век. Тер. инв. А. 426, сонда 2, VII о. слој.

4. Калотаста здела хоризонтално извијеног обода, финије фактуре, светлоцрвене боје печења, површина са смеђим премазом. Датовање: најближе аналогије Premk 2004 тип I/20, II–III век; Brukner 1981, тип 75, T. 88/107, III – почетак IV века. Тер. инв. А. 593, сонда 2, XI о. слој.

5. Здела већих димензија – имитација *terra sigillata* зделе тип Drag. 37, рађена од црвеносмеђе печене глине, фине фактуре, смеђе бојене површине. Датовање: Premk 2004 тип I/76, II–III век; Brukner 1981, тип 3, II–III век. Тер. инв. А. 446, сонда 2, VIII о. слој.

6. Здела косо разгрнутог обода, биконичне форме, финије фактуре, оранж бојене површине. Датовање: најближе аналогије Premk 2004 тип I/63, крај II – III век; Brukner 1981, тип 83, II–III (?) век. Тер. инв. А. 503, сонда 2, IX о. слој.

7. Пехар разгрнутог обода и танких зидова, рађен од добро пречишћене глине, сиве боје печења. Датовање: најближе аналогије Premk 2004 тип IX/14, II–III век. Тер. инв. А. 194, сонда 1, XII о. слој.

8. Цедиљка финије фактуре, сиве боје печења, косо разгрнутог обода. Датовање: Premk 2004 тип XII/5, II–III век; Brukner 1981, тип 2, II–III век. Тер. инв. А. 11, сонда 1, I о. слој.

9. Плитак тањир, финије фактуре, црвене боје печења, црвено бојене и углачане површине. Датовање: Premk 2004, тип III/6, II–III век; Brukner 1981, тип 10, II–III век. Тер. инв. А. 102, сонда 1,VII о. слој.

10. Тањир фине фактуре, задебљалог обода са унутрашње стране, од смеђе печене глине, са мрким премазом и углачаном површином. Датовање: Premk 2004, тип III/4, II–IV век; Brukner 1981, тип 3, I–IV век; Nikolić-Đorđević 2000, тип III/43, средина II – средина IV века. Тер. инв. А. 357, сонда 2, IV о. слој.

11. Поклопац од пречишћене глине, сиве боје печења. Датовање: Premk 2004, тип VIII/2, III–IV век; Brukner 1981, тип 9, II–IV век; Nikolić-Đorđević 2000, тип VIII/3, друга половина III – IV века. Тер. инв. А. 551, сонда 1, X о. слој, приликом чишћења концентрације људских костију.

12. Поклопац од пречишћене глине, смеђе боје печења. Датовање: Premk 2004, тип VIII/1, III–IV век; Brukner 1981, тип 9, II–IV век. Тер инв. 599, сонда 1, XI о. слој.

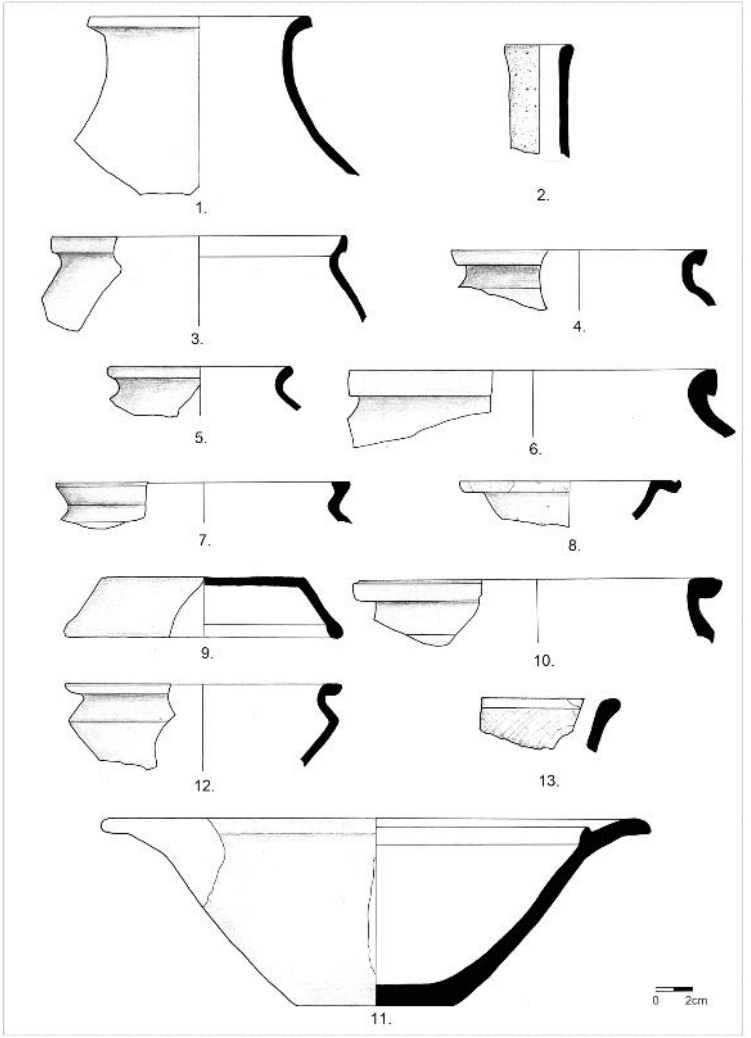

Табла 3.

1. Крчаг песковите фактуре, сиве боје печења, ширег врата и споља извијеног обода. Датовање: Brukner 1981, T.147/145, (?) век. Тер. инв. А. 38, сонда 1, III о. слој.

2. Крчаг уског грла, финије фактуре, споља маслинасто глеђосан. Датовање: Premk 2004, тип VII/25, IV–V век; Brukner 1981, тип 13 (крчаг са две дршке постављене на рамену), T. 155/42, IV век. Тер. инв. А. 67, сонда 1, V о. слој, слој жуте компактне земље.

3. Лонац песковите фактуре, сиве боје печења, тракастог и изнутра ужлебљеног обода, трбуха јајасте форме. Датовање: Premk 2004, тип II/7, IV век; Brukner 1981, тип 27, II–IV век. Тер. инв. А. 589, сонда 2, XI о. слој.

4. Лонац финије фактуре, сиве боје печења, тракастог обода, кратког врата и лоптастог трбуха. Датовање: Premk 2004, тип II/6, IV век; Brukner 1981, тип 19, IV век. Тер. инв. А. 324, сонда 2, III о. слој.

5. Лончић косо разгрнутог обода, лоптастог трбуха, песковите фактуре, сиве боје печења. Датовање: Premk 2004, тип II/5: IV век; Brukner 1981, тип 22, T. 119/101: IV век. Тер. инв. А. 590, сонда 2, XI о. слој.

6. Лонац финије фактуре, сиве боје печења, споља разгрнутог и троугласто профилисаног обода. Датовање: најближе аналогије Premk 2004, тип II/27, IV век; Brukner 1981, тип 29, IV век. Тер. инв. А. 452, сонда 2, VIII о. слој.

7. Лонац песковите фактуре, сиве боје печења, изнутра ужлебљеног обода, трбуха јајасте форме. Датовање: Premk 2004, тип II/7, IV век; Brukner 1981, тип 27, II–IV век. Тер. инв. А. 134, сонда 1, X о. слој.

8. Калотаста зделица финије фактуре, смеђе боје печења, унутрашња површина и обод маслинасто глеђосани. Датовање: Premk 2004, тип I/4, IV век; Brukner 1981, тип 86, III–IV век. Тер. инв. А. 439, сонда 2, IV о. слој.

9. Поклопац – здела финије фактуре, смеђе боје печења, унутра повијеног обода. Датовање: Premk 2004, тип VIII/4, IV век; Brukner 1981, тип 14, IV век. Тер. инв. А. 406, сонда 2, испод укопа 1 – кречане.

10. Већа биконична здела грубље песковите фактуре, сиве боје печења, хоризонтално разгрнутог обода. Датовање: Premk 2004, тип I/15, IV – почетак V века; Nikolić-Đorđević 2000, тип I/42, IV – почетак V века; Тер. инв. А. 118, сонда 1, VIII о. слој.

12. Биконична здела хоризонтално разгрнутог обода, грубље песковите фактуре, сиве боје печења. Датовање: Premk 2004, тип I/12, IV–VI век; Brukner 1981, тип 62, IV век. Тер. инв. А. 86, сонда 1, VI о. слој, ниво испод жуте компактне земље.

13. Фрагмент зделе (?) благо разгрнутог обода, финије фактуре, сиве боје печења. Спољна површина украшена урезаним мрежастим орнаментом. Датовање: најближа аналогија Premk 2004, тип I/101: германска керамика краја IV – друге половине VI века. Тер. инв. А. 420, сонда 2, VII о. слој.

11. Већа конична здела – мортаријум, грубље песковите фактуре, црвене боје печења. Унутрашња површина је маслинасто глеђосана и огрубљена зрнима песка. Датовање: Premk 2004, тип I/1, IV – почетак V века; Brukner 1981, траоница тип 4, III–IV век. Тер. инв. А. 419, сонда 2, VII о. слој.

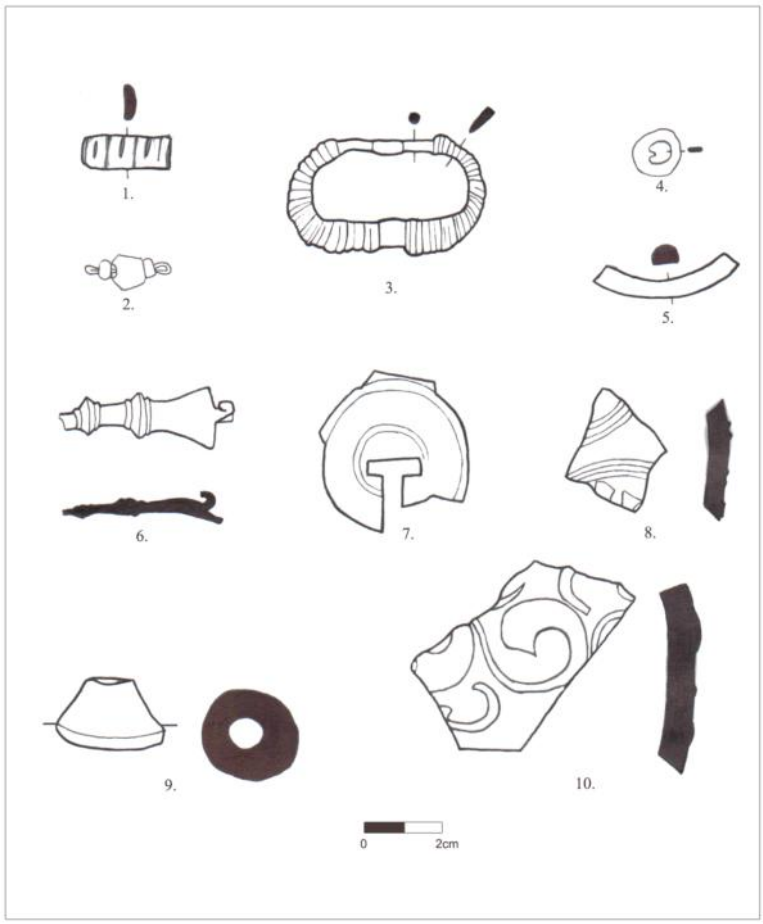

Табла 4

1.Фрагментована траказта наруквица, полупрстенастог попречног пресека, украшена попречним жлебовима. Стаклена паста црне боје, патинирана. Датовање: око 1700. године. Димензије: очувана дужина 2,3 цм. Тер. инв. С-2, сонда 2, укоп 1, кота 80.10 м н. в.

2. Три перле од стаклене пасте, нанизане на бронзаној жици која се са обе стране завршава у петљи. Средишња перла је полигонална, од стаклене пасте беле боје. Две перле су полупрстенастог попречног пресека од стаклене пасте, тамномрке боје. Датовање: око 1700. године. Димензије: већа перла ширине 0,8 цм, мање перле ширине по 0,5 цм; укупна дужина ниске 2,2 цм. Тер. инв. С-5, укоп 1, у нивоу IV о. слоја, кота 79.88 м н. в.

3. Бронзана пређица, тракастог искошеног тела, овалног облика. Очувано лежиште за трн. Пређица је украшена попречним урезима. Датовање: V – половина VI века. Димензије: дужина 4,6 цм, ширина 2,5 цм. Тер. инв. С-10, сонда 2, укоп 3, XI о. слој.

4. Мала гвоздена пређица, кружног облика, тракастог тела и очуваног корена трна. Датовање: IV–VI век. Димензије: R-1,3 цм. Тер. инв. С-7, сонда 1, IX о. слој, кота 78.20 м н. в.

5. Фрагментована наруквица од стаклене пасте, тамномрке боје. Наруквица је тракаста, полупрстенастог попречног пресека. Датовање: IV век (?). Димензије: дужина 3,7 цм, ширина 0,8 цм. Тер. инв. С-6, сонда 1, VII о. слој.

6. Фрагментована фибула норичко-панонског типа са два дугметаста задебљања на луку, са кореном опруге на глави фибуле. Датовање: I–II (III) век. Димензије: дужина 4 цм, ширина 1,6 цм. Тер. инв. С-27, контролна сонда 2, III о. слој.

7. Оплата за кључаоницу од бронзаног лима, кружног облика, на једном крају тракасто проширена, на супротном профилисана за кључ (отвор). Један део оштећен. Украшена концентричним кружним урезима. Датовање: II–III век (?). Димензије: дужина 4 цм, ширина 3,7 цм. Тер. инв. С-18, сонда 2, XI о. слој, кота 78.81 м н. в.

8. Фрагмент *terra sigillata* посуде са пластичним полукружним украсима. У једном полукругу пластични украс. Датовање: II–III век. Димензије: 3,3 х 2,5 х 0,5 цм. Тер. инв. С-12, сонда 1, керамика изнад поднице а, XII о. слој.

9. Оловни пршљенак купастог облика, по средини перфориран. Датовање: II–III век (?). Димензије: R-2,7 цм, H- 1,5 цм. Тер. инв. С-9, сонда 1, XII о. слој, кота 78.98 м н. в.

10. Фрагментована *terra sigillata* здела (импорт), од које је очуван заравњен и заобљен обод са благо биконичним трбухом. Пластични флорални украси. Датовање: I–II век. Димензије: дужина 5 цм, ширина 5,3 цм. Тер. инв. С-14, сонда 2, X о. слој.

Табла 5

1.Глеђосани жижак од кога су очувани пљосната дршка, округли отвор, раван обод и искошено тело према равном дну. Кљун недостаје. Жижак је рађен од средње пречишћене мрко печене глине. Површина глеђосана, маслинастобраон боја глеђи. Датовање: IV–V век. Димензије: дужина 7,9 цм, ширина 6,3 цм, H = 3,8 цм. Тер. инв. С-11, сонда 2, укоп 3, XI о. слој, кота 78.85 м н. в.

2. Вид. под Т. 4, 3.

3. Фрагментована аустроугарска лула, рађена од фино пречишћене црвенопечене земље. Лула има високу цилиндричну главу полигоналног пресека, у доњем делу је профилисана у виду шкољке. Радионица у Шелмецу породице Хениг. Лула источног типа са производњом у средњој Европи (данас Словачка, место Banska Štiavnica). Печат: M. HÖ(NIGS)OHN SCH(EMN)ITZ и розета. Датовање: XIX век. Димензије: дужина 5,3 цм, висина 4,8 цм. Тер. инв. С-19, контролна сонда 3, део I, I о. слој (2,5 x 2 м).

4. Вид. у Каталогу новца бр. 5.
5. Вид. у Каталогу новца бр. 6.
6. Вид. у Каталогу новца бр. 7.
7. Вид. у Каталогу новца бр. 8.

КАТАЛОГ НОВЦА

Бр. 1: Мала бронза. Нечитак. IV век. Тежина: 1,42 гр. Димензије: R- 1,8 цм. Тер. инв. С-16, сонда 2, XI о. слој, укоп 3, кота 78.66 м н. в.

Бр. 2: Мала бронза**.** Нечитак. IV век. Тежина: 1,15 гр. Димензије: R- 1,7 цм. Тер. инв. С-17, сонда 2, укоп 3, кота 78,60 м н. в.

Бр. 3: Мала бронза – Константин I, тип Vota. Оштећен и нечитак, не може се тачно датовати – прва половина IV века. Тежина: 1,86 гр. Димензије: R- 1,8 цм. Тер. инв. С-24, контролна сонда 3, II о. слој, кота 80,65 м н. в.

Бр. 4: Посребрени новац, нечитак. Вероватно је у питању турска акча. Тежина: 0,18 гр. Димензије: R- 1 цм. Тер. инв. С-1, сонда 2, IV о. слој, из укопа 1.

Бр. 5: Сребрни дуаријус из 1700. године. Тежина: 0,51 гр. Димензије: R- 1,6 цм. Тер. инв. С-4, сонда 2, укоп 1, кота 78,81 м н. в.

Ав. LEOP.D.G.R.I.S.A.G[.H.B.]REX. Натпис окружује угарски грб са круном, са стране су ознаке .K - B.

Рв. Богородица са дететом на десно, са стране су ознаке .P - H., испод је натпис DUARIUS и година ковања – 1700.

Бр. 6: Бакарни трговачки жетон, исковао га Корнелију Лауфер (Cornelius Lauffer, 1658–1711). Тежина: 0,86 гр. Димензије: R- 1,8 цм. Тер. инв. С-26, контролна сонда у порти цркве, III о. слој, кота 80,65 м н. в.

Ав. LU[D. X]IIII.D.G.FR.ET.NA:REX. На аверсу је приказана биста краља Луја XIV (1643–1715) на десно.

Рв. CON[...]FFERS.RECH:PFENING. На реверсу је француски грб са круном око којег је натпис.

Бр. 7: Бронзана полтура из 1763. Тежина: 16,97 гр. Димензије: R- 3 цм. Тер. инв. С-20, контролна сонда 3, део I, I о. слој, кота 80,72 м н. в.

Ав. M.THERES.DG.R. – I.GE.HU.BO.REG. На аверсу је биста Марије Терезије на десно.

Рв. Богородица са дететом на десно, са страна су ознаке (P.)-H. / 1763 / K.-M. и испод натпис POLTURA.

Бр. 8: Бронзани новчић вредности од 2 филера из 1901. године. Тежина: 3,16 гр. Димензије: R- 1,9 цм. Тер. инв. С-21, контролна сонда у порти цркве, II о. слој, кота 80,56 м н. в.

Ав. MAGYAR KIRALYI VALTOPENZ. Испод круне је година – 1901.

Рв. Венац од класја жита окружује број 2 и ознаку K.B.

Biljana Lučić, archaeologist conservator
Cultural Monument Protection Institute
Sremska Mitrovica
biljana.lucic@zavodsm.rs

Radoslav J. Muždeka, archeologist curator
Cultural Monument Protection Institute
Sremska Mitrovica
muzdekaradoslav@yahoo.com

RESULTS OF THE PROTECTIVE ARCHEOLOGICAL RESEARCH CARRIED OUT IN 2012 IN SREMSKA MITROVICA'S SMALL CHURCH

SUMMARY

During the 2012 and floor reconstruction of the Small church in Sremska Mitrovica, there were done protective archeological excavations on a smaller scale. This paper encompasses the results of both archeological campaigns (1980/81 and 2012) and also presents results of the latest research important for the establishing of the cultural stratigraphy of the locality. Furthermore, this research is also important for the directing of the future researches of this extremely important locality in Sirmium, especially in the context of creation of future the Plan of detailed regulation and special protective measures determined for wider area around the Small Church. They also imply the possibility of presenting the architectural remains and mosaics found around the building.

94(=163.41)(436-89)”1716/1718”(093.2)
355.48(436:560)”1716/1718”(093.2)

Доц. др Милица Кисић Божић
Филозофски Факултет
Нови Сад
milica.kisic.bozic@ff.uns.ac.rs

Др Дејана Васин
Нови Сад
dejanavasin@yahoo.com

НА ГРАНИЦИ ДВА ЦАРСТВА У АУСТРО–ТУРСКОМ РАТУ 1716–1718.

Поводом три века од потписивања Пожаревачког мира и коначног ослобођења Сремске Митровице од османске власти (1718-2018)

Сажетак: Рат између Аустрије и Османског царства, вођен у периоду 1716–1718. године, завршен је потписивањем мира у Пожаревцу. У овом рату Аустрија је осетно проширила своје границе јужно од Саве и Дунава на рачун Османског царства, те се велики део српског народа нашао под њеном влашћу. Иако кратак, тај период аустријске власти имао је удела у процесу постепеног напретка српског народа у сфери просвете, културе и црквене органзације. Будући да се ове године навршава три века од потписивања овог документа, сматрамо пригодним његово објављивање и превод на српски језик.

Кључне речи: рат 1716–1718, Хабзбуршка монархија, Османско царство, Еуген Савојски, Пожаревац, мир.

Након пораза који је доживело у Великом бечком рату, Османско царство тражило је прилику да поврати територије изгубљене у овом дугогодишњем сукобу. Осокољени победама над Русијом у рату 1711–1713. године, Турци су се спремали да загазе у нови рат, овај пут најпре против Млетачке републике која је према одредбама Карловачког мира држала Морејy, чији губитак Турци нису никако могли да прежале. Велики везир Дамад Али-паша енергично је заговарао рат, до чега је и дошло 1714. године. Аустрија је на крају ушла у

рат на страни својих савезника. Обе стране су већ 1716. године припремале војску.[1]

Турски план био је да до главног сукоба са царским трупама дође у Ердељу, али се војска под командом принца Еугена Савојског стационирала код Футога. Велики везир Дамад Али-паша кренуо је стога овим правцем и са војском прешао Саву, улогоривши се надомак Петроварадина. Иако бројнија, турска војска била је потучена у бици на Везирцу 5. августа 1716. године. Након битке, турска војска се повлачила ка Београду, а успут је попалила манастире Велику Ремету и Крушедол. На другој страни, принц Еуген Савојски упутио се ка Темишвару и освојио га након 44 дана опсаде. Недуго затим, освојени су Панчево и Нова Паланка, чиме је Аустрија запосела цео Банат.[2]

Почетак овог рата и борбе у Срему од изузетног су значаја за судбину Сремске Митровице. Она је после Карловачког мира остала у Османским рукама, а граница Хабзбуршке монархије почињала је свега пар километара западно од ње, због чега је она била међу првим циљевима хабзбуршке војске. Да се на њено освајање рачунало у будућности сведочи чињеница да је Монархија на самој граници, у првом насељу до Митровице отворила тридесетницу и подигла магацин за со, настојећи да спречи турски монопол на ову робу.[3] Значај Митровице није био велик као Темишвара или Шапца, због чега ка њој нису ишле трупе Евгенија Савојског, него је освајање препуштено војсци која је била ближа. У априлу 1716. је бачки владика Григорије Димитријевић јавио да је дошло до сукоба српских шајкаша, које је водио Максимилијан Петраш и Турака, близу Сланкамена, на самој државној граници. Две недеље касније уследио је нови османски продор, када су (5. мај 1716) спалили Карловце. Српско становништво се разбежало из пограничног подручја због турских упада и таква судбина задесила је и предео западно од Митровице.[4] Срби су се сакрили у шуме на Фрушкој гори. Зато је требало брзо реаговати да османско наступање не би више угрозило пограничну линију, где је борба између једне и друге стране почела пре него што је у Футог стигао Евгеније Савојски, како би повео војску у победоносну битку. У борбама на граници најактивнији су били Срби, као једино становништво у овој области.[5]

Са приближавањем и концентрисањем царских трупа на Дунаву у Бачкој и њиховим доласком у Срем ситуација се поправила и освајачке акције су

1 Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији од 1526. до 1918*, књ. 1, Нови Сад 2016, 185-190.

2 Бранко Бешлин, Евгеније Савојски и његово доба, Нови Сад 2016, 475–523.

3 Славко Гавриловић, *Срем од краја XVII до средине XVIII века*, Нови Сад 1979, 53.

4 Ненад Нинковић, *Српска православна црквена општина Лаћарак*, Сремска Митровица 2015, 11–12.

5 Славко Гавриловић, *Срби у Аустро–турском рату 1716–1718*, Годишњак Музеја Града Новог Сада, 2, Нови Сад 2006, 83-84.

почели да предузимају хабзбуршки команданти. Један од њих, генерал Георг Вилхелм Лефелхолц фон Колберг, командант Петроварадина, извео је напад у правцу Митровице и заузео је.[6] Радило се о пустошењу терена и тек припремама за борбу. Велика османска војска је убрзо после Лефелхолцовог продора прешла у Срем, тако да су хабзбуршка освајања била под знаком питања. Да би их осигурали заједно су радили Лефелхолц и пуковник Ернест Антон фон Петраш, командант Посавске границе, и његов брат Максимилијан. Освајање Раче и Сремске Митровице била је основа за даље напредовање, а после победе у бици на Везирцу, поред офанзивних акција према Банату уследили су нове према Мачви и Босни. Исходи ове борбе су били недовољни да би се могло тврдити како је Беч постигао велику победу. Напади на Босанску Градишку, Нови и Бихаћ били су без успеха, али су зато освојени Лешница, Куча у Бијељини, Добој и Брчко. Покушај освајања Шапца 1716. није успео.[7] Главне операције нису вођене у Срему, него у Банату, што је омогућило Османлијама да северно од Саве у Доњем Срему и даље задрже трупе којима су угрожавали непријатељску територију.[8]

Период јесени и зиме 1716/1717. није био за Срем време мира, иако су се обе војске, званично, повукле у зимовнике. Борбе на граници и турско присуство у Доњем Срему, као и чести упади из правца Мачве у свести Срба остали су упамћени као Петрашке године, назване тако по официру који је водио борбе са Тирцима. У Срему је остала само српска војска са својим капетанима који су требали да штите ову територију. Сами су предузимали нападе у правцу Мачве, али су морали и да издрже турске противнападе. О овоме су сведочили и настојатељи фрушкогорских манастира, који су 1716/1717. видели двовлашће Османлија и Хабзбурговаца.[9] Под турским притиском Теодор Продановић је морао најпре да се повуче са малом војском у Митровицу, а потом да и њу напусти у јануару 1717. и повуче се ка западу. Било је то време када су Турци из Шапца продрли до Ирига и у бици убили капетана Адама Монастерлију са око 400 бораца.[10] У то време је опустео цео крај око Срем-

6 Драгослав М. Павловић, *Пожаревачки мир (1718. г.)*, Летопис Матице српске, 207, Нови Сад 1901, 40.

7 Радмила Тричковић, *Београдски пашалук 1687-1739*, Београд 2013, 278-279.

8 Боро Бронза, *Аустријска политика према простору Босне и Херцеговине 1699-1788*, Бања Лука 2012, 128.

9 Димитрије Руварац, *Писма фрушкогорских манастирских настојатеља архиепископу–митрополиту Вићентију Поповићу*, Архив за историју Српске православне карловачке митрополије, Сремски Карловци 1912, 247-251.

10 Гаврило Витковић, *Споменици из Будимског и Пештанског архива*, Књига 3, Београд 1873, 201–203.

ске Митровице, укључујући и њу. Град је поново освојен у пролеће 1717.[11] У склопу предстојеће офанзиве на Београд у Митровицу је са војском стигао Ернест Антон фон Петраш, како би контролисао ситуацију у Срему и Мачви и одвлачио пажњу Турака од Београда.[12]

У пролеће 1717. године војске су се поново активирале. Након неколико мањих сукоба, принц Еуген Савојски повео је војску на Београд. Његове трупе прешле су Дунав код Вишњице између 15. и 18. јуна и улогориле се на Врачару, чиме је отпочела опсада Београда. Велики везир, тада у Нишу, покушао је да помогне опседнутом граду, али је овај покушај осујећен вештим маневрима принца Еугена Савојског и Александра Виртембершког. Хабзбуршка војска је 24. августа 1717. ушла у Београд. Сутрадан су Турци напустили и Шабац у који је ушао капетан Никола Рашковић. После освајања Шапца Срем и Митровица су постали сигурније подручје и ту је почела изградња хабзбуршке власти која је *de jure* утврђена Пожаревачким миром.[13]

После освајања Београда и Шапца отпочело је турско повлачење према Нишу. Једна од последица освајања Београда било је и активније учешће Срба на страни Аустрије против Турака. Устанци су букнули у околини Пирота, на Косову и Метохији, у околини Новог Пазара и у Западној Србији. Док су се Турци у нереду повлачили, царска војска напредовала је и заузимала места на Нишком друму све до Параћина, а уз Дунав до Кладова. Један одред продро је до Видина, али је ту заустављен, а успех је изостао и при нападу на Зворник.[14]

Након две године рата, обе стране биле су склоне да се приступи мировним преговорима, с обзиром на губитке и општу ситуацију у Европи. Примирје је проглашено 1. фебруара 1718, и током месеца постигнут је споразум о одржавању мировног конгреса, те су и зараћене стране, укључујући и Венецију, одредиле своје делегате. У марту је договорено место заседања конгреса. На предлог Аустријанаца прихваћен је Пожаревац. С обзиром на то да је владало опште неповерење међу зараћеним странама, ово место било је најсигурније за обе стране, будући смештено недалеко од трупа и једних и других, а обе стране извршиле су војне припреме за случај да до договора не дође. Беч је за своје представнике изабрао генерала Дамјана Хуга фон Вирмонта и Михаела фон Талмана, а Венеција Карла Руцинија. Велики везир је са турске стране делегирао Ибрахим-агу и Мехмет-агу. Влашки кнез Јоан Маврокордато био је у функцији преводиоца. Поморске силе Енглеска и Холандија такође су упутиле своје посланике на конгрес. Холандија је по-

11 Славко Гавриловић, Митровица трговиште у Срему XVIII и XIX века (1716-1848), Београд 1984, 7.

12 Боро Бронза, *нав. дело*, 134

13 Радмила Тричковић, *нав. дело*, 297.

14 Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *нав. дело*, 189-190.

слала Јакоба Колијера који је учествовао и у преговорима у Карловцима, а Енглеска свог представника на Порти, Едварда Вортли Монтагјуа. Због њихове наклоњености Турцима, Савојски је интервенисао те и успео да постигне да Енглези пошаљу Абрахама Стањана, амбасадора у Бечу, док је главна улога у преговорима припала Роберту Сатону, ранијем посланику на Порти. Шатор у коме су вођени преговори подигнут је између османског и савезничког логора, северно од Пожаревца на узвишењу изнад села Ћирковац, а у њега се улазило слично као у Карловцима, са четири стране из мањих шатора сваке делегације. Преговори су отпочели 5. јуна, након што су разрешене све формалне потешкоће.[15]

У основи, начело преговора требало је да буде *uti possidetis*, али су аустријски посланици покушали да оду мало даље. Тражили су да се Аустрији препусти цео Београдски пашалук, са Нишом и Видином, као и цела Босна и део Влашке, те да јој се изруче Ракоци и његове присталице. Представници Порте нису то могли да прихвате, те су преговори на самом почетку наишли на потешкоће. Међутим, због несигурне ситуације у Италији, принцу Еугену Савојском било је стало да се мир што пре потпише, те је у том смислу издао упутства Вермонту и Талману. Они су стога одустали од ранијих претераних захтева. Мир је потписан у помпезној атмосфери 21. јула, у присуству великог броја виђенијег света, међу којима су били и Александар Виртембершки и оба сина Максимилијана Баварског.[16]

Према одредбама мира, Аустрији је припао део Срема, цео Банат и Мала Влашка. Добила је и северни део Србије, граница је ишла реком Тимок до Зајечара, затим скретала на север према Бору, одатле се спуштала југозападно до Сталаћа, пратећи потом ток Западне Мораве до Чачка и ток Каменице до њеног извора на Дивчибарама, а одатле је пратила планинску косу до Крупња, те затим ка Дрини до изнад Лешнице. Аустрија је такође добила део Босне, Бијељину и подручје дуж Саве. Венеција је остале без Мореје, коју је задобила Карловачким миром, као и неких од последњих упоришта на Криту, Спиналонге и Суде. Успела је да задржи Крф, Превезу и Арту, те у Далмацији добила Имотски, Вргорац и Стрмицу код Книна.[17]

Поменуте територије остале су под влашћу Аустрије све до рата 1737–1739. године. Београдским миром оне су враћене под окриље Османског царства. У току ових двадесетак година, колико их је поседовала, Аустрија је организо-

15 Гавро Шкриванић, *Дневник Дубровчанина Михајла Пешића о Пожаревачком мировном конгресу*, Београд 1952.

16 *Istorijski izveštaj o Požarevačkom miru od Vendramina Bjankija*, Požarevac 2008.

17 Мирољуб Манојловић, *Пожаревачки мир*, Viminacium, 3, Пожаревац 1988, 61-74; Дејан Микавица, Владан Гавриловић, Горан Васин, *Знамениша документа за исшорију срйскоī народа 1538-1918*, Нови Сад 2016, 45–53.

вала своју управу у њима, па се на тај начин велики део српског живља, уз оне који су већ живели на њеној територији, нашао под царском влашћу Хабзбурговаца. У старијој литератури исказиван је махом негативан однос према периоду аустријске управе у Србији.[18] С друге стране, тековине овог периода оставиле су далекосежне последице. Управо тада дошло је до значајнијег прожимања западне културе и покорених Срба у областима иначе удаљеним од струјања западне цивилизације. Иако су резултати били релативно слаби – како због корумпираног чиновништва и управе у овом делу земље, тако и због чињенице да је она одвећ кратко трајала да би остварила дубљи утицај – у овом периоду почеле су интензивније да се отварају школе, те да се озбиљније и ефикасније устројава црквена организација. Успостављање Београдско-карловачке митрополије остало је као важна тековина за Србе у Монархији. Везе Срба са западном цивилизацијом посредством аустријских узора заметнуле су клицу из које је касније постепено почела да се помаља национална свест Срба у Османској империји. Ближи контакт с Аустријом и својим сународницима у њој довели су до потоњег сазревања српске националне мисли с обе стране Саве и Дунава. Ове везе постаће нераскидиве, истрајавајући и у периоду након Београдског мира, и биће један од кључних фактора за буђење жеље за ослобођењем од Турака и подизање Првог српског устанка.[19]

Стога, дакле, овај документ који уређује односе две тада највеће силе на овим просторима, у коме су и Срби и Србија нашли своје место, сматрамо изузетно значајним и вредним да, поводом три века од потписивања, буде преведен и објављен на српском језику. Овом приликом преносимо текст у оригиналу на латинском језику према издању Габријела Норадунгијана, а потом и његов превод на српски.[20]

Текст на латиском гласи:

Art. 1. – Provinciæ, Moldaviæ et Valachiæ, partim Poloniæ et partim Transylvaniæ limitibus conterminæ, interjacentibus, ut ab antiquo, montibus distinguantur et separentur, ita, ut ab omni parte antiquorum confiniorum termini

18 Душан Ј. Поповић, *Србија и Београд од пожаревачког до београдског мира,* Београд 1950.

19 Драгпљуб Р. Живојиновић, *Пожаревачки уговор у светлости политичких збивања у Европи (1715-1720)*, Зборник историјског музеја Србије, 7, Београд 1970, 198-205; Karl–Heinz Ziegler, *The Peace Treaties of the Ottoman Empire with European Christian Powers*, Peace Treaties and International Law in European History ed. Randall Lesaffer, Cambridge 2004, 338–362; Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *нав. дело*, passim; Никола Самарџић, *Лимес – историјска марџина и порекло посебности Југоисточне Европе*, Београд 2017, 145–165.

20 G. Noradunghian, *Recueil d'actes inter–nationaux de l'Empire Ottoman*, I, Paris 1897.

observentur, nullaque in his nec ultra, nec citra fiat mutatio, et cum partes Valachiæ cis Alutam fluvium sitæ cum locis et munimento Temeswarini in potestate, et possessione Sac: Romanæ Cæsariæ Regiæque Majestatis sint, juxta acceptatum fundamentum pacis: Uti possidetis, in ejusdem potestate et dominio permaneant; ita, ut prædicti fluvii ripa occidentalis ad Romanorum: ripa vero orientalis ad Ottomanorum Imperatorem pertineat.

E Transylvania elabens fluvius Aluta usque ad locum, ubi in Danubium exoneratur, inde vero juxta ripas Danubii fluvii versus Orsavam usque ad locum, e cujus regione Timock fluvius in Danubium influit, constituantur confiniæ, atque, ut antehac circa fluvium Marusium observatum fuerat, Aluta, quoad potationem pecorum et piscationes, aliosque hujusmodi perquam necessarios usus, utriusque partis subditis communis sit.

Germanorum, eorundemq; subditorum navibus onerariis e Transylvania in Danubium ultro citroq; commeare liceat; subditis vero Valachis navicularum piscatoriarum, aliarumque Cymbarum absque impedimento usus permitettur; naves tamen molendinariæ in locis convenientibus, ubi navigationi mercatorum obesse non possunt, communi gubernatorum in confiniis existentium consensu collocentur.

Et, cum nonnulli Bojari, aliique minoris conditionis ex Valachia ottomannica tempore belii ad partes Romano-Cæsareas se recuperint, ii vigore hujus pacis ad pristinos lares revertere, et ibi commorando, ad instar aliorum, habitationibus, bonis, el terris suis pacifice frui poterant.

Art. 2. – A loco, ubi Fimock in Danubium influit, circiter 10 horas sursum utriusque Imperii confinium constituatur; Isperlek-Baniæ cum suis antiquis territoriis sub Ottomannico: Ressovæ vero sub Romano Imperatorio dominio permanentibus, et inde inter montes versus Parackin pergatur, ita, ut Parackin Romano-Cæsareæ: et Riasna Ottomannicæ ditioni relictis, inter utriusque medium per congruum situm progressio fiat in Istolaz, et ibi transeundo per parvam Moravam juxta citeriorem ripam ad Schachak, et inter Schachak et Bilanam per terram ad Bedka procedatur, inde flectendo circa territorium Zockolense eatur Belinam ad ripam Drinæ fluvii sitam, Belgrado, seu Alba Græca, Parackin, Istolaz, Schachak, Bedka el Belinæ cum antiquis suis territoriis Augustissimo Romanorum Imperatori, cum â Sancta Majestate possessa sint; Zockol vero et Rasna cum suis etiam antiquis territoriis Imperio Ottomannio permanentibus.

Timock fluvio cum suis emolumentis utriusque subditi communiter gaudeant.

Art. 3. – Cum a Drina fluvio usque ad Unnam in utraque ripa fluvii Savi sitæ, sive apertæ, sive occlusæ arces et Palankæ Romanorum Imperatoris milite munitæ sint, cum antiquis suis territoriis juxta fundamentum pacis in ejusdem Sac. Cæs: Regiæque Majestatis potestate permanent quare etiam integer fluvius Savus cum suis ripis ad eandem pertinet.

Art. 4. – A loco, ubi fluvius Unna in Savum influit, usque ad territorium Antiqui-Novi, quod Porta Ottomannica possidet, in ripa Orientali dicti fluvii situm lessenoviz et Dobiza, nec non aliquot turres et insulæ, cum præsidio Romano Cæsareo-Regiæ insessæ sint, juxta fundamentum pacis cum anliquis suis territoriis Sac. Sanctæ Rom: Cæsæ Regiæque Majestati permanent.

Art. 5. – Quemadmodum Novi-Novi territoria in Occidentali Unnæ ripa ex parte Croatiæ sita, quæ tum ad Augustissimum Romanorum Imperatorem pertinebant, post tractatum Carlovicensem propter aliqua, quæ tempore separationis limitum exorta sunt, dissidia et controversias, destructa hoc nomine nuncupata Palanka, Imperio Ottomannico tradita fuere, ita iterum ad reconciliationem et satisfactionem Suæ Sac. Cæsæ Regiæque Majestati restituantur, et in Ejusdem potestatem cum omnibus inter antiquos suos limites existentibus locis et terris revertantur.

Art. 6. – Loca demum, quæ in partibus Croatiæ sita, a Savo fluvio distantia, ab utraque parte possessa, et præsidiis custodita juxta Carlovicensem tractatu cum suis territoriis in utriusque potestate permaneant atque, si quædam adhuc occupata fuerint, utriusque Imperii ad determinandos limites deputati Commissarii de controversiis decidant; et usque ad extremitatem Croatiæ, eorum locorum territoria, quæ in unius, aut alterius Imperii possessione mansura sunt, distinctis limitibus ac signis separent, et determinent.

Sicuti per Carlovicensem, ita etiam per præsentem tractatum liberum et licitum esto ab utraque parte possessa munimenta et arces pro securitate utriusque partis reparare, munire et fortificare, ad incolarum vero commodas habitationes in extremis confiniis apertos pagos ædificare ubique sine impedimento et exceptione utrique parti fas esto, dummodo sub boc prætextu nova fortalitia non erigantur.

Art. 7. – Pax ista quamvis secundum prædictas conditiones bona concordia conclusa sit, attamen ut omnia, quæ de confinis promissa et acceptata sunt, ex omni parte effectum nanciscantur, constituantur quamprimum ab utraque parte experti, fidi et pacifici Commissarii, iique loco opportuno, ubi illis visum fuerit, convenientes quieto comitatu et famulitio, intra spatium 2 mensium et citius, si fieri poterit, confinia metis et terminis manifestis per superiores articulos designata distinguant et determinent, et statuta utrinque accuratissime et citissime executioni mandentur.

Art. 8. – Definiti tandem per hosce tractatus et subsecuta, ubi opus fuerit, locali deputatorum Commissariorum separatione, stabiliti, sive deinceps, idoneo tempore per operam Commissariorum mutuo stabiliendi confiniorum limites sancte utrinque et religiose observentur, ita, ut nulla ratione, aut prætexu extendi, transferri, aut mutari possint, neque liceat alicui paciscentium parti in alterius partis territorium ultra statutos semet terminos, aut lineas quidquam juris, aut potestatis prætendere, aut exercere, aut alterius partis subditos sive ad deditionem sive ad pendendum tributum qualecumque, sive præteritum, sive futurum, sive ad quamvis aliam

humano ingenio excogitabilem exactionis, aut vexationis speciem adigere, aut molestare, sed omnis altercatio ex integro amoveatur.

Art. 9. – Ad tollendas penitus quascunque in confiniis super aliquo articulorum armistitii hujus, aut quavis de re inposterum enascentes controversias, differentias, aut discordias, ubi prompto et maturo remedio opus erit, ordinentur utrinque in confiniis primo quoquo tempore electi pari numero Commissarii, viri neutiquam avidi, sed graves, probi, prudentes, experti, atque pacifici, hique loco opportuno convenientes sine exercitu cum æquali pacificarum personarum comitiva omnes et singulas hujusmodi controversias curergenter audiant, cognoscant, decidant, et amicabiliter componant, talem denique ordinem et modum constituant, quo utraque pars suos homines et subditos citra omnem tergiversationem, vel prætextum gravissimis poenis ad sinceram ac firmam pacis obscrvationem compellat: quod si vero negotia tanti momenti occurrerent, quæ per commissarios utriusque partis componi et expediri non possent, tunc ad ambos potentissimos Imperatores remittantur, ut ipsi complanandis iisdem, sedandis et extinguendis modum et rationem invenire et adhibere valeant, ita, ut tales controversiæ, quam fieri poterit, intra brevissimum temporis spatium componantur, nec earum determinatio ulla ratione negligatur, aut protrahatur;

Cumque præterea in antecedentibus sacris capitulationibus duella et mutuæ ad certamen provocationes fuerint vetitæ, inposterum etiam sint illicitæ, et si qui ad singulare certamen senire ausi fuerint, in illos ut transgressores gravissime animadvertatur.

Art. 10. – Incursiones hostiles et occupationes, omnesque insultus clam, aut ex improviso facti, devastationes et depopulationes territorii utriusque dominii omnino et severissimis mandatis prohibitæ sint ac illicitæ, trangressores vero articuli hujus ubicunque deprehensi statim incarcerentur, et per jurisdictionem loci, ubi capti fuerint, pro merito puniantur absque ulla remissione, et rapta quæumque sint, diligentissime perquisita et ad inventa secundum: omnem æquitatem dominis suis restituantur; Capitanei quoque ipsimet, commendantes et præfecti utriusque partis ad justitiam nulla admissa incuria integerrime administrandam sub amissione officii non solum, sed etiam vitæ et honoris, adstricti sint atque obligati.

Art. 11. – Pro religiosis et religionis christianæ exercitio juxta ritum Romano-Catbolicæ Ecclesiæ, quæcunquc præcedentes gloriosissimi Ottomannorum Imperatores in regnis suis, sive per antecedentes sacras Capitulationes, sive per alia signa Imperialia, sive per edicta et mandata, specialia favorabiliter concesserunt, ea omnia Serenissimus Ottomannorum Imperator inposterum etiam observanda confirmabit, ita, ut Ecclesias suas præfati religioso reparare et resarcire, nec non functiones suas antiquo consuetas exercere possint, et nemini permissum sit, contra priores Capitulationes, ac leges aliquo genere molestiæ, aut pecuniaræ petitionis cosdem religiosos, cujuscunque ordinis et conditionis sint, afficere, sed consueta

Imperatoria pietate gaudeant, et fruantur; præterea augustissimi et potentissimi Romanorum Imperatoris solemni ad Ottomannicam Portam Legato licitum sit, commissa sibi circa religionem, et loca christianæ visitationis in sancta civitate Jerusalem, aliisque in locis, ubi dicti religiosi Ecclesias habuerint, exponere atque instantias suas facere.

Art. 12. – Publici captivi antecedentis et præsentis belli tempore ex utraque parte in captivitatem abacti, et in publicis carceribus adhuc detenti consideratione istius almæ pacis eliberationem sperent, nec possint diutius sine læsione Imperatoriæ clementiæ et laudatæ consuetudinis, ac generositatis in eadem captivitatis miseria et calamitate relinqui, sed modo ab antiquo consueto cuncti captivi a die hujus tractatus pacis ab utraque parte intra dies 61 in libertatem afferantur peculiariter, cum in partibus Transylvaniæ captivitate detentus Nicolaus Scarlati Voivoda, ac filii et ejusdem domestici contra liberos Barones de Petrasch et Stein cum penes eos Constantinopoli in septem turribus existentibus hominibus permutandi sint, quare et ii a data hujusce pacis tractatus intra dies 31 in confiniis Valachiæ invicem permutentur, et eliberentur.

Cæteris vero, qui in privatorum potestate, vel apud ipsos Tartaros sunt, licitum sit, eliberationem suam honesto, et, quam fieri poterit, mediocrilytro procurare; quod si cum captivi domino honesta inventio fieri non poterit, judices locorum litem omnem per compositionem dirimant, sin autem prædictis viis id etiam confici haud posset, captivi pretiis eorum, sive per testimonia, sive per juramenta probatis, atque solutis, eliberentur, nec possint domini aviditate majoris lucri sese redemptioni eorundem opponere; et, quandoquidem a parte Imperii Ottomannici homines non emitterentur, qui taliter eliberandis captivis operam adhibeant, spectabit ad probitatem Cæsareorum præfectorum ut ad dimittendum Ottomanos captivos, quo empti sunt pretio, sincere comprobato, Dominos illorum adstringant, atque ita sanctum hoc opus pari utrinque pietate promoveatur;

Donec demum captivi utrinque prædicta ratione liberentur, legali plenipotentiarii ex utraque parte officia sua adhibebunt, ut interea miseri captivi benigne tractentur.

Art. 13. – Utriusque partis mercatores juxta antecedentes capitulationes pacis in ditionibus utriusque Imperii rem mercatoriam libere, secure, et pacifice exerceant; Romanorum Imperatori jam modo subjectarum, atque inposterum per Sanctam Majestatem a Christianæ Religionis statibus acquirendarum provinciarum mercatoribus et subditis, cujuscunque sint nationis, terra, marique prout ad hanc rem destinati Commissarii convenerint, sub signis et litteris patentibus Romano-Cæsareis in regnis et provinciis Ottomannicis pacificus aditus et reditus pateat, emptioque et venditio libera sit, et solutis necessario pendendis vectigalibus neutiquam molestentur, quinimo protegantur. Consules et Interpretes, qui mercatorum curabunt negotia, (uti prædicti Commissarii convenerint) in ditionibus Ottomannicis constituantur; et reliquis Chrislianis a tributo liberis nationibus

concessus favor etiam Romano-Cæsarcis mercatoribus confirmetur et concedatur, eademque ipsi utilitate et securitate gaudeant et fruantur.

Algerinis, Tunetanis, et Tripolitanis, aliisque quibus inhiberi necesse est, serio demandetur, ut inposterum pacis capitulationibus neutiquam contravenientes nullam prorsus paci adversantem actionem perpetrent. Coerceantur quoque in ripa maris sitæ Dulcinensis arcis incolæ, ne deinceps pyraticam exerceant, neve naves mercatorum infestent, et damnificent, eorum lembis, seu fregatis et reliquis navibus pyralicis sublatis alias exstruere prohibeantur, ita quidem, ut in tales prædones, qui contra Imperiales pacis capitulationes mercatorum navibus damna invehere, easque aggredi ausi fuerint, restitutis omnibus in prædam ablitis rebus et bonis, resareitis que damnis et jacturis, ac in libertatem assertis captivis, quos cæperant, juxta leges, ut justitia exiget, ad aliorum exemplum animadvertatur, iique puniantur.

Ut autem commercii res omnis fraudis expers sit, quidquid ab utrâque parte constituti, et de illis tractantes Commissarii concluserint ac determinaverint, ratihabeatur, in capitulationibus inseratur et adjungatur.

Art 14. – Maneat porro etiam illicitum quoque temporibus recepta culum, vel fomentum dare malis homiuibus, rebellibus subditis, aut male contentis, sed ejusmodi homines et omnes prædones, raptores etiamsi alterius partis subditi sint, quos in ditione suâ deprehenderint, merito supplicio afficere utraque pars adstricta sit, qui, si deprehendi nequeant, Capitaneis aut præfectis eorum, sicubi eos latitare compertum fuerit, indicentur, iique illos puniendi mandatum habeant; quod, si nec hi officio suo in punitione talium sceleratorum satisfecerint, indignationem Imperatoris sui incurrant, aut officiis exuantur, aut ipsimet pro reis luant, quoque magis a nefariorum hujusmodi petulantiis cautum sit; neutri partium liceat intertenere et alere Haydones, quos liberos nuncupant, plagiarios, Pribeck dictos, atque id genus facinorosorum hominum, qui non sunt alterutrius principis stipendio conducti, sed rapto vivunt, tamque ii, quam qui eos aluerint, pro demerito puniantur, talesque nefarii, etiamsi consuetæ vitæ emendationem præ se ferant, nullam fidem mercantur, nec prope confinia toterentur, sed ad alia remotiora loca transferantur.

Art. 15. – Ne tamen aliquo modo confiniorum tranquillitas et subditorum quies perturbari queat, loca, ubi Ragoezius, Berezenius, Antonius Esterhasy, Forgatsch Adamus Vay, et Michael Ezacky aliique Hungari, qui ab obedientia Augustissimi Romanorum Imperatoris desciverunt, et in Ottomannicis ditionibus tempore belii refugium quæsiverunt, in Ottomannico Imperio ad lubitum collocabuntur et disponentur, remota sint a limitaneis et confinariis partibus, et uxores tamen illorum non impediantur maritos suos sequi, et eum iis in assignato districtu commorari.

Art. 16. – Proponentibus plenipotentiariis Sanctæ Sacræ Romaniæ-Imperatoriæ Regiæque Majestatis, ut rex et respublica Poloniæ in hocce tractatu simul comprehendantur, responsum est: inter regem Poloniæ ejusdemque dictam rempublicam pacem perpetuam et firmam et nullas cum Ottomanico Imperio

controversias versari, si autem Poloni ratione Chozim, aut ob alia negotia, ad proferendum aliquid haberent, per legatos, aut per litteras apud Ottomannicam Portam notificare et exponere poterunt, quæ ex æquitate et justitia determinabuntur.

Art. 17. – Ut quoque tanto magis armistitium hoc bonaque inter ambos potentissimos Imperatores amicitia firmetur, et coalescat, mittentur solennes utrinque Legati, ex æquo usitatis ceremonialibus ab introitu in confinia usque ad reditum in locum secundæ permutationis excipiendi, honorandi, tractandi, atque prosequendi, qui in signum amicitiæ spontaneum munus conveniens tamen, et utriusque Imperatoris dignitati consentaneum afferent et in æquinoctio verno mense Martio iter prævia mutua correspondentia uno eodemque tempore suscipientes, in confiniis more jam pridem inter utrumque Imperium observato permutabuntur.

Solemnibus porro Legatis in Imperatoriis Aulis, quidquid libuerit, petere liceat, atque permittatur.

Art. 18. – Regula et norma Curialium in recipiendis, receptisque pariter honorandis et tractandis ministris ultro citroque commeantibus et commorantibus juxta usitatam prioribus etiam temporibus modalitatem deinceps utrinque cum æquali decore et secundum distinctam caracteris missorum prærogativam observetur. Legatis Romano-Cæsareis, et residentibus, et quibusvis eorumdem hominibus pro suo arbitrio, quibusque placuerit, vestibus uti licitum sit, neve quisquam impedimento esse possit. Ministri porro Cæsarei, sive Oratoris, sive Legali, sive Residentis, sive Agentis munere fungantur, quibus reliquorum principum Ottomannicæ Portæ amicorum Legati et Agentes immunitatibus et privilegiis perfruuntur, eâdem libertate imo ad distinguendam Cæsariæ, dignitatis prærogativam usitatis melioribus modis fruantur, habeantque liberam potestatem conducendi Interpretes. Cursores etiam et alii eorum homines, ab Aulâ Cæsariâ ad Ottomanicam Portam, atque iterum redeuntes, et ultro citroque venientes salvo passu tuto et secure perment, atque, ut commode iter suum perficiant omni favore adjuventur.

Art. 19. – Has vero conditiones et articulos ad formam hic mutuo placitam a Majestatibus utriusque Imperatoris ratihabitum iri, atque, ut solemnia ratificationis diplomata intra spatium 30 dierum à die subscriptionis, vel citius, in confiniis per Excellentissimos Legatos plenipotentiarios mediatores reciproce, recteque commutentur, Legati plenipotentiarii utriusque Imperii sese infallibiliter præstituros obligant, atque compromittunt.

Art. 20. – Duret armistitium hocce, et extendatur favente Deo ad 24 annos lunares, et continuo sequentes, à die, qua ejusdem subscriptio facta fuerit, quo annorum numero elapso, vel etiam medio tempore priusquam elabatur, liberum esto utrique partium, si ita placuerit, pacem hanc ad plures adhuc annos prorogare.

Itaque mutuo et libero consensu quæcunque stabilita sunt, pacta inter Majestatem Augustissimi et potentissimi Romanorum Imperatoris, et Majestatem Serenissimi

et potentissimi Ottomannorum Imperatoris, et Hæredes, eorundem, imperia quoque et regna ipsorum, terra item marique sitas regiones, civitates, urbes, subditos et clientes, observentur sancte, religiose et inviolabiliter.

Et demandetur serio omnibus utriusque partis Gubernatoribus, Præfectis, Ducibus exercituum, atque copiis et quibusvis in eorundem clientelà, obdientià et subjectione existentibus, ut illi quoque prædeclaratis conditionibus, clausulis, pactis et articulis sese adæquate conformantes omnibus modis caveant, ne contra pacem et amicitiam hanc sub quocunque nomine aut prætextu se invicem offendant, aut damnificent, sed quolibet prorsus inimicitiæ genere abstinendo bonam colant vicinitatem, certo scientes, quod si eatenus admoniti morem non gesserint, severissimis in se poenis animadvertendum fore.

Ipse qunque Crunensis Chanus et omnes Tartarorum gentes, quovis nomine vocitatæ, ad pacis hujus et bonæ vicinitatis et reconciliatonis jura rite observanda adstricti sint, nec iisdem contraveniendo hostilitates qualescunque exerceant erga quasvis Romano Cæsarias provincias, earumque subditos, aut clientes; porro sive ex aliis exercituum generibus, sive ex nationibus Tartarorum, si quis contra sacras Imperatorias hasce capitulationes et contra pacta et articulos earum quidpiam ausus fuerit, is poenis rigorosissimis coërceatur.

Incipiat vero dicta modo pax, quies et securitas subditorum utriusque imperii à suprefata die subscriptionis, et cessent exinde, atque sustollantur omnes utrinque inimicitiæ, et subditi utriusque partis securitate et tranquillitate fruantur. Eoque fine, et quo magis per summam curam ac sedulitatem hostilitates inhibere possint, transmittantur quam celerrime mandata, et edicta publicandæ pacis ad omnes confinionim præfectos; cumque spatium aliquod temporis requiratur, intra quod officiales in remotioribus partibus præsertim confiniio istam conclusæ pacis notitiam obteneri valeant, statuantur 20 dies pro termino, post quem, si quis hostile quidpiam alterutra ex parte admittere præsumpserit, poenis superius declaratis irremissibiliter subjaceat.

Ut demum conditiones pacis 20 hisæ articulis conclusæ, utrinque acceptatæ, et debito summoque cum respectu inviolatæ observentur siquidem Domini plenipotentiarii Ottomannici vi concessæ iisdem facultatis Imperatoriæ instrumentum turcico sermone exaratum et subscriptum, legitimum et validum nobis exhibuerint; nos quoque vi mandati et plenipotentiæ nostræ propriis manibus, et propriis sigillis subscriptas hasce pactorum litteras in latino idiomate tanquam legitimum et validum instrumentum extradidimus.

Acta hæc sunt in congressu ad Possarovicium, in Serviâ, sub tentoriis celebrato, die 21 mensis Julii, anno 1718.

Damianus Hugo Comes de Virmont (L.S.)

Michael de Pahvau (L. S.)

Превод:

Члан 1. Провинције Молдавија и Влашка, које су делимично у границама Пољске, а делимично у границама Трансилваније, биће раздвојене и омеђене онако како је то било одвајкада – планинама, и то тако да ће старе границе бити поштоване у сваком погледу, без и најмање могућности промене; будући да сви делови Влашке смештени с ове стране реке Алуте,[21] са свим околним местима и утврђењем Темишвар, по прихваћеном нацрту мировног споразума *Uti possidetis*, припадају Светом царском и краљевском величанству, они ће и остати под Његовом влашћу, и то тако да ће све што се налази на западној обали ове реке припасти њему, а све што се находи на источној обали турском султану.

Река Алута тече из Трансилваније све до места где се улива у Дунав, а одатле тече покрај обала Дунава према Оршави, све до тачке где се Тимок улива у Дунав и управо ту биће постављена граница. Баш као што је то својевремено био случај с реком Мориш,[22] Алута ће у погледу напајања стоке, риболова и сличних потреба, подједнако припадати и једној и другој страни.

Товарним бродовима Аустријанаца и њихових поданика биће дозвољено да улазе у Дунав пловећи у Трансилванију или из ње; поданицима Влашке биће пак допуштено исто то, али искључиво за рибарске лађе или чамце без товара; бродови, најзад, који служе као млинови биће смештени на погодна места, таква да не ометају пловидбу трговаца, а све у складу с договором који буду постигли погранични управници.

Даље, будући да су бројни бојари и други људи из нижих сталежа током рата пребегли из турских делова Влашке на територију под управом аустријског цара, снагом овог мировног споразума одобрава им се повратак кућама, уз поседовање све земље и других добара да у њима спокојно уживају.

Члан 2. Граница два царства лежаће од места где се Тимок улива у Дунав, па дуж његовог тока наредних око 55 км; Исперлек–Банија остаће са својим негдашњим територијама под управом турског султана, а Ресова (Ресава) под управом аустријског цара.[23] Наречена граница протеже се потом преко пла-

21 Алута или Олта је река у данашњој Румунији.

22 Односи се на реку Мориш по потписивању Карловачког мира 1699. која је до Пожаревачког представљала границу између Хабзбуршке монархије и Османског царства.

23 Исперлек Бања је у српској историографији најчешће навођена као Сврљишка бања. Међутим, ово место је било од малог значаја у време новоуспостављене границе, због чега је нејасно зашто се Сврљишка бања наводи као област која остаје Османлијама. Није искључено да се радило и другом насељу, односно да се мисли на Исперлик (Зверлик), малу тврђаву која се налазила око 40 километара југозападно од Видина. Место се налазило на Белом Тимоку, код његовог спајања са Црним Тимоком, негде у правцу који је ишао од Зајечара ка Видину. У случају да се мисли на Исперлек, под Бањом би се могла подразумевати Соко Бања, јер је

нинских предела ка Параћину, при чему Параћин остаје цару, а Расна (Ражањ) султану; одатле пак граница иде ка месту Истолац (Сталаћ), па ближом обалом преко Мале Мораве (Западне Мораве) до Чачка, а онда копненим путем између Чачка и Бељине (Село Бељина код Чачка) до Бедке (Пецка), па завијајући око Сокола иде до саме Бијељине смештене на обали Дрине. Београд (или Грчка Алба), Параћин, Истолац (Сталаћ), Чачак, Бедка (Пецка) и Бијељина, са својим одавно установљеним територијама, припашће аустријском цару, док ће Сокол (Соко) и Расна (Ражањ) бити под управом турског султана.

Поданици оба царства заједнички ће уживати у користима реке Тимок.

Члан 3. Сва места – утврђења или отворена насеља и паланке – која се налазе на обалама Саве, на потезу између Дрине и Уне, а где је смештена војска аустријског цара, остаће по нацрту овог мировног споразума у његовој власти. Његовом царско-краљевском величанству припадаће, дакле, читав ток реке Саве и обе њене обале.

Члан 4. Територија од тачке где се Уна улива у Саву до територије старог Новог, места на источној обали поменуте реке под управом султана, леже Јасеновац и Дубица који ће, уз неколицину тврђава и острва у којима већ борави војска аустријског цара, по нацрту мировног споразума остати у његовој власти.

Члан 5. Територија пак новог Новог, смештеног на западној обали Уне према Хрватској, која је након Карловачког мира припала турском султану због бројних размирица, спорова и проблема насталих током утврђивања граница, сада ће поново бити враћена аустријском цару зарад помирења и задовољења. То је сада разрушено место по имену Паланка и припашће цару са свим својим раније утврђеним територијама.

Члан 6. Места, најзад, у Хрватској и удаљена од Саве, у којима, по одредбама Карловачког мира, борави војска обе стране, остаће у власти и једне и друге, а за то посебно одабрани изасланици за утврђивање граница разрешиће све спорове који би могли настати, те успоставити прецизне међе, белеге и ознаке раздвајања.

територија Зверлик – Соко Бања заиста остала у Османским рукама. *Description geographique et historique de la Turquie D'Europe par odre alphabetique*, Paris 1828, 174; *Encyclopaedia Metropolitana or Universal Dictionary of Knowledge*, Volume XXIV, London 1845, 150. Ипак извесно је да се у документу о разграничењу мисли на Сврљиг, и сасвим се сигурно не мисли на Сврљишку Бању, него је у питању област Сврљиг – Соко Бања. Овоме у прилог говори и бечка мапа настала за потребе разграничења, где су Сврљиг и Соко Бања постављени у исту раван северно од Ниша. Јасно је да се мисли на области којима су административни центри била ова два насеља, а не конкретно на њих. (Langer, *Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717-1739*, Mittheilungen des k.k. Kriegsarchivs, Band III, Wien 1889, 248-249; Душан Пантелић, *Попис погранични нахија Србије после Пожаревачког мира*, Споменик Српске академије наука, Други разред, 75, Београд 1948, 75)

Баш како је било и по одредбама Карловачког мира, и овим мировним споразумом одобрава се обема странама да без икаквог ограничења обнове и поправе постојећа утврђења, те да изграде нова насеља отвореног типа зарад добробити локалног становништва. Забрањује се пак изградња било каквих нових утврђења под кринком грађења онога што је дозвољено.

Члан 7. Премда је овај мировни споразум по свим тачкама постигнут сложно, да би он уистину и заживео, те да би се у стварности поштовала сва договорена разграничења, у року од два месеца или још и раније, обе стране треба да упуте искусне, мирољубиве изасланике од поверења, чији ће задатак бити да прецизно установе, разграниче и означе све међе утврђене горенаведеним члановима, те доведу до тога да у што краћем року на снагу ступе одговарајући статути.

Члан 8. Границе и одредбе утврђене овим споразумом, након што буду додатно потврђене од изасланика упућених одмах или у догледно време, морају се уважавати и поштовати као светиња, тако да се ни са каквим разлогом или изговором не преиначавају нити мењају, а обема странама строго се забрањује да испољавају било какво право или силу на територији која им не припада, да туђе поданике сада и убудуће хапсе, намећу им порез или их на било који други начин узнемиравају, злостављају или угрожавају; не сме бити ни најмањег одступања од онога што је у овом споразуму као целини наведено.

Члан 9. Кад год и уколико буде постојала потреба да се на брз и ефикасан начин реши нека размирица, спор или неслагање у погледу придржавања чланова овог споразума или било чега другог, првом приликом треба окупити једнак број представника обе стране – и то не похлепних, већ људи озбиљних, честитих, разборитих и мирољубивих – који би се на погодном месту састали без војне пратње и ту пажљиво и добронамерно саслушали све појединачне проблеме, те их мирно и пријатељски разрешили. На тај начин они би успоставили систем и поредак који ће и сви други моћи да примењују на своје поданике и тако, макар и под претњом најстрожим казнама, издејствовали да се овај мировни споразум уистину и у целости поштује. Ако се пак буду јавили проблеми таквих размера да представници нису кадри да се с њима изборе, онда их треба изнети цару или султану да би они изнашли начин да их разреше и уклоне у што краћем року, како спорови не би истрајавали и безразложно се одуговлачило с њиховим разрешавањем.

Двобоји и изазови на двобоје већ су били забрањени по светим одредбама овог споразума, а овим чланом се проглашавају и противзаконитим. Ко год се, дакле, буде усудио да започне двобој или у њему учествује, биће строго кажњен као преступник.

Члан 10. Непријатељски упади и запоседање туђег, те било какви напади – из заседе или отворени, пљачкања, пустошења територије која припада

другој страни најстроже се забрањују. Преступници ухваћени у кршењу ове одредбе биће на лицу места ухапшени, те адекватно кажњени, без могућности помиловања, и то по закону и праву територије на којој су ухваћени. Отуђена добра биће брижљиво испитана и у складу са сазнањима праведно враћена правим поседницима. Капетани, војни заповедници и управници обе стране обавезни су да своје функције врше беспрекорно правично без икаквог изузетка, а казна за непридржавање наведеног не треба да им буде само губитак части или функције, већ и смрт.

Члан 11. Што се тиче свештенства, верника и упражњавања обичаја хришћанске вере по начелима римокатоличке цркве, све оно што су им у прошлости милостиво одобравали турски султани разним указима, посебним едиктима или општим уредбама, све ће им то накнадно потврдити и садашњи султан, и то на такав начин да верници могу да обнове, поново освете своје цркве и користе их као и раније. Никоме, уз то, неће бити допуштено да их на било који начин противно закону узнемирава, да им намеће новчане издатке и слично, којег год да су сталежа или материјалног стања, па ће тако наставити да уживају у уобичајеној племенитости султановој. Штавише, узвишени и моћни аустријски цар упутиће турском султану изасланика коме ће бити дозвољено да преузме посебне ингеренције у вези са хришћанском вером, те ходочашћем у свети град Јерусалим и друга места где постоје хришћанске цркве.

Члан 12. Заробљеници с обе стране, ухваћени током овог или претходног рата, могу да се надају да ће, у светлу овог благостивог мировног споразума, бити пуштени из јавних затвора. Не могу остати у беди и несрећи заточеништва, а да то не буде тумачено као повреда цареве милости, великодушности и племенитости – стога ће сви бити пуштени на слободу у року од 61 дан од потписивања овог мировног споразума, а у складу са старим добрим обичајима. Посебно што и војвода Никола Скарлати, његови синови и послуга, тренутно заробљени у Трансилванији, треба да буду размењени за бароне Петраша и Штајна,[24] заточене у Седам кула у Константинопољу, а по одредбама овог споразума то мора да се обави у року од 31 дана на граници с Влашком.

Што се пак тиче оних који су у личним заробљеништвима или их држе Татари, њима ће бити допуштено да своју слободу издејствују што скромнијом откупнином. Уколико заробљеник и онај ко га је заточио не успеју да се договоре, локалне судије разрешиће све постојеће несугласице. Уколико ни то не уроди плодом, заробљеници има да буду пуштени уз откупну цену коју су

24 У питању су двојица команданата из времена рата – капетан фон Штајн и Максимилијан Петраш. Фон Штајн је заробљен у јануару 1717. у борбама на Дунаву, код Молдаве. Максимилијан Петраш је заробљен у шајкашком сукобу код Тителa марта/априла 1717. (Радмила Тричковић, *нав. дело*, 283, 286)

платили и они који су их заробили, а она ће бити доказана и исплаћена пред сведоком или под заклетвом, а поседници не смеју из похлепе инсистирати на вишој откупнини. Будући да турски султан неће послати своје људе да се постарају за ослобађање заробљеника, рачунаће се на честитост и поштење царевих управника да господаре заточеника обавежу да их пусте уз откупнину коју су и сами платили, па ће тако све наведено бити спроведено уз поштење на обе стране.

Док заробљеници са обе стране не буду пуштени, изасланици ваља да се побрину да барем буду милостиво третирани.

Члан 13. Према већ наведеним одредбама овог мировног споразума, трговци и једног и другог царства бавиће се својим послом неометано, безбедно и спокојно. Трговци пак и поданици из провинција које су већ под управом аустријског цара, а који буду морали да путују на позив цара из својих хришћанских земаља, имаће право да се, без обзира на народ коме припадају, слободно крећу те улазе и излазе с турске територије, уз посебне цареве исправе и писма око којих ће се посебно договорити за то одабрани изасланици. У турске области биће постављени конзули и преводиоци (опет по договору изасланика) чији ће задатак бити да омогуће несметану трговину. На исти начин ће и трговци на територији под управом аустријског цара добити права која уживају хришћани ослобођени намета, те ће и они осетити исту корист и безбедност од овог споразума.

Од становника Алжира, Туниса и Триполија строго се захтева да убудуће не предузимају ништа што би кршило одредбе овог мировног споразума. Такође треба забранити становништву Улциња, смештеног на морској обали, да се убудуће бави гусарењем, да напада и наноси штету трговачким бродовима; треба им одузети фрегате и гусарске лађе, те им забранити да изграде нове. Уколико поменути пирати буду и надаље, противно одредбама овог мировног споразума, нападали трговачке бродове, дрзнули се да им прилазе и наносе им штету, не само да ће морати да врате све што су опљачкали, да плате обештећење и да ослободе све заробљенике, већ ће бити и кривично гоњени у складу с постојећим законима те кажњени за пример осталима.

Како би се у трговачким пословима избегле било какве преваре, све што о томе буду одлучили и одредили посебни, за то одабрани изасланици, биће придодато и укључено у одредбе овог споразума.

Члан 14. И надаље ће бити забрањено да се пружају подршка и уточиште рђавим људима, злочинцима и побуњеницима. Обе стране имају обавезу да разбојнике или преступнике, чак и уколико су становници друге стране, ухапсе ако их нађу на својој територији и да их адекватно казне. Уколико пак то не учине, обавезни су да их изруче капетанима, односно управницима места где су их затекли да се скривају, који имају ингеренције да их казне. Уколи-

ко ни они то не учине, пашће у немилост свог цара/султана, изгубиће своју јавну функцију или бити кажњени уместо преступника. Како би се ова врста злодела додатно предупредила, ни једној ни другој страни није дозвољено да потпомаже или храни хајдуке, пљачкаше и такозване прибеге, односно све оне који, изван ингеренција цара или султана, живе од отимачине. И они и људи који их подржавају биће једнако кажњени. Чак и уколико буду, ухваћени у преступу, тражили уобичајену могућност искупљења, таква им се могућност неће пружити, већ ће бити премештени на што удаљенија места, далеко од пограничних области.

Члан 15. Како се не би нарушавао мир и спокој становништва у пограничним областима, Ракоци, Березењи, Антонио Естерхази, Форгач, Адам Ваји, Михаило Чаки и други Мађари који су се током рата одметнули од аустријског цара и уточиште потражили на турским територијама биће смештени у турске области удаљене од граница, а њиховим супругама биће допуштено да их следе и да с њима живе тамо где им се одреди боравиште.

Члан 16. На молбу Његовог светог царско-краљевског величанства да у овај мировни споразум буде укључен и пољски краљ, Турска је одговорила да још увек постоје извесни спорови који најпре морају бити разрешени како би Турска и Пољска склопиле чврст и дуготрајан мировни споразум, те да Пољска слободно предложи ако има шта на тему Чозима или било чега другог и да о томе, путем посланства или писма, извести Порту како би се о свему донеле праведне и исправне одлуке.

Члан 17. Како би се овај мировни споразум и успостављено пријатељство двојице владара додатно потврдили, биће с обе стране упућени изасланици који ће по устаљеном церемонијалу бити дочекани, примљени и угошћени од преласка границе до повратка назад, и који ће у знак пријатељства донети дарове које сами одаберу, а владари их одобре. Након што владари установе преписку, сусрешће се на граници у месецу марту, током равнодневице и разменити дарове на начин одавно установљен за то.

Изасланицима ће бити дозвољено да на двору посаветују владаре у вези са овим питањем и затраже све што мисле да је потребно.

Члан 18. Дворска правила и норме примања, угошћавања и уважавања јавних службеника – како док путују, тако и током званичног боравка – биће поштована и примењивана на обе стране, по одавно устаљеним обичајима и уз исте почасти, а све у складу с рангом и ингеренцијама изасланика.

Легатима аустријског цара, те њиховим људима и пратњи биће дозвољено да носе одећу по сопственом избору, без било каквих ограничења. Исто тако ће сви службеници аустријског цара, без обзира на то да ли су дипломатски изасланици, резиденти или легати уживати у свим правима, привилегијама и слободама које уживају и службеници из других земаља које су пријатељи ото-

манске Порте – чак и веће, да би се тиме истакло да представљају аустријског цара, и биће им допуштено да сами поведу своје преводиоце. Курири пак и други службеници који ће се непрекидно кретати с територије аустријског цара на турске територије и обрнуто морају имати несметан и безбедан пролаз, као и одговарајуће гостопримство како би им путовање протекло што удобније.

Члан 19. Представници оба владара који ће за то добити пуномоћје треба да се свечано обавежу да ће се постарати да одредбе и чланове овог мировног споразума ратификује цар, или султан, те да документа буду званично размењена у року од 30 дана или раније, рачунајући од дана потписивања споразума.

Члан 20. Овај мировни споразум биће, уз Божју помоћ, на снази наредне 24 лунарне године и почеће да важи од дана потписивања. Након тог периода, или кад истекне пола од прописаних година, потписане стране, уколико то желе, могу продужити овај споразум на више година.

Тако се по слободној вољи и међусобном договору сада склапа мир између моћног и преузвишеног царско-краљевског величанства Аустрије и моћног и преузвишеног турског султана, њихових наследника, царстава и краљевстава, свих територија на мору и копну, градова, насеља, поданика и штићеника. Овај мир биће поштован као светиња, предано и без кршења.

Биће, уз огромну озбиљност, захтевано од свих гувернатора, управника, војних заповедника, односно војске и свих могућих штићеника да одредбе и чланове овог мировног споразума у сваком погледу поштују, трудећи се да ни под каквим изговором не наруше и не угрозе постигнуто пријатељство и мир. Нека се уздрже од било каквих чарки и негују добросуседске односе, имајући у виду да ће у супротном бити најстроже кажњени.

Кримски пак кан и сва друга татарска племена, којим се год именом звала, такође се обавезују на поштовање овог мировног споразума, на помирење и неговање добрих односа са суседима. С тим у складу, забрањује им се било какво непријатељско деловање на територијама аустријског цара и против његових поданика или штићеника. Уколико се било ко од Татара дрзне да ове одредбе мировног споразума наруши, биће подвргнут најстрожој казни.

Тако, дакле, од датума потписивања овог споразума наступају мир, спокој и безбедност поданика оба царства, престају сва међусобна непријатељства и сви уживају у миру и сигурности. А како би сва непријатељства уистину што пре уминула, одредбе овог мировног споразума што пре ваља послати управницима пограничних области. Биће одређен рок од 20 дана како би они из удаљених крајева, посебно на границама, били обавештени о склапању овог мира. Након истека тог периода, било какав непријатељски чин с било које од страна биће неопозиво подвргнут одговарајућој казни.

Најзад, да би ових 20 чланова споразума, које су обе стране усвојиле и закључиле, било у сваком смислу и поштовано – а будући да су изасланици турског султана већ донели важећи и легитиман потписан документ споразума на турском језику – и ми га доносимо у верзији на латинском, као аутентичан и важећи документ, уз пуномоћ цара и сопствене печате и потписе.

Документ је сачињен на конгресу у Пожаревцу, у Србији, где смо се под шатором састали 21. јула 1718. године.

Дамјан Хуго,
војвода од Вирмонта

Михаил Пахвау

Assistant Professor Milica Kisić Božić, PhD
Faculty of Philosophy Novi Sad
Department of History
milica.kisic.bozic@ff.uns.ac.rs

Dejana Vasin, PhD
Novi Sad
dejanavasin@yahoo.com

AT THE BORDER BETWEEN THE TWO EMPIRES IN THE AUSTRO-TURKISH WAR 1716–1718.

SUMMARY

The war between Austria and the Ottoman Empire, conducted in the period 1716–1718, was finalized after the peace confirmation in Požarevac. In the aforementioned war, after brilliant victories near Petrovaradin, Timisoara and Belgrade, Austria was in position to expand its borders significantly on account of the Ottoman Empire. Peace negotiations were held in Požarevac, where the peace was signed in a pompous atmosphere on July 21, 1718. According to its clauses, Austria occupied large territories to the south of the Sava and the Danube rivers, which meant that a great part of Serbian people found themselves under the Austrian rule. Even though it was brief, this period under the Austrian rule had a notable role in the process of gradual progress Serbs had had in the areas of education, culture and church organization. The closer connections were made with Austria and the fellow citizens under its rule, which had a positive impact on the consequent ripening of the Serbian national thought on both sides of the rivers Sava and Danube. This was also a considerable factor for the awakening of the wish to become free from the Turks and the preparation of the First Serbian Uprising.

336.225(497.11)”1873/1878”(093.2)

Ненад Ђокић, мср
Равње
gosa6891@yahoo.com

ПРИНУДНА НАПЛАТА ПОРЕЗА У СРЕМСКОЈ МИТРОВИЦИ 1873–1878. ПОРЕЗ НА ЗЕМЉУ

Сажетак: У раду је реч о проблему принудне наплате пореза у Сремској Митровици. Рад је настао на основу истоименог пописа који се чува у Историјском архиву Срем. Овде ће бити приказани наплата пореза на земљу и почетни списак наплате дуга по годинама са објашњењима. Један њихов део је накнадно реконструисан.

Кључне речи: попис, порез, земљарина, Војна граница.

Основни предуслов за добро функционисање сваке државе је редовна наплата пореза. На самом почетку стварања пореских система он се плаћао искључиво у производима, тј. натури. Када су еквивалентну вредност производа замениле монете, почео се плаћати у новцу. У феудалним државама наплаћиван је у форми земљарине. Осим ње, као опште пореске категорије јављају се и друге новчане обавезе. По значају и висини потраживања уз њу стоји такса за издржавање војске или контрибуција. Поред њих, које је плаћао велик број становника, постојале су посебне обавезе. То су таксе и монополи на одређене привредне делатности. Напретком друштва и порески систем се мењао. Уведен је државни порез као општа обавеза која се пре свега односила на свакога ко има непокретну имовину или остварује добит. Земљарина је опстала и њу су плаћали они који су имали земљу. Остале обавезе губе на значају и смањују се.

Када је реч о Митровици седамдесетих година XIX века, стање је шаролико. Поред поменутих савремених обавеза државног пореза и земљарине наплаћивало се и доста застарелих феудалних намета. Становништво је плаћало таксе уведене пре више од једног века и које су временом изгубиле смисао. Дакле, сем тога што ондашњим пореским обвезницима није било јасно зашто их плаћају, оне су изискивале понекад и велике своте новца за измиривање, на чему су војне власти инсистирале. Тиме су гушили привредни

развој. Преоптерећени разним потраживањима а притиснути честим гладним годинама услед заосталог начина обраде земље, људи су били принуђени да живе у немаштини. С друге стране, државна каса се пунила на њихов рачун извлачећи корист из оваквог стања. Да би се оно мало поправило, омогућава се пребацивање дуга у наредну годину. Овим одлагањем се ништа значајније није добило. Обавезе остају исте, а дуг се увећава. На стари који се пребацивао додавао се нови за следећу годину.

Основа за проучавање овакве теме јесте пореска стопа. Она се наводила у годишњим финансијским извештајима. У њима се налазила пројекција буџета општине или града. Колики су били општински намети и колико је од укупне своте пореза издвајано за управу. Затим, колико се издвајало за опште послове (ватрогасци, медицинска служба, органи реда). Пошто такав извештај[1] није сачуван за поменути временски период који обрађујемо, морамо се ослонити само на оно што попис нуди.

Принудна наплата[26]			
Бр. куће	**Презиме и име**	**Датум**	**Износ**
			Ф. *Н.*
	Ердељан Стеван	9. 10. 1874.	8
	Штраус Игњат	9. 10. 1874.	2
	Ламањец Мишко	9. 10. 1874.	8
421	Георгијевић Максим	9. 10. 1874.	70
	Зечевић Ката	9. 10. 1874.	28
	Аврамовић Паул	9. 10. 1874.	2
	Перковић	9. 10. 1874.	3
	Пршић Максим	9. 10. 1874.	2
	Колезар Андрија	9. 10. 1874.	8
152	Марковић Јован	9. 10. 1874.	2
	Беднар Никола	9. 10. 1874.	8
634	Мандић	9. 10. 1874.	9
	Рушак Јозеф	9. 10. 1874.	3
598	Бурх	9. 10. 1874.	1

1 Први сачувани датира из 1898. године, а односи се на претходну годину. Њега услед велике временске дистанце и промене статуса насеља није могуће користити за поређење.

2 Историјски архив „Срем”, Градско поглаварство Митровица – порески уред, 382. *Принудна наплата пореза: 1873–1877.* (почетни списак издвојених дужника по годинама).

	Шили Себастијан	9. 10. 1874.			2
625	Куен Јозеф	9. 10. 1874.			2
	Шадел Јохан	9. 10. 1874.			2
	Амс Јохан	9. 10. 1874.			2
5	Мандушић	9. 10. 1874.			65
105	Врањешевић	9. 10. 1874.		1	9
	Фин Никола	9. 10. 1874.			8
938	Јанковић Лазар	9. 10. 1874.			60
905	Теуш Георг	9. 10. 1874.	2	93	
	Сох Адалберт	9. 10. 1874.			21
901	Лукетић Антон	9. 10. 1874.			14
	Јаворски Јозеф	9. 10. 1874.			2
	Бернатовић Јован	9. 10. 1874.			4
	Укупно			**7**	**38**
828	Стотка Барбара	14. 10. 1874.			4
	Веса Лазар	15. 10. 1874.			2
	Бадер Матиас	19. 10. 1874.			10
	Исаиловић Петар	20. 10. 1874.			36
	/	20. 10. 1874.			6
	Радовановић Јован	20. 10. 1874.			8
	Укупно				**66**
943	Врањешевић	26. 10. 1874.	3	60*	
	Радишић Димитрије	26. 10. 1874.			8
	Јорга Антон	26. 10. 1874.			8
	Димитријевић Петар	31. 10. 1874.			43
638	Николић	1. 11. 1874.	1	40	
	Мајер Иван	2. 11. 1874.	2		
231	Буцоња Сава	5. 11. 1874.			15
	Јовановић Јован	5. 11. 1874.	2		
	Укупно		**2**	**18**	
264	Вучић Илија	6. 11. 1874.			18
	Петровић Михајло	9. 11. 1874.			4
	Смиљанић Деметер	10. 11. 1874.			63

	Мајнер Антон	13. 11. 1874.	14
	Укупно		**99**
	Лентнер Јозеф	4. 12. 1874.	52
	Врањешевић Стеван	4. 12. 1874.	9
	Пол Георг	5. 12. 1874.	36
	Коларовић Младен	15. 12. 1874.	29
	Ђурђевић Горан	16. 12. 1874.	4
	Перлић Антон	17. 12. 1874.	8
	Новотни Јозеф	19. 12. 1874.	8
	Станимировић	19. 12. 1874.	2
	Павковић	23. 12. 1874.	4
866	Војнић Антон	23. 12. 1874.	10
	Укупно		**1 62**
	Демба Никола	1. 1. 1875.	2
	Закључка Јаков	14. 1. 1875.	8
	Липаки Стефан	15. 1. 1875.	8
	Бенба Антон	29. 1. 1875.	16
	Вобановић Петар	30. 1. 1875.	16
	Мајер Матиас	30. 1. 1875.	8
	Писаровић Аца	30. 1. 1875.	4
	Давидовић Стеван	2. 2. 1875.	4
	Будрак Јован	2. 2. 1875.	8
	Хорват Ђура	2. 2. 1875.	8
	Бешевић Петар	3. 2. 1875.	4
	Ламањец Станко	5. 2. 1875.	8
	Вбаи Теодор	13. 2. 1875.	18
	Укупно		**1 12**
733	Кирета	28. 12. 1875.	20
	Стојановић Сима	5. 12. 1874.	20
	Во	5. 12. 1875.	32
	Во	5. 12. 1873.	20
	Веса Атанас	1. 12. 1873.	2
	Пашалић Иван	9. 12. 1875.	24

	Мајер Петар	9. 12. 1874.			8
	Шадел Јохан	9. 12. 1875.			12
	Бршан Митар	9. 12. 1875.			8
940	Коларовић Младен	12. 12. 1873.			28
	Ивковић Антониа	12. 12. 1875.			58
368	Легерски	16. 12. 1875.			54
	Давидовић Стеван	16. 12. 1873.			2
899	Теуш Франц	16. 12. 1874.			60
749	Теуш Јаков	16. 12. 1874.		1	67
813	*Ву*	16. 12. 1874.			84
899	*Ву*	16. 12. 1874.		1	98
408	*Ву*	16. 12. 1874.			20
	Укупно			**8**	**17**
Наплаћени дугови					
	Павле Ђајић				8
	Николић Јован		1	40	
	Николић Јован		1	22	
35	Варга Франц				48
	Варга Франц				9
	Радовановић Јован				16
989	Михајловић Илија				16
	Механовић Глиша				48
	Гадашин Марко				32
	Врањешевић				28
	Петровић				48
	Липаки Стефан				8
	Укупно наплаћено		**5**	**23**	
	Укупан дуг		**22**	**12**	
			25	**72***	

На почетним странама пописа принудне наплате стоји издвојен списак дужника. О њиховом статусу се може дискутовати. Ништа га не одређује.

Нема назнаке професије или уписане титуле. Списак чине: број куће[3], име и презиме (или само једно од њих), датум евидентирања уплате и износ у форинтама. Велики број имена ће се наћи и на наредним списковима. Уписано је доста Немаца, што се може повезати са колонизацијом у XVIII и почетком XIX века. Међутим, они нису били ослобођени плаћања пореза. Као што се види из приложене табеле, не само да нису били ослобођени већ су и каснили са исплатом истог. Ипак уплаћени износи су били мањи у односу на износе осталих дужника. Приметан је велики број српских имена са немачким презименима и обрнуто. Овај проблем је вероватно настао грешком писара.

Уплаћени износ од 22 форинте и 12 крајцара вероватно је наслеђен из претходног периода, јер је реч о заосталим дуговањима. У попису су дати година и датум уплате тако да не можемо утврдити време настанка. Ако узмемо као пример наплату у периоду који предстоји, где су се потраживања из 1873. године могла наплатити 1880. године, а можда и касније, забуна постаје још већа. Попис принудне наплате прати Општи (Дневни) попис пореских дуговања из 1877. године. У Општем попису уписани су сви они који редовно плаћају порез. Према томе, као што постоји пореска књига принудне наплате, вероватно је она рађена на основу књиге општег пописа. Нажалост, ниједна пописна књига из ранијег периода није сачувана. Број куће није наведен за свакога. Презиме Врањешевић је уписано више пута са различитим износима. То се може објаснити постојањем више особа с тим презименом. Као основа за то може послужити број куће, који је различит. Вероватно је постојала већа задруга која се распала, а ипак остала привржена одређеној привредној делатности где су сви рођаци имали удео.

ПОРЕЗ НА ЗЕМЉУ (ЗЕМЉАРИНА)

Као што је већ речено, постојали су посебни порези везани за земљу. Велик број Митровчана имао је земљишне поседе у околним селима од чега су издржавали своје породице, а који су у ранијем периоду дати за војну службу. Неки од њих су добијени као наследство. То су биле мање парцеле. Због постојања Војне границе већи део земљишног фонда налазио се у рукама војничких породица. У овом времену долази до њеног развојачења којим је постепено један део земље прешао у руке бивших граничара а други прикључен жупанијском поседу. Самим тим појављују се домаћи велепоседници и они из других жупанија немачког и мађарског порекла. Ко је имао средства могао је доћи у посед великог броја земљишних парцела које су сиромашне породи-

3 У каснијим списковима има функцију пореског броја, тј. броја пореског обвезника.

це продавале. На ту земљу се морао платити одређени порез. У конкретном случају, он је назван овршбени трошак. Плаћао се на земљу која се налазила у нечијем поседу или, сходно називу, земљу узету под закуп од општине. У прилог наведеном говори оснивање Месне општине 1871. године и установљење њеног земљишног фонда.

Када је реч о списку дужника везаним за овршбени трошак, због саме његове специфичности биће дат у два дела. Имајући у виду значај земље за ондашње становнике Митровице и тешко стање у пољопривреди, велик део укупног дуга односио се управо на овај порез. Мали приноси условили су нередовно плаћање, а већ поменута мера преписа ревносно је спровођена.

Овршбени трошак (земљарина) са именима пореских обвезника[28]

Број куће	Име	1873	1874	1875	1876	1877	Датум	Износ
		Ф. Н.	*Ф. Н.*	*Ф. Н.*	*Ф. Н.*	*Ф. Н.*		*Ф. Н.*
1	Љогетић					16	30. 11. 1877.	
4	Шерер	2					2. 12. 1877.	
5	Мандушић		68	10			19. 2. 1877.	78
33	Марчинковић	4					1. 12. 1877.	
36	Петковић	48					1. 12. 1877.	
41	Гаврић	2				42	24. 10. 1877.	44
43	Перковић	3		12		26	22. 9. 1877.	45
54	Марчиковић	5					22. 11. 1877.	5
61	Мартиновић			4	40	40	15. 12. 1877.	84
62	Радовић		8		40	42		
65	Врањешевић	2 64	52	2 54	8	4 44	30. 12. 1877.	10 22
72	Коић				92	4	12. 4. 1878.	96
73	Митровић				4	4	12. 2. 1877.	8
78	Филер	12			30		29. 1. 1877.	30
89	Косовац		30	38	32	20	1. 10. 1877.	1 20
90	Стојановић	2					14. 9. 1877.	2
97	Арсенијевић		4			32	12. 10. 1877.	36
109	Слокнер	4	8			42	10. 12. 1877.	54
111	Милекић				42	42	28. 8. 1877.	84
124	Михајловић				16	20	3. 12. 1877.	36

4 Историјски архив „Срем”, Градско поглаварств Митровица – порески уред, 382. *Принудна најлаша йореза: 1873–1877, Овршбени шрошак.*

125	Даничић			4			28. 9. 1877.	4
130	Вармеђа				42	42		
132	Ковачевић	1					16. 6. 1877.	1
133	Кузминац				4	62	6. 12. 1877.	66
149	Тителац				16		20. 2. 1877.	16
151	Сваноши	18				8	7. 12. 1877.	26
153	Радшоновић				36	36		
155	Веса			16	44	78		
160	Милинковић	6		25	40	36	14. 11. 1877.	
165	Васиљевић	6		25	70	78		
168	Јечвојевић				12	10		
175	Беседић	2			42	42	1. 12. 1877.	86
178	Свичић				10	32	5. 12. 1877.	42
179	Каворску	2					10. 10. 1877.	
182	Кендеречки				8	12	23. 5. 1877.	
185	Матић			2		4	16. 10. 1877.	6
186	Стојановић				12		5. 3. 1877.	12
199	Михатовић			2			1. 11. 1877.	2
200	Давидовић				26	32		
204	Савић			16	60	50		
215	Тодоровић				2	2	12. 3. 1877.	4
212	Ракић	12	32	48	8	84		
213	Аврамовић			16	26	28	5. 12. 1877.	70
216	Спитол	2						
228	Видић	15	36	56	12	82		
230	Лазаревић				42	42	1. 12. 1877.	85
231	Вуцоња				32		23. 2. 1877.	32
234	Банковић	1					5. 12. 1877.	1
238	Радаковић	2		8	64	80		
239	Јуришић	15	40	24	1 26	1 12	29. 2. 1877	79
247	Шајка				40		30. 8. 1877.	40
250	Фротнир				34	38		
252	Вуковић				26		27. 2. 1877.	26
253	Ловрић	8	32	68	44	88		
254	Радовановић	36		72				

258	Јелић	15			52		9. 6. 1877	67
259	Брасановић	3		22	70	46		
264	Вучић		54	60	2 6	1 52		
266	Мирић				34	54		
270	Бохаим					2		
272	Вукашиновић	4				62	29. 9. 1877.	66
276	Сочник *насељеник*	8					6. 12. 1877.	8
277	Петровић				42	42	24. 2. 1877.	84
278	Ружар	3			40	34		
283	Драгин	2					27. 2. 1877.	2
289	Ковач				2	16	10. 9. 1877.	18
292	Мизлер				14	18	2. 1. 1877.	32
296	Адамовић			10			23. 2. 1877.	10
297	Савановић				82	82	11. 1. 1877.	1 64
300	Петровић	16	32		1 22	1 4		
304	Петковић				18	20		
308	Кузминац		72	68	64	54		
313	Пелел				14	14	4. 10. 1877.	28
323	Шлеифелдер	2			54	62		
325	Сподњак			36	1 48	60	13. 9. 1877.	2 44
326	Радецку				10	12	15. 9. 1877.	22
327	Марковић				20	32	16. 6. 1877.	52
333	Трумић				1 30	1 36	12. 4. 1878.	2 66
335	Пантелић	1			4	30	20. 12. 1877.	35
336	Душан Паић					48	3. 2. 1877.	48
337	Крунић				80	90	3. 2. 1877.	1 70
339	Радовановић		40	20	76	54	8. 10. 1877.	1 90
345	Предроговић	1	6	20	34	24	29. 12. 1877.	85
346	Милекић					14	4. 5. 1878.	14
347	Прокопљевић				10		24. 3. 1877.	10
349	Хеиклман				1 48	1 52	27. 12. 1877.	3
353	Карловић				4	8	11. 10. 1877.	12
355	Шмидт	2				34	14. 1. 1877.	36
357	Сеитз	12	92			18		
358	Боснић				18		16. 6. 1877.	18

361	Фугаи	36						
363	Станишић		1 20			1 14	24. 2. 1877.	1 20
366	Шулц				66	34		
370	Угринов				50	54		
374	Видаковић			2 40		1 6		2 40
385	Васиљевић				6	14	21. 9. 1877.	20
386	Стојановић					14		14
387	Борок			36		1 2	13. 9. 1877.	1 38
388	Монок				4	4	2. 9. 1877.	8
391	Радичевић	6	12	18		6		
392	Петровић	32	44			1 28	2. 2. 1877.	2 4
400	Игњатовић			32		92	6. 2., 27. 2. 1877.	1 24
402	Карамарковић	36				4	12. 2. 1877.	40
404	Поповић			8	6		12. 12. 1877.	14
411	Радосављевић	3						
420	Дерра	21					11. 9. 1877.	21
428	Стојановић				68	4	2. 9. 1877.	72
434	Јовановић	14					4. 12. 1877.	14
442	Тимотијевић				2		2. 9. 1877.	2
444	Радосављевић				10	2	23. 6. 1877.	12
454	Мирковић	2					23. 6. 1877.	2
457	Исаковић				48	80		
460	Васиљевић	10					20. 2. 1877.	10
468	Сури	9	44	58	1 78	1 2	30. 3. 1878.	3 91
469	Вукашиновић	3					24. 3. 1877.	3
471	Ивановић				20	26	23. 6. 1877.	46
474	Марић				16	28	6. 2. 1877.	58
484	Костић				1 34	80	2. 12. 1877.	2 14
485	Кулић			8			20. 9. 1877.	8
472	Коланић	12				12	8. 12. 1877.	24
496	Поповић		2 64			1 16	8. 8. 1877.	3 80
523	Стефановић			8		6	4. 3. 1877.	14
524	Фриц				36	36	9. 11. 1877.	72
526	Михајловић				10	10	17. 12. 1877.	20
527	Јовановић				24	24	2. 9. 1877.	48

541	Сосимовић				52	54		
542	Скакун				10	10	2. 1. 1877.	20
549	Теуш Јовановић	30			1 38	1 20	19. 6. 1877.	2 88
566	Теуш	2				14	12. 2. 1877.	14
575	Димитријевић	4			10	12		
576	Вохтер	7				10	12. 1. 1877.	17
577	Бигга	1						
581	Делонтиновић				32	42	15. 12. 1877.	74
582	Хеиклман	1	4		30	30	24. 2. 1877	35
584	Јеремић				30	30		
587	Механовић				70	76	5. 12. 1877.	1 46
590	Јовановић				4	12	4. 10. 1877.	16
591	Богночовић Бух				2		15. 12. 1877.	2
593	Лукић	1			2	6	20. 2. 1877.	6; 3
594	Обућина	2		5	16	20	13. 2. 1877.	23
595	Дунц	36			38[5]	26		
596	Петвојдић				16	16	6. 4. 1878.	32
601	Лонциј	1			80	80		
602	Атонијевић				4	8	12. 9. 1877.	12
603	Обућина	1				2		
605	Фукс				2 44		6. 2. 1877.	3 48
					1 54			2 24
607	Хубер	20				40		
608	Андраши		36			1 44	29. 9. 1877.	1 80
611	Ечнојокић				6	6	29. 10. 1877.	12
613	Бланк				50	50		
616	Михолек				14	14	12. 9. 1877.	28
617	Кадић			5	16	18		
618	Желинка				10	14	9. 1. 1878.	24
619	Кегел				2	2	10. 9. 1877.	4
621	Вац	3				20	12. 9. 1877.	29
625	Куен		16		1 56	1 66	27. 9. 1877.	3 38
632	Вац					4	24. 12. 1877.	4

5 Износи се у овом случају.

640	Петернац				14	28		
642	Дембо	2					2. 9. 1877.	2
643	Мелерт	2				4	10. 8. 1877.	6
648	Евендић	9				6	15. 12. 1877.	15
650	Ковачић	3		2		38	17. 12. 1877.	43
652	Кониг				6	6	14. 9. 1877.	12
660	Бротић				4	2	12. 10. 1877.	6
671	Краус				40	40	29. 12. 1877.	82
678	Мијатовић				6		17. 2. 1877.	6
686	Шмидт				12	14		
687	Сечђеновић				14	20	7. 9. 1877.	34
688	Драмец			56			17. 12. 1877.	56
696	Находић				5		14. 9. 1877.	5
701	Спиић			12	40	28	10. 10. 1877.	80
702	Ковачевић				20	6	27. 8. 1877.	26
718	Дебељак Чонић		68			26	8. 10. 1877.	94
719	Милошевић			8		8	25. 8. 1877.	16
721	Полочек				2	2		
805	Милутиновић		1 80			1 22	13. 2. 1877.	3 2
813	Теди				4 12		23. 2. 1877.	4 12
827	Николић		48	24	1 6	94	27. 2. 1877.	2 72
831	Вилвол				4	9; 14		
832	Момировић	4				46		
835	Дамиршек		10					
836	Шмидт	2						
838	Момировић				54			
839	Теди Леард							
852	Шодолац				46	48	6. 2. 1877.	94
863	Рожина				6	8		
864	Ђулић				6	14	10. 2. 1877.	20
869	Ђаић				8	94	3. 9. 1877.	1 2
887	Ковалић				8	14	4. 8. 1877.	22
888	Фишер				6	6	27. 12. 1877.	12
890	Адамовић				8	18		
892	Фугау				34	44	2. 9. 1877.	78

900	Карталиа			2	36	38	21. 12. 1877.	26
901	Луретић	14			40	66	3. 2. 1877.	1 20
902	Милер	5				16	25. 9. 1877.	21
904	Надворник	2				8	10. 2. 1877.	10
914	Витенц	1 6					4. 8. 1877.	1 6
918	Штраус			1				
919	Варију	3					21. 9. 1877.	3
920	Плетикосић	6	16	24	16	26		
921	Сремац	2	3 48	4 8	6 36	2 10	15. 2. 1877.	18 2
922	Радовановић			22	86	88	8. 10. 1877.	1 96
926	Фукс				42	62	6. 2. 1877.	1 10
931	Путиначку	8				8	21. 12. 1877.	16
935	Буква	4				10	3. 9. 1877.	14
937	Давидовић				2	6		
938	Пувача			62	2 8	1 28		
942	Момировић	76					14. 12. 1877.	76
943	Врањешевић	96	72	72	40	38		
950	Петковић	12			80	64	24. 3. 1877.	1 50
951	Монор				28	38; 20	24. 3. 1877.	38
960	Румпф	8			2	40	15. 9. 1877.	50
963	Турковић				2	8	3. 9. 1877.	10
968	Колар	2						
976	Цвејановић			2	2		1. 10. 1877.	4
980	Балаши				18	18	29. 2. 1877.	36
981	Долежал	1						
985	Крушан	24				28	15. 10. 1877.	52
987	Ковачић			4	14	56		
993	Швановић				32	36		
994	Бараксадић			20	14	32	19. 10. 1877.	66
996	Кнопф			4	30	30	24. 9. 1877.	64
998	Пиљор				4	4	4. 8. 1877.	8
1003	Штирк				4			4
1016	Кери Балин				16	2		
1020	Стефановић	8		2	6	6		
1021	Вучић	24		8		36	25. 9. 1877.	68

1031	Пранић				24	4		
1034	Подолац				12	12	5. 10. 1877.	24
1039	Криувчек					12	22. 10. 1877.	12
Укупно		**14 55**	**18 88**	**16 87**	**75 91**	**74** **32** **74** **79***	**123** **123** **200** **– укупан дуг** **201***	**78 – уплаћено** **84*** **53**

Попис овршбеног трошка битно се разликује од уводног списка. Састоји се од броја куће, износа дуговања по годинама, датума исплате и уплаћеног износа у форинтама. Кључна разлика је у броју куће. Он је овде стандардан. Прибележен је за свакога појединачно без одступања. Са датумима и годинама постоје одређени проблеми. Уписани су износи дуга по годинама и колико је плаћено без датума евидентирања уплате (374 Видаковић, 386 Стојановић). Сличан проблем постоји и код оних без уписаног плаћеног износа, а уплата се води под одређеним датумом (1 Љогетић, 4 Шерер, 33 Марчинковић). Овде се може поставити читав низ претпоставки. Основно питање у првом случају је *када је износ уплаћен?* У другом можемо поставити више питања. На пример: *да ли је наведеног датума уплаћен цео износ или један део?* Односно, *да ли је датум можда фиктиван, јер је обвезник ослобођен плаћања датог дуговања?* Сва ова питања ипак морају остати само претпоставке истраживача због непостојања релевантних извора којим би се могла нека од њих потврдити. Оно што је битно истаћи је да све оне могу бити подједнако тачне због тога што се критеријум одређивао према особи па је могло постојати различитих случајева. Још један од њих се огледа у бележењу дуга по годинама без датума и уплате. И у овом случају постоји могућност да је дуг избрисан због неких заслуга, али пошто постоји доста оваквих случајева, вероватно он није плаћен (130 Вармеђа, 165 Васиљевић)[6]. Са оваквим карактеристикама уписано је доста немачких имена, што јасно упућује на то да један део њих није плаћао овај порез, јер су били ослобођени, а на списку су се нашли због процедуре. Када узмемо у разматрање сам ток наплате, односно уплаћене износе, можемо доста тога да сазнамо. Наплата је вршена од 2. јануара 1877. године до 4. маја 1878. године, када је забележена последња уплата. Највеће износе су уплатили 921 Сремац 18 форинти и 2 крајцаре и 65 Врањешевић 10 форинти и 22 крајцаре, а најмање 132 Ковачевић и 234 Банковић по 1 крајцару. Што се осталог тиче, одступања су свакојака. На једном месту постоје два датума уплате (400 Игњатовић). Из овога се може закључити да се дуг делио у два

6 Вид. табелу.

дела, односно да је могао бити плаћан на рате. То се јасно види код 593 Лукић, који је платио дуг у два пута. То је у попису назначено раздвојеним износима. Датум који је наведен вероватно представља другу, тј. последњу уплату. Износ је могао бити и увећан. Када се саберу износи по годинама и добијени збир упореди са уплатом, види се да она одступа од њега, тј. њен износ је већи (605 Фукс, 621 Вац, 671 Краус). То се пре свега односи на немачка имена. *Зашто је управо њима повећан порез?* Можда је повећање резултат неких старих дугова или су постојали одређени прекршаји који су наплаћивани на овај начин. Било је много лакше нешто додати на постојећи порез, јер се тиме брже наплаћивало и скраћивала процедура. Постојали су и обрнути случајеви. Неком је могао бити умањен порез због одређених заслуга, пре свега војсци (900 Карталиа). Могао се платити дуг само за једну годину, док се остатак брисао (363 Станишић, 374 Видаковић). На основу оваквих случајева можемо претпоставити да су постојали одређени репрограми дугова. Та повољност се односила само на неке пореске обвезнике. Онај ко је могао да га добије плаћао је део дуга како је то у овом делу пописа представљено за једну годину, а остатак се брисао, с тим што се вероватно задржавала санкција плаћања целог износа у наредном пореском кварталу. Осим репрограма могао је постојати и отпис дугова за одређени период опет везан за заслуге у служби или нешто друго што не можемо открити.

Укупно у овом делу списка је уплаћено на име пореза за овршбени трошак 123 форинте и 78 крајцара (123 форинте и 84 крајцаре када се урачунају дописане вредности). Дуг је износио 200 форинти и 53 крајцаре (201 форинту), што значи да је од укупног задужења остало неплаћено 76 форинти и 75 крајцара. Тај износ није занемарљив. Један његов део, као што смо објаснили, отписан је или је његово плаћање пролонгирано. Ово је јасан показатељ политике државе која жели да побољша лоше стање и овим мерама обезбеди континуитет производње. Уштеђена средства од пореза биће уложена у семена и репро материјал, што ће као резултат имати засејану земљу, смањити њено парложење и омогућити опстанак и прехрану породица које се неће раселити. Уколико следећа година буде родна, порез ће се платити. Тиме ће сви профитирати. Наравно, ово су само једнократне мере, које на дужи период не могу дати очекиване резултате.

Убачена имена према попису Глоба и накнада и Заостатку државног пореза из децембра 1880.	**Овршбени трошак. Списак без имена пореских обвезника**[7]			
	Број куће	1877 *Ф.* *Н.*	Датум	Износ *Ф.* *Н.*
	3	*2*	*22. 2. 1877.*	*2*
	9	6	27. 8. 1877.	6
	10	18	9. 2. 1877.	18
	15	72	27. 9. 1877.	72
	20	2		
	21	38	24. 3. 1877.	38
	22	20	13. 10. 1877.	20
	27	26	2. 2. 1877.	26
	31	6	14. 5. 1877.	6
	32	2	11. 10. 1877.	2
	35	1 16	27. 8. 1877.	16
Шућак	44	2	1. 12. 1877.	2
	45	16		
Јовановић	47	16	21. 9. 1877.	16
Мишко Михалко	48	10	29. 2. 1877.	10
Јодани	49	8	27. 9. 1877.	8
Фајст	55	10	8. 10. 1877.	10
	60	58	24. 2. 1877.	58
	66	2	28. 8. 1877.	2
	68	10		
	77	24	12. 4. 1878.	24
	81	*	14. 4. 1877.	10
Смовљевић	85	8	21. 12. 1877.	8
	87	6	28. 8. 1877.	6
	93	8	27. 9. 1877.	8
Бороксавић	94	6	28. 9. 1877.	6
	96	12	5. 10. 1877.	12

7 Историјски архив „Срем”, Градско поглаварство Митровица – порески уред, 382. *Принудна наплата пореза: 1873–1877, Овршбени трошак,* издвојено без имена.

Бороксавић	99	50	2. 9. 1877.	50
	101	4	21. 9. 1877.	2
Мирко Давидовић	108	2	30. 12. 1877.	8
	112	30	3. 9. 1877.	30
	116	42	22. 9. 1877.	42
Јовановић	119	50	28. 9. 1877.	50
	120	4	2. 7. 1877.	4
Николић	122	4	22. 9. 1877.	4
Арсенијевић	126	14		
Сподњак	127	24	29. 8. 1877.	24
Угарковић	129	14	23. 2. 1877.	14
	131	48	7. 12. 1877.	48
Петровић	137	74	1. 10. 1877.	74
	139	50	13. 2. 1877.	50
	144	4	29. 9. 1877.	4
Лазаревић	159	12	6. 2. 1877.	12
	164	4	30. 10. 1877.	*
Ђока Младеновић	166	20	24. 3. 1877.	20
Радичевић	177	8	4. 12. 1877.	8
	180	8	10. 11. 1877.	8
	189	8	2. 6. 1877.	8
	190	52	1. 10. 1877.	52
	192	4	10. 2. 1877.	4
	194	10	6. 12. 1877.	10
Матић	203	10	2. 6. 1877.	10
	208	4	2. 10. 1877.	4
	211	26	1. 12. 1877.	26
Рогић	221	4	30. 7. 1877.	4
	223	10	30. 8. 1877.	10
	224	52	21. 4. 1877.	52
	233	16	2. 6. 1877.	16
	236	34	8. 12. 1877.	34
Ковачевић	237	40	30. 8. 1877.	40
	240	8	29. 2. 1877.	8
Јосип Бајерлајн	241	10	11. 6. 1877.	10

Еугенхарт	242	4		
	269	6	21. 4. 1877.	6
	275	4	11. 6. 1877.	4
	280	10	13. 9. 1877.	10
	286	2	10. 12. 1877.	2
Андрија и Јозеф Колосенс	290	12	21. 7. 1877.	12
Баић	291	8	11. 10. 1877.	8
	368	1 12		
	369	2		
	371	4		
	373	4	8. 12. 1877.	4
	381	4	10. 12. 1877.	4
Костић	396	1 50	16. 6. 1877.	1 50
Исајловић	422	2	23. 6. 1877.	2
	424	2	7. 12. 1877.	2
Стејић	426	18	22. 9. 1877.	18
	429	10	10. 11. 1877.	10
	432	20	11. 9. 1877.	20
	433	8	23. 6. 1877.	8
Миланковић	441	64	23. 10. 1877.	64
	446	10	23. 6. 1877.	10
Баруншић	447	2	7. 12. 1877.	2
	450	6	15. 9. 1877.	6
	451	14	11. 11. 1877.	14
	455	4	12. 12. 1877.	4
	459	6	10. 12. 1877.	6
	464	8	23. 6. 1877.	8
Суришић	465	6	30. 10. 1877.	6
	473	2	23. 6. 1877.	2
	476	14	24. 3. 1877.	14
Ђиша Томић	477	10	28. 9. 1877.	10
	478	2	24. 12. 1877.	2
	485	8	10. 9. 1877.	8
	491	2	4. 12. 1877.	2
	493	6		

	494	2		
	496	14	11. 12. 1877.	14
Јовановић	497	4	13. 9. 1877.	4
	502	12	20. 12. 1877.	12
	507	84	1. 10. 1877.	84
Дерт	509	52	28. 9. 1877.	52
	510	4	13. 12. 1877.	4
	511	2		
	517	4	23. 6. 1877.	4
	518	4	21. 12. 1877.	4
	521	6	16. 11. 1877.	6
Момировић	522	6		
	531	1 10	11. 9. 1877.	1 10
Хелена Черна	532	6	21. 7. 1877.	6
	536	4	21. 7. 1877.	4
	537	10	10. 12. 1877.	10
	547	12	13. 9. 1877.	12
	551	38	9. 12. 1877.	38
	567	26	1. 10. *	26
Барбара Теуш	568	8	11. 12. 1877.	8
	569	38	21. 7. 1877.	38
	574	6	10. 10. 1877.	6
	585	2		
	586	4	6. 8. 1877.	4
	589	8	15. 9. 1877.	8
	598	2		
	599	2	14. 7. 1877.	2
Жика	609	14	12. 9. 1877.	14
	612	4	23. 7. 1877.	4
	624	4	7. 9. 1877.	4
	627	4	13. 9. 1877.	4
	628	16		
	630	18	26. 9. 1877.	18
	632	4	24. 12. 1877.	4
	633	2	17. 11. 1877.	2

	634	4	8. 10. *	4
	635	42	11. 10. *	42
Винковић	636	42	20. 11. 1877.	42
Николић	637	12	12. 10. *	12
Николић	638	1 96	19. 12. 1877.	1 96
	639	14		
	647	2	17. 10. 1877.	2
	649	20	14. 9. 1877.	20
	651	32	7. 9. 1877.	32
Деметар Радосављевић	655	8	15. 12. 1877.	8
Рајфс	659	20		
	661	2	12. 4. 1878.	2
	662	4		
	663	4	28. 9. 1877.	4
Фи	665	52	21. 9. 1877.	52
Мата Им	666	4	28. 7. 1877.	4
	667	10	7. 9. 1877.	10
	669	20	15. 12. 1877.	20
	670	12	17. 12. 1877.	12
	672	38	18. 9. 1877.	38
	675	60		
	676	6		
	683	1 8	*	1 8
	689	14	3. 9. 1877.	14
	693	34	6. 9. 1877.	34
	697	4	15. 12. 1877.	4
	698	10		
	699	48	7. 9. 1877.	48
	700	4	13. 10. 1877.	4
Павле Сремац	704	46	3. 9. 1877.	46
Дебељак	708	10		
Чајковић	712	2	10. 9. 1877.	2
Јорга	714	48	27. 9. 1877.	48
	715	2	10. 9. 1877.	2
	720	2	1. 10. *	2

Палошек	722	96		
	723	8	29. 3. 1877.	8
	728	44	10. 2. 1877.	44
	730	4	5. 12. 1877.	4
	731	12	2. 9. 1877.	12
	732	2		
	734	12	25. 8. 1877.	12
	737	8	13. 9. 1877.	8
	741	34	13. 9. 1877.	34
	745	22	13. 9. 1877.	22
	748	1 54		
Теуш	749	38		
Павличко	750	2	9. 6. 1877.	2
	752	10	4. 8. 1877.	10
	757	4	29. 12. 1877.	4
	762	36	21. 8. 1877.	36
	763	16		
	764	4	21. 9. 1877.	4
	765	4	9. 4. 1878.	4
	769	10	7. 4. 1877.	10
	783	4	30. 7. 1877.	4
	790	2	30. 7. 1877.	2
Михајловић	794	8	16. 6. 1877.	8
	795	22	21. 7. 1877.	22
	799	28		
	809	4	14. 7. 1877.	4
Дојбман	812	10	2. 9. 1877.	10
Дробац	814	38	10. 9. 1877.	38
	815	14		
	817	14	12. 4. 1878.	14
	818	4	10. 2. 1877.	4
	828	28		
	844	18		
	845	4	1. 10. 1877.	4
Петровић	846	60	10. 9. 1877.	60

	848	16	17. 12. 1877.	16
	849	20		
Солпера	854	8	20. 12. 1877.	8
	856	26	21. 9. 1877.	26
Сима Берњашевић	857	4	21. 8. 1877.	4
	859	10	22. 9. 1877.	10
Војнић	860	30	22. 9. 1877.	30
	861	8	22. 12. 1877.	8
	862	8	22. 12. 1877.	8
	866	2	12. 10. 1877.	2
	871	6	21. 9. 1877.	6
	872	28	14. 12. 1877.	28
Георг Стојановић	874	8	11. 6. 1877.	8
	875	2		
Вимер Лоренц	876	2	4. 12. 1877.	2
	877	2	13. 9. 1877.	2
Ђока Николић Циганин	878	20		
	879	2	17. 12. 1877.	2
	880	58		
	881	2		
Павле и Михајло Петровић	882	64	15. 11. 1877.	64
	898	12	16. 10. 1877.	12
	910	10	19. 1. 1878.	10
Јован Петровић циганин	911	24		
	915	6		
	923	14	12. 10. 1877.	14
Сингел	925	2	7. 11. 1877.	2
	927	4	30. 10. 1877.	4
	928	2	7. 9. 1877.	2
	929	40	27. 9. 1877.	40
	941	60		
	944	16	13. 11. 1877.	16
	949	2	24. 9. 1877.	2
	952	10		
	958	14	12. 10. 1877.	14

	959	4	12. 9. 1877.	4
	964	2	29. 9. 1877.	2
	968	6		
	971	1		
Матић	974	84	24. 11. 1877.	84
	975	4		
Петар Којић	978	6	28. 9. 1877.	6
Јефта Спаић	982	10	21. 8. 1877.	10
Коста Табанац	989	46	22. 9. 1877.	46
	992	12	6. 12. 1877.	12
	995	4		
	1002	4		
Званровић	1004	2	18. 9. 1877.	2
	1005	8	11. 9. 1877.	8
	1006	20		
	1009	6	15. 9. 1877.	6
Карл Чицлић	1010	24	27. 9. 1877.	24
	1012	6		
	1015	34	11. 9. 1877.	34
	1027	32		
Вајмилер	1033	6		
Јм	1043	2	24. 10. 1877.	2
	1047/2	40		
	Укупно	**48 47**		**38 4** **10 43***

Списак дат у горе наведеној таблици део је пописа овршбеног трошка. Да би све било прегледније, издвојени су уписани дугови без имена (изворно их нема). Они су означени само кућним бројем. Осим тога, заједничко им је постојање задужења само у 1877. години. Проблем око припадности поменутих дугова тешко је решив. Можемо поново навести неколико претпоставки. Могуће је да се дуг везао за кућу, па уколико се неко одсели или умре, он прелази на наследнике. Ако узмемо ову могућност као тачну, зашто онда нису уписани наследници? Вероватно због постојања више њих, услед чега се морао водити процес преузимања власништва. То би можда могло важити за оне који нису измирили обавезе, али већим делом обавезе су измирене. Можда су услед продаје земље имена брисана из списка, с тим да су дугови од про-

шле године остајали. Да би олакшали себи посао, писари су просто уписивали поред броја куће на коме живи пређашњи власник само износ дуга, датум и уплату. Због тога су се лакше могли снаћи и у наредни списак преписати само оне који и даље поседују земљу. Осим тога, уколико би неко затражио тачан број поседника, лакше је било издвојити их и одредити га. Уз помоћ два друга пописа невезана за овршбени трошак један део празнина је попуњен, односно реконструисан је првобитни списак и додата су имена (вид. додату леву колону). Реконструкција је извршена преко кућног броја. Како би се утврдила тачност, уследило је поређење имена и бројева из првог списка овршбеног трошка. Овим поступком утврђено је слагање података, што значи да су и имена добијена првим поступком вероватно тачна.

Принцип уплата се не разликује много. Оне су извршене у периоду од 2. фебруара 1877. године до 12. априла 1878. године. Постоје одређене посебности. На једном месту није уписан уплаћени износ, али постоји датум када је дуг исплаћен (вид. у табели 164). Постоји више случајева где датум није потпун пошто фали година (634, 635, 637, 720), на једном месту га уопште нема (683), а на једном нема износа дуговања (81). Овако настале грешке могуће су као последица журбе писара. Као у прошлом списку, и у овом његовом издвојеном делу постоје једно умањење (35) и једно увећање (Мирко Давидовић 108). Код случајева где имамо само износ дуга можемо констатовати да он није плаћен, или је плаћен у неком другом месту, а податак о томе није доспео у пореску службу. Укупан дуг износио је 48 форинти и 47 крајцара. Уплаћено је 38 форинти и 4 крајцаре, из чега следи да је остало још 10 форинти и 43 крајцаре дуга. Да ли је и када он наплаћен и у којој форми остаје непознато. Проблеми са кућним бројем остају неразрешени. Укупно је за овршбени трошак наплаћено 161 форинту и 82 крајцаре.

Nenad Đokić, MA
Ravnje
gosa6891@yahoo.com

FORCED TAX COLLECTION IN SREMSKA MITROVICA 1873-1878 LAND-TAX

SUMMARY

Land tax collection with the separate list of enforced collection has been elaborated from the Census of enforced collection, which is a part of the fund Mitrovica-Municipal Authority in the Historical Archives of Srem. It represents one of the basic tax obligations. Connected to this, one can conclude that the Mitrovica of that time had a predominantly agrarian character and that most of its inhabitants owned the land on which they paid a certain sum of money for taxes. There are some problems with the same source material. They are reflected primarily in the absence of the names of debtors, tax or house number, errors in the recording of payments and the amounts subscribed by years. Some of these problems are solved by comparison with other parts of this list, referring to the other claims. Certain issues regarding the tax on land still remain unclear. This primarily refers to the tax rate, or the amount determined, as well as the size of the parcel to which it relates. There was a system of transfer of debts into the following year as an appropriate measure to help the population in the difficult years.

314.116/.117(497.113 Шид)”1934/1939”(093.2)
930.253:271.222(497.11)-773(497.113)”1934/1939”(093.2)

Радован Сремац, виши кустос
Музеј наивне уметности „Илијанум“
Шид
radovansremac@yahoo.com

ШИДСКО НАМЕСНИШТВО ОД 1934. ДО 1939.

Сажетак: У раду се публикују до сада необјављени пописи парохија у Шидском намесништву у периоду од 1934. до 1939. године. Пописи садрже податке о свештенику и парохији (статистику о парохијанима, податке о стању храмова, парохијских домова и гробаља, затим о политичкој организацији места као и о матичним књигама). Подаци о броју православних становника у периоду након државног пописа из 1931. године а уочи Другог светског рата имају изузетан значај у контексту утврђивања броја жртава у току рата.

Кључне речи: Шид, Шидско намесништво, Српска православна црква, пописи.

У архиву Српске православне црквене општине шидске чувају се списи Шидског намесништва за прву половину XX века. Међу њима се налазе и табеле са статистичким подацима за парохије у намесништву и то за период од 1934. до 1939. године. Податке за сваку парохију је писао месни парох и потом потврђивао и оверавао потписом и печатом. Нажалост, нису сачувани подаци за парохије у самом Шиду. Ови подаци до сада нису публиковани и због тога их доносимо у целости.

Сваки попис чине две табеле. Једна садржи податке о свештенику, а друга о парохији. Подаци о парохији обухватају статистику о парохијанима (православном становништву и назаренима потеклим из православне вере), податке о стању храмова, парохијских домова и гробаља, затим о политичкој организацији места као и о матичним књигама.

Српско православно архијерејско намесништво шидско наставља административну функцију Шидског протопрезвитерата али у измењеној територијалној надлежности.[1] Такође, територија Шидског намесништва се не

1 Шид се као седиште протопрезвитерата помиње први пут 1732. године. Није познато када је то постао али је то вероватно било током друге деценија XVIII века јер да је било

поклапа у потпуности ни са територијом Шидског среза (до Другог светског рата) нити данашње Општине Шид. Оно је у периоду од 1931. до 1939. године обухватало следеће парохије у тадашњем Шидском срезу: Адашевци, Бачинци са филијалама Гибарац и Кукујевци, Беркасово, Вашица[2], Илинци, Јамена, Моровић са филијалом Батровци, Привина глава, Товарник, Шидски Бановци са филијалама Винковачки Бановци, Илача, Иванци и Ђелетовци, и у Сремскомитровачком срезу места Босут, Вишњићево[3] и Сремска Рача.[4]

Сумирајући укупан број православног становништва у свим парохијама, уочава се појава благог повећања. Изузетак чине Моровић, где број Срба растао до 1937. године, а две године касније се смањио за 234 особе, и Бачинци са истим трендом: са 1260 особе 1935. године на 1084 особе 1937. године.

У неким случајевима код парохија са филијалама јавља се проблем утврђивања тачног броја православаца, будући да су и црквени али и државни пописи из 1921. и 1931. године давали збирне податке за више места.[5] Бачинци су имали две филијале: Гибарац и Кукујевци у којима је римокатоличко становништво представљало већину, затим Моровић са филијалом Батровци са истом ситуацијом. Шидски Бановци су имали филијале Винковачки Бановци, Илача, Иванци и Ђелетовци у којима је национална структура била различита од филијале до филијале. Државни пописи до 1921. године доносе збир-

раније, Шидски протопрезвитерат би сигурно имао свог представника на сабору 1713. године (Димитрије Руварац, *Изборни сабор 1713. и попис села у Срему што су потпадала под београдског митрополита 1699-1719*, Архив за историју Српске православне Карловачке митрополије, Сремски Карловци 1911, 41). Област Шидског протопрезвитерата се мењала током времена. Током целокупног постојања протопрезвитерата у њега је спадао манастир Привина глава. Према попису 1732. године протопрезвитерат је обухватао места: Чалма, Ердевик, Бачинци, Беркасово, Товарник, Илинци, Вашица, Адашевци, Моровић, Јамена, Рача, Босут, Батровци и Кузмин. Године 1756. протопрезвитерат је обухватао: Шид , Кузмин, Грк, Рача, Ушће, Јамена, Рајево Село, Моровић, Батровци, Адашевци, Вашица, Илинци, Товарник, Беркасово, Бачинци, Гибарац, Ердевик, Љуба и Чалма. Укупно 760 домова, 14 цркава, 30 свештеника и 6 ђакона (Димитрије Руварац, *Српска Митрополија Карловачка око половине XVIII века*, Сремски Карловци 1902, 26–27). А 1803. године: Шид, Бачинци, Ердевик, Бингула, Чалма, Дивош, Визић, Илок, Моловин, Беркасово, Илинци, Мала Вашица, Адашевци, Моровић, Јамена, Рача, Грк и Кузмин (АСАНУК, Конзисторија, 138/1803).

2 Село је до 1960-их година имало назив Мала Вашица.

3 Село је до 1934. године носило назив Грк.

4 Шидском срезу су припадала и готово чисто римокатоличка места Бапска-Новак, Липовац, Строшинци. С друге стране, данас Општини Шид и Шидском намесништву припадају следећа места која су тад била у другим административним областима: Бингула, Ердевик, Љуба, Моловин и Сот. Намесништву данас припада и парохија Илок у Хрватској.

5 Подаци за пописе из 1921. и 1931. године преузети из: *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921. год.*, Сарајево: Државна штампарија, 1932, стр. 57–58. и *Definitivni Rezultati Popisa Stanovnistva od 31. marta 1931. godine Knjiga II: Prisutno stanovništvo po veroispovesti*, Beograd: Državna štamparija, 1938, стр. 284–289.

не податке за Босут и Сремску Рачу тако да се не може утврдити број Срба за сваком место. Збирни подаци за Бачинце са филијалама се донекле могу анализирати на основу броја православних душа поменутих у попису 1921. и 1931. године. Број православних у Гибарцу био је 50 1921. године и 56 1931. године, док је у Кукујевцима био 31 1921. године и 70 душа 1931. године. Нажалост, након 1931. године немамо податке о броју православних за Гибарац и Кукујевце па не можемо знати на које место се односи смањење у бачиначкој парохији. Проблем се јавља и код Шидских Бановаца са филијалама. Државни пописи доносе посебне податке само за Шидске Бановце и Илачу. Узимајући у обзир податке из 1931. и 1935. године, може се закључити да је до 100 особа живело у филијалама Винковачки Бановци и Иванци будући да се Ђелетовци воде као „пуста филијала“, док је већина припадала Шидским Бановцима као парохији и Илачи као највећој филијали.

Привина глава (манастирски прњавор и Бикић до) је припадала општини Беркасово, па су и подаци у државним пописима дати збирно за ова места. То је разлог велике разлике у броју православних 1921. године када је износио 1092, односно 1931. године када је износио 1017 у односу на 1935. годину, када је пописано 612, што у ствари и јесте број православних у Беркасову без филијала.

Гледајући укупан број православних домова у свим парохијама од 1935. до 1939. године, примећује се да се он или није мењао или се повећавао. Изузетак су Батровци, где је са 140 домова 1935. године број пао на 99 1939. године. Истовремено се смањио и број православних становника за 177. Није познат разлог оволиког смањења броја домова и становника.

Место / **Година**	**1921.**	**1931.**	**1935.**	**1936.**	**1937.**	**1938.**	**1939.**
Адашевци	2385	2604	2774	2774	2774	2809	2824
Бачинци	1007	1067	1260	1265	1084	1084	1081
Гибарац (филијала Бачинаца)	50	56					
Кукујевци (филијала Бачинаца)	31	70					
Беркасово	1092	1017	612	609	606	608	609
Босут		1036	1092	1123	1127	1155	1170
Вашица	1568	1643	1679	1842	1911	1678	1700
Вишњићево	2213	2451	2530	2527	2517	2517	2528
Илинци	1441	1556	1671	1687	1700	1700	1727
Јамена	1492	1577	1708	1713	1727	1741	1748
Моровић	968	997	1007	1021	1042	897	908
Батровци (филијала Моровића)	538	553	706	705	709	522	529
Привина глава			466	418	421	442	428
Сремска Рача		841	884	911	916	931	933

Товарник	529	591	491		499	501	526
Шидски Бановци	306	324					
Винковачки Бановци (филијала Шидских Бановаца)							
Илача (филијала Шидских Бановаца)	66	202	648	900	902	919	918
Иванци (филијала Шидских Бановаца)							
Ђелетовци (филијала Шидских Бановаца)							

Овде изнети пописи имају још два значајна сегмента а то су подаци о свештенству и матичним књигама. Четврта деценија XX века је време потпуне интеграције руских имиграната у друштво Краљевине Југославије па се и овде међу свештенством наилази на руске емигранте. Сви свештеници који су службовали 1939. године дочекали су у намесништву почетак рата и оснивање Независне Државе Хрватске. Током лета 1941. године сакупљени су сви православни свештеници из Шидског среза и заједно са породицама упућени у логор у Цапраг а одатле у Србију. У Шиду је за новог свештеника Хрватске православне цркве са надлежношћу од Винковаца до Лаћарка постављен руски избеглица Василије Јурченко.[6]

Подаци о броју православних становника у периоду након државног пописа из 1931. године а уочи Другог светског рата имају изузетан значај у контексту утврђивања жртава усташко-нацистичког режима нарочито у погледу етничког чишћења појединих села. Ратна разарања, али и поратна немарност, довели су до готово потпуног уништења црквених архива и матичних књига. Због тога овде изнети подаци имају посебан значај за проучавање историјата парохијских администрација.

Попис парохија Шидског намесништва 1934–1939. године:

Адашевци – Св. отац Николај

Пошта у Адашевцима; Кр. суд и Кр. порезни уред у Шиду.

Матице крштених су сачуване од 1753, венчаних 1753. и умрлих 1766. године а домовни протокол из 1721. године.

Свештеник Зирило Гибарац, рођен у Миклеушу 8. 3. 1890. Рукоположио га за ђакона 30. 10. 1913. а за свештеника 31. 10. 1013. епископ Мирон Пакрачки. Завршио осам разреда гимназије и Карловачку богословију. Говори српски и немачки. Ожењен, има ћерку и три сина. У парохију дошао 28. 9. 1926. Одликован Црвеним појасом 1933. године.

6 Р. Сремац, *Парохија Преноса моштију Св. оца Николаја у Шиду* (књига у рукопису).

Свештеник Илија С. Славујевић, рођен у Шиду 5. 8. 1892. Рукоположио га у Сремским Карловцима за ђакона 10. 3. 1917. а свештеника 11. 3. 1917. Иларион, епископ викар. Завршио гимназију и богословију. Говори српски и немачки. Ожењен, има двоје деце. У парохији од 26. 12. 1936. године.

Бачинци – Св. отац Николај, са филијалама Гибарац и Кукујевци

Пошта и телеграм у Кукујевцима; Кр. кот. суд, Кр. кот.област и Кр. порезни уред у Шиду.

Матице крштених, венчаних и умрлих су сачуване од 1769. године а домовни протокол из 1822. године.

Свештеник Милан Н. Младеновић. Рођен у Руми 7. 4. 1877. Рукоположио га у Новом Саду 15. 8. 1901. за ђакона а 16. 8. 1901. за свештеника епископ Митрофан Шевић. Завршио гимназију и богословију у Сремским Карловцима. Говори немачки, енглески и српски. Ожењен, има 1 сина. У парохију дошао 20. 2. 1930. Одликован Црвеним појасом 7. 6. 1920; Орденом белог орла 5. степена указом краља Александра 1922. и Сребрном медаљом Друштва Црвеног крста 1930. године.

Свештеник Петар Лукић. Рођен 12. 8. 1914. у Руми. Рукоположио га за ђакона 28. 8. 1938. преосв. Платон а за свештеника 11. 9. 1938. преосв. Викентије. Завршио 4 разреда гимназије и шестораздредну богословију Св. Саве у Сремским Карловцима. Ожењен, има ћерку. Дошао у парохију 29. 9. 1939. године.

Беркасово – Св. апостоли Петар и Павле

Пошта и телеграм у Јамени, Кр. кот. суд, Кр. кот област и Кр. порезни уред у Шиду.

Матице крштених, венчаних и умрлих сачуване од 1766. године а домовни протокол из 1792. године.

Свештеник Жарко Љ. Ракић, рођен 24. 11. 1890. у Товарнику. Рукоположен 7. 6. 1920. за ђакона а 8. 6. 1920. за свештеника. Завршио Српску велику гимназију у Новом Саду и Богословију у Ср. Карловцима. Говори немачки и мађарски. Ожењен, има двоје деце. У парохију дошао 1932. године. Одликован Црвеним појасом 1936. године.

Босут – Рожество Св. Јована Претече

Пошта и телеграм у Сремској Рачи, Кр. кот. суд, Кр. кот област и Кр. порезни уред у Сремској Митровици.

Матице крштених сачуване од 1804, венчаних 1860. и умрлих 1809. године а домовни протокол из 1863. године.

Свештеник Михаил Милоградски, рођен 27. 5. 1886. у Отскорноје Воронешке губерније у Русији. Рукоположио га 19. 7. 1907. за ђакона а 17. 3. 1909. за свештеника архиепископ воронешки Анастасије. Завршио духовну семинарију у Воронежу. Удовац, има две ћерке. Говори руски и српски. У парохију дошао 23. 10. 1934. Добио надбедреник 1917, скуфију 1919. и камилавку 1925. године од руске црквене власти.

Вишњићево – Храм Преноса моштију Св. оца Николаја

Пошта у селу, телеграм у Моровићу, седиште Кр. кот. суда, Кр. кот. области и Кр. порезног уреда у Вуковару.

Матице крштених, венчаних и умрлих и домовни протокол сачувани од 1777. године.

Свештеник Светолик Змејановић, рођен 14. 5. 1869, рукоположио га за ђакона 22. 6. 1895. и за свештеника 24. 6. 1895. Њ. св. патријарх српски Георгије Бранковић. Завршио је гимназију и богословију. Ожењен, има ћерку. Дошао у парохију 1926. године. Одликован протојерејским чином.

Илинци – Св. пророк Илија

Пошта и телеграм у Товарнику. Кр. кот. суд у Шиду, Кр. кот. обласу у Шиду и Кр. порезни уред у Шиду.

Матице крштених и венчаних сачуване од 1766. и умрлих од 1761. године а домовни протокол из 1875. године.

Свештеник Драгутин Марковић, рођен 17. 1. 1892. у Сремској Митровици. Рукоположио га у Сремским Карловцима за ђакона 7. 4. 1917. а свештеника 8. 4. 1917. епископ Иларион Зеремски. Завршио Велику гимназију и Богословију у Сремским Карловцима. Ожењен, има три сина. У парохији од 12. 12. 1917. Одликован 1930. године Орденом југословенске круне 5. степена.

Јамена – Св. великомученик Георгије

Пошта и телеграм у Јамени, Кр. кот. суд, Кр. кот област и Кр. порезни уред у Шиду

Матице крштених, венчаних и умрлих сачуване од 1753. године а домовни протокол из 1807. године.

Свештеник Јефтимије Д. Новаковић рођен у Лазама 31. 01. 1878. Рукоположио га за ђакона 20. 3. 1904. а за свештеника 21. 3. 1904. Њ. п. епископ темишварски Георгије Летић. Завршио гимназију и богословију у Сремским Карловцима. Говори немачки језик. Ожењен, има троје деце. У парохију дошао 1909. године. Одликован правом ношења црвеног појаса 1923. године. Протојереј од 1940. године, добио право ношења надбредреника.

Моровић – Рождество Пресвете Богородице, са филијалом Батровци – Св. апостоли Петар и Павле

Пошта и телеграм у Моровићу, Кр. кот. суд, Кр. кот област и Кр. порезни уред у Шиду.

Матице крштених, венчаних и умрлих сачуване од 1766. године а домовни протокол из 1814. године.

Свештеник Бранко Савић, рођен 28. 11. 1908. у Горњим Средицама. Рукоположио га за ђакона 14. 2. 1931. а 15. 2. 1931. за свештеника епископ пакрачки Мирон. Завршио гимназију и богословију у Сарајеву. Ожењен, двоје деце. У парохију дошао 1937. године.

Свештеник Борислав Божић, рођен у Кузмину 21. 11. 1906. Рукоположио га у Сремским Карловцима за ђакона 18. 11. 1934. и свештеника 19. 11. 1934. епископ викарни Сава. Завршио четири разреда гимназије и богословију. Удовац, има сина. У парохији од 01. 01. 1935. године.

Привина глава (манастир) – Св. арх. Михаило и Гаврило

Јеромонах Платон Радовановић 1936. и Никодим Секулић од 1937. године.

Матице крштених, венчаних и умрлих су сачуване од 1753. године а домовни протокол из 1911. године.

Вашица – Пренос моштију Св. великомученика Георгија – Ђурђиц

Матице крштених, венчаних и умрлих су сачуване од 1766. године а домовни протокол из 1860. године.

Свештеник Ђорђе Иванић, рођен у Лаћарку 31. 10. 1862. Рукоположио га у Новом Саду 24. и 25. априла 1888. епископ бачки Василијан. Завршио гимназију у Новом Саду и богословију у Сремским Карловцима. Говори немачки и српски. Ожењен, има ћерку. Одликован Црвеним појасом.

Сремска Рача – Успеније Пресвете Богородице

Пошта и телеграм у Сремској Рачи, Кр. кот. суд, Кр. кот област и Кр. порезни уред у Сремској Митровици.

Матице крштених сачуване од 1804, венчаних 1860. и умрлих 1809. године а домовни протокол из 1863. године.

Свештеник Михаил Милоградски, рођен 27. 5. 1886. у Отскорноје Воронешке губерније у Русији. Рукоположио га 19. 7. 1907. за ђакона а 17. 3. 1909. за свештеника архиепископ воронешки Анастасије. Завршио Духовну семинарију у Воронежу. Удовац, има ћерку. Говори руски и српски. У парохију дошао 23. 10. 1934. године. Добио набедреник 1917, скуфију 1919. и камилавку 1925. од руске црквене власти.

Товарник – Св. великомученик Георгије

Пошта и телеграм у месту; кр. кот. суд, кр. кот. област и кр. порезни уред у Шиду.

Матице крштених, венчаних и умрлих су сачуване од 1777. године а домовни протокол из 1896. године.

Свештеник Иван Лубарски. Рођен у Рудовки у Русији 16. 01. 1896. Рукоположио га у Сремским Карловцима 10. 11. 1923. за ђакона и 11. 11. 1923. за свештеника др Максимилијан, епископа горњокарловачки. Завршио Духовну семинарију у Харкову. Говори руски и српски. Ожењен, има две ћерке. У парохији од 23. 10. 1934. године.

Свештеник Славољуб Ветровић. Рођен у Крагујевцу 16. 02. 1917. Рукоположио га у Београду 15. 12. 1938. за ђакона и у Земуну 18. 12. 1938. за свештеника Дионисије, епископ викарни. Завршио богословију у Призрену. Ожењен, има сина. У парохији од 27. 5. 1939. године.

Шидски Бановци – Св. преподобна матера Параскева, са филијалама Винковачки Бановци, Илача, Иванци и Ђелетовци (пуста)

Пошта и телеграм у месту; кр. кот. суд, кр. кот.област и кр. порезни уред у Шиду.

Матице крштених, венчаних и умрлих су сачуване од 1761. године а домовни протокол из 1846. године.

Свештеник Иван Ј. Лубарски. Рођен у Рудовки у Русији 16. 01. 1896. Рукоположио га у Сремским Карловцима 10. 11. 1923. за ђакона и 11. 11. 1923. за свештеника др Максимилијан, епископ горњокарловачки. Завршио Духовну семинарију у Харкову. Говори руски и српски. Ожењен, има две ћерке. У парохији од 23. 10. 1934. године.

Адашевци – Св. отац Николај						
		1935.	1936.	1937.	1938.	1939.
православних домова		535	535	535	535	540
православних душа	мушких	1368	1368	1387	1395	1398
	женских	1406	1406	1413	1414	1426
	укупно	2774	2774	2800	2809	2824
брачних парова		552	552	552	555	560
удовица		43	105	45	43	45
удоваца		105	43	102	95	92
укупно		148	148	147	138	137
пунолетних неожењених		60	60	58	53	50
конкубината		45	45	45	40	38
рођених	мушких	37	32	29	32	38
	женских	51	38	36	21	27
	укупно	88	70	65	53	65

умрлих	деце од 7 година	мушких	11	7	9	6	12
		женских	9	13	12	8	3
		укупно	20	20	21	14	15
	одраслих	мушких	16	15	10	18	18
		женских	9	15	12	23	14
		укупно	25	30	22	41	32
венчања		православних	14	18	17	13	27
		мешаних					
исповеђених и причешћених		мушких	470	470	470	450	420
		женских	1155	1155	1155	980	960
		укупно	1625	1625	1625	1430	1380
прелаза	у православну веру	мушких					1
		женских	1	1			2
		укупно	1	1			3
	из православне	мушких					
		женских					1
		укупно					1
назарена		мушких	25	25	25	25	25
		женских	30	30	30	30	30
		укупно	55	55	55	55	55

Бачинци – Св. отац Николај, са филијалама Гибарац и Кукујевци						
		1935.	1936.	1937.	1938.	1939.
православних домова		232	236	246	246	247
православних душа	мушких	610	608	541	541	542
	женских	650	657	543	543	539
	укупно	1260	1265	1084	1084	1081
брачних парова		284	280	267	268	276
удовица		40	43	61	63	59
удоваца		8	10	24	25	27
укупно		48	53			86
пунолетних неожењених		26	25	17	19	24
конкубината		24	24	20	21	18
рођених	мушких	15	7	11	12	11
	женских	15	14	13	8	9
	укупно	30	21	24	20	20

умрлих	деце од 7 година	мушких	3	3	4	2	5
		женских	3	2	4		3
		укупно	6	5	8	2	28
	одраслих	мушких	6	6	6	8	8
		женских	7	5	5	6	9
		укупно	13	11	11	14	17
венчања		православних	8	3	13	12	6
		мешаних			1	1	
исповеђених и причешћених		мушких	139	119	86	72	92
		женских	298	248	167	87	142
		укупно	437	367	253	159	234
назарена		мушких	14	15	16	15	17
		женских	27	31	28	28	31
		укупно	41	46	44	43	48

Беркасово – Св. апостоли Петар и Павле						
		1935.	1936.	1937.	1938.	1939.
православних домова		138	138	137	145	145
православних душа	мушких	398	395	394	392	389
	женских	214	214	212	216	220
	укупно	612	609	606	608	609
брачних парова		125	127	127	128	130
удовица		34	34	34	30	38
удоваца		18	20	19	15	14
укупно		52	54	53	45	47
пунолетних неожењених		20	15	16	20	17
конкубината		13	13	10	11	8
рођених	мушких	12	5	8	6	7
	женских	6	4	4	4	7
	укупно	18	9	12	10	14
умрлих деце од 7 година		2	4	4	4	1
		1				2
		3	4	4	4	3
умрлих одраслих		7	4	5	4	9
		4	4	3		5
	укупно	1	8	8	4	14
венчања	православних	1	5	4	3	7
	мешаних					
исповеђених и причешћених	мушких	61	57	79	80	75
	женских	121	95	320	320	300
	укупно	182	152	399	400	375

прелаза	у православну веру	мушких			1		1
		женских			1		1
		укупно			2		2
назарена		мушких	2	2	2	3	3
		женских	3	3	2	3	3
		укупно	5	5	4	6	6

Босут – Рожество Св. Јована Претече							
година			1935.	1936.	1937.	1938.	1939.
православних домова			217	217	21	220	250
православних душа		мушких	528	537	535	552	561
		женских	564	586	592	603	609
		укупно	1092	1123	1127	1155	1170
брачних парова			288	290	292	287	296
удовица			43	44	47	51	55
удоваца			17	14	13	13	14
укупно			60	58	60	64	69
пунолетних неожењених			19	22	21	23	27
конкубината			40	39	39	39	37
рођених		мушких	19	8	16	20	19
		женских	22	23	20	19	14
		укупно	41	41	36	39	33
умрлих	деце од 7 година	мушких	16	4	11	5	3
		женских	3	2	11	8	4
		укупно	19	6	22	13	7
	одраслих	мушких	10	5	7	12	7
		женских	6	1	9	4	4
		укупно	16	6	16	16	11
венчања		православних	6	5	8	3	13
		мешаних			1		1
исповеђених и причешћених		мушких	253	260	273	160	161
		женских	271	280	290	205	201
		укупно	524	540	563	365	362
прелаза	у православну веру	мушких			1	1	
		женских					
		укупно			1	1	
назарена		мушких	2	2	2	2	2
		женских	5	4	4	4	4
		укупно	7	6	6	6	6

Вашица – Пренос моштију Св. великомученика Георгија – Ђурђиц							
			1935.	1936.	1937.	1938.	1939.
православних домова			366	362	361	366	400
православних душа		мушких	803	921	931	807	820
		женских	876	925	980	871	880
		укупно	1679	1842	1911	1678	1700
брачних парова			360	310	336	374	400
удовица			50	56	64	70	36
удоваца			27	28	32	34	66
укупно			77	84	96	144	102
пунолетних неожењених				20	21	65	31
конкубината			15	16	18	17	20
рођених		мушких	21	29	20	28	14
		женских	30	27	30	22	26
		укупно	51	56	50	50	44
умрлих	деце од 7 година	мушких	6	5	6	7	2
		женских	8	6	8	9	7
		укупно	17	11	14	16	9
	одраслих	мушких	7	10	18	15	6
		женских	7	12	7	8	7
		укупно	14	22	20	23	13
венчања		православних	12	6	16	12	11
		мешаних		1		1	
исповеђених и причешћених		мушких	71	46	50	45	66
		женских	135	423	380	343	416
		укупно	216	468	430	388	482
прелаза	у православну веру	мушких	1		1		
		женских			1	1	
		укупно	1		2	1	
назарена		мушких	10	7	5	8	4
		женских	12	7	5	8	4
		укупно	22	14	10	16	8

Вишњићево – Храм Преноса моштију Св. оца Николаја							
		1934.	1935.	1936.	1937.	1938.	1939.
православних домова		490	495	490	497	497	500
православних душа	мушких	1293	1293	1292	1288	1288	1293
	женских	1235	1237	1235	1229	1229	1235
	укупно	2528	2530	2527	2517	2517	2528
брачних парова		587	587	587	587	587	587
удовица		56	56	56	56	56	56
удоваца		39	39	39	40	39	40

укупно			95	95	95	96	95	96
пунолетних неожењених			17	17	17	21	21	17
конкубината			25	21	33	47	47	47
рођених		мушких	38	48	38	46	42	32
		женских	49	53	49	27	38	20
		укупно	74	101	87	73	80	52
умрлих	деце од 7 година	мушких	28	14	11	17	16	14
		женских	19	8	22	28	17	12
		укупно	47	22	33	45	33	26
	одраслих	мушких	14	21	13	19	24	18
		женских	17	16	14	19	17	20
		укупно	31	37	27	38	41	38
венчања		православних	10	12	13	21	14	21
		мешаних		1				
исповеђених и причешћених		мушких	270	270	270	270	270	270
		женских	486	436	486	486	486	486
		укупно	756	756	756	756	756	756
назарена		мушких	23	23	23	25	23	
		женских	23	25	23	26	23	
		укупно	46	48	46	51	46	

Илинци – Св. пророк Илија							
			1935.	1936.	1937.	1938.	1939.
православних домова			347	349	349	352	357
православних душа		мушких	815	818	826	826	845
		женских	856	869	874	874	882
		укупно	1671	1687	1700	1700	1727
брачних парова			356	358	361	370	378
удовица			97	100	102	104	98
удоваца			35	35	37	34	38
укупно			132	135	139	138	136
пунолетних неожењених			26	27	37	32	34
конкубината			48	48	53	51	48
рођених		мушких	26	16	26	31	19
		женских	19	23	19	25	14
		укупно	45	39	45	56	33
умрлих	деце од 7 година	мушких	11	4	7	7	6
		женских	12	8	5	5	3
		укупно	23	12	12	12	9
	одраслих	мушких	15	9	11	12	4
		женских	8	5	9	10	12
		укупно	23	14	20	22	16

венчања		православних	15	11	11	15	14
		мешаних	1				
исповеђених и причешћених		мушких	243	245	250	245	254
		женских	548	520	544	512	522
		укупно	791	765	794	757	776
прелаза	у православну веру	мушких					1
		женских				1	6
		укупно				1	7
	из православне	мушких					
		женских			1		2
		укупно			1		2
назарена		мушких	12	12	11	11	11
		женских	17	15	15	15	15
		укупно	29	27	26	26	26

Јамена – Св. великомученик Георгије							
			1935.	1936.	1937.	1938.	1939.
православних домова			426	428	430	434	435
православних душа		мушких	878	881	887	895	898
		женских	830	832	840	846	850
		укупно	1708	1713	1727	1741	1748
брачних парова			420	421	426	428	430
удовица			95	96	95	93	90
удоваца			54	56	57	60	61
укупно			149	152	152	153	151
пунолетних неожењених			60	60	62	65	67
конкубината			28	27	30	30	32
рођених		мушких	20	21	18	17	12
		женских	19	18	16	16	13
		укупно	39	39	34	33	25
умрлих	деце од 7 година	мушких	6	3	3	5	3
		женских	8	7	5	2	4
		укупно	14	10	8	7	7
	одраслих	мушких	15	12	15	11	14
		женских	9	13	10	8	8
		укупно	24	25	25	9	22
венчања		православних	9	12	11	12	7
		мешаних			1		
исповеђених и причешћених		мушких	206	225	250	280	290
		женских	510	530	550	570	580
		укупно	716	755	800	850	870

прелаза	у православну веру	мушких					1
		женских		2		1	
		укупно		2		1	1
	из православне	мушких					1
		женских					
		укупно					1

Моровић – Рождество Пресвете Богородице, са филијалом Батровци – Св. апостоли Петар и Павле							
година			1935.	1936.	1937.	1938.	1939.
православних домова			196 + 140	200 + 142	200 + 140	202 + 96	206 + 99
православних душа		мушких	499 + 397	512 + 395	521 + 398	436 + 249	442 + 248
		женских	508 + 309	509 + 310	521 + 311	461 + 273	466 + 281
		укупно	1713	1726	1042 + 709	897+ 522	908 + 529
брачних парова			217 + 104	220 + 109	233 + 110	185 + 99	194 + 96
удовица			28 + 17	24 + 16	23 + 10	51 + 22	49 + 21
удоваца			39 + 19	29 + 17	27 + 16	15 + 5	14 + 5
укупно			61 + 36	86	50 + 34	66 + 27	63 + 26
пунолетних неожењених			38 + 27	35 + 22	32 + 20	11 + 6	9 + 5
конкубината			18 + 13	20 + 15	40 + 23	36 + 31	29 + 30
рођених		мушких	6 + 6	11 + 3	13 + 8	17 + 6	11 + 3
		женских	11 + 9	6 + 6	21 + 6	14 + 6	11 + 10
		укупно	49	26	34 + 14	31 + 12	22 + 13
умрлих	деце од 7 година	мушких	10 + 5	3 + 3	2 + 2	3 + 4	
		женских	7 + 6	2 + 2	3 + 3	5 + 3	2 + 0
		укупно	28	10	5 + 5	8 + 7	2 + 0
	одраслих	мушких	9 + 4	8 + 2	9 + 3	12 + 2	5 + 4
		женских	6 + 7	9 + 3	6 + 2	8 + 3	4 + 2
		укупно	26	22	15 + 5	20 + 5	9 + 6
венчања		православних	14	3 + 5	10 + 4	8 + 3	12 + 1
		мешаних		1			
исповеђених и причешћених		мушких	128 + 67	89 + 62	61 + 50	58 + 46	135 + 39
		женских	220 + 82	215 + 78	270 + 86	276 + 79	339 + 142
		укупно	497	444		334 + 125	474 + 181

прелаза	у православну веру	мушких					
		женских	2		1		2 + 1
		укупно	2		1		2 + 3
назарена		мушких	1	1			
		женских	1	1	1	1	1
		укупно	1	2	1	1	1

Привина глава (манастир) – Св. арх. Михаило и Гаврило							
			1935.	1936.	1937.	1938.	1939.
православних домова			97	97	97	97	97
православних душа		мушких	216	207	207	211	204
		женских	250	211	214	231	224
		укупно	466	418	421	442	428
брачних парова			110	89	93	94	92
удовица			19	20	17	20	15
удоваца			10	15	14	6	4
укупно			29	35	31	120	109
пунолетних неожењених			16	19	17	15	14
конкубината			10	8	9	15	13
рођених		мушких	5	5	2	6	12
		женских	5	5	8	6	6
		укупно	10	10	10	12	18
умрлих	деце од 7 година	мушких		1			
		женских	1			1	2
		укупно	1	1		1	2
	одраслих	мушких	4	4	1	2	7
		женских	2	4	3	2	7
		укупно	6	8	4	4	14
венчања		православних	3	1	4	9	2
		мешаних	1				
исповеђених и причешћених		мушких	60	44	59	77	87
		женских	100	103	195	159	158
		укупно	160	147	254	236	245
назарена		мушких	1				
		женских	1			1	1
		укупно	2			1	1

Сремска Рача – Успеније Пресвете Богородице					
	1935.	1936.	1937.	1938.	1939.
православних домова	186	186	186	186	188

православних душа		мушких	436	446	445	454	453
		женских	448	465	471	477	480
		укупно	884	911	916	931	933
брачних парова			188	187	187	187	190
удовица			26	28	29	41	42
удоваца			19	21	23	16	17
укупно			45	49	52	57	59
пунолетних неожењених			23	28	24	26	28
конкубината			28	28	28	28	27
рођених		мушких	11	9	8	17	8
		женских	12	12	13	14	8
		укупно	23	21	21	31	16
умрлих	деце од 7 година	мушких	4		3	4	3
		женских	2	1	7	4	1
		укупно	6	1	10	8	4
	одраслих	мушких	4	4	6	6	6
		женских	4	4	6	4	4
		укупно	8	8	12	10	10
венчања		православних	6	5	7	3	6
		мешаних					
исповеђених и причешћених		мушких	112	116	118	102	83
		женских	140	142	145	173	172
		укупно	252	258	263	275	255
назарена		мушких	1	1	1	1	1
		женских				1	1
		укупно	1	1	1	2	2

Товарник – Св. великомученик Георгије					
		1935.	1937.	1938.	1939.
православних домова		109	110	112	120
православних душа	мушких	240	243	248	255
	женских	251	256	253	271
	укупно	491	499	501	526
брачних парова		146	145	132	155
удовица		24	23	24	131
удоваца		8	9	11	14
укупно		32	32	35	45
пунолетних неожењених		8	8	12	12
конкубината		19	19	18	29
рођених	мушких	5	6	5	6
	женских	7	10	8	8
	укупно	12	16	13	14

умрлих	деце од 7 година	мушких	4	1	4	1
		женских	4	2	2	1
		укупно	8	3	6	2
	одраслих	мушких	3	2	4	5
		женских	1	3	2	2
		укупно	4	5	6	7
венчања		православних	2	1	4	2
		мешаних	1			
исповеђених и причешћених		мушких	62	78	84	52
		женских	70	82	135	81
		укупно	132	160	219	133
прелаза	у православну веру	мушких				
		женских			2	
		укупно			2	

Шидски Бановци – Св. преподобна матера Параскева, са филијалама Винковачки Бановци, Илача, Иванци и Ђелетовци (пуста)						
		1935.	1936.	1937.	1938.	1939.
православних домова		204	210	215	179	204
православних душа	мушких	426	451	450	458	458
	женских	422	449	452	461	460
	укупно	648	900	902	919	918
брачних парова		192	196	199	247	232
удовица		45	44	42	41	27
удоваца		18	18	16	18	12
укупно		63	62	58	59	39
пунолетних неожењених		21	17	15	27	17
конкубината		25	23	28	26	8
рођених	мушких	15	22	13	22	14
	женских	15	22	8	17	13
	укупно	30	44	21	39	27
умрлих	деце од 7 година мушких	3	2	3	3	4
	деце од 7 година женских	4	3	4	2	2
	деце од 7 година укупно	7	5	7	5	6
	одраслих мушких	2	5	2	3	2
	одраслих женских	5	5	4	6	5
	одраслих укупно	7	10	6	9	7
венчања	православних	8	7	9	15	13
	мешаних					
исповеђених и причешћених	мушких		137	132	123	121
	женских		182	194	189	168
	укупно	313	319	326	307	289

прелаза	у православну веру	мушких				1	
		женских			1	1	1
		укупно			1	2	1
назарена		мушких	3	2	2	3	2
		женских	2	1	5	4	3
		укупно	5	3	7	7	5

Radovan Sremac,
senior curator,
Museum of Naive Art „Ilijanum“
Šid
radovansremac@yahoo.com

VICARGE OF ŠID BETWEEN 1934 AND 1939

SUMMARY

Among the papers of the Vicarage of Šid in the Archive of the Serbian Orthodox Church Municiplity of Šid, there are kept tables with the statistical data for the parishes in the vicarage between 1934 and 1939. Each census contains data about the priest as well as the statistics on the parishioners, details about the conditions of the temples, parochial homes and cemeteries, about the political organization of the place and the master files. Serbian Orthodox Pontiff Vicarage of Šid encompassed between 1934 and 1939 the following parishes: Adaševci, Bačinci with the branches Gibarac and Kukujevci, Berkasovo, Vašica, Ilinci, Jamena, Morović with the branch Batrovci, Tovarnik, Bosut, Višnjićevo, Sremska Rača, Šidski Banovci with the branches Vinkovački Banovci, Ilača, Ivanci and Đeletovci and the Privina Glava Monastery. The data about the number of Serbian Orthodox people in the period after the census of 1931 and before the Second World War are most valuable in context of ascertaining the victims of Ustaša Nazi regime, especially in view of ethnic cleansing of certain villages. War ruination and the post-war neglect caused almost complete destruction of the church archives and master files and that is why the data here presented have special importance in the studying of the parochial administration history.

351.712.5(497.113)”1919/1948”(093.2)
332.021.8(497.113)”1919/1948”(093.2)

Светлана Љубљанац, архивски саветник
Архив Војводине
Нови Сад,
svetlanaljubljanac@gmail.com

ЕКСПРОПРИЈАЦИЈА ПОСЕДА ИЛОЧКОГ ВЛАСТЕЛИНСТВА ОДЕСКАЛКИ

Сажетак: У раду се говори о експропријацији великог поседа кнеза Одескалкија. Рад је написан на основу истраживања архивске грађе Архива Војводине, односно докумената који се налазе у фондовима Комисија за ликвидацију аграрне реформе Вуковар и Краљевска банска управа Дунавске бановине.

Кључне речи: аграрна реформа, Одескалки, Срем, посед, тужба.

После Првог светског рата и распада Аустроугарске, те услед врло тешких животних услова, у неким крајевима наше земље су сељаци заузимали велике поседе с намером да их разделе. Да би се то спречило, регент Александар Карађорђевић је дао своју „краљевску реч” да ће се приступити аграрној реформи, али да земљу неће добити они који је узурпирају. Аграрна реформа у новонасталој држави Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца је најављена Прогласом регента од 24. децембра 1918. године, којим се захтева укидање кметства и великих земљишних поседа. „У оба случаја, земља ће се поделити међу сиромашне земљораднике, с правичном накнадом досадашњим власницима њеним.”[1] Проглас је био основа за правно регулисање аграрне реформе у КСХС, започето доношењем земљишног закона Претходне одредбе за примену аграрне реформе, од 25. фебруара 1919. године (даље: Претходне одредбе).[2] Претходне одредбе које су дефинисале ликвидацију заосталих феудалних аграрних односа и експропријацију и расподелу крупних поседа биле су темељ за даљи рад на спровођењу аграрне реформе. То је значило: решавање постојећих и забрану стварања нових кметских односа у Босни и Херцеговини, Санџаку, Јужној Србији и Македонији; раскидање колонатских односа

1 *Службене новине Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 2, 27. фебруар 1919.
2 *Службене новине Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 11, 27. фебруар 1919.

у Истри, Далмацији и другим областима КСХС; да се досадашњи кметови проглашавају слободним власницима кметских земљишта, а да досадашњи власници добијају одштету за одузету земљу коју им гарантује држава; да се на целој територији државе експропришу сви велики поседи, фидеикомисна добра,[3] поседи површине од 100 до 500 катастарских јутара обрадивог земљишта, у зависности од локалних прилика (земљишни максимум), а затим да подлежу сегрегацији (раздеоби) и да се доделе онима који је немају или је немају довољно, а баве се земљорадњом; да сви већи шумски комплекси прећу у својину државе уз право власника на одштету; да се за спровођење аграрне реформе оснива Државни уред за аграрну реформу под надзором министра за социјалну политику; да се забрањује отуђење земљишта добијеног након сегрегације, итд. Аграрном реформом се настојало да се остваре социјално-политички, национални и економски циљеви.[4]

За извођење аграрне реформе и колонизације у КСХС донето је низ закона и правилника:[5] Уредба о забрани отуђивања и оптерећења земљишта великих поседа од 21. јула 1919,[6] која је замењена Законом о забрани отуђивања и оптерећивања земљишта великих поседа од 20. маја 1922;[7] Наредба министра за аграрну реформу о издавању земљишта у закуп поседа преко 100 катастарских јутара, који не достижу максимум, од 16. септембра1920;[8] Закон о издавању земљишта у закуп оних поседа који не достижу максимум одређен у чл. 2 Закона о забрани отуђивања и оптерећивања земљишта великих поседа, од 4. јуна 1922; Закон о државном надзору и државној управи великих

3 Фидеикомис (fideicommissum) је установа која води порекло из римског права, а по којој наследник стиче имовину коју не може отуђити, већ је мора оставити свом одређеном наследнику. То је непокретно имање која се преноси с колена на колено. У почетку фидеикомис није имао правну заштиту него је његово испуњење зависило само од наследниковог поштења (fides), по чему је ова установа добила име. Породични фидеикомис се посебно развио у феудализму, са циљем да се имање одржи унутар породице. У буржоаском праву ова установа је постепено укидана услед економских ралога. Code civil је забранио ову установу, а у Краљевини СХС фидеикомис је био укинут Уставом из 1921. године и Законом о разрешењу породичних фидеикомиса од 10. јула 1934. године (Б. Т. Благојевић (гл. ред.), *Правна енциклопедија* 1, А–Њ, Београд 1985, 378).

4 М. Ерић, *Аграрна реформа у Југославији 1918–1941 год*., Сарајево 1958, 276–297, 383.

5 Детаљније о законима: Г. Маловић, „Установе аграрне реформе Краљевине Југославије 1919–1941", у: *Архив*, год. VII, бр. 1/2, Београд 2006, 9–19; Н. Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој 1919–1941*, Нови Сад 1968, 52–62; Г. Дракић, *Правни прописи о аграрној реформи у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*, Зборник радова, Правни факултет у Новом Саду, год. 41, бр. 1/2 (2007), 281–290; Z. Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma na području Hrvatskog Zagorja, Međimurja i Podravine u meduratnom razdoblju 1918–1941*, Povijesni prilozi, 7, Zagreb 1988, 31–76.

6 *Службене новине КСХС*, бр. 82, 12. август 1919.

7 *Службене новине КСХС*, бр. 276, 9. децембар 1922.

8 *Службене новине КСХС*, бр. 195, 1921.

поседа, од 20. маја 1922;[9] Закон о издавању земљишта великих поседа у четворогодишњи закуп.[10] Доношењем Закона о ликвидацији аграрне реформе на великим поседима од 11. јуна 1931. године, уз касније измене и допуне,[11] завршена је реформа коју је спроводило Министарство за аграрну реформу.

На основу набројаних прописа, у руке земљорадника је прешло око два милиона хектара земље, било да су разрешени феудалних односа, било да су добили земљу као добровољци, оптанти или аграрни интересенти. Близу 600.000 породица је добило земљу.[12]

У поступку спровођења и ликвидације аграрне реформе различито се поступало према великим поседима и фидеикомисима чији су власници били страни држављани. Првобитни прописи су били врло строги када су у питању страни велепоседници, посебно они који нису имали југословенско држављанство и који су живели у иностранству.

Пред почетак увођења аграрне реформе, у Срему су поред великих поседа постојала два фидеикомиса: посед грофа Елца (Eltz) и посед кнеза Иноћентија II Одескалкија (Odescalchi, 1883–1853).

Срем је крајем XVII века постао власништво италијанских принчева Одескалкија.[13] Кнез Ливије Одескалки је због новчаних позајмица цару Леополду I добио 1697. године у посед Сремско војводство,[14] тако да је постао „власник Срема до Митровице и иза Сланкамена, с правом наследства".[15] Породици Одескалки је 1697. године „предат илочки спахилук на име 325.000 ф. годишњег прихода. За ово властелинство није извршена спецификација насеља, него је оно генерално обухватало читав Срем, али је од првобитне територије издвојен из ње карловачки и митровачки спахилук и најзад Граница".[16] За Одескалкијев посед је 1802. године израђен фидеикомисни статут, који је објављен на скупштини Сремске жупаније 1804, „са напоменом да посед чини само остатак онога што је Леополд I дипломом доделио 1697. године кнезу Ливију I пресветле породице Одескалки са сувереним правима и

9 Службене новине КСХС, бр. 232, 20. октобар 1920.

10 *Службене новине КСХС*, бр. 276, 9. децембар 1922.

11 Закон о изменама и допунама Закона о ликвидацији аграрне реформе на великим поседима од 19. јуна 1931. године са изменама и допунама тог Закона од 5. децембра 1931, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 141, 24. јун 1933.

12 О. Бихаљи-Мерин и др. (ред.), *Мала енциклопедија Просвета. Општа енциклопедија*, 1, А–Љутомер, Београд 1959, 10.

13 М. Јачов, *Срем на прелому два века (XVII–XVIII)*, Београд 1990, 6.

14 В. Гавриловић, *Племство код Срба у Јужној Угарској у XVII и XVIII веку*, Сремска Митровица 2012, 8–9.

15 М. Јачов, *Нав. дело*, 6.

16 С. Гавриловић, *Обнова славонских жупанија и њихово разграничавање са Војном границом (1745–1749)*, Зборник за друштвене науке Матице српске, бр. 25, Нови Сад 1960, 81.

многим привилегијама, с рангом војводе, насловом Висост и многим другим достојанствима за нарочито истакнуте извршене услуге у турским ратовима и ослобођењу Беча од опсаде 1683, те као накнаду за врло знатне, а невраћене новчане помоћи, под називом Војводина Срем за вечна времена".[17] Војводство Срем које је припадало породици Одескалки састојало се од 36 села, од којих су шеснаест била у горњем Срему, с главним градом Илоком, а двадесет у доњем Срему, с главним градом Иригом. На истој територији налазило се и четрнаест српских и два римокатоличка манастира.[18]

Према наредби Министарства за аграрну реформу, 1925. године је спроведен поступак за утврђивање објеката аграрне реформе само за онај део Одескалкијевог поседа који се налазио у катастарским општинама: Бачинци,[19] Бешеново,[20] Велики Радинци,[21] Вишњевци,[22] Гргуревци,[23] Дивош Нови,[24] Кукујевци,[25] Љуба,[26] Манђелос,[27] Чалма[28] и Шуљам[29]. Жупанијски аграрни уред у Вуковару је 1926.[30] и 1928. године донео одлуке о утврђивању објеката за наведени део поседа, које је потврдило Министарство за аграрну реформу. У вези са наведеним одлукама, те на основу записника са одржане расправе у Илоку, 9. новембра 1933, о утврђивању објеката на овом поседу, и на основу чл. 46 и 49 Закона о ликвидацији аграрне реформе на великим поседима од 19. јуна 1931, са изменама и допунама од 5. децембра 1931. године и од 24. јуна 1933. године, и Правилника за извршење истог закона од 1. августа 1933. го-

17 Н. Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Срему 1919–1941*, Нови Сад 1975, 25. М. Јачов, *Нав. дело*, 6.

18 М. Јачов, *Нав. дело*, 7.

19 Архив Војводине (АВ), Нови Сад, Ф. 99, Комисија за ликвидацију аграрне реформе Вуковар, а. ј. 98. Овом одлуком експроприсано је 524 к. ј. 856 кв. хв. Разлика у површини од 300 кв. хв. је настала услед новог премера.

20 Исто, а. ј. 95.

21 Исто, а. ј. 94. Овом одлуком експроприсано је 66 к. ј. 340 кв. хв., а факултативно је откупљено 420 кв. хв.

22 Исто, а. ј. 101.

23 Исто, а. ј. 96. Приликом премера је установљено да је путем аграрне реформе подељено 10 к. ј. 834 кв. хв.

24 Исто, а. ј. 97.

25 Исто, а. ј. 99.

26 Исто, а. ј. 108.

27 Исто, а. ј. 93. Овом одлуком експроприсано је 209 к. ј. 280 кв. хв., а факултативно је откупљена површина од 14 к. ј. 83 кв. хв.

28 Исто, а. ј. 104.

29 Исто, а. ј. 100. Овом одлуком експроприсано је 17 к. ј. 1132 кв. хв., а факултативно је откупљена површина од 12 к. ј. 860 кв. хв.

30 АВ, Ф. 126, Краљевска банска управа Дунавске бановине Нови Сад, III 371/36 (у оквиру предмета се налази Одлука бр. III 24101/34); АВ, Ф. 99, бр. 4619/26 од 31. 08. 1926. и 6294/26 од 14. 10 1926. године.

дине, као и на основу техничких елабората састављених према Правилнику о техничким радовима, Краљевска банска управа Дунавске бановине је донела одлуку о утврђивању објеката поседа Одескалки.

Правоснажном одлуком Краљевске банске управе Дунавске бановине, од 7. маја 1934. године,[31] о утврђивању објеката на великом поседу Одескалки, и према Исказу о објектима аграрне реформе на подручју Комисије за ликвидацију аграрне реформе у Вуковару из 1934. године,[32] посед кнеза Одескалкија се простирао на површини од 24.888 катастарских јутара и 1.217 квадратних хвати, у катастарским општинама:[33] Бапска, Бачинци, Бешеново, Бингула, Велики Радинци, Визић, Вишњевци, Врдник, Грабово, Гргуревци, Ердевик, Илок, Кукујевци, Лежимир, Љуба, Манђелос, Моловин, Дивош Нови, Свилош, Сот, Дивош Стари, Сусек, Чалма и Шуљам. Велепоседник је располагао ужим максимумом од 521 к. ј. 255 кв. хв.; ширим максимумом од 347 к. ј. 1.561 кв. хв.; супермаксимумом од 472 к. ј. 1.365 кв. хв.; шумама и шумским енклавама у површини 13.991 к. ј. 1.204 кв. хв.;[34] рибњацима 412 к. ј. 774 кв. хв. За експропријацију је било одређено 7.118 к. ј. 268 кв. хв. Факултативно је било отуђено 1.918 к. ј. 1.521 кв. хв.

Одлуком Краљевске банске управе Дунавске бановине, од 7. маја 1934. године, и на основу чл. 56 Закона о ликвидацији аграрне реформе одређене су за експропријацију некретнине велепоседника Одескалкија у катастарским општинама: Бачинци, Бешеново, Велики Радинци, Вишњевци, Гргуревци, Дивош Нови, Кукујевци, Љуба, Манђелос, Чалма и Шуљам.

Архивска грађа Комисије за ликвидацију аграрне реформе Вуковар, која се чува у Архиву Војводине, садржи податке и експропријационе одлуке за наведене катастарске општине, што доносимо у наставку:

31 Исто.

32 АВ, Ф. 99, а. ј. 2524.

33 Према земљишним књигама 24.881 к. ј. 964 кв. хв.; а идентификацијом земљишта је утврђено да је његова површина према стању у природи 24.783 к. ј. и 548 кв. хв.

34 Кнез Одескалки је на подручју Дринске бановине располагао шумама и шумским енклавама у површини 4.580 к. ј. 661 кв. хв., док се на подручју Дунавске бановине налазило 9.391 к. ј. 1.399 кв. хв. шумске површине. Дунавска банска управа је и надаље вршила државни надзор над овим властелинским шумама. Одескалкијев шумски посед се налазио на територији следећих управних општина: Бачинци, Бапска, Бешеново, Бингула, Велики Радинци, Врдник, Гргуревци, Дивош, Ердевик, Илок, Кукујевци, Лежимир, Манђелос, Сот, Сусек, Чалма и Шуљам (АВ, Ф. 126, III 23020/30).

Ред. бр.	Назив места – К. О.	Број експропријационе одлуке и датум	Некретнине уписане у ЗКУЛ-у и поседовним листовима	У укупној површини	
				к. ј.	кв. хв.
1.	Бачинци	2291 од 4. 4. 1938.	Бр. 72 и бр. 245	524	556
2.	Бешеново	4561 од 12. 08. 1938	78 и 157	26	1297
3.	Велики Радинци	4560 од 12. 08. 1938.	1 и 115	66	760
4.	Вишњевци	4887 од 27. 08.	1 и 1	1012	1580
		1938. и 1106 од 27. 2. 1939.		6	700
5.	Гргуревци	4562 од 12. 8. 1938.	218 и 201	7	705
6.	Дивош Нови	4660 од 16. 8. 1938.	107 и 176	21	15
7.	Кукујевци	2290 од 4. 4. 1938.	91 и 306	100	713
8.	Љуба	2103 од 21. 6. 1938.	нема података		
9.	Манђелос	6638 од 9. 7. 1936.	79 и 1	217	363
10.	Чалма	5383 од 23. 9. 1938; 3786 од 19. 7. 1939;3924 од 29. 7. 1939.	223 и 275	укупно 1.418	1.198
11.	Шуљам	5395 од 29. 7. 1937.	56 и 170	30	392

Кнез Одескалки, тј. Управа властелинства Илок, поднео је жалбу против Одлуке Краљевске банске управе од 7. маја 1934. године. У жалби је навео:[35]

- да му је од укупне површине рибњака од 454 к. ј. 838 кв. хв. остављено 399 к. ј. 271 кв. хв., а остала површина му је дата у шири максимум. Тражио је да му се све ове површине оставе у рибњак;

- да је у Илоку за аграрне сврхе погрешно одвојено једно јутро, на којем су купци саградили своје куће, те је тражио да му се оно ипак остави у шири максимум;

- да су неке катастарске честице у Илоку у површини од 61 к. ј. 772 кв. хв. мочварне, песковите и неодговарајуће за другу културу сем шуме, те да му се оне врате ради пошумљавања;

- да му се врати одузети кречни мајдан у Лежимиру у укупној површини од 24 к. ј. 1.318 кв. хв.;

- да му се врате шумске крчевине у површини од 261 к. ј. 394 кв. хв.;

- да му је на име супермаксимума остављена само површина од 474 к. ј. 54 кв. хв., што је за одржавање две ергеле, две млекаре и станице за узгој семена шећерне репе и конопље недовољно, те моли да му се супермаксимум повећа;

35 АВ, Ф. 126, III 371/36.

- да се ослободи патронатских терета према римокатоличкој жупи у Кукујевцима[36] и Соту.[37]

Управа властелинства у Илоку је покренула питање одштете за одузету земљу, позивајући се на Нетунске конвенције,[38] јер је кнез Одескалки италијански држављанин. Министарство пољопривреде Краљевине Југославије је 11. децембра 1935. године донело Одлуку о утврђивању објеката на великом поседу „породичне повјербине кнезова Одескалки", којом је потврђена Одлука Пољопривредног одељења Краљевске банске управе од 7 маја 1934. године.[39] Одбијен је Одескалкијев захтев за повећање супермаксимума, враћање одузетог шумског земљишта,[40] ослобађање патронатских права и дужности у Кукујевцима и Соту. Једино је прихваћен захтев за враћање кречног мајдана у Лежимиру.

Власнику су остављене некретнине у површини од 472 к. ј. 1.365 кв. хв. које је он и до тада уживао као супермаксимум, с тим да му је забрањено отуђивање и оптерећивање, све док се не донесе накнадна одлука, а с об-

36 АВ, Ф. 126, II 29180/37, Спор властелинства Одескалки у Илоку и бискупског ординаријата у Ђакову око патронатских обавеза Властелинства према Римокатоличкој жупи у Кукујевцима.

37 АВ, Ф. 126, II 53605/33, Спор властелинства Одескалки и Римокатоличке цркве у Соту, око трошкова за поправку цркве, господарских зграда и око откупа патронатских обавеза властелинства.

38 Б. Т. Благојевић (гл. ред.), *Правна енциклопедија*, књ. 1, А–Ња, Београд 1985, 907. Нетунске (Нептунске) конвенције су скуп од 31 конвенције и споразума склопљених између Југославије и Италије 20. јула 1925. године. Ове конвенције се надовезују на раније уговоре закључене са Италијом после Версајског уговора о миру: Рапалски уговор, Сантамаргеритске конвенције, Римски споразум, Београдске конвенције. Нептунским конвенцијама је решено питање саобраћаја с Ријеком; општинске имовине и јавног дуга; давања воде и електричне енергије општинама на југословенској територији; поделе архива; држављанства и опција; експропријације и др. Конвенције су престале да важе почетком рата 1941, али правне ситуације које су створене у конкретним односима извршењем одредаба појединих конвенција су остале на снази.

39 АВ, Ф. 126, III 371/36. У предмету се налази Одлука Министарства пољопривреде Краљевине Југославије од 11. децембра 1935. године бр. 81.853/VIa/35.

40 Властелинство кнеза Одескалкија у Илоку се простирало на 14.027 к. ј. шумског поседа. Већим делом у Фрушкој гори где су расли храст, липа и буква, а незнатан део су чиниле аде на Дунаву, на којима су расле тополе и врбе. Властелинство је било подељено на седам газдинских јединица, и имало је четири шумске управе: у Илоку, Ердевику, Лежимиру и Гргуревцима. Шуме шумске управе Илок су биле подељене у две газдинске јединице: газдинска јединица „Церје" са површином од 1826 к. ј. 1391 кв. хв. и газдинска јединица „Бабинац" са површином од 474 к. ј. 740 кв. хв. Положај шуме у обе јединице је био брежуљкаст са плитким и плодним долинама, на надморској висини од 110 до 204 м. По саставу земљиште је било иловасто, богато кречом (АВ, Ф. 126, III 4341/31).

зиром на то да се велепоседник позвао на Нетунске конвенције.[41] Наиме, на основу посебних споразума са Италијом, дате су посебне повластице италијанским држављанима оптантима. Ове повластице су санкционисане Законом о ликвидацији аграрне реформе на великим поседима и Наредбом о провођењу Закона о ликвидацији аграрних односа у Далмацији. Према Закону, чл. 56 и 57, као и Сантамаргаритској конвенције од 23. октобра 1922. и Привременом споразуму у Неттуну од 20. јула 1925, експропријација некретнина италијанских држављана у Далмацији могла се вршити само у случају ако на то пристане велепоседник и изјави да је задовољан одштетом и условима плаћања. Према Наредби о провођењу Закона, када земљорадник поднесе пријаву за разрешење феудалног односа на земљи чији је власник италијански држављанин, суд је морао да достави власнику пријаву, и тек по пристанку власника је однос могао да се разреши, плати одштета, односно да се води даљи поступак. У противном се поступк обустављао.[42]

Против експропријационих одлука Комисије за ликвидацију аграрне реформе у Вуковару, које смо навели у табеларном приказу, подносила је „Породична повјербина кнезова Одескалкија" из Илока, преко свог адвоката др Маријана Коларовића, сталне жалбе Пољопривредном одељењу Краљевске банске управе Дунавске бановине, и молила је да се одлуке Комисије у Вуковару ставе ван снаге као незаконите и преурањено донете.

Текст Одескалкијеве жалбе поводом експропријације земљишта, у овом раду доносимо у целости, и без било каквих интервенција: „По чл. 56 Конвенције за опште споразуме, склопљене 23. октобра 1922. године између Краљевине Југославије и Краљевине Италије неће се лица, друштва, предузећа и морална тела, која припадају Краљевини Италије подвргнути никаковим повредама или ограничењима у погледу њихових добара и посједа, која неби у сваком случају давала право на пристојну одштету. По чл. 57 ове конвенције утврдити ће се услови за установљење и исплату одштете, о којој је реч у чл. 56 нарочитим споразумом влада обију Краљевина. Привременим споразумом о експропријацијама од 25. јула 1925. године – Нептунске конвенције, одложено је закључење споразума ради дефинитивног утврђења услова за одређивање и исплату одштете, насталих услед проведбе аграрне реформе све док влада Краљевине Југославије не одреди законодавним путем меру и услове за исплату тих одштета. Међутим је донешен закон о ликвидацији аграрне реформе, те је тако наступио услов, предвиђен у Нептунским конвенцијама за склапање споразума, предвиђеног у чл. 57 конвенције од 23. октобра 1922, али тај споразум до данас није склопљен. Из горњег приказа сљеди, да за

41 M. Kolar-Dimitrijević, *Gospodarsko djelovanje dr Ivana Krajača Senjanina*, Senjski zbornik, br. 1, Senj 1994, 258–260.

42 М. Ерић, *Нав. дело*, 274.

држављање Краљевине Италије у погледу одштете, која се има платити за земљиште, одузете спровођењем аграрне реформе не вреде прописи закона о ликвидацији аграрне реформе, већ да ће се у том правцу склопити нови међународни уговор.

Власник ових некретнина је повјербина (фидеикомис) породице кнезова Одескалки из Рима. Користовни је власник (како се то види из земљишних књига) кнез Иноценц II Одескалки (првороћени син Балтазара III). Први чекаоц иза данашњег користовног власника је његов првороћени син кнез Ливијо Одескалки, обојица држављани Краљевине Италије.

По закону о разрешењу породичних фидеикомиса од 10. јула 1934, разрешују се сви фидеикомиси тако, да иметак прелази у једној половици на користовног власника, а у другој половици на првог чекаоца."[43]

Министарство пољопривреде је поводом жалбених навода дало следеће тумачење: „Како се власник поседа не задовољава одштетом по Зак. О. Л. А. Р, већ као Италијански држављанин тражи да му се призна право на одштету по чл 56 и 57 Санта Маргаретске конвенције за опште споразуме, потребно је да се у експропријационој одлуци унесе одредба, која би имала да гласи: висина одштете и начин исплате за експроприсане некретнине ће се коначно одредити накнадно, а према споразуму, који се има склопити са Краљевином Италијом у смислу чл. 57 поменуте Конвенције, или према непосредном споразуму са користовним власником породичне повјербине кнезова Одескалки."[44]

Како видимо, одлуке Комисије су постале правоснажне, а све Одескалкијеве жалбе су одбијене. Првом аграрном реформом кнезовима Одескалки је експроприсано 7.118 к. ј., а остављено је 15.716 к. ј. 638 кв. хв. После Другог светског рата Министарство пољопривреде Одељење за аграрну реформу и колонизацију НРС је донело фебруара 1948. године Одлуку,[45] коју је својим Решењем потврдила Влада НРС, о утврђењу објеката аграрне реформе на делу великог поседа Породичне повјербине Илок – кнеза Одескалки који лежи на територији Народне Републике Србије. Овом Одлуком се целокупан посед Одескалки „заједно са свим зградама и постројењима на њему и са целокупним живим и мртвим пољопривредним инвентаром који се затекао на поседу на дан 28. августа 1945. године, без икакве накнаде власницима" одузима и прелази у руке Федеративне Народне Републике Југославије.

---

43 АВ, Ф. 99, а. ј. 100.

44 АВ, Ф. 99, а. ј. 101. У оквиру предмета се налази Одлука Министарства пољопривреде бр. 25811/38.

45 АВ, Ф. 185, Одељење за аграрну реформу и колонизацију ГИО НС АПВ – Нови Сад, бр. 179/49. У оквиру предмета се налази Одлука Министарства пољопривреде Одељење за аграрну реформу и колонизацију НРС бр. 4098/48 и Решење Владе НРС бр. 13620 од 4. августа 1948. године.

Svetlana Ljubljanac, archives consultant
The Archive of Vojvodina
Novi Sad
svetlanaljubljanac@gmail.com

EXPROPRIATION OF THE ODESCALCHI MANOR PROPERTY IN ILOK

SUMMARY

Just before the initiation of the agrarian reform in 1919, apart from large manors there were in the County of Srem two entails: Count Eltz's manor and Prince Innocent II Odescalchi's manor. During the realization and liquidation of the agrarian reform, large properties and entails belonging to foreign citizens were treated differently. "Family entail of the Odescalchi Princes" from Ilok constantly filed complaints against the expropriating decisions of the Agrarian reform liquidation commission in Vukovar. They argued that the clauses of Agrarian reform liquidation law could not apply to the Italian citizens in view of paying damages and the manner of payment for the expropriated land, because it was in collision with Santa Margarita and Nettuno conventions which had not been annulled by the aforementioned law as lex specialis.

323.1(=163.41)(497.115)”1988”(093.2)
323.22(497.113)”1988”(093.2)

Проф. др Слободан Бјелица
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
sbjelica@ff.uns.ac.rs

МИТИНЗИ У СРЕМУ 1988. ГОДИНЕ

Сажетак: Талас протестних митинга у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Војводини, на којима се изражавала солидарност са косовским Србима, растао је након првог митинга, одржаног у Новом Саду 9. јула 1988. године. Током тог лета и јесени тај талас је нагло порастао и излио се на улице многих места у више војвођанских општина. Међу њима, били су и познати митинзи у сремским насељима Новој Пазови и Сремској Митровици – у августу, односно септембру. У овом раду представљамо поверљиву документацију која се односи на ова два митинга, а која се чува у Архиву Војводине у Новом Саду.

Кључне речи: митинзи, Нова Пазова, Срем, Сремска Митровица.

Тродеценијска спорења између политичких руководстава СР Србије и САП Војводине око уставног положаја аутономних покрајина кулминирала су крајем осамдесетих година, у завршном периоду постојања социјалистичке Југославије.[1] У то време, расправе су се из затворених партијских форума и са страница београдске и новосадске штампе прелиле на улице војвођанских села и градова. Наиме, током лета и јесени 1988. године грађани АП Војводине сусрели су се, први пут након 1945. године, са протестним митинзима и демонстрацијама, одржаваним поводом тешког положаја српског живља на Косову и Метохији. Невоље косовских Срба послужиле су српском руководству да зада завршни ударац својим војвођанским супарницима. Почев од првог, новосадског митинга 9. јула па до последњег, такође одржаног у Новом Саду 5/6. октобра 1988. године, упоредо са апелима за помоћ неалбанском живљу на Косову и Метохији истицани су и захтеви за смену руководства САП Војводине. Талас тзв. антибирократске (или „јогурт”) револуције није

1 О генези ових сукоба вид. опширније у: Слободан Бјелица, *Сукорови око аутономије Војводине*, Београд 2015.

заобишао ни Срем – међу тридесетак митинга који су у та три месеца, пре равно тридесет година, организована на простору Војводине – три су одржана у Срему.

Први митинг који је одржан у Срему (укупно трећи у Војводини – након новосадског и панчевачког) био је новопазовачки, 12. августа 1988. године. Иницијатива за одржавање митинга потекла је од групе грађана, предвођених Мирком Јовићем, а као формални организатор јавила се Месна конференција Социјалистичког савеза радног народа Нове Пазове. То је био први митинг који је организовала нека друштвенополитичка организација. Покушаји покрајинског руководства да се митинг откаже нису уродили плодом и он је одржан пред неколико хиљада људи и неуобичајено великим бројем страних и домаћих новинара. Осим уобичајених говора о патњама Срба на Косову и парола подршке српском руководству, односно осуде покрајинског врха, на новопазовачком митингу један говорник је у негативном контексту поменуо неприкосновеног Јосипа Броза Тита – што је изазвало велику пажњу јавности. Војвођански челници ће митинг у Новој Пазови, међу свим осталим, издвојити и јавности представити као посебно негативан, а при тој оцени остаће и деценијама доцније.[2]

У наредних месец дана митинзи су одржани у још неколико војвођанских места, те покрајински руководиоци, схвативши да их не могу спречити, долазе на идеју да организовањем „контрамитинга" каналишу расположење маса.[3] Збор „Братство-јединство" заказан је за четвртак, 15. септембра 1988. године, у Сремској Митровици. Митинг су формално организовали општински Социјалистички савез и Савез синдиката и брижљиво је спреман. Међутим, како се примицао 15. септембар, војвођански челници су добијали све више информација да се спрема ометање митинга и да је у те припреме укључено и републичко руководство Србије.[4] Стога се нико од истакнутијих покрајинских руководилаца није одважио да говори на митингу, пред више десетина хиљада људи, препустивши то локалним званичницима. Међу говорницима је био и представник Срба са Косова који је, неочекивано, као од-

2 Тако нпр. Бошко Крунић у својим мемоарима овај митинг назива „парадигмом антијугословенства". Детаљније у: Бошко Крунић, *Деценија замора и раскола*, Нови Сад 2009.

3 Према сећањима Душана Поповића, на ову идеју је дошао Ђорђе Стојшић, иако је био упозорен да је она наивна, да ће супарничка страна сигурно покушати да омете одржавање митинга, те да ће га београдски медији приказати као фијаско. Стојшић у својим успоменама ништа не пише о митингу у Сремској Митровици. Вид.: Ђорђе Стојшић, *Осма седница*, Београд 2014.

4 У том смислу, посебно је био индикативан телефонски разговор Триве Ивковића са Мирославом Шолевићем, који су прислушкивали припадници војвођанске службе безбедности. Зборник *Како се догађао народ – „Антибирократска револуција" (1987–1989)*, Београд 2009.

говорне за лошу ситуацију у јужној покрајини прозвао и војвођанске челнике. Његов иступ бучно је поздравила повећа група митингаша, који су остале говоре пропратили звиждањем и скандирањем, док је неколицина најодважнијих (предвођених Мирком Јовићем и Илијом Живковићем из Вршца) готово у потпуности онеспособила озвучење. Иако су у први мах били релативно задовољни одржаним митингом, војвођански руководиоци су врло брзо схватили да је он био политички промашај, а у својим доцнијим промишљањима означиће га као тренутак од када је „кренуло низбрдо".[5]

Трећи митинг у Срему одржан је у Путинцима, првог дана октобра те 1988. године. О њему нисмо нашли трага у архивској документацији, иако се помиње у литератури.[6] С друге стране, у фонду Покрајинског комитета Савеза комуниста Војводине, који се чува у Архиву Војводине у Новом Саду, међу строго поверљивом грађом, налазе се две повеће фасцикле са материјалима везаним за митинге у Новој Пазови, односно Сремској Митровици. Из те обимне документације издвојили смо, и у наставку текста интегрално приказали, оне списе који су, према нашој оцени, најзанимљивији: информацију покрајинског СУП-а о митингу одржаном у Новој Пазови и реакцију Председништва САП Војводине на њега, односно информацију локалног партијског комитета о збору у Сремској Митровици и оцену организатора – општинског „соц-савеза" и синдиката.

* * *

Покрајински СУП, Информација о збору одржаном у Новој Пазови, 15.8.1988.[7]

Дана 12.8.1988 године у 18 часова у дворишту ОШ „Младост" у Новој Пазови, у организацији МК ССРНВ Нова Пазова одржан је збор грађана, на којем се говорило о „актуелној друштвено-политичкој ситуацији у вези са променама Устава СРС и стања на Косову". Збору је присуствовало око 2500 лица, од којих и „четворочлана делегација" из Косова Поља, као и делегација од четири члана из Косовске Грачанице и још 14 лица која су самоиницијативно стигла са Косова.

5 Душан Поповић, *Летопис о Влаовићима*, књига 3, Нови Сад 2006, 873–874.

6 Сава Керчов, Јово Радош, Александар Раич, *Митинзи у Војводини 1988. године – рађање политичког плурализма*, Нови Сад 1990. Аутори у једном пасусу наводе да је пред око 4.000 људи говорило неколико локалних активиста, те да је са митинга послат телеграм подршке савезном и републичком руководству. Након оставки покрајинских челника, 6. октобра 1988. године, одржано је још неколико митинга у Срему (у Руми, Сремској Митровици и Шиду 7. октобра, Инђији 15. октобра, Новим Бановцима 16. октобра и поново у Руми, 21. октобра), но они су представљали само одјек већ извршених политичких промена.

7 Архив Војводине, фонд 334, кутија 1986.

Овом збору, према процени Службе, присуствовало је и око 100 новинара из југословенских редакција, као и један број страних новинара (према нашим сазнањима, збору су присуствовала три страна новинара из „Ројтера", „Асошијетед преса" и „Франс преса"). Значајно је истаћи да су овај збор новинари појединих редакција у више наврата најављивали у штампи.

Непосредно пред почетак збора Јовић Мирко, Ђуричић Милош и Саша Комад, дошли су пред основну школу у црногорским ношњама узвикујући „Не дамо Косово". Дочекани су аплаузима присутних грађана, који су такође скандирали: „Не дамо Косово". Поменута група је носила транспарент дуг око 3 м, на којем је писало „Само слога Србију спашава". Већ тада су уочени транспаренти: „Косово је наше", „Увек ћемо бити Србија", „Подршка Слободану Милошевићу", „Србија, Војводина, Нови Сад", као и слике Вука Караџића, Његоша и Че Геваре. Део присутних грађана је том приликом скандирао: „Косово, Косово".

Збор је отворио Радич Недељковић, председник Месне конференције ССРНВ, поздрављајући све присутне, а посебно представнике из САП Косова и присутне је упознао са основном темом овог збора.

Након тога, уводно излагање поднео је Никола Милаш, секретар МК ССРНВ, који је говорио о уставним променама у СРС, доласку Срба и Црногораца у Нови Сад и ставовима и оценама Председништво ЦК СКЈ о томе догађају и о XVI Пленуму ЦК СКЈ.

Говорећи о уставном положају СРС, Милаш је нагласио да њихова МК ССРНВ није прихватила став да су покрајине конститутивни елемент југословенског федерализма, истичући да је то „обична теоријска или боље речено политикантска конструкција, а која служи да оправда садашњи положај покрајина, по коме су оне потпуно изједначене са републикама, услед чега је СРС разбијена на три дела и сведена на тзв. уже подручје без покрајина". Такво стање Милаш је оценио као неодрживо.

Што се тиче доласка групе Срба и Црногораца у Нови Сад, Милаш је истакао да је став Председништва МК ССРНВ Нова Пазова да се „утврди одговорност за понашање дела руководства САПВ, наводећи при томе другове Крунића, Матића, Стојшића, Радосављевића и Шогорова". Изразио је и незадовољство ставовима и оценама Председништва ЦК СКЈ, поводом доласка Срба и Црногораца у Нови Сад, истичући да су они „доста компромисни и помирљиви без стварне жеље да се спор реши и утврди конкретна одговорност". Такође је истакао да су од XVI Пленума ЦК СКЈ „очекивали активност у правцу одлучног решавања стања на Косову, а показало се да је ЦК СКЈ оптерећен федерализацијом и фракционаштвом".

Након тога говоре је одржало још 21 лице, углавном из Нове Пазове, мада је било и појединаца из Београда, Новог Сада, Вршца и Панчева. Основна карак-

теристика углавном свих говора је безрезервна подршка уставним променама започетим у СРС, подршка политичком руководству СРС и осуда руководства САП Косова, Војводине и појединих савезних функционера (Врховец, Доланц, Жарковић, Реновица) уз захтевање њиховог смењивања. У својим захтевима за смењивање поменутих друштвено-политичких руководстава и функционера посебно су били најгласнији Слободан Митровић, Илија Живковић, Мирко Јовић, Милош Ђуричић и Милић Масларевић из Косова Поља.

Њихови говори су често били прекидани при помени имена функционера из САП Косова и Војводине уз повике: „Народ ће им судити", „Издали су народ", „Идемо у Нови Сад", „Идемо на Косово", „Доле фотељаши". Никола Милаш је због оваквог понашања грађана и узвикивања парола упозорио присутне да ће прекинути збор, „јер то није начин решавања проблема". Након тога Милаш је од групе најбучнијих извиждан.

Слободан Митровић из Батајнице, бивши председник МК ССРНВ Нове Пазове је поред подршке уставним променама у СРС и руководству СРС, веома оштро поименично напао поједине руководиоце из САП Војводине и Федерације (Б. Крунић, П. Матић, М. Шогоров, С. Хасани, А. Власи, К. Јашари, Ј. Врховец, В. Жарковић, С. Доланц, М. Реновица), истичући да су њихове каријере „стваране на антисрпској политици". У решавању постојеће ситуације у друштву, предложио је одржавање ванредног Конгреса СКС и СКЈ, као и расписивање општенародног референдума о уставним променама у СРС.

Србислав Кнежевић, председник Секције за друштвено-политички систем МК ССРНВ Нова Пазова, углавном је поновио ставове које је Милаш изнео у свом уводном говору, истичући да је „у свест сваког од нас појединачно дефинитивно и неизбрисиво продрло сазнање да СРС уставно-правно не постоји, поцепана је на три дела и свима мора бити јасно – промене које су неопходне народ ће извршити".

Посебно наелектрисана атмосфера створила се приликом говора Милића Масларевића из САП Косова, који је нагласио да се стање на Косову након XVI седнице ЦК СКЈ још више погоршало и да „опстанка на Косову нема без уставног конституисања Србије као државе". Том приликом чули су се поклици: „Идемо на Косово", „Косово је Србија", „Живот дамо, Косово не дамо", „Војна управа за Косово".

Слична атмосфера створена је и приликом говора Илије Живковића, који је од присутних захтевао подршку ЦК СКС и Слободану Милошевићу (узвици: „Слобо, слободо"), а истовремено најоштрије нападао поједине руководиоце из Војводине. Поред тога у једном моменту напао је и Службу безбедности у САПВ, апострофирајући хапшење Споменке Билић, легитимисања приликом доласка Срба и Црногораца у Нови Сад и „случај уласка непознатих лица у

његов стан", истичући да је Служба безбедности у „служби појединих властодржаца који су заслепљени влашћу и ништа не виде". Позвао је присутне да се ускоро нађу у Вршцу на сличном збору. Његово излагање чланови Радног председништва прекидали су неколико пута, али је он успео да се у два наврата поново врати за говорницу, узимајући реч. Живковићево излагање, френетично је поздравио онај најбучнији део присутних из првих редова (око 150 лица углавном из Нове Пазове, Батајнице и са Косова), а у једном моменту подигли су га на рамена и тако носили. После завршетка његовог излагања, око њега се окупила група од 20-ак новинара којима је он том приликом дао интервју.

Значајно је истаћи и дискусију извесног Бранка Станишића, који је окривио највише руководиоце за „страдање бораца на Голом отоку", истичући да садашње руководиоце треба послати на Голи оток.

Важно је истаћи и то да присутни на збору нису допустили Ђури Кнежевићу, секретару ОК ССРНВ Стара Пазова да говори. Наиме, на самом почетку његовог говора прекинули су га скандирајући: „Напоље", „Напоље"...

На самом крају овог збора за реч се јавио Остоја Васић – „Зека" из Батајнице, који је затражио минут ћутања „за заставу, братство, јединство и револуцију". Том приликом је између осталог рекао да за контрареволуцију на Косову „део одговорности сноси и друг Тито (чуо се аплауз), јер је дозволио да га комунисти...". Тог тренутка Србислав Кнежевић и други из Радног председништва прекинули су даље излагање Васића. Удаљавање Васића, маса је пропратила негодовањем и узвицима: „Зека, Зека", „Хоћемо истину". Након тога око њега се окупила повећа група новинара, којима је он том приликом давао интервју. После тога припадници Службе су га на дискретан начин привели у просторије ОУП-а Стара Пазова и са њим је обављен информативни разговор, након чега је пуштен. Васић је изјавио да није имао намеру да нападне Тита, већ да укаже да су „комунисти (мисли на најближе Титове сараднике) манипулисали са њим". Иначе, ради се о лицу које је више пута лечено на неуропсихијатријским клиникама у Београду, што је и потврђено од стране РСУП-а СР Србије. У прилогу достављамо службену белешку о разговору са Васићем, као и потврду о одузетом концепту припремљеног говора.

У 20.25 часова Србислав Кнежевић је закључио збор и захвалио се грађанима на одзиву, истакавши да се Радно председништво збора оградило од дискусије Васића и најавио да ће Председништво МК ССРНВ Нова Пазова донети одговарајуће закључке са збора. Након тога грађани су се мирно разишли без задржавања на улицама, тако да се већ око 21 часова стање у потпуности нормализовало.

За време трајања збора, Игор Козарски (17 година) из Батајнице гласно је коментарисао: „Главе на калемегданску тврђаву", „Љубичићу чизме", „Кући

по буквице, па у команду", и погрдно се изражавао о припадницима органа унутрашњих послова. Са њим је такође обављен информативни разговор и узета изјава (налази се у прилогу). Козарски сматра да ова његова наступања нису националистичка и тврди да је био подстакнут саосећањем и страхом за судбину грађана са Косова и том приликом додао: „Ако су заиста криви и издали народ Бошко Крунић, Милован Шогоров, Петар Матић – Дуле, колико се говори, треба да им се суди и главе окаче на капије Калемегданске тврђаве". С обзиром да се ради о малолетном лицу, са њим смо обавили информативни разговор, применили меру упозорења и пустили га.

Што се тиче самог тока збора и атмосфере око њега, значајно је истаћи да је већи број грађана све што се дешавало пасивно посматрао. Међутим, у прва три реда до говорнице било је око 150 веома бучних лица, које су анимирали узвикивањем и дириговањем Митровић Слободан, Јовић Мирко, Саша Комар и Вуковић Предраг. Ова лица су била лоцирана иза радног председништва, са очигледном намером да иницирају скандирање и подстичу еуфорично расположење масе.

Напомињемо да је понашање појединих представника средстава јавног информисања било дрско, увредљиво и арогантно према припадницима органа унутрашњих послова (појединци су говорили: „Бежи, смрдиш", „Пинкијевци, Пинкијевци"). Посебно су била уочљива њихова инсистирања да интервјуишу говорнике који су били најекстремнији у својим захтевима приликом излагања.

Служба је на овом збору регистровала мали број лица која су од раније позната по својој непријатељској делатности, а није регистровано присуство ни једног лица које припада најекстремнијој групи из непријатељских структура.

Од сазнања за припреме око одржавања збора, Служба је предузела све потребне мере у циљу праћења и документовања понашања и активности лица која испољавају непријатељску делатност, као и у циљу обезбеђења јавног реда и мира у току трајања скупа.

У обезбеђењу збора учествовало је око 140 радника милиције, 23 оперативна радника МСУП-а Рума и 29 радника ОСДБ Сремска Митровица. Такође је ангажовано и 9 оперативних радника СЈБ из ПСУП-а, као и 16 радника из УСДБ, ОСДБ Нови Сад, Панчево и Сомбор. Поред тога у приправности је стављено и 60 радника милиције ГСУП-а Нови Сад. Такође је обезбеђена и потребна опрема.

Успостављена је и потребна сарадња и координација са РСУП-ом СР Србије, ПСУП САП Косова и ССУП-ом, који су о свим значајнијим догађајима пре и за време збора благовремено информисани, као и друштвено-политичко руководство СО Стара Пазова и САП Војводине. У току одржавања збора није било екцесних појава у смислу угрожавања личне сигурности грађана

и материјалних добара. Приведена су само два лица, о чему смо напред већ говорили.

Целокупна манифестација протестног скупа у Новој Пазови је фото и фоно документована.

На основу укупних сазнања о припремама збора у Новој Пазови и одвијања догађаја и понашања учесника може се извести неколико закључака:

1. И даље је присутна смишљена континуирана активност на плану организовања оваквих зборова, са тенденцијом да се та активност и даље настави.
2. Припрема и одржавање збора веома су добро организовани са јасно израженим елементима илегалног рада на ширем простору (Нова Пазова, Оџаци, Вршац, Београд, Косово) на чега упућује начин рада, међусобно повезивање и укупно понашање идентификованих организатора збора.
3. Издиференцирана је организована група (Живковић, Јовић, браћа Ђуричић, Гламочанин и др.), која директно покреће и организује овакве зборове и која је у непосредној вези са „Одбором" из Косова Поља и појединим експонираним српским националистима из САП Косова. У овом конкретном случају регистрована је и непосредна повезаност ових лица, а и самог организатора (руководство МК ССРНВ Нове Пазове) са појединим новинарима из Београда (Нино Мариновић, Гордана Петровић, Јовица Даниловић). Овога пута поједина средства јавног информисања су се значајно ангажовала и око одржавања овог збора.
4. Први пут до сада овакав скуп се јавља у организованој форми под окриљем ССРНВ, што указује на чињеницу да се организатори оваквих скупова прилагођавају новим условима.
5. Уочено је мање транспарената, а изговорене пароле су углавном истог карактера, као и оне које су узвикиване у Новом Саду и Панчеву.
6. За разлику од претходних скупова на овом збору је било знатно више говорника, укупно 21, при чему су њихове улоге биле подељене. Једни су подржавали уставне промене у СР Србији и политичко руководство СР Србије, други су нападали покрајинска руководства Војводине и Косова, трећи поједине савезне функционере (Доланц, Врховец, Жарковић и Реновица), као и ставове и оцене XVI Седнице ЦК СКЈ.
7. Чињеница да је збору присуствовао мањи број непријатељски експонираних лица, могла би указати да организатори о томе воде рачуна како не би дошло до компромитације оваквих зборова.
8. Ставови говорника изречени поводом уставних промена у СРС далеко су радикалнији од самог Нацрта амандмана на Устав СРС, који је недавно усвојила Скупштина СР Србије.

9. Овакав збор је организован, између осталог и због неслагања између ОК ССРНВ Стара Пазова и ове МК ССРНВ, поводом уставних промена, па није искључена могућност да до оваквих зборова дође и у другим срединама где постоје такви или слични проблеми.
10. Први пут се јавно говорница на оваквим скуповима искористила и за напад на Службу безбедности САПВ, а регистровани су и појединачни случајеви ометања припадника Службе у вршењу задатака од стране једног дела београдских новинара.
11. Укупна сазнања Службе и после овог збора потврђују да се центар одлучивања о организовању оваквих манифестација (од идеје до конкретне реализације) налази изван САП Војводине.
12. И овај збор у Новој Пазови указује да је у оваквим случајевима од посебног значаја заједничка и организована акција субјективних снага која захтева далеко више припрема и превентивног рада.

Информација о исправци у материјалу везаном за збор у Новој Пазови, 17.8.1988.

У материјалу у којем су дати говори учесника, односно говор Остоје Васића из Батајнице (лице које је напало Тита), од краја првог пасуса, па до завршетка текста, постоје одређене непрецизности. Наиме, говор Васића „скидан" је са недовољно слушног снимка (магнетофонска трака), па тај део његовог говора и укупне атмосфере није веродостојно пренесен у наведеном материјалу. Накнадним пажљивим прегледом видео-снимка уочени су одређени недостаци, па после првог пасуса Васићевог говора, текст треба да гласи: „Чим је Васић поменуо одговорност Тита, Србислав Кнежевић и други из радног председништва су покушали на вербални начин да спрече даљи говор, (Радич Недељковић – „Прекини га", „Склони га") али се Васић томе опирао. У том моменту из дубине масе чуо се прво један женски глас – „Не дирај Тита", а потом и енергичан глас старијег мушкарца, који се налазио испред говорнице – „Не дирај у Тита, не дирај у Тита" (више пута изговорено) и „Шта дираш Тита", „Не дам да дираш Тита". За све време док се ово дешавало, Васић је успео и поред опирања и гурања са говорнице да изговори: „Конкретно, дозволио је да комунисти, око њега водају, користе, који су били ван, који су били уз њега...како је њима ишло на руку..." Тог тренутка С. Кнежевић је ставио руку на микрофон и уз помоћ других лица покушавао и физички да Васића удаљи, који се опирао и уз комешање за микрофоном, успео изговорити: „Хоћу да говорим... Ово је демократско друштво... ово је демократија, ово је слобода" (за то време чули су се звиждуци и негодовања – упућена онима који су га покушали удаљити). Након тога Васић је на силу удаљен, а и даље

су се из масе чули протести и узвици „Зека, Зека", као и појединачни гласови „Хоћемо истину".

После тога С. Кнежевић је узео микрофон и рекао: „Другарице и другови, друг није успео да заврши шта је хтео да каже, вероватно је могао да каже нешто (звиждуци и негодовања), што је он вероватно смислио, то није разлог да се ми не оградимо од тога (звиждуци и негодовања) и дамо реч... Док се не умиримо, нећемо наставити са збором грађана (из масе се чује скандирање „Зека, Зека"). Одмах након тога пред масу излази Илија Живковић и говори: „Станите мало, хоћу реч". Потом излази пред микрофон и говори: „Молим вас само кратко, молим вас из срца, све вас присутне, овде да останемо достојанствени и да не дозволимо да буде екцеса и проблема овде. Молим вас, молим вас да сарађујемо са организаторима, јер то су људи који се боре за исту ствар као и ми (чују се узвици „Тако је, тако је"). Молим вас дозволимо да организатор даље води овај скуп. Хвала вам".

Оцене и ставови Председништва САПВ о збору у Новој Пазови, 18.8.1988.[8]

Председништво САПВ на својој 61 седници одржаној 18 августа 1988 године размотрило је Информацију о одржаном збору грађана у Новом Пазови дана 12 августа 1988 године и утврдило

ОЦЕНЕ И СТАВОВЕ

Председништво САПВ је поводом одржаних скупова у Новом Саду и Панчеву утврдило оцене, ставове, мишљења и изнело предвиђања о могућој ескалацији антисамоуправних и друштвено штетних понашања. Одржан збор грађана у Новој Пазови, на којем је, према најави организатора, требало разговарати о актуелно друштвено-политичкој ситуацији у вези са променама Устава СРС и стања на Косову, потврдио је раније изведене оцене. Унапред организована група екстремних појединаца искористила је скуп који је организовала месна конференција ССРНВ за јавно демонстрирање идеја супротних федеративном друштвеном уређењу, националној равноправности, братству и јединству и другим основним вредностима револуције.

С тим у вези поново је оцењено да овакви и слични скупови изазивају негодовање радних људи и грађана, припадника свих народа и народости, значе напад на политику СКЈ и на уставност и законитост и њихово даље толерисање иде на руку носиоцима антисоцијалистичког и антисамоуправног

8 Архив Војводине, фонд 334, стр. пов. 37/88.

понашања. У иступањима појединаца на оваквим скуповима има елемената прекршаја и кривичних дела, пре свега уперених на омаловажавање и вређање националних и патриотских осећања радних људи и грађана, распиривање националне мржње и нетрпељивости, клевете и увреде највиших државних и партијских органа и носилаца јавних функција, омаловажавања и вређања службених лица, па до отвореног позивања на обарање уставом утврђеног поретка.

За разлику од скупова у Новом Саду и Панчеву, збор грађана у Новој Пазови је организован у оквиру Месне конференције ССРНВ, пре свега са циљем да се избегну негативне последице стихијног окупљања и иступања. Међутим, овако организован збор претворио се од самог почетка у митинг на којем су, по унапред разрађеном сценарију и са припремљеним говорима, добијали право да несметано говоре само они појединци који су заговарали рушење оваквог устројства СФРЈ; уставне промене у СРС које превазилазе оквире предлога СРС; који су нападали оцене и ставове 16. седнице ЦК СКЈ о Косову, поједине чланове ЦК СКЈ, његовог Председништва и Председништва СФРЈ; поједине руководиоце из САПВ и САП Косова и који подржавају само руководство СРС.

На збору у Новој Пазови су изношена и залагања која се нису могла чути на скуповима у Новом Саду и Панчеву и управо због њихове грубости, бескрупулозности и велике штете по укупно политичко-безбедносну ситуацију, дају му посебно негативан тон. Тако је по први пут извршен јавни напад на личност и дело друга Тита. Тај покушај је добио подршку једне групе људи која је аплаудирањем и скандирањем имена говорника, у моменту кад је прекинут у говору, изражавала своје слагање са нападима на лик друга Тита. На сличан начин је учињен покушај рехабилитације ИБ-а, са захтевом да се садашње државно и партијско руководство осуди и пошаље на Голи оток, где су казну издржавали „наши борци без руку, без ногу, без очију, који нису дозвољавали да нико ровари по нашој земљи". Став да се Срби исељавају под притиском не само са Косова, већ и из СР Хрватске и Босне и Херцеговине, посебно је друштвено опасан и штетан по међунационалне односе у земљи. Такође, изнет је захтев за увођење војне управе на Косову, за протеривање свих албанских породица које су се населиле после 1941. године и да се предстојећа конференција СКС претвори у ванредни конгрес и др.

Скупу у Новој Пазови присуствовало је око 2500 људи. Међу њима је било око 150 лица, од којих је већина била и учесник раније одржаних скупова у Новом Саду и Панчеву. Они су давали тон укупној атмосфери узвикивањем парола, скандирањем, аплаудирањем или звиждањем. Запажено је и директно ангажовање једног броја новинара НО „Политика" у организовању оваквих скупова.

Садржина појединих говора изнетих на овом збору, посебно оних у којима је изражено залагање да Србија мора бити „једнака" са осталим републикама и да покрајине не могу бити конститутивни елемент федерације, упућује на закључак да су им директно погодовали јавно публиковани ставови појединих руководилаца из СРС, написи и „спонтано реаговање" појединаца преко дела средстава информисања (посебно из „Политикине" куће) који не поштују одлуке ЦК СКЈ у вези са протестним скуповима и нападима на појединце из највишег партијског и државног руководства.

Председништво оцењује да су оваква окупљања супротна политици СКЈ и одлукама и ставовима највиших државних органа везаних за стање заштите уставом утврђеног поретка, уставних промена и стабилизовања политичко-безбедносне ситуације на Косову, као и вишеструко штетна по стабилност међунационалних односа у САПВ, СРС и СФРЈ и негативно се преносе на свакодневни живот и рад радних људи и грађана јер подстичу деобе на националној и другој основи. Такође, она имају за циљ да прикажу да је стање у САПВ слично оном на Косову, да влада безакоње, стихија, дезорганизованост, односно одсуство организоване власти, па је стога потребно СР Србији дати све државне ингеренције, на целој територији, како би стање било боље.

Полазећи од тога, Председништво САПВ је јединствено у ставу да се мора одлучном, организованом друштвено-политичком акцијом и законским средствима, зауставити и спречити окупљање оваквог карактера и друштвено штетно понашање појединаца.

Ради тога је неопходно обезбедити доследну примену одлука органа СКЈ и државних органа у вези са уставним променама, економском ситуацијом, стањем на Косову и стабилизовањем укупне политичко-безбедносне ситуације у земљи.

Информација о активностима везаним за одржавање митинга „Братство и јединство народа и народности", 5.10.1988.[9]

Друштвено-политичке активности

Све учесталије одржавање протестних зборова, митинга солидарности, различитост оцена и виђења истих догађаја од стране људи на јавним функцијама и посебно у средствима информисања, те недоследно спровођење ставова и закључака највиших партијских органа уз истовремено галопирајући раст инфлације, продубљавање економске кризе и драстичан пад животног стандарда већине радних људи, делују најчешће збуњујуће и изазивају оправда-

9 Ову информацију је Општински комитет СКВ Сремска Митровица послао Покрајинском комитету три недеље након одржавања митинга, управо на дан када је покрајинско руководство „пало". Архив Војводине, фонд 334, кутија 1986.

но негодовање радних људи и грађана. На бројним састанцима у општини Сремска Митровица одржаним у протекла два месеца, а посебно на састанцима основних организација СК, Савеза синдиката и Социјалистичког савеза, истицана је потреба за више јединства и заједништва у целој земљи, за јачање Југославије, за брже решавање нагомиланих економских тешкоћа, за превазилажење косовске драме и стварање услова да Срби и Црногорци остају на својим огњиштима, што јасно подразумева и енергично савладавање контрареволуције на Косову која предуго траје.

Посебно су борци наше Општине на свим скуповима апеловали да бројне поделе и садашње стање не води ка јачању братства и јединства наших народа и народности, већ нарастању национализма свих врста и боја и даљем продубљивању економске и политичке кризе. У низу предлога и захтева за превазилажење садашњег стања било је и доста иницијатива да масовним зборм грађана, митингом или на други начин, радни људи и грађани наше Општине потврде своја патриотска осећања, да подстакну и друге да не дозволе да се тако отворено разбија и растаче, жртвама и одрицањима стечени углед земље, народа и народности у њој, а све због недоследног и нејединственог приступа решавању основних узрока свих наших недаћа.

Имајући све ово у виду председништва ОК ССРНВ и Већа Савеза синдиката Општине, на седници одржаној 8. септембра 1988. године, донела су Одлуку да се у Сремској Митровици 15. септембра 1988., у 17 часова, одржи јавни скуп под називом Митинг братства и јединства народа и народности.

Одржавање митинга овакве врсте не коси се са ставовима Председништва ЦК СКЈ јер није реч о једнонационалном окупљању. Општина Сремска Митровица је вишенационална средина у којој су међунационални односи већ годинама веома добри, па утолико теже пада свако сазнање да има средина где су у великој мери ови односи нарушени.

Битно је нагласити да у општини Сремска Митровица, према последњем попису становништва, живи чак 26 народа и народности и да је највише порастао проценат оних који се опредељују као Југословени.

Циљ Митинга је био да се упути апел свим народима и народностима Југославије, државним, партијским и осталим руководствима од месне заједнице до највиших руководстава Југославије, да се хитно стане на пут нарушавању међунационалних односа и све снаге друштва одговорније усмере на превазилажење нагомиланих економских проблема у земљи и изузетно тешког стања на Косову, те изрази подршка ставовима 16. седнице ЦК СКЈ и захтев за њихово брже спровођење у живот, што би допринело и стварању повољнијих услова за спровођење јавне расправе о уставним променама.

Овако формулисан циљ и карактер Митинга указује на значајну разлику у односу на митинге солидарности и протестне митинге.

Митинг братства и јединства народа и народности одржан је 15. септембра 1988. године (четвртак), у 17 часова, на Тргу маршала Тита у центру града. Да би се омогућило да Митингу присуствује што већи број радних људи и грађана, омладине и бораца, штампан је проглас ОК ССРН и плакат којим се исти обавештавају о одржавању Митинга, а за заинтересоване из села, који немају сопствени превоз, обезбеђен је један број аутобуса којима су, према посебном распореду, мимо редовних линија, превезени грађани из села до места одржавања Митинга.

У циљу обављања бројних активности у вези одржавања Митинга, формиран је Одбор за припрему Митинга и Организациони одбор за организовање Митинга, који су у периоду пре одржавања Митинга обавили низ политичких и организационо-техничких активности и задатака.

Релативно кратак временски период од дана када је донета Одлука о одржавању Митинга и термина одржавања Митинга, утицао је на динамику политичких и других припрема.

Тако је већ 9. септембра 1988. године одржан састанак са председницима месних конференција ССРНВ, месних одбора СУБНОР-а, секретарима основних организација СКВ и основних организација ССОВ из месних заједница. На том састанку образложена је Одлука о одржавању митинга у Сремској Митровици. Истом приликом извршена је и процена о могућем броју радних људи и грађана који ће присуствовати Митингу.

Договорено је да се у свим месним заједницама организују састанци ОО СКВ и пленуми друштвено-политичких организација у циљу информисања ширег броја активиста о циљу Митинга братства и јединства народа и народности. У духу тог договора ова активност је спроведена до 13. септембра у свим месним заједницама.

Када су у питању активности везане за удружени рад, 12. септембра 1988. године је организован састанак за председнике ОО СС, ОО ССОВ и секретаре ОО СКВ из удруженог рада. На основу договора на том састанку, у удруженом раду наредних дана одржани су састанци ОО СКВ, ОО ССОВ и ОО СС чиме је највећи број радних људи био информисан о Одлуци председништва ОК ССРНВ и ВССО о одржавању Митинга.

Ради бољег информисања радних људи и грађана о карактеру Митинга, штампан је одређен пропагандни материјал (плакат, проглас) који је благовремено истакнут на јавним местима у граду и насељеним местима наше општине. На захтев друштвено-политичких организација из суседних општина: Шид, Рума, Ириг, Пећинци, Шабац и Лозница, достављен је одговарајући број плаката и прогласа у циљу правилног информисања радних људи и грађана о циљу и основним карактеристикама Митинга у тим општинама.

Одбор за припрему Митинга је утврдио списак и редослед говорника на Митингу. Сходно томе, Митинг је отворила Саранфиљка Лежајић, председник Председништва ОК ССРНВ Сремска Митровица. На Митингу су затим говорили: Живко Благојев Чаћа, члан Председништва САПВ, генерал-потпуковник и учесник НОР-а; Сретен Мартиновић, др. историјских наука, учесник НОП-а, председник ВМЗ СО Приштина и члан Председништва ОК ССРНК Приштина; Јован Чикић, земљорадник из општине Пећинци; Видак Петровић, радник ФЦП „Матроз" Сремска Митровица.

Телеграм Председништву СФРЈ, Централном комитету СКЈ и Савезној конференцији ССРНЈ прочитала је Јадранка Шуман, председник Председништва ОК ССОВ Сремска Митровица.

Боравак радних људи и грађана са Косова на дан одржавања Митинга

На седници Одбора за припрему Митинга донета је Одлука да се пружи гостопримство најављеној групи (око 700-800) грађана са Косова. У Спортском центру „Пинки" у Сремској Митровици Србе и Црногорце са Косова испред Одбора за припрему Митинга поздравио је Богдан Кавазовић, председник Председништва Већа Савеза синдиката Општине. Затим је гостима понуђено освежење у храни и пићу. После тога, формирана је колона која се са транспарентима упутила ка Тргу маршала Тита, придружујући се тако осталим учесницима Митинга.

Организационо-техничке активности

У припремним активностима у вези одржавања Митинга обављено је низ организационо-техничких послова који су битно утицали да се Митинг организује сходно утврђеној платформи.

Због очекиваног великог броја учесника Митинга, за говорницу је одређен балкон зграде институција културе, као најпогоднија локација на Тргу.

Извршена је одговарајућа декорација тог простора, висок степен обезбеђења, смештаја екипа које су вршиле јавно информисање, техничких лица, технике и остало.

Према процени Одбора да ће на Митингу присуствовати више хиљада грађана на Тргу маршала Тита, у фази припрема, донета је Одлука да се тај простор и шира околина благовремено и квалитетно покрије озвучењем. Како је озвучење везано за извор електричне енергије, спроведене су одговарајуће активности да се обезбеди, а то је професионално и реализовано, редован и резервни (паралелни) извор електричне енергије.

Пре Митинга извршена је контрола система озвучења, које је тада, а и за време одржавања Митинга беспрекорно функционисало.

Поводом одржавања Митинга извршена је декорација свих улица као и ОУР чије је седиште у граду. За време одржавања Митинга ни једна застава није скинута нити злоупотребљена.

Процена о присуству великог броја радних људи и грађана Митингу, захтевала је да организатори обезбеде довољну количину воде за пиће и адекватну медицинску помоћ. У том смислу обезбеђене су 4 цистерне за воду (контрола квалитета извршена) са видљивим натписом, које су биле постављене на месту одржавања Митинга.

Служба медицинске помоћи у саставу од 3 екипе такође је била распоређена на одређеним локацијама. Поред ове три екипе, испред Поште су била лоцирана и једна кола хитне помоћи из Шапца.

У склопу организационо-техничких припрема сачињен је План превоза радних људи и грађана из месних заједница са подручја Општине. Према Плану превоза очекиваног броја грађана одређена су паркиралишта на више пунктова у граду, зависно од правца доласка аутобуса у град. Такође је предвиђен и паркинг за аутобусе и путничка возила за грађане из других места. Организован је превоз и моторним чамцима преко реке Саве. Превоз за све радне људе и грађане из наше Општине био је бесплатан. Поред возила за превоз РО „Митротранс" обезбедила је екипу за пружање сервисних услуга возила.

За превоз грађана из месних заједница обезбеђени су аутобуси РО „Митротранс" и једног броја организација удруженог рада.

Као и приликом организовања других манифестација на којима присуствује велики број радних људи и грађана, у припремним активностима утврђен је оријентациони распоред стајања, како би се свим учесницима Митинга обезбедило несметано праћење његовог тока.

У циљу усмеравања радних људи и грађана са полазних места и паркинга, на место одржавања Митинга одређени су дежурни.

И поред лоших временских услова, Митингу је присуствовао велики број радних људи и грађана из наше Општине, суседних општина и шире, као и око 700-800 грађана са Косова.

Највећи број учесника Митинга је на достојанствен начин и у складу са циљем и порукама Митинга изразио опредељење за јачање братства и јединства и прогресивних друштвених вредности.

Међутим, неколико екстремних група, већ познатих са раније одржаних митинга, из Вршца, Панчева и Нове Пазове, покушало је да поремети ток Митинга непрекидним звиждањем и узвикивањем неприхватљивих парола.

У односу на процене вршене у припреми Митинга, одзив радних људи и грађана из наше општине, обзиром на неповољне временске услове био је задовољавајући.

Укупан број (према слободној процени) грађана који су присуствовали Митингу братства и јединства народа и народности креће се око 30.000.

Информативно-пропагандне активности

Информативно-пропагандна активност почела је од тренутка када су два председништва донела Одлуку о одржавању Митинга. Јавност је упозната са основним циљевима Митинга, временом и местом одржавања путем средстава јавног информисања. Значајан допринос информисању грађана дат је штампањем прогласа у 10.000 и плаката у 1.200 примерака који су достављени у све ООУР, МЗ, суседне општине и истакнути на сва видна места у граду.

Од доношења одлуке о одржавању Митинга, у средствима информисања (штампа, радио, ТВ) свакодневно су биле присутне вести или информације као најаве Митинга. Путем њих објективно је најављивано одржавање и циљ Митинга од чега су одступиле једино „Вечерње новости" и „Борба", уочи и на сам дан Митинга, уводећи самоиницијативно наводни страх од „паралелног митинга".

Очекујући велико интересовање јавних гласила за извештавање са Митинга, благовремено су извршене припреме за рад Прес-центра у пословној згради ПИК „Сирмиум", у непосредној близини места одржавања Митинга, са свим неопходним предусловима (радна просторија, машине, телепринтер, телефонске везе, умножени говори, проглас, плакати и слично), о чему је бринула екипа активиста.

О доброј организацији Прес-центра и условима за рад извештача позитивно су се изјаснили многи од 113 акредитованих новинара из 27 редакција из готово свих крајева Југославије.

Анализирајући део објављених или емитованих извештаја о одржаном Митингу, долази се до закључка о великим разликама у виђењу самог тока Митинга. Садржај, простор и начин извештавања у највећем броју случајева јасно опредељује и територијалну припадност јавног гласила. У већини написа издања „Политике" омаловажава се основни смисао Митинга који је изражен у његовом називу. Исти се представљају као „аутономашка обмана" народа, јавно изјашњавање о уставним променама и осуда појединих руководилаца. Искривљује се и запоставља стварна слика о указаном гостопримству Србима и Црногорцима који су дошли са Косова а неумесним поређењима замера се организаторима са напорима да сеочува јавни ред и мир. Игнорисани су званични говорници на Митингу, сем Сретена Мартиновића, а уступан је простор члановима група из Вршца и Нове Пазове, који су постали стални учесници свих митинга. На овај начин злонамерно и тенденциозно су истакнути у први план маргинални догађаји.

Осуда Митинга на страницама издања „Политике" наставља се у континуитету и после његовог одржавања.

За разлику од ових издања велики број југословенских гласила: „Борба", „Ослобођење", „Вјесник", „Вечерњи лист", „Новости 8", „Дневник" и други, информисали су објективно о току Митинга и активностима пре и после њега.

Учесници Митинга носили су велики број транспарената и слика.

Транспаренте су носили омладинци из средњих школа и месних заједница, радници из удруженог рада и грађани месних заједница.

Поред њих велики број транспарената носили су учесници Митинга из других крајева наше земље.

Натписи на транспарентима битно су се разликовали зависно од носиоца. Пароле и слике које су носили радни људи и грађани из сремскомитровачке Општине били су у духу Митинга, тј. братства и јединства и подршке Србима и Црногорцима на Косову (Живело братство и јединство; Иредента заједнички непријатељ свих нас; Национализам – оружје непријатеља; Хоћемо јединствену Југославију; Титови дело – наш пут; Осуђујемо нападе на ЈНА; Солидарни смо са напаћеним народом Косова; Напад на Тита – напад на све нас; Јединствени у рату – јединствени у миру; Само равноправност Југославију чува; Демократским путем до промена Устава; Устав по жељи народа и народности; Мислите на наше сутра; Национална равноправност да – национализам не; Сачувајмо основна начела Устава СФРЈ; Не оклевајмо са привредном реформом; Војводина – фактор стабилности Југославије; Национализам савезник бирократије; Сваки национализам је погубан; Заједно смо јачи; Помозимо Косову; Јачајмо јединство и заједништво у СР Србији; Чувајмо тековине револуције; Војводина и Косово су Србија и Југославија; Живео СКЈ), док су пароле и слике које су носили и узвикивали поједини грађани изван општине Сремска Митровица и већ наведене екстремне групе, имали друго обележје (Слобо-слободо, волимо те више, више него суше кише, са ликом Слободана Милошевића; Доле Крунић и остале издајице; Не бојте се Крунића, прићите нам браћо; Само небо, само небо изнад нас, браћо Косовци донећемо вам спас, рачунајте на нас; Земља стење а небеса ћуте, Матић јуче, а када ћеш ти Крунићу; Издали су народ; Ко то каже Србија је мала; Слободане наше росно цвеће; Народ из Сремске Митровице не воли издајице; и још много других. Такође су ношене слике друга Тита, Вука Караџића, Слободана Милошевића, Војводе Степе Степановића, Војводе Мишића, Сеобе Срба, Карађорђа).

Оцене и ставови Председништва Општинске конференције Социјалистичког савеза радног народа Војводине и Председништва Већа Савеза синдиката општине Сремска Митровица[10]

На основу информације о активностима везаним за одржавање Митинга братства и јединства народа и народности 15. септембра 1988 г. у Сремској

10 Архив Војводине, фонд 334, кутија 1986.

Митровици и расправа на заједничкој седници Председништва ОК ССРНВ и Председништва Већа Савеза синдиката, два Председништва заузела су следеће оцене и ставове:

1. Одржавање Митинга братства и јединства народа и народности у Сремској Митровици у време изузетно сложених друштвених кретања у земљи било је израз потребе радних људи, грађана, омладине и бораца општине Сремска Митровица да истакну захтев за очување и јачање братства и јединства народа и народности, више заједништва у целој земљи, брже решавање нагомиланих економских тешкоћа, превазилажење косовске драме и стварање услова да Срби и Црногорци на Косову живе живот достојан човека, што се једино може постићи ефикаснијим спровођењем Закључака 16. седнице ЦК СКЈ. Од основних циљева Митинга учесници су у први план истакли разумевање са напаћеним Србима, Црногорцима захтевајући брже превазилажење стања на Косову.
2. У складу са зацртаним циљевима Митинга благовремено и квалитетно су извршене све политичке, организационо-техничке и пропагандне активности на припреми Митинга.
3. Оправданост организовања Митинга потврђена је масовним присуством радних људи и грађана, омладине и бораца општине Сремска Митровица, суседних општина и више других градова. Митингу је присуствовало и око 800 Срба и Црногораца са Косова. Процењује се да је укупно било око 30.000 учесника Митинга.
4. Велика већина учесника Митинга достојанственим понашањем допринела је остваривању његових основних циљева и порука. Током трајања Митинга више група грађана из Нове Пазове, Вршца и других места већ познатих са протестних зборова и митинга солидарности, својим агресивним и деструктивним понашањем покушало је да примени основни смисао и обележје Митинга. Чинили су то узвикивањем често неприхватљивих парола, скандирањем, прозивањем и звиждуцима, покушавајући да онемогуће све говорнике, сем представника са Косова, без обзира на садржај њихових говора. Понављало се то чак и онда када су помињане жртве рата и јединство радничке класе. Њима се у појединим тренуцима придружио и један број осталих учесника Митинга.
5. Председништва оцењују да је др Сретен Мартиновић, говорећи у име Срба и Црногораца са Косова поред оправданог истицања тешкоћа са којима се суочавају на Косову и захтева за бржим решавањем проблема на Косову одступио од договора постигнутог пре одржавања Митинга,

јер је у једном делу говора вршио неаргументоване прозивке личности на јавним функцијама, што није било у складу са основним циљем и карактером Митинга. То је био повод што се Одбор за припрему Митинга оправдано оградио од тог дела његовог говора и дела неприхватљивих парола, које су узвикивале поменуте групе грађана.

6. Очекивани одјек Митинга у југословенској јавности није у потпуности остварен чему су допринели многи облици мас медија, који су својом пропагандном делатношћу, искључивошћу и јеткошћу, обезвредили садржај, поруке и значај Митинга.
7. После испољавања очигледно различитих схватања улоге Митинга, сматрамо да само заједничким радом и са пречишћеним идејним решењима можемо успети да савладамо економске тешкоће и неефикасност политичког система.

Slobodan Bjelica, PhD
Full professor
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
sbjelica@ff.uns.ac.rs

MASS POLITICAL RALLIES IN SYRMIA IN 1988

SUMMARY

The wave of mass political meetings in the Socialist Autonomous Province of Vojvodina, expressing the solidarity with the Serbs living in Kosovo, rose after the first mass protest of that kind which had taken place in Novi Sad, on July 9, 1988. During that summer and autumn, the wave grew rapidly and broke on the streets of many settlements in several communities in the Socialist Autonomous Province of Vojvodina. Among them, there were political rallies in two settlements in Syrmia: Nova Pazova (in August) and Sremska Mitrovica (in September). Here we present top secret documents concerning those two rallies, which we found in the Archive of Vojvodina in Novi Sad.

АРХИВИСТИКА
ARCHIVAL SCIENCE

930.251:348(497.113)”17/19”
347.183:348(497.113)”17/19”
347.183:27(497.113)”17/19”

Дејан Мостарлић, архивист
Историјски архив „Срем”
Сремска Митровица
dejanmostarlic@yahoo.com

Вања Санадер, архивист
Историјски архив „Срем”
Сремска Митровица
sandervanja@gmail.com

ЦРКВЕНЕ МАТИЧНЕ КЊИГЕ У ИСТОРИЈСКОМ АРХИВУ „СРЕМ” АКТУЕЛНО СТАЊЕ И СТАТУС У ВАЖЕЋИМ ЗАКОНСКИМ ОКВИРИМА, УСЛОВИ И МОГУЋНОСТИ ЊИХОВЕ ТРАЈНЕ ЗАШТИТЕ

Сажетак: Подаци о садржају, количини, пореклу, степену очуваности и могућностима трајне заштите црквених матичних књига као прворазредног историјског извора и културног добра од изузетног значаја, сасвим оправдано побуђују велику стручну пажњу установа заштите архивске грађе и многобројних непосредно заинтересованих субјеката – државе, установа заштите културних добара и цркава, односно верских заједница. Због специфичности матичних књига као ванредно значајне категорије архивске грађе неопходно је у кратким цртама изложити терминолошко значење, историјат вођења и правно-документарни статус матичних књига, од њиховог настанка у црквеним регистратурама касног средњег века до успоставе статуса матичних књига као једне од кључних јавноправних исправа савременог грађанскоправног поретка. Како је тежиште рада на црквеним матичним књигама у Историјском архиву „Срем”, посебна пажња посвећује се историјату вођења црквених матичних књига на овим просторима од почетка XVIII до средине XX века. Пружиће се документован, хронолошки преглед вишедеценијских активности сремског архива и надлежних инстанци на пословима евидентирања и заштите овог културног добра, уз осврт на важећи правни статус, потребе и могућности

њихове квалитетне трајне заштите. Као прилог на крају рада прилаже се табеларни преглед података о врсти, количини и хронолошким оквирима црквених матичних књига у Историјском архиву „Срем”.

Кључне речи: матичне књиге, Срем, црква, умрли, крштени, венчани.

Појам „матичне књиге” у актуелном законодавству дефинише се као службена евиденција чињеница и података о личном стању грађана (физичких лица) која обухвата све релевантне податке о њиховом рођењу, склапању брака и смрти, а води се у форми књиге прецизно дефинисаног садржаја. У односу на њихову провенијенцију, односно место и време настанка, најпре бележимо појаву црквених матичних књига (протоколи, лат. matriculae). У њима се уз навођење извршеног верског обреда писано верификују чињенице рођења, крштења (лат. matriculae baptisatorum), венчања (лат. copulatorum matriculae), смрти (лат. matriculae defunctuorum), као и подаци о породицама, преласку у другу веру, те осталим битним догађајима везаним за лични статус физичких лица, односно становништва неког подручја.

Такозване „државне” матичне књиге, посматрано кроз шири историјски оквир, настају у склопу конституисања грађанских друштава, с краја XVIII века, због чега се називају и грађанским матичним књигама. До данашњих дана оне се воде у складу са државним законским прописима, најпре су то чинили свештеници а у име државе, а затим званични државни службеници – матичари. У овим књигама евидентирају се искључиво чињенице рођења, венчања и смрти лица, а с обзиром на то да обавезу и начин њиховог вођења прописују законодавни органи државе, ове књиге имају карактер јавноправне грађанске исправе. Како би се озаконила фактичка лична стања појединаца (и права која из њих произлазе) остварена и евидентирана пре увођења државних матичних књига, раније уписе у црквеним матичним књигама признавали су државни органи власти као званичне јавноправне документе.

На простору европског континента у оквиру административног уређена римокатоличке црквене заједнице историјски развој организованог вођења црквених матичних књига може се пратити од средине XVI века[1] и Одлука 24. седнице Тридентског концила од 11. новембра 1563. којима је свештенству експлицитно прописана обавеза да евидентира све крштене и рођене на

1 Подаци о најстаријим евиденцијама личних стања хришћанских верника сежу до III века, а бројнији су у периоду након прокламовања слободе исповедања вере у IV веку. Забележено је да византијски цар Јустинијан средином VI века једном одредбом наредио да се подаци о венчанима чувају у црквених архивима. Француски краљ Франсоа I почетком XVI века налаже црквеним властима да воде одговарајуће парохијалне евиденције. Краљ Хенри VIII је 1538. наредио свештеницима у Енглеској да воде књиге о крштењима, венчањима и сахранама. Вера Трујић, *Улоīа архивске службе на заштити архивске īрађе ūосебно црквених маūичних књиīа*, Архивски анали, 1, 1992, 80.

територији својих црквено-управних јединица. На основу ове одлуке, папа Павле V је у енциклици „Rituale romanum" (Римски обредник) 1614. прописао обавезно вођење свих данас познатих врста црквених матичних књига (укључујући и књиге умрлих) у тачно прецизираној и утврђеној форми. Исте године, по узору на овај папски документ, на државном Сабору (концилу) у Нађсомбату ова обавеза је званично уведена на територији угарског дела Хабзбуршке монархије. Знаменити реформатори, хабзбуршки владари, царица Марија Терезија (1740–1780) и њен син цар Јозеф II (1780–1790), у циљу добијања поузданих података о структури становништва донели су декрете којима се прописују обрасци за вођење црквених матичних књига за вернике римокатоличке цркве (6. септембра 1770) и успоставља законско регулисање ове области (22. фебруара 1782). У духу идеја просвећеног апсолутизма и познатог *Патента о верској толеранцији* (1781), цар Јозеф II је 20. фебруара 1784. године издао *Наредбу о обавезном вођењу матичних књига рођених, венчаних и умрлих* за све признате вероисповести у Монархији.[2]

Корените друштвено-економске и политичке промене које настају у Европи након Француске револуције дефинисале су основне принципе грађанског друштва. Идејним темељима грађанског законодавства предвиђено је, између осталог, да сама држава регулише и евидентира грађанска стања и права појединаца, а с тим у вези је организовано и државно вођење матичних књига. Тиме је држава постепено преузимала праксу вођења матичних књига, до тада исправа приватноправног карактера црквене провенијенције које временом добијају статус јавноправних исправа грађанскоправног поретка. Државне матичне књиге почињу да се воде најпре у Француској (1792), а од средине XIX века и у Италији, Румунији, Швајцарској, Немачкој, Великој Британији, Сједињеним Америчким Државама.

У Аустроугарској је, после многобројних парламентарних борби и отпора црквених кругова, 1894, у угарском делу државе, донет XXXIII Законски члан – Закон о државним матичним књигама, чија је примена отпочела 1. октобра 1895. Својство исправе јавноправног карактера овим законским чланом признато је само државним, грађанским матичним књигама насталим после усвајања овог закона, с тим што је матичним књигама црквене провенијенције насталим до доношења закона признат карактер јавних исправа. Независно од овог закона који регулише обавезе државе, црквене заједнице у Монархији наставиле су са вођењем властитих матичних књига, а како је овај посао за рачун државе повераван свештеницима, можемо говорити и о такозваним црквено-државним књигама.

---

2 Јанош Добош, *Заштита црквених матичних књига у Војводини*, Архивски анали, 1, 1992, 43.

Подела угарске државне територије с краја XIX века на матичне округе, такође по слову *XXXIII Законског члана* обухватила је и жупаније на просторима данашње Војводине (не и Срема), па би у том смислу дужну пажњу ваљало посветити и кратком прегледу историјата вођења црквених матичних књига на географском простору северног дела данашње Србије од краја XVII века. Пракса уређеног евидентирања личних стања православних верника и вођења црквених матичних књига у односу на преостали, шири простор под данашњом јурисдикцијом Српске православне цркве заснована је управо у Београдско-карловачкој митрополији. Најстарија сачувана српска парохијална књига потиче из Београда, а вођена је при Саборном храму Св. архистратига Михаила и Гаврила. Први запис у њој је од 5. октобра 1718. Заслуга за почетке увођење матрикула припада митрополиту Мојсију Петровићу, који је наредио свештеницима да од 1. јануара 1727. почну са бележењем крштених, венчаних и умрлих. Истовремено им је обећао да ће ускоро послати посебне обрасце за то.[3] Београдско-карловачки митрополит Вићентије Јовановић је 1732. у својим *Правилима за свештенике и ђаконе* издао обавезујуће обрасце за уписивање крштених, венчаних и умрлих у српским насељима у Хабзбуршкој монархији које су својеврсни превод образаца из Римског обредника. Исте године забележени су визитација и попис Сремске архидијецезе из којих се закључује да се у Срему поштовала наредба о вођењу црквених матичних књига, иако највећи број тих књига није сачуван.[4] Карловачки митрополит Павле Ненадовић је захтевао 1766. да сви епископи у својим владичанствима утичу на свештенике како би они почели да воде матрикуле, а дијецезани су му јављали да су где је било могуће то почели, али и да има пуно села са неписменим свештеницима који не могу да попуњавају рубрике матрикула.[5]

На Синоду Карловачке митрополије 1776/1777. царски комесар је епископима поделио установљене формуларе матичних књига (Протокола) на српском и румунском језику. Потом је 32. тачком Декларатоирије из 1779. још једном прописано обавезно вођење матичних књига у свим парохијама Карловачке митрополије. До законског озваничења и увођења државних матичних књига у Угарској, после 1894.[6] вођење ових књига у Карловачкој митрополији било је препуштено свештеницима. Прописана је обавезна контрола вођења матичних књига, чиме је несумњиво појачан утицај државе кроз наметање обавезе

3 Јасмина Живковић, *Заштита црквених матичних књига као дела културне баштине Србије* (Упоредна анализа стања у матици и дијаспори). Преузето 15. јануара 2015. са сајта www.arhivistika.wordpress.com

4 Др Војина Дабић, *Морталитет и старосна структура српског становништва у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку; пример православних парохија Вуковар, Ишебеј и Дероње*, Српске студије, 5, Београд 2014, 13–18.

5 Ненад Нинковић, *Митрополит Павле Ненадовић*, Нови Сад 2017, 164–165.

6 Државне матичне књиге у Срему су вођене тек после 1946.

свештенству свих верских заједница да у државне архиве доставља дупликате матичних књига.[7]

У склопу процеса планског насељавања простора данашње Војводине различитим народима са територије царства, у XVIII веку успостављају се нове црквене и верске организације, односно заједнице, првенствено евангелисти, гркокатолици[8] и јевреји. Средином XIX века бележимо деловање назаренске и баптистичке верске заједнице. Наведене вероисповести у својој администрацији такође су водиле одговарајуће протоколе и матичне књиге.

Правовремено усвојени и прилагођени свакодневној административној пракси аустроуграски државни законски прописи с краја XIX века надживели су ову мултинационалну државу и након Првог светског рата и формирања заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца били су темељ матичног законодавства на територији данашње северне српске покрајине.[9] Расположиви подаци сведоче да су државне власти Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, после 1918. признавале аутентичност података из црквених матичних књига различитих верских заједница, дајући им карактер јавноправне исправе.

У годинама после Другог светског рата у корпусу темељног друштвено-економског, социјалног и политичког преображаја који је спроведен у југословенској држави и друштву, 1. априла 1946. усвојен је *Закон о државним матичним књигама* који је прописао увођење и начин вођења државних матичних књига, а својим одредбама третирао је и статус матичних књига црквене провенијенције. „Матичне књиге (рођених, венчаних и умрлих) које су по постојећим прописима вођене на просторима где нису постојале државне матичне књиге као и изводи из њих имају и даље доказну снагу јавних исправа о чињеницама уписаним у њима пре ступања на снагу овог закона”[10]

Наведеним решењем озакоњено је једнообразно вођење државних матичних књига на простору целе југословенске федерације, а црквеним матичним књигама из времена пре ступања на снагу овог закона, односно до 9. маја 1946. године, признат је статус јавне исправе. Цркве и верске заједнице имале су обавезу да у случају потребе матичне књиге у сваком тренутку учине доступним државним матичним службама. У подзаконској разради *Закона о државним матичним књигама*, 1948. године савезни министар унутрашњих

7 Ј. Добош, *Нав. дело*, 43.

8 Године 1864. из јурисдикције Карловачке митрополије издвојила се као самостална румунска православна Митрополија. Актима Франца Јозефа о верској толеранцији гркокатоличка, евангелистичка (призната од 1859), назаренска (од 1865. делује у Сремским Карловцима) и друге заједнице изједначене су са римокатоличком у питању верских права.

9 Радован Срдић, *Услови чувања и начин враћања црквених матичних књига*, Архивски анали, 1, 1992, 66.

10 *Закон о државним матичним књигама* (*Сл. лист ФНРЈ* 29/46,49/152,51/56,19/59), члан 48.

послова у *Општим начелима за преписивање матичних књига* и пратећим *Упутствима* налаже преузимање црквених матрикула од цркава и верских заједница на просторима где нису вођене државне матичне књиге у циљу њиховог преписивања.[11]

Државни службеници, углавном посредством Народних одбора, преузимали су црквене матичне књиге свих верских заједница настале од 1. јануара 1950. (оквирне старости до 100 година), а њихово преписивање требало је да се оконча до краја 1950. Како поверени посао није урађен у законом предвиђеном року, а многе од њих имале су оперативну вредност, више од пола деценије црквене матрикуле остале су у поседу општинских и градских управа, односно месних канцеларија, док је мањи део, углавном старијих књига, остао у поседу цркава. Установе заштите архивске грађе почеће организовано да их пописују и преузимају након петнаестак година.[12]

---

11 Примена овог закона од самог почетка обележена је низом правних недоумица, а у многим случајевима имала је и репресиван карактер, нарочито од 1949. када је усвојеним изменама и допунама Закона из 1946. предвиђено, између осталог, кажњавање лица која су уносила уписе у матичне књиге након ступања на снагу овог закона. У таквим случајевима матичне књиге могле су бити и одузимане. У подручјима где су вођене државне матичне књиге поставило се питање утицаја закона на „класичне” црквене матичне књиге које су по ступању на снагу Закона о државним матичним књигама у складу са вековном црквеном праксом и даље вођене. Уједно, приликом преузимања матичних књига из цркава и верских заједница у многим случајевима то нису биле стриктно матрикуле већ и друге црквене књиге. Касније ће, усвајањем законских прописа о заштити културних добара поједини, чини се недовољно прецизирани елементи везани за статус и надлежности у заштити овог културног добра, бити предмет различитих дилема и тумачења. Као илустрација комплексног односа црквене и државне матичарске администрације у првим послератним годинама примене Закона о државним матичним књигама на подручју Срема наводимо пример сачуване документације из архивске грађе једног од фондова ИА „Срем” (СО Рума, односно Градског народног одбора у Руми). Наиме, при ГНО Рума вођен је Записник о умрлим лицима и то за сваки месец појединачно, уз писмену напомену државног матичара да су ти подаци сравњени са матичном књигом умрлих. Како је румски ГНО црквене матичне књиге почео преузимати тек 1949, јасно је да су се те књиге у моменту вођења ових евиденција (1948) још увек налазиле у поседу цркава.

12 Већ из дужине законски предвиђеног рока за преписивање црквених матичних књига било је јасно да се овако обиман и одговоран посао не може извршити за тако кратко време. Матичне књиге су преузимане преко Месних народних одбора који у то време нису располагали пуним капацитетима за реализацију наведених законских и подзаконских обавеза у односу на црквене матичне књиге. Чињеница је да црквене заједнице нису благонаклоно прихватале овакав чин, те су се у више наврата након истека законом прописаног рока за преписивање матичних књига обраћале државним органима тражећи да се оне врате црквама, односно верским заједницама којима по одредбама закона и припадају, с обзиром на то да нису национализоване и на други начин правно изузете из њиховог власништва. За опширније вид.: Ј. Добош, *Нав. дело*, 48–52; Ј. Живковић, *Нав. дело*; Мирослав Акмаџа, *Одузамање црквених матичних књига у Хрватској у време комунизма*, www.hrcak.srce.hr.file; Ненад Предојевић,

Евидентан историјски и цивилизацијски значај црквених матичних књига као културног добра највише вредности потврђен је *Одлуком о утврђивању архивске грађе од изузетног значаја која се чува у архивима* (*Сл. гласник СР Србије* бр. 18/1979). Наведеним актом и данас су обухваћене све црквене матичне књиге у архивима на територији Републике Србије.

Уважавајући изузетан значај, историјску, правну и документарну вредност црквених матичних књига, а сходно тада важећим законским прописима,[13] већ почетком шездесетих година XX века архивске установе у сарадњи са надлежним државним институцијама отпочињу припреме за реализацију посла пописа и евидентирања у циљу трајне заштите овог културног добра. Највећи број црквених матичних књига налазио се у поседу матичних одељења локалних општинских управа, односно месних канцеларија.

Архивска служба нашла се пред озбиљним стручним изазовом настојећи да на почетку овог процеса устроји одговарајуће евиденције о броју црквених матичних књига (и црквене архивске грађе уопште) усмеравајући тај посао у два правца, најпре према црквама и верским заједницама које су остале у поседу извесног број матичних књига, а потом и према надлежним управним органима општинских власти. Попис и евиденција вредних архивалија били су предуслов за отпочињање процеса организованог преузимања црквених матичних књига и њихове трајне заштите у архивским установама – процеса који са променљивом динамиком и интензитетом траје до данашњих дана.

У наставку подухвата свеобухватног пописа архивске грађе у АП Војводини, почетком 1964. архивске установе са подручја покрајине, након готово двогодишње стручно-методолошке припреме, финализовале су рад на евидентирању црквене архивске грађе и црквених матичних књига. Синхронизоване активности архива и државних органа са истим циљем евидентирања и заштите ове катергорије културног добра реализоване су у ширим оквирима обухватајући цео простор југословенске државе.[14]

Многобројне стручне и практичне консултације архивских установа и представника надлежног Покрајинског секретаријата за културу, односно верских заједница у Војводини, резултирале су израдом обрасца Записника о попису

Заштита црквених матичних књиа , анализа стања, очуваност и питање даље заштите, www.arhivns.rs.

13 *Општи закон о државним архивима* (*Сл. гласник ФНРЈ* бр. 12/50), *Закон о државним архивама* (*Сл. гласник Народне Републике Србије*, бр. 4/51).

14 Сарадњом Републичког секретаријата за правосуђе НР Србије и Архива Србије, 1967. спроведена је акција пописа матичних књига свих вероисповести. Поново је 1983. покренуто преузимање матичних књига од стране појединих архива Србије. Припреме за примопредају и сама примопредаја обављене су 1987. Милић Петровић, *Преузимање старих матичних књиа рођених, венчаних и умрлих лица у ариве у СР Србији ван територија САП-а*, Архивски преглед, 1–2, 1987, 212–214.

архиских материјала који је осмишљен са циљем да пружи што квалитетније податке о количини и садржају црквене архивске грађе на терену.

Рад на евидентирању архивске грађе у око 1.200 црквених регистратура трајао је две године (1965. до 1966) и обухватио је активности свих тадашњих девет архивских установа у покрајини, укључујући и матични архив. Резултати овог – у оно време ванредно значајног подухвата – публиковани су у Водичу Црквена архивска грађа у Војводини (1970).[15]

Реализација прве фазе пописа и евиденције црквених матичних књига указала је на чињеницу да се у квантитативном смислу највећи део ове категорије културног добра налазио у поседу општинских органа управе (преузет на преписивање на основу Закона из 1946. године), а тек нешто мањи део остао је у поседу цркава и верских организација, односно архивских установа. Узимајући у обзир наведену чињеницу, пројекат покрајинских архивских установа у другој половини 1966. проширен је на евидентирање црквених матичних књига које су биле у поседу општинских органа управе, односно матичних служби.

Од формирања сремског архивског подручја на територији Покрајине 1946. до данашњих дана, законодавац је Историјском архиву „Срем”, као јединој општеархивској установи у Срему, поверио послове заштите архивске грађе настале на територији свих сремских општина и градова. Тадашњи Архив Срема укључен је и у наредну фазу пројекта пописа црквене архивске грађе (матичних књига) започетог 1965. За успешно окончање пописа и комплетирање података била је важна сарадња органа локалних самоуправа у Срему. Покрајински секретаријат за културу АП Војводине обавестио је дописом од 29. априла 1966. Историјски архив у Сремској Митровици да је скупштинама општина достављен унифициран типски образац у који општински службеници треба да унесу податке о преузетим црквеним матичним књигама, после чега би архивски радници проверили исправност попуњених образаца и преузели један њихов примерак.[16] Сагледавајући активности и улогу сремског архива у организованим пројектима евидентирања црквених матичних књига средином шездесетих година XX века из списа који сведоче о кореспонденцији архивских установа, црквених и покрајинских власти,

15 Поред Предговора који даје више него исцрпан хронолошки и научно-методолошки преглед пописа и евидентирања црквене архивске грађе, пружа податке о врсти, количини и локацији црквених архивалија свих верских заједница у Војводини. У овој свесци објављени су подаци за насеља у Војводини у абецедном распону њихових назива од А до Д. Средоје Лалић, Велимир Михајловић, *Црквена архивска грађа у Војводини – Водич*, Сремски Карловци, 1970.

16 Наведени пописи достављени су ИА „Срем” и као такви одложени су у Досијеа црквених архивских фондова где пружају корисне податке о врсти и броју матичних књига које су тада чуване у органима локалне управе.

насталој у периоду од 1966. до 1968, наилазимо на интересантне податке о предвиђеној, а нереализованој активности овог архива у попису црквене архивске грађе Српске православне цркве, односно Епархије сремске на територији тадашње Социјалистичке Републике Хрватске.[17]

Чињеница да глобални процеси друштвене трансформације утичу на архивску делатност и актуелизују улогу архива као институције, потврђена је крајем осамдесетих и почетком деведесетих година XX века у време социјално-економске транзиције југословенског друштва и државе. Ефекти започете друштвене трансформације после готово пола века захватиће и сферу грађанских јавноправних и приватноправних односа наговештавајући другачији третман дотадашњих својинских односа и права која проистичу из њих. Подаци о статусу, количини и стању црквених матичних књига на територији АП Војводине поново су, после више од две и по деценије, постале предмет интересовања и нове организоване акције покрајинских власти. Матичне архивске установе настављају са ажурирањем постојећих и прикупљањем нових података.

Покрајински секретаријат за образовање и културу, Покрајински секретаријат за правосуђе и управу и Архив Војводине дописом од 8. авгу-

17 Хронолошки пратећи сачувану документацију у Редовној архиви ИА „Срем" у назначеном временком оквиру, најпре налазимо списе који сведоче о намери и конкретним плановима Архива Срема да се у претходно достављеном попису места попише црквена архивска грађа СПЦ у западносремским и славонским деловима СР Хрватске, чиме би се ова активност започета 1965, „заокружила" на територији целе Епархије сремске, обухватајући територије СР Србије и СР Хрватске. Наиме, сремски епископ Макарије је инсистирао да се попис грађе у склопу акције у АП Војводини спроведе и у 25 црквених регистратура под надлежношћу Хисторијског архива у Осијеку. Попис и евидентирање требало је извршити 1966. у црквеним општинама и парохијама Вуковарског и Осијечког архијерејског намесништва. Епископ Макарије је упутио 12. фебруара 1966. распис, односно упутство, подручном свештенству на територији СР Хрватске о начину на који треба да припреме архивску грађу за попис који би реализовали службеници Архива Срема. У одговору Хисторијског архива у Осијеку на ову иницијативу и намеру сремског архива, осијечки архив као територијално надлежан за ово подручје Хрватске, сматрао је да у овом процесу та установа не може бити заобиђена, чиме није прихваћено да буде ангажован искључиво Архив Срема. Са овим ставом сложио се и Историјски архив Војводине позивајући оба архива да постигну договор око синхронизације рада. Известан споразум о заједничком прегледу православних црквених парохија очигледно је био постигнут, чак је по једном допису из 1966. било најављено отпочињање заједничког посла, али из постојеће писане кореспонденције можемо закључити да тај договор није реализован. Осијечки архив самостално је започео попис православне црквене архиве годину дана касније (1967), али у тој фази није обухватио црквене матичне књиге. Сачувани дописи сведоче да је о детаљима пописа Осијечки архив обавештавао ИА АП Војводине, а овај непосредно тадашњи Архив Срема. ИА „Срем", Редовна архива, 1966, предмети бр. 84, 91, 105; 1967, предмети бр. 212, 424; 1968, предмети бг. 214, 217.

ста 1990.[18] наложили су свим архивима на територији покрајине да обиђу општинска и матична подручја и прикупе све релевантне податке о количини, врсти, стваоцима и степену угрожености црквених матичних књига са циљем да се планирају и обезбеде средстава неопходна за њихову трајну заштиту и микрофилмовање.

Након реализације наложених стручних активности на терену Историјски архив „Срем” начинио је и доставио матичном Архиву Војводине преглед стања црквених матичних књига у поседу општинских матичних служби на територији седам сремских општина. На сремском архивском подручју попис је извршен у општинама Сремска Митровица, Шид, Стара Пазова, Рума, Пећинци, Ириг и Инђија (96 матичних подручја), а обухватио је матичне књиге Српске православне, римокатоличке, гркокатоличке и евангелистичке цркве, јеврејске верске заједнице, као и назаренске заједнице. У поседу наведених општинских управа пописом и евидентирањем извршеним 1990. у Срему је регистровано укупно 1.947 црквених матичних књига распоређених на следећи начин:

1. Општина Сремска Митровица: 327 црквених матичних књига (34.826 листова)
2. Општина Шид: 222 црквене матичне књиге (34.628 листова),
3. Општина Стара Пазова: 222 црквене матичне књиге (18.423 листа),
4. Општина Рума: 145 црквених матичних књига (25.715 листова),
5. Општина Пећинци: 148 црквених матичних књига (6.933 листа),
6. Општина Ириг: 513 црквених матичних књига (22.303 листова)
7. Општина Инђија: 370 црквених матичних књига (19.468 листова).[19]

Дуготрајна и практично још увек актуелна друштвена транзиција и реформа правног поретка интензивирана је у последње две деценије. У том смислу Министарство за људска и мањинска права, државну управу и локалну самоуправу је 2012, примењујући одредбе Закона о враћању (реституцији) имовине црквама и верским заједницама из 2006. и Споразума о враћању црквених матичних књига, поново актуелизовало питање црквених матичних књига у поседу локалних управа на територији Републике Србије.

Квалитетно устројене и поуздане евиденције архивске грађе урађене на терену први су корак и предуслов за спровођење мера трајне заштите овог кул-

18 ИА „Срем”, Редовна архива, 1990, Утврђивање стања црквених матичних књига, дел. бр. 02–463. од 17. октобра 1990.

19 ИА „Срем”, Редовна архива, 1990, Достава прегледа стања црквених матичних књига, дел. бр. 01–481. од 23. октобра 1990.

турног добра. Највиши ниво тих мера може се применити тек по преузимању црквених матичних књига у архивске институције, кроз физичко-хемијску заштиту, избор одговарајућег поступка сређивања, снимања и најзад – кроз омогућавање њиховог безбедног коришћења.

Увидом у постојеће евиденције и редовну архиву Историјског архива „Срем" могуће је реконструисати поступак евидентирања и пријема црквених матичних књига у њега[20] и пружити одговарајуће податке о њиховој врсти, количини, стању и степену сређености. Досијеа црквених архивских фондова и управних фондова попут Народних одбора или Скупштина општина, показала су се као поузданији извор података о преузимању и третману црквених матичних књига у односу на друге званичне евиденције и информативна средства у овом архиву. Расположиве евиденције указују на податак да је архивски фонд Римокатоличке жупе Сот (1742–1855) био први фонд у чији инвентар улазе црквене матичне књиге. Преузет је 12. априла 1968.[21]

У Књизи улазног инвентара ИА „Срем" први црквени архивски фонд евидентиран је под редним бројем 289, дана 19. јуна 1970, уз напомену да је издвојен из грађе СО Стара Пазова, што упућује на закључак да црквене матичне књиге у почетним фазама преузимања нису засебно евидентиране, већ су преузимане као интегрални делови грађе локалне општинске управе. Тек од 1970. пријем црквених матичних књига у овом архиву евидентира се по називу самог творца фонда, дакле црквених и верских заједница, а не више у оквиру општинских управних фондова.[22]

---

20 У историјском прегледу вођења и чувања матичних књига у Срему апострофирамо битну специфичност овог архивског подручја, условљену историјским околностима да се у Срему, за разлику од осталих подручја данашње Војводине која су у оквиру угарских жупанијских власти била обухваћене Законом о државним матичним књигама из 1894, све до 1946. (а у већини сремских места и до педесетих година XX века) воде искључиво црквене матичне књиге. Ненад Предојевић, *Питање правног положаја верских заједница и стање црквених матичних књига на територији у надлежности Историјског архива у Новом Саду*, Архивски анали, бр. 1, 1992, 84.

21 У Досијеу архивског фонда Ф. 2, Римокатоличка жупа Сот; У документу 2/3 досијеа фонда, очигледно нису тачни и подударни подаци о пријему овог архивског фонда у ИА „Срем" с обзиром на то да се у Примопредајном записнику (документ 1/3 досијеа фонда НОО Сот, Ф. 129) као датум предаје ових матичних књига наводи 12. април 1968.

22 Увидом у примопредајне записнике којима су преузимане црквене матичне књиге (на пример, са подручја сремскомитровачке и румске општине) могуће је утврдити да су ове књиге преузимане обједињеним записником, а у извесном броју случајева појединачни подаци о врсти и садржају матичних књига нису тачни. У појединим случајевима овакве грешке „повлаче" се још од периода преузимања књига од стране МНО. Служба заштите архивске грађе на терену ИА „Срем" у последњим обиласцима регистратура органа управе наложила је обавезно евидентирање црквених матичних књига у архивску књигу, што до тада на подручју Срема није био случај.

Развој архивске службе и глобалне друштвене промене утицали су на активности надлежних органа државне и покрајинске власти и архивске струке упућујући их на већу посвећеност заштити овог културног добра. У овој архивској установи, ако је судити по постојећим евиденцијама, поступак преузимања интензивиран је током седамдесетих и нарочито деведесетих година XX века, а после 2000. године поступак преузимања црквених матичних књига постао је још израженији. У структури архивских фондова и збирки Историјског архива „Срем” (закључно са средином 2018) налази се 77 архивских фондова у којима су инвентарисане црквене матичне књиге. У питању су црквене матичне књиге православне, римокатоличке, гркокатоличке и евангелистичке цркве, као и књиге назаренске заједнице, укључујући и матичне књиге јеврејске верске заједнице из времена када је она егзистирала на просторима Срема. Књиге су вођене на српском, црквенословенском, хрватском, латинском, словачком и немачком језику. У односу на време настанка ових архивалија, најстарија црквена матична књига која се налази у депоима Историјског архива „Срем” а која је уједно и најстарији појединачни документ овог архива, припада архивском фонду Римокатоличка жупа Гибарац (1732–1883), а ради се о матичној књизи рођених (крштених) која је вођена од 1732. године.

Када је реч о њиховом актуелном физичком стању и степену сређености, црквене матичне књиге у Историјском архиву „Срем” у највећој мери регистратурски су сређене[23] са урађеним сумарним инвентарима и историјским белешкама као научно-информативним средствима. Црквене матичне књиге инвентарисане су као засебни архивски фондови названи по њиховом стваоцима – црквеним храмовима или верским заједницама. Како је преузимање ових фондова са терена још увек актуелно, у смислу наведених законских обавеза, постоји константна потреба да се подаци о овим фондовима ажурирају и тиме допуњавају постојећа научно-информативна средства. Подаци о црквеним архивским фондовима преузетим у сремски регионални архив до 2000. публиковани су у Водичу кроз архивске фондове Историјског архива „Срем” (Четврта свеска).[24] Ново издање архивског Водича је у припреми.

---

23 У ИА „Срем” извршена је својеврсна ревизија кроз накнадно сређивање и обраду црквених матичних књига са циљем установљења њихове прецизне евиденције и физичког стања. Сви релевантни подаци унети су у досијеа фондова, односно историјске белешке и табеларно приложени на крају овог рада. О принципима и различитим могућностима сређивања црквениих матичних књига и њиховом архивистичком третману опширније: Ј. Добош, *Нав. дело*, 54–55; Карољ Калман, *Врсте, очуваност и поступци приликом враћања црквених матичних књига на подручју Историјског архива Сента*, Архивски анали, 1, 1992, 74.

24 *Водич кроз архивске фондова Историјског архива „Срем”*, Четврта свеска, Сремска Митровица 2005, 344–374.

И поред чињенице да су црквене матичне књиге које се налазе на терену широм Срема, у депоима овог архива или црквама, углавном физички сачуване и обезбеђене (као такве оне су и предмет раније споменутих Закона о враћању (реституцији) имовине црквама и верским организацијама (2006) и Споразума о враћању црквених матичних књига (2011), немогуће је пренебрегнути чињеницу да део ових књига у Историјском архиву „Срем", али и на терену, заслужује боље услове чувања и примену широке палете мера заштите. Примера ради, значајан део ових књига сачуван у фондовима у Историјског архива „Срем" углавном има оштећење корица, хрбата или самих листова на којима су исписани матични подаци. Мањи део тих књига, преузет последњих година од јединица локалне самоуправе, заправо су копије урађене по налогу надлежног министарства локалне управе. Поступцима микрофилмовања и делимичне дигитализације у Историјском архиву „Срем" закључно са 2017. годином обухваћено је 35 архивских фондова са црквеним матичним књигама.

Држава је субјект који законодавним оквирима уређује услове поседовања, чувања, заштите и коришћења матичних књига. Оправдан је и разумљив интерес цркава, односно верских заједница, које по слову актуелних законских решења[25] као ствараоци и правни сопственици црквених матичних књига после више од пола века стичу могућност да им раније одузете матичне књиге буду враћене. Своју улогу у овом процесу свакако тражи и архивска струка, односно архиви као установе заштите ове врсте културних добара. Период после потписивања првог Споразума са црквама и верским заједницама о враћању црквених матичних књига[26] (2011) био је прилика да државни органи власти кроз размену информација са локалним самоуправама и архив-

25 На темељу одредаба Закона о враћању (реституцији) имовине црквама и верским заједницама, још у првој половини 2011. Министарство за људска и мањинска права, државну управу и локалну самоуправу начинило је одговарајуће споразуме са црквама и верским заједницама о враћању матичних књига одузетих на основу савезног Закона о државним матичним књигама из 1946. (*Сл. лист ФНРЈ* бр. 29/46, 49/152, 51/56, 19/59). Општа је процена да СПЦ треба вратити укупно око 20.000 књига, Римокатоличкој мање од 3.000, а Јеврејској заједници око 120 матичних књига.

26 Споразуми су потписани са СПЦ, Римокатоличком црквом и касније Јеврејском заједницом. Позивајући се на тренутни степен очуваности матичних књига и расположивост оптималних услова за њихово трајно чување, архивски стручњаци инсистирају на питањима системске уређености услова за враћање црквених матичних књига. Овде је првенствено реч о редоследу активности широког дијапазона – од обавезних заштитних снимања, евентуалне рестаурације и конзервације књига у самим архивским установама до стварања адекватних услова на локацијама њиховог трајног чувања након предаје црквама и верским заједницама. Архивисти, који очекују најављена савремена законска решења у области заштите архивске грађе, црквене матичне књиге првенствено посматрају као културно добро изузетног значаја, што оне и јесу по слову подзаконских аката насталих на темељу кровног закона из области културе (Закона о културним добрима, *Службени гласник РС*, бр. 71/94).

ским установама дођу до нових – актуелних и потпунијих података о врсти, количини и стању црквених матичних књига у Србији. По слову наведених споразума услов за њихову реализацију је била обавеза снимања и коричења ових књига, односно обезбеђивање адекватних услова за њихово чување и смештај у одговарајућим просторима цркава и верских заједница. Паралелно са овим процесом одвија се поступак потпуне дигитализацији матичних књига. Надлежно министарство задужено за послове државне управе у свом ресору интензивно надзире и прати тај поступак са циљем да он буде окончан потпуном дигитализацијом свих матичних књига (укључујући и црквене) у поседу локалних самоуправа. То би уз спровођење додатних мера заштите, са аспекта архивске струке, требало да представља битан предуслов за коначно враћање црквених матичних протокола верским заједницама (у овом случају оних који се налазе у локалним самоуправама).[27]

Анализом расположивих података о евиденцијама и стању црквених матичних књига у архивским установама Србије, увиђа се да је прошао дуг временски период од спровођења обавезујућих и синхронизованих активности на пословима реализације захтевног и скупог посла трајне заштите црквених матичних књига у архивским мрежама Војводине и Србије.[28] Деловање државних органа власти, архивске службе, цркава и верских заједница у протеклих више од пола века допринело је остварењу кључног интереса у очувању статуса и заштити црквених матичних књига – формиране су евиденције, утврђиване су и спровођене мере њихове заштите сагласно чињеници да су ове архивалије проглашене културним добром од изузетног значаја. Оправданост тако утврђеног статуса матичних књига потврђена је сагледавањем њиховог историјата и значајем које су имале и још имају у животу савремене цивилизације. Реч је о писаним евиденцијама које су један од темеља правног поретка сваке државе и друштва. Општи је закључак да у динамичним и

27 Архивска струка држи се логичног правила да је код дигитализованих докумената претходно спроведен потпуни ланац претходне заштите.

28 Претходно утврђивани „пресеци стања” кроз организоване пописе црквених матичних књига од шездесетих година XX века показали су да добар део ових књига које се чувају на терену (и свакако значајан део оних похрањених у архивским установама), нису на адекватан начин физичко-хемијски заштићене (укоричене, лечене рестауриране, конзервиране) нити су у целини микрофилмоване, дигиталозоване и по потреби умножене. Поступак потпуне дигитализације и израде копија матичних књига у општинским и градским управама (интензивно се реализује због потреба и обавеза у реформи јавне управе) користан је архивским установама које су преузеле примерке тако умножених црквених протокола, односно матрикула (као Историјски архив „Срем”). Организована активност која би резултирала уједначеним третманом црквених матичних књига у свим архивским депоима широм Србије годинама уназад мимолилази ове установе, доводећи овај озбиљан посао у зависност од садржаја планова рада, иницијативности и финансијских прилика архивских установа.

преломним историјским друштвенополитичким догађајима значај архивске грађе долази до пуног изражаја. Кроз такве историјске ситуације посматрали смо стаус и стање црквених матичних књига на овим просторима. Периоди најстабилнијих социјално-економских услова у држави пружали су најбоље услове за обезбеђивање оптималних смештајних, финансијских и кадровских услова за чување, заштиту и коришћење црквених матичних књига као општекултурног националног добра.

Актуелна питања која су се држави као законодавцу и нашој архивској струци наметнула у првим деценијама новог миленијума односе се на решавање коначног статуса ових књига, њихове дигитализације, односно примене осталих савремених заштитних мера које омогућавају квалитетно трајног чување и коришћење ових докумената. У том смислу обавеза реституције црквених матичних књига њиховим стваоцима у формалноправном смислу потпуно је неупитна, баш као и став архивске струке да је кључни услов трајне заштите ових културних добара усаглашен рад државних и других органа власти, архивских установа и цркава, односно верских заједница у вези са овим питањем.

Архивистички допринос овде обрађеној теми свакако су и актуелни подаци (закључно са средном 2018. године) о врсти, количини и хронолошком распону преузетих матичних књига у Историјском архиву „Срем" који су као табеларни преглед изложени у наставку рада. Треба напоменути да је уз црквене матичне књиге преузиман и мањи број тзв. „државних" матичних књига или уписа матичарских службеника из послератног периода, због чега ће у складу са архивистичким принципима уследити њихово раздвајање.

ПРЕГЛЕД МАТИЧНИХ КЊИГА У АРХИВСКИМ ФОНДОВИМА ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА „СРЕМ"

ТЕРИТОРИЈА ГРАДА СРЕМСКА МИТРОВИЦА	
Српска православна црква Светог архиђакона и првомученика Стефана, Сремска Митровица 1827–1947. Ф. 970.	
Крштени/рођени	1831, 1835, 1850–1933,1935. (33 књиге)
Венчани	1827–1903, 1910–1933, 1935. (29 књига)
Умрли	1848–1919, 1921–1933, 1935. (25 књига)
Крштени/венчани/умрли	1878–1909. (30 књига) Књиге покрштених 1898–1947. (2 књиге)
Римокатолички жупни уред Сремска Митровица 1828–1945. Ф. 986.	
Крштени/рођени	1833–1911, 1914–1918,1920–1945. (25 књига)
Венчани	1828–1904, 1911, 1912,1914–1932, 1936. (27 књига)

Умрли	1841–1932, 1936. (30 књига)
Крштени/венчани/умрли	1878–1900, 1906, 1908, 1909. ВЕНЧАНИ/УМРЛИ 1901, 1905. (28 књига)
Гркокатоличка црква Светог вазнесења Господњег, Сремска Митровица, 1887–1936. Ф. 975.	
Крштени/рођени	1892, 1910, 1914–1928, 1930–1933, 1935, 1936. (23 књиге)
Венчани	1892, 1902, 1910, 1914–1928, 1930,1932, 1933, 1935, 1936. (23 књиге)
Умрли	1892, 1910, 1914–1928, 1930–1933, 1935, 1936. (23 књиге)
Крштени/венчани/умрли	1887–1909, 1911–1914, 1929. ВЕНЧАНИ/УМРЛИ 1895. (27 књига)
Израелистичка богословна општина Сремска Митровица, 1869–1925. Ф. 1333.	
Рођени/венчани/умрли	1869–1902. (1 књига)
Рођени/умрли	1924. (по 1 упис), 1925. (2 уписа рођених, 3 уписа умрлих) (2 књиге, листови)
Евангелистичка црквена општина Сремска Митровица 1890–1931. Ф. 1331.	
Крштени/умрли	1890. (1 књига)
Венчани	1931. (1 књига)
Умрли	1931. (1 књига)
Хришћанска назаренска заједница Сремска Митровица, 1895–1942. Ф. 1330.	
Умрли	1895–1942. (1 књига)
Српска православна црква Светог арханђела Гаврила, Лаћарак, 1836–1946. Ф. 329.	
Крштени	1878–1894, 1896–1915, 1927–1935. (5 књига)
Венчани	1878–1881, 1883–1890, 1895–1898, 1900–1910. (2 књиге)
Умрли	1878–1881, 1883–1890, 1896–1915. (3 књиге)
Домовни протокол	1836–1946. (2 књиге)
Српска православна црква Светог Кузмана и Дамјана, Кузмин, 1810–1916. Ф. 17.	
Крштени/рођени	1810–1908, 1915, 1916. (13 књига)
Венчани	1860–1931. (20 књига)
Умрли	1878–1912, 1915, 1916. (7 књига)
Српска православна црква Светог арханђела Гаврила, Велики Радинци, 1827–1910. Ф. 930.	
Крштени/рођени	1878–1910. 1упис у 1879. (1 књига)
Венчани	1878–1896, 1899–1910. (2 књиге)
Крштени/венчани/умрли	Крштени 1827–1834, 1836,1837, 1841, 1846, 1850, 1854, 1858; Венчани 1830, 1837, 1841, 1844, 1846, 1850, 1854, 1858; Умрли 1830, 1846, 1850. (1 књига)
Српска православна црква Светог великомученика Георгија, Чалма, 1827–1899. Ф. 753.	
Крштени/рођени	1880–1892, 1896–1899. 1 упис у 1892. (1 књига)
Умрли	1827, 1828, 1830, 1832–1837, 1841, 1844, 1846, 1848–1852, 1856, 1857, 1859, 1878–1910. (1 књига)

Крштени/венчани/умрли	Крштени 1827, 1828, 1830, 1832, 1833, 1835–1837, 1841, 1844, 1846, 1848–1852, 1856, 1857, 1859, 1878–1910; Венчани 1827; Умрли 1827. (1 књига)
Римокатоличка жупа Чалма, 1861–1900. Ф. 874.	
Крштени/рођени	1861–1892. (1 књига)
Венчани	1861–1900. (2 књиге)
Умрли	1861–1892. (1 књига)
Српска православна црква Светог Георгија, Лежимир, 1878–1899. Ф. 876.	
Крштени/рођени	1878–1899. (1 књига)
Српска православна црква Светог арханђела Гаврила, Гргуревци, 1827–1916. Ф. 225.	
Крштени/рођени	1827–1837, 1839, 1841, 1844, 1846, 1848–1850, 1854, 1858, 1878–1896, 1899. (2 књиге)
Венчани	1827–1835, 1837, 1839, 1841, 1844–1846, 1848–1850, 1854, 1858, 1878–1896, 1899. (2 књиге)
Умрли	1827–1837, 1839, 1841, 1844, 1846, 1848–1850, 1854, 1858, 1878–1889, 1891–1896, 1899, 1915, 1916. (2 књиге)
Српска православна црква Светог Георгија, Манђелос, 1827–1888. Ф. 240.	
Крштени/рођени	1827–1837, 1841, 1844, 1846, 1848–1852, 1854, 1879, 1880. (1 књига)
Венчани	1800, 1827, 1828, 1830, 1832, 1834, 1835, 1837, 1841, 1844, 1846, 1848–1852, 1854, 1879. (1 књига)
Умрли	1828, 1830, 1832–1837, 1841, 1844, 1846–1852, 1854, 1879, 1880. (1 књига)
Крштени/венчани/умрли	1878–1888. (1 књига)
Српска православна црква храма Силаска светог Духа, Шашинци, 1895–1913. Ф. 194.	
Крштени/рођени	1895–1905. (1 књига)
Умрли	1900–1913. (1 књига)
Српска православна црква Светог великомученика Георгија, Салаш Ноћајски, 1848–1914. Ф. 968.	
Крштени/рођени	1848–1874, 1896–1903, 1907–1912. (7 књига)
Умрли	1869–1880, 1882–1903, 1905–1914. (3 књиге)
Српска православна црква Свете Тројице, Равње, 1944, Ф. 967.	
Крштени/рођени	1916–1928, 1935, 1937–1939, 1941–1944. (20 књига)
ТЕРИТОРИЈА ОПШТИНЕ РУМА	
Српска православна црква Силаска светог Духа, Рума, 1827–1918. Ф. 1399	
Крштени/рођени	1827–1836, 1846, 1850, 1854, 1858, 1861–1888. (16 књига)
Венчани	1827–1836, 1846, 1850, 1854, 1856, 1858, 1864. (16 књига)
Умрли	1827–1836, 1846, 1850, 1854, 1858, 1864, 1896–1918. (16 књига)
Крштени/венчани/умрли	1841, 1844. (2 књиге)
Српска православна црква Светог Николе, Рума, 1827–1895. Ф. 973.	
Крштени/рођени	1827–1837, 1844, 1846, 1854, 1858, 1889–1895. (16 књига)
Венчани	1827–1837, 1844, 1846, 1850, 1854, 1858. (16 књига)

Умрли	1827–1837, 1844, 1846, 1850, 1854, 1858. (16 књига)
Крштени/венчани/умрли	1841. (1 књига)
Српска православна црква, Вазнесења Господњег, Рума, 1762–1916. Ф. 347.	
Крштени/рођени	1777–1895, 1887. (28 књига)
Венчани	1777–1895, 1887. (21 књига)
Умрли	1777–1789, 1806–1916. (25 књига)
Крштени/венчани/умрли	Крштени 1762–1777. Венчани 1762–1767, 1770–1777. Умрли 1762–1767, 1769–1776. (1 књига)
Римокатолички жупни уред Рума, 1764–1904. Ф. 971.	
Крштени/рођени	1785–1831, 1845–1899. (9. књига)
Венчани	1785–1831, 1862–1904. (7 књига)
Умрли	1785–1831, 1860–1903. (8 књига)
Крштени/умрли	Крштени 1845–1861. Умрли 1845–1860. (1 књига)
Крштени/венчани/умрли	Крштени: 1746–1784, 1827–1844, 1846, 1849, 1850, 1854, 1858, 1877, 1893–1897; Венчани: 1746–1784, 1827–1844, 1846, 1849, 1850, 1854, 1858, 1877, 1893–1896; Умрли 1746–1784, 1827–1844, 1846, 1849, 1850, 1854, 1858, 1877, 1893–1896. (24 књиге)
Српска православна црква Светог Николе, Стејановци, 1764–1895. Ф. 969.	
Крштени/рођени	1843–1860. (1 књига)
Венчани	1860–1895. (1 књига) 1 упис у 1860.
Умрли	1878–1892. (1 књига) 1 упис у 1878.
Крштени/венчани/умрли	Крштени 1764–1777, 1798–1806; Венчани 1764–1777; Умрли 1764–1777, 1798–1807. (1. књига)
Домовни протокол	1817. (1 књига)
Српска православна црква Светог Николе, Добринци, 1827–1850. Ф. 972.	
Крштени/рођени	1844, 1850. (2 књиге)
Венчани	1827, 1844, 1850. (3 књиге)
Умрли	1850. (1 књига)
Римокатолички жупни уред Хртковци, 1855–1912. Ф. 952.	
Крштени/рођени	1855–1889, 1897–1912. (3 књиге)
Венчани	1878–1910. (2 књиге)
Умрли	1877–1888. (1 књига)
Римокатолички жупни уред Никинци, 1770–1948. Ф. 324.	
Крштени/рођени	1946, 1948. (2 књиге)
Крштени/венчани	Крштени 1770–1796; Венчани 1770–1795. (1 књига)
Српска православна црква Светог великомученика Георгија, Грабовци, 1764–1949. Ф. 852.	
Крштени/рођени	1777–1780, 1782–1784, 1793–1894, 1914–1916. 1 уп. у 1780,1782, 1784. (6 књига)
Венчани	1812–1896, 1903–1914, 1920–1924, 1926, 1928, 1930, 1931, 1933–1941, 1943, 1949. 1 упис у 1896. (4 књиге)

Умрли	1793–1920. (9 књига)
Крштени/венчани/умрли	Крштени 1764–1793, 1813–1815; Венчани 1764, 1766–1812; Умрли 1764–1793, 1813. (2 књиге)
Записници: Главни 1779–1793, 1899–1941. (2 књиге); Седница црквене скупштине 1899–1925. (1 књига); Седница црквеног одбора 1899–1925. (1 књига); Уруџбени 1903–1944. (3 књиге); Циркуларни протоколи 1794–1926, 1899–1934. (7 књига); Домовни протоколи 1802–1880, 1836–1879, 1850–1923, 1858–1946. (4 књиге); Благајнички дневници 1791–1824, 1791–1868. (2 књиге); Књиге исповедника и причесника: 1903, 1926. (2 књиге); Слово на дан Светог Николе и Константина.	
ТЕРИТОРИЈА ОПШТИНЕ ИНЂИЈА	
Српска православна црква Ваведенија Пресвете Богородице, Инђија, 1854–1895. Ф. 1362.	
Крштени/рођени	1854–1895. (3 књиге)
Венчани	1889–1895. (1 књига)
Умрли	1889–1895. (1 књига)
Римокатоличка жупа Инђија, 1835–1908. Ф. 1358.	
Крштени/рођени	1835–1908. (4 књиге)
Венчани	1835–1900. (3 књиге)
Умрли	1835–1904. (3 књиге)
Српска православна црква Светог Николе, Стари Сланкамен, 1777–1910. Ф. 1357.	
Крштени/рођени	1786–1910. (9 књига)
Венчани	1786–1897. (3 књиге)
Умрли	1777–1783; 1786–1897. (9 књига)
Крштени/венчани	1777–1786; 1821. (1 књига) крштени 1777–1786; 1821. крштени; 1777–1786. венчани (1. књига)
Римокатолички жупни уред, Нови Сланкамен, 1754–1945. Ф. 1359.	
Крштени/рођени	1755–1908. (5 књига)
Венчани	1756–1912. (3 књиге)
Умрли	1822–1891. (4 књиге) 1914–1945. прем. у току рата
Умрли/венчани	Умрли 1754–1855; Венчани 1756–1827. (2 књиге)
Српска православна црква Сретења Господњег, Нови Карловци, 1892–1909. Ф. 1361.	
Крштени/рођени	1892–1896, 1899–1909. (4 књиге)
Венчани	1892–1896; 1899–1909. (2 књиге)
Умрли	1892–1896; 1899–1909. (2 књиге)
Српска православна црква Светог Николе, Крчедин, 1816–1906. Ф. 1360.	
Крштени/рођени	1840–1903. (6 књига)
Венчани	1816–1906. (4 књиге)
Умрли	1849–1905. (6 књига)
Српска православна црква Ваведења Пресвете Богородице, Бешка, 1771–1935. Ф. 11.	
Крштени/рођени	1793–1927. (32 књиге)
Венчани	1792–1811,1813–1896, 1899,1900,1910–1928. 1 упис у 1915. (28 књига)
Умрли	1799–1935. 1894. преминули назарени (35 књига)

Крштени/венчани/умрли	Крштени 1771–1792, 1798, 1799; Венчани 1771–1792; Умрли 1771–1793, 1795–1799. по 1 упис у 1798. и 1799. (2 књиге)
Српска православна црква Светог Николе, Чортановци, 1846–1859. Ф. 1236.	
Крштени/рођени	1846–1859. (1 књига)
Српска православна црква Светог Саве, Марадик, 1880. Ф. 1108.	
Умрли	1880. (2 књиге)
ТЕРИТОРИЈА ОПШТИНЕ ПЕЋИНЦИ	
Српска православна црква Светог Николе, Пећинци, 1878–1909. Ф. 1349.	
Крштени/рођени	1878–1909. (2 књиге); 1878–1899. Регистар протокола кршт. (1 књига)
Венчани	1878–1897; 1899. (1 књига)
Умрли	1878–1893; 1895–1899. (1 књига)
Венчани/умрли	Умрли 1899–1909; Венчани 1900–1909. само 2 уписа у 1899 (1 књига)
Регистар протокола крштених	1878–1889. (1 књига)
Српска православна црква Светих арханђела Михаила и Гаврила, Брестач, 1827–1949. Ф. 39.	
Крштени/рођени	1828, 1829, 1831–1833, 1846, 1848–1850,1884–1888, 1892, 1893, 1896, 1900–1910. (13 књига)
Венчани	1827, 1831, 1884–1890, 1892–1896, 1900, 1945–1949. (3 књиге)
Умрли	1844, 1846, 1848–1850, 1854, 1858–1883, 1885–1887, 1945–1949. (3 књиге)
Српска православна црква Светог архангела Гаврила, Попинци, 1860–1911. Ф. 1349.	
Крштени/рођени	1860–1897, 1899. (4 књиге)
Венчани	1878–1891, 1896–1911. (15 књига)
Умрли	1860–1878, 1894–1895. (2 књиге)
Српска православна црква Светог Николе, Огар, 1878–1900. Ф. 1347.	
Крштени/рођени	1878–1900. (1 књига)
Умрли	1878–1900. (1 књига)
Српска православна црква Вазнесења Господњег, Деч, 1838–1939. Ф. 1342.	
Крштени/рођени	1851–1908. (24 књиге)
Венчани	1896–1914, 1916–1923. (1 књига)
Умрли	1879–1887, 1889–1893, 1895–1913. (20 књига)
Домовни протоколи	1838–1939. (1 књига)
Списи 1869–1909; Матична акта уз матичну књ. крштених.	
Српска православна црква Светог духа, Купиново, 1878–1909. Ф. 1345.	
Крштени/рођени	1878–1909. (2 књиге)
Венчани	1879–1899. (1 књига)
Умрли	1878–1887, 1889–1899. (1 књига)
Српска православна црква Светог Николе, Шимановци, 1860–1942. Ф. 1352.	
Крштени/рођени	1860–1918. (6 књига)

Венчани	1896–1942. 2 уписа у 1915. (5 књига)
Умрли	1907–1925. (2 књиге)
Српска православна црква Светог Николе, Сибач, 1778–1913. Ф. 14.	
Крштени/рођени	1823–1844, 1846–1860, 1878, 1879, 1886, 1888–1896, 1902–1910. (39 књига)
Венчани	1827–1860, 1878, 1886, 1888–1896, 1902–1910. (37 књига)
Умрли	1792–1802, 1804, 1805, 1809–1812, 1814, 1815, 1823–1860, 1878, 1886–1893,1895, 1896, 1902–1910. (40 књига)
Крштени/венчани/умрли	Крштени 1783–1822; Венчани 1778–1837; Умрли 1778–1792; Крштени, венчани и умрли 1858. (2 књиге)
Домовни протокол	1913. (1 књига)
Српска православна црква Светог Николе, Карловчић, 1878–1910. Ф. 1344.	
Крштени/рођени	1878–1893, 1895–1910. (24 књиге) 1 упис у 1896.
Венчани	1878–1893, 1895, 1897–1910. (34 књиге)
Умрли	1878–1893, 1895–1910. (35 књига)
Српска православна црква Преображења Господњег, Обреж, 1835–1943. Ф. 1346.	
Крштени/рођени	1883–1895. (13 књига)
Венчани	1880, 1883, 1886, 1890, 1897–1914, 1916–1931. (1 упис у 1883.) (38 књига)
Умрли	1878–1884, 1886, 1887, 1889–1931, 1935–1943. (53 књиге)
Домовни протокол	1835–1925, 1837–1942. (2 књиге)
Српска православна црква Светих апостола Петара и Павла, Доњи Товарник, 1844–1900. Ф. 1343.	
Крштени/рођени	1878, 1880–1900. (1 књига)
Умрли	1878–1900. (1 књига)
Крштени/венчани/умрли	1844. (1 књига)
Српска православна црква Светог Јована Богослова, Сремски Михаљевци, 1878–1928. Ф. 1351.	
Крштени/рођени	1878–1895, 1897. (1 књига)
Венчани	1878–1895,1897, 1900–1928. (1 књига) само 1 упис у 1915.
Умрли	1878–1895, 1897, 1900–1928. (1 књига)
ТЕРИТОРИЈА ОПШТИНЕ ШИД	
Српска православна црква Светог Николе, Шид, 1777–1895. Ф. 713.	
Крштени/рођени	1777–1785, 1788–1860. (10 књига)
Венчани	1777–1895. (5 књига)
Умрли	1777–1892. (14 књига)
Гркокатоличка црква Преображења Господњег, Шид, 1811–1916. Ф. 803.	
Крштени/рођени	1811–1864. (2 књиге)
Венчани	1811–1813, 1815–1819, 1821, 1822, 1824–1877. (1 књига)
Умрли	1811–1916. (3 књиге)
Крштени/венчани	Крштени 1803–1810. 1 уп. 1803. Венчани 1803–1810. 1 уп. у 1803/04 (1 књига)

Списи	Крштени: 1832–1837, 1846, 1848, 1859. (9 списа); Венчани: 1833–1837, 1844, 1846, 1848, 1852, 1859, 1879–1882, 1900. (15 списа); Умрли: 1832–1835, 1837, 1844, 1846, 1848, 1859, 1879, 1880. (11 списа); Крштени/венчани/умрли: 1827, 1828, 1830, 1849, 1850, 1851, 1878; Крштени/умрли: 1852. (7 списа)
Римокатолички жупни уред Моровић, 1785–1908. Ф. 12.	
Крштени/рођени	1785–1889, 1908. (3 књиге)
Венчани	1807–1855, 1857–1889. (2 књиге)
Умрли	1807–1889. (2 књиге)
Римокатолички жупа Сот, 1742–1916. Ф. 2.	
Крштени/рођени	1742–1877. Жупа Сот; 1847–1855. филијала Љуба[29] (5 књига)
Венчани	1742–1832, 1856–1877. Жупа Сот; 1822–1855. филијала Беркасово; 1823–1855. филијала Љуба. (4 књиге)
Умрли	1742–1855. (1822–1855. Филијале Љуба и Беркасово)
Крштени/венчани/умрли	1827–1829, 1832–1837, 1839. филијале Љуба, Беркасово, Шид,Моловин, Привина Глава; 1841,1844, 1846. филијале Љуба, Беркасово, Шид: 1848. филијале Љуба, Беркасово, Шид, Моловин, Привина Глава; 1849. и 1851. филијале Шид, Моловин, Привина Глава, Љуба, Беркасово; 1852. филијале Беркасово, Шид, Моловин, Привина Глава; 1878, 1880, 1881. Жупа Сот.
Списи жупа Сот	Крштени: 1859; Венчани 1859, 1900. и Умрли: 1859.
Римокатолички жупа Гибарац, 1732–1883. Ф. 1.	
Крштени/рођени	1732–1755, 1790–1878; 1832. (Филијале: Кукујевци, Ердевик, Бингула, Дивош, Бачинци) (7 књига)
Венчани	1791–1878. Гибарац1832. (Филијала Кукујевци) (3 књиге)
Умрли	1790–1878. Гибарац1832. (Филијале: Кукујевци и Чалма) (4 књиге)
Крштени/венчани/умрли	1834–1837. (Филијале: Кукујевци,Чалма, Бачинци, Бингула, Дивош, Ердевик, Кузмин, Гибарац) 1841, 1844, 1846, 1848–1851,1859, 1878–1883. (Гибарац) (13 књига)
Српска православна црква Светих апостола Петра и Павла, Беркасово, 1766–1895. Ф. 5.	
Крштени/рођени	1787–1797, 1801–1876. (4 књиге)
Венчани	1860–1895. (1 књига)
Умрли	1787–1797,1814–1891. (5 књига)
Крштени/венчани/умрли	Крштени: 1766–1801; Венчани: 1766–1833; Умрли: 1766–1811. (1 књига)

29 У оквиру књиге налази се Исказ мешовитих бракова за филијалу Љуба за период 1876–1916. и Књига прелаза у римокатоличку веру за период 1892–1913.

Римокатолички жупа Кукујевци, 1827–1831. Ф. 1424.	
Крштени/рођени	1831. (Кукујевци и Чалма) (1 књига)
Венчани	1827. (Кукујевци и Чалма) (1 књига)
Крштени/венчани/умрли	Умрли/венчани 1827. (Кукујевци и Чалма); Крштени/венчани/умрли 1827. Гибарац; Крштени/венчани/умрли 1827. (Ердевик, Бингула, Дивош, Бачинци, Илок); Крштени/венчани/умрли 1828. (Кукујевци, Чалма, Гибарац, Ердевик, Бингула, Дивош, Бачинци и Илок); Крштени/венчани/умрли 1830 (Кукујевци, Гибарац, Ердевик, Бингула, Дивош, Бачинци, Илок); Крштени/умрли 1830. (Гибарац) (3 књиге)
Српска православна црква Светог Николе, Ердевик, 1754–1818. Ф. 3.	
Крштени/рођени	1786–1818. (3 књиге)
Умрли	1787–1795. (1 књига)
Крштени/венчани/умрли	1754–1765. Крштени/умрли (1 књига); 1766–1777. Крштени/венчани/умрли (1 књига)
Јеврејска вероисповедна општина, Ердевик, 1809–1940. Ф. 330.	
Крштени/рођени	1809, 1817, 1820, 1821, 1828, 1838–1840, 1842, 1844, 1846, 1847, 1849–1863, 1865–1871, 1873–1877, 1885–1903, 1906–1908, 1910, 1912–1914, 1916, 1918, 1921, 1926, 1930, 1931, 1933, 1936, 1937, 1940. (2 књиге)
Умрли	1858–1862, 1865–1867, 1871–1873, 1875, 1876, 1881–1885. (2 књиге)
Крштени/венчани/умрли	1856, 1860, 1862, 1865–1867, 1871, 1876, 1879, 1881, 1883, 1884. (2 књиге)
Списи	Уписи умрлих (Разгледница) 1919–1939; Уписи прелаза јеврејске вероисповедне општине 1926–1928; Списи везани за уписе венчаних 1923; Списак матичних књига предатих на коришћење Општинској управи у Ердевику 1940.
Српска православна црква Светог арханђела Гаврила, Моловин, 1810–1895. Ф. 18.	
Крштени/рођени	1810–1869, 1878, 1880, 1881. (23 књиге)
Венчани	1827–1836, 1839, 1844, 1846, 1851, 1852, 1857, 1859, 1878, 1880, 1881. (20 књига)
Умрли	1813–1846, 1851, 1852, 1857, 1859, 1869–1895, 1878, 1880–1882. (23 књиге)
Крштени/венчани/умрли	1837, 1848, 1849. (3 књиге)
Књиге црквене благајне	1826–1883. (1 књига)
Манастир Привина глава, храм Светих архангела Михаила и Гаврила, Привина глава, 1827–1837. Ф. 614.	
Крштени/рођени	1827–1830, 1832–1837. (10 књига)
Венчани	1827–1830, 1832–1837. (10 књига)
Умрли	1827–1830, 1832–1837. (10 књига)
Манастир Дивша (Ђипша), храм Светог Николе, Дивша, 1881–1903. Ф. 573.	
Крштени/рођени	1881, 1886, 1903. (3 књиге)

Умрли	1881, 1903. (2 књиге)
ТЕРИТОРИЈА ОПШТИНЕ СТАРА ПАЗОВА	
Српска православна црква Светог пророка Илије, Стара Пазова, 1777–1948. Ф. 9.	
Крштени/рођени	1794–1946. (12 књига)
Венчани	1843–1948. (5 књига)
Умрли	1802–1933, 1935–1948. (9 књига)
Крштени/венчани/умрли	Крштени 1777–1794, 1900–1902; Венчани 1777–1843, 1900–1928. (нема 1915); Умрли 1777–1802, 1901–1902. (2 књиге)
Словачка евангелистичка црквена општина Аугзбуршке вероисповести, Стара Пазова, 1770–1948. Ф. 15.	
Крштени/рођени	1802–1945. (11 књига) 1770–1943. Регистар мат. књига крштених (1 књига)
Венчани	1802–1948. (9 књига)1800–1945. Регистар мат. књиге венчаних (1 књига)
Умрли	1802–1948. 1927–1945. назарени (12 књига) 1800–1945. Регистар мат. књиге умрлих (1 књига)
Крштени/венчани/умрли	1770–1801. у Ст. Пазови (1 књ.); 1792–1798. у Н. Пазови (1 књ.); Крштени 1901–1905,1907–1909, 1915–1918, 1937, 1946–1948; Умрли 1901–1905, 1907, 1910, 1914. (3 књиге)
Српска православна црква Свете Тројице, Нова Пазова, 1944–1946. Ф. 1320.	
Крштени/рођени	1944–1946. 1 упис у 1944. (1 књига)
Евангелистички жупни уред Аугзбуршке вероисповести, Нова Пазова, 1879–1939. Ф. 1414.	
Крштени/рођени	1880, 1887, 1889, 1891–1896, 1899–1928, 1938, 1939. (41 књига)
Венчани	1880, 1887, 1889, 1891–1896, 1899–1906, 1908–1910, 1912–1928, 1938, 1939. (39 књига)
Умрли	1880, 1887, 1889, 1891–1896, 1899–1928, 1938, 1939. (41 књига)
Крштени/венчани/умрли	1879. (1 књига)
Српска православна црква Благовести Пресвете Богородице, Крњешевци, 1878–1959. Ф. 1322.	
Крштени/рођени	1878–1908, 1909–1915, 1917–1936, 1938, 1946, 1953–1959. (2 књиге)
Венчани	1878–1888, 1890–1895, 1897–1914, 1917–1931, 1935. (1 књига)
Умрли	1878–1931, 1935. (2 књиге)
Српска православна црква Светог Николе, Сурдук, 1886–1946. Ф. 1321.	
Крштени/рођени	1886, 1892–1896, 1899–1921, 1925, 1927, 1928, 1931, 1945–1946. (2 књиге)
Венчани	1886, 1892–1896, 1899–1919, 1925–1928, 1931, 1945, 1946. (1 књига)
Умрли	1886, 1892–1896, 1899–1919, 1925, 1927, 1928, 1931. (2 књиге)

Српска православна црква Ваведења Пресвете Богородице, Голубинци, 1762–1948. Ф. 4.	
Крштени/рођени	1762–1948. (19 књига)
Венчани	1762–1818, 1820–1914, 1916–1947. (11 књига)
Умрли	1762–1805, 1817–1949. (16 књига)
Списи	1896–1898. Изводи из Протокола крштених и умрлих дечака рођених 1896.
Римокатоличка жупа Голубинци, 1771–1960. Ф. 7.	
Крштени/рођени	1802–1946. (8 књига)
Венчани	1829–1948. (5 књига)
Умрли	1807–1849, 1855–1948. (6 књига)
Крштени/венчани/умрли	Крштени 1771–1801; Венчани 1771, 1773–1828; Умрли 1771–1807. (1 књига)
Списи	1960. (Коресподенција са Месном канцеларијом у вези података из Матичних књига)
Римокатоличка жупа Нови Бановци, 1791–1948. Ф. 360.	
Крштени/рођени	1791–1885, 1888–1948. (4 књиге) по 1 упис у 1797, 1798.
Венчани	1791–1797, 1799–1914, 1916–1943, 1945–1948. (4 књиге)
Умрли	1791–1948. (4 књиге)
Крштени/венчани/умрли	1839, 1841. (2 књиге)
Евангелистичка хришћанска црква Аугзбуршке вероисповести, Нови Бановци, 1898–1928. Ф. 1416.	
Умрли	1907–1923, 1925–1928. (1 књига)
Крштени/венчани	Крштени 1898, 1906–1923, 1925–1928. Венчани 1907–1923, 1925–1928. (2 књиге)
Српска православна црква Преноса моштију Светог Николе, Стари Бановци, 1909–1969. Ф. 1415.	
Крштени/рођени	1909–1928. (1 књига)
Венчани	1910–1914, 1916–1928. (1 књига)
Умрли	1910–1928, 1936–1940, 1954–1969. (2 књиге)
Српска православна црква Преноса моштију Светог Николе, Војка, 1892–1948. Ф. 360.	
Крштени/рођени	1892, 1894–1896, 1899–1928, 1940–1948. (9 књига)
Венчани	1892, 1894–1896, 1899–1928, 1940. (35 књига)
Умрли	1892, 1894–1928, 1940. (38 књига)
Српска православна црква Преноса моштију Светог Николе, Белегиш, 1935–1940. Ф. 1417.	
Крштени/рођени	1935–1940. (1 књига)
Венчани	1935–1940. (1 књига)
Умрли	1935–1940. (1 књига)
ОПШТИНА ИРИГ	
Српска православна црква Светог Николе, Нерадин, 1777–1900. Ф. 323.	
Крштени/рођени	1813–1856, 1868–1877, 1898–1900. (4 књиге)

Венчани	1777–1806, 1809–1866, 1868–1900. (4 књиге)
Умрли	1777–1877, 1880–1900. (8 књига)
Храм Преноса моштију Светог Николе, Гргетег, 1787–1895. Ф. 982.	
Венчани	1787–1819, 1821–1857, 1859, 1860–1885, 1888, 1890–1895. (2 књиге)
Умрли	1787–1806, 1808–1895. (2 књиге)
Храм Покрова Пресвете Богородице, Мала Ремета, 1858. Ф. 547.	
Венчани	1858. (1 књига)
Умрли	1858. (1 књига)
Римокатоличка жупа Илок, 1828–1841. Ф. 482.	
Крштени/рођени	1837. Филијала Нештин (1 књига)
Венчани	1837. Филијала Нештин (1 књига)
Умрли	1837. Нештин и Илок (1 књига)
Крштени/венчани/умрли	1828, 1837. Жупа Илок; 1838. Жупа Илок, филијале Нештин и Сусек. (3 књиге)
Списи	Крштени: 1841. Жупа Илок (1 спис); Венчани: 1841. Жупа Илок и филијала Нештин (2 списа); Умрли 1837. Жупа Илок, 1841. Филијала Нештин. (2 списа)
Српска православна црква Чуда Светог архангела Михаила, Визић, 1769–1946. Ф. 6.	
Крштени/рођени	1799–1882. (2 књиге)
Венчани	1805–1882. (1 књига)
Умрли	1805–1851, 1853–1859. (2 књиге)
Крштени/венчани/умрли	Крштени 1769–1778; Венчани 1769–1777; Умрли 1769–1778, 1797–1801. (1 књига)
Деловодни протокол	1932–1946. (1 књига)

Dejan Mostarlić, archivist
Historical Archive „Srem”
Sremska Mitrovica

Vanja Sanader, archivist
Historical Archive „Srem”
Sremska Mitrovica

CHURCH MASTER FILES IN THE HISTORICAL ARCHIVE ”SREM” CURRENT SITUATION AND STATUS IN VALID LEGAL FRAMES, CONDITIONS AND POSSIBILITIES OF THEIR PERMANENT PROTECTION

SUMMARY

As reliable witnesses of the time in which they were made, church master files are classified as cultural goods of the highest rank. Apart from the fact that they have an authenticity of a legal document, they are also an object of a growing interest to the explorers from the historiographic and archivistic fields. As of 1960s, Historical Archive ”Srem” has been envolved in the processes of recording and taking over of church master files as valuable archival material from the registries of the local home rules in Srem. These files had been previously taken from churches and religious communities after the Second World War by a decree. For the archivistic profession, some particularly important questions are: reliable record making, quality physico-chemical protection, optimum preserving conditions, possibility of protective recording and digitalization or, in other words, organization of wider social and state acivity for the preservation and improvement of the current conditions of these cultural goods. In the structure of the archival funds and collections belonging to the Historical archive ”Srem” (*until the mid-2018*) there are 76 archival funds with church master files listed. Those are Orthodox, Roman Catholic, Greek Catholic and Evangelistic church master files, as well as

Church of the Nazarene, and the master files of the Jewish religious community from the time it existed at the territory of Srem. The books were written in Serbian, Churchslavonic, Croatian, Latin, Slovakian and German language.

784:061.2(497.113)”1865/1947”(093.2)

Дејан Мостарлић, архивист
Историјски архив „Срем”
Сремска Митровица
dejanmostarlic@yahoo.com

КРОЗ ГРАЂУ И НАЈЗНАЧАЈНИЈА ДОКУМЕНТА АРХИВСКОГ ФОНДА СРПСКО ПЕВАЧКО ДРУШТВО „КРАНЧЕВИЋ” ИЗ СРЕМСКЕ МИТРОВИЦЕ

Сажетак: Рад је конципиран са идејом да се кроз архивски фонд Српског певачког друштва „Кранчевић” читаоцима и истраживачима укаже на неке особености настанка, развоја и егзистирања културног – у овом случају музичког живота, на овим просторима, кроз призму историјски различитих државних и друштвенополитичких система, од 1865/1867. до 1947. године. Грађа овог архивског фонда је истраживачима остала мање позната. Зато је раду приступљено аналитички, нарочито у првом делу који се односи на период из кога је сачувано свега неколико појединачних докумената. У том смислу претходно објављени радови и извори коришћени су у сврху допуне штурих историјских података које добијамо из постојеће архивске грађе овог фонда. У сегменту рада који се односи на послератни период од средине XX века могуће је начинити детаљнији преглед историјског развоја најстаријег митровачког певачког друштва.

Кључне речи: Српско певачко друштво, Аустроугарска, Петар Кранчевић, културне манифестације, Сремска Митровица.

Архивски фонд Српско певачко друштво „Кранчевић” – Сремска Митровица припада групи малобројних фондова културне провенијенције у Историјском архиву „Срем” који, премда су фрагментарно сачувани, уз недостатак грађе за значајан временски период, представљају извор драгоцених података.[1] У овом случају то су поуздана, конкретна и интересантна сведочан-

1 На више места у сачуваним архивским документима наводи се чињеница да је архива Друштва у периоду Другог светског рата у највећој мери оштећена или уништена.

ства и сегменти који употпуњују слику о културном животу у највећем сремском граду, обухватајући широк хронолошко-историјски оквир.[2]

Фрагментарно сачувана грађа фонда Српско певачко друштво „Кранчевић” била је у поседу Народног одбора општине Сремска Митровица, одакле је 1971. предата Историјском архиву „Срем”. Структуру сређеног архивског фонда чине свега две инвентарне јединице – једна књига и једна архивска кутија списа. Поред Правила Друштва и редовне преписке грађу чине појединачна издвојена документа (писма, уговори, хипотекарне обвезнице), записници, извештаји о раду, финансијска документа, плакати, односно решења и одлуке надлежних органа у вези са функционисањем и статусом певачког друштва.

Недостатак знатног дела архивске грађе узрокован је њеним физичким уништењем, као и чињеницом да у оба светска рата Друштво није деловало. Из тог периода интересантни су сачувани плакати као сведочанства о наступима чланова Друштва, њиховом репертоару, културно-уметничком програму и концепту тих наступа. Већи број списа и једина књига овог архивског фонда обухватају период од завршетка Другог светског рата до 1947.[3] Реч је о архивалијама које детаљно сведоче о активностима Друштва у послератном периоду. У том раздобљу Друштво је запажено учествовало у манифестацијама новог, социјалистичког културног обрасца. Овде се индиректно, кроз редовну преписку са државним органима могу посматрати карактер и хијерархијско устројство органа новоформиране југословенске државе и друштва, те њихов непосредан утицај на културу. Сачувана архивска грађа потврђује да је улога певачког друштва била прилагођена новим идеолошким вредностима које су плански пропагиране у свим областима јавног живота, укључујући и културу. Упркос томе, баш у периоду активног културно-уметничког и друштвеног ангажмана чланова Друштва и органа управљања, његов рад је Решењем Министарства унутрашњих послова Народне Републике Србије забрањен, уз објашњење да постојање оваквог друштва у Сремској Митровици може „допринети распиривању националне мржње, односно раздора”.

Друштво је настало у времену општег грађанског, националног и културног препорода српског народа. Српско грађанство Хабзбуршке монархије након што је довољно економски и политички ојачало, дошло је у позицију да институционализује и уобличава свој културни живот. Елитни део тог грађанства у Митровици који су чинили угледни привредници, трговци и

Највреднијим делом уништене архиве чланови Друштва сматрали су изгубљене нотне записе и композиције неопходне за редовно функционисање хора.

2 Творац архивског фонда егзистирао је у распону од 1865. до почетка 1947. Расположива архивска грађа сачувана је у распону од 1867. до 1947.

3 За разлику од предратног периода и међуратног периода, архивска грађа настала 1945. и 1947. сачувана је готово у целини.

занатлије, поступно је преузимао све већа политичка права.[4] У заносу националне и културне еманципације формирају се многа певачка друштва са амбициозним националним идејама и циљевима.[5] Српска црквена певачка дружина у Митровици основана је 1865. на основу захтева поднетог годину дана раније. У њој су деловали председник и потпредседник, секретар, благајник и три одборника, а истакнуто место је имао хоровођа (хороуправитељ). Први је на то место изабран Јован Радуш, војни музичар у 70. петроварадинском пешадијском пуку, затим Јован Волф, Јосип Јудл. Панчевац Петар Кранчевић је то био од 1904. до 1914, а после Првог светског рата композитор Бранислав Адамовић и професор музике Тодор Настић. Друштво су помагали трговци, државни службеници, занатлије, војна лица, као и понеки учитељи, апотекари, адвокати и пивари.[6]

Уз Српску грађанску читаоницу, која се формира на молбу митровачког грађанства из 1864, певачка дружина представља једну од најмлађих културних институција у граду и једно од најстаријих певачких друштава у Срему.[7] Између ова два друштва постојала је добра сарадња у циљу промоције песме, снажења националних осећаја и позиционирања Митровице као града са високим ступњем развоја музичке културе.[8] Групу оснивача Српске црквене певачке дружине у Митровици чинили су Ђока Савић, Петар Бојкић, Јован Мијић, Стеван Адамовић, Адам Драгутиновић, прота Стефан Анђелић, Влада Радосављевић. Први председник Дружине био је угледни митровачки трговац

4 Митровица је средином XIX века била под управом Војне границе која је била у поступку постепеног развојачења до њеног припајања Тројединој краљевини. Процес укидања Војне границе допринео је развоју цивилног друштва, а револуционарна збивања 1848/49. дефинитивно су учврстила водећу улогу грађанства у готово свим сферама друштвеног и привредног живота, укључујући и сва важнија национална питања. Круна доминације митровачког српског грађанства биће први избори за властиту митровачку варошку (општинску) управу 1871. и коначно стицање статуса града (1881).

5 Прво Српско црквено певачко друштво настало је 1838. у Панчеву. Међу оваквим друштвима по значају се издвајало оно основано у Руми 1862, Сомбору 1870, Сенти 1886. У истом смеру деловала су и национална грађанства других народа у Монархији, тако да је у Митровици од 1885. постојало и Хрватско певачко друштво „Нада".

6 Оливера Дрезгић, *Српско црквено певачко друштво у Сремској Митровици (1864–1920)*, Зборник Музеја Срема, 7, Сремска Митровица 2007, 121–122.

7 Више о улози српског грађанства у процесу формирања српских културних институција и друштава вид.: Ненад Лемајић (уредник), *Сремска Митровица – Град вреднији од царске кћери*, ИА „Срем", Сремска Митровица 2008, 139–144.

8 Из активности саме певачке дружине јасно је да она, премда примарно основана као црквена, учествује у широком спектру, углавном националних културно-уметничких и забавних манифестација. Јован Удицки, *Културно-просветни живот града Сремске Митровице у недавној прошлости*, Сунчани сат, 4, Сремска Митровица, 1994, 210.

Павле Панаотовић, а потпредседник католички свештеник Живко Оџић.[9] Из овог историјског периода (друга половина XIX века) једини сачувани спис у овом архивском фонду настао је 23. октобра 1867.[10] У питању је писмо Павла Панаотовића,[11] трговца и банкара, којим он у знак захвалности члановима Друштва (*Дружине*) за певање (појање) на опелу његовом преминулом сину,[12] дарује фонду Друштва обвезницу вредности 100 форинти са каматом, односно

9 Историјски архив „Срем”, Ф. 26 – Српско певачко друштво „Кранчевић”, Сремска Митровица (1865–1947); 1867–1947, инв. јед. 2, Извештаји о раду / статистички извештаји, *Статистички лист за певачка друштва*, 1956, стр. 1 (у даљем тексту: ИАС, Ф. 26 – СПДК, ИЈ2). Више о формирању црквене певачке дружине и списковима чланова, податке из званичних рачуна Дружине (најпоузданијег извора података о финансирању и раду Друштва у XIX веку), као и податке о донацијама и наступима чланова Српске црквене певачке дружине вид.: О. Дрезгић, *Нав. дело*, 121–124.

10 Документ је сачуван у прилично добром стању са два уздужна оштећења на десној страни. На полеђини писане хартије пресавијене у формат 33 x 20,5 цм, налази се упутница (На славно Србско Црквено Певачко Дружство у Митровици), нумеричка ознака (датум или деловодни број) и остаци воштаног печата. ИАС, Ф. 26 – СПДК, ИЈ2.

11 На списку угледних чланова Економског одсека Српског народног позоришта у Новом Саду (у годинама након његовог оснивања) налази се и име Павла Панајотовића – трговца из Митровице, у периодима 1866–1887, 1890, 1893–1896. www.snp.org.rs

12 „Славном Српском црквено певачком друштву у Митровици За признање ненадане и усрдне услуге коју ми је ваша цењена Дружина у највећој тузи и жалости данас при опелу мог малолетног сина – зеницу ока мога, кога никада заборавити не могу Душана Стефана Панаотовића са хармоничним црквеним појањем предусрела и изненадила, као неутешни родитељ за преминулог сина – моју сјајну звезду која ми је за увек потамнила, ваш труд усрдно уважавам и у ту сврху за њега као спомен један дар за ваш фонд ову срећку од 100 Ф. а.в са интересом 5% а под серијом (празно). Прилажем и уједно прикључујем тој молби: Кад би серија њена изишла, жеља је моја да се на исто место од те врсте друга набави ..... Ако би се временом све срећке са интересом укинуле и више не би постојале , онда налажем да капитал од срећке остане потпуно сачуван у целини, да се не употребљава ни за шта него да се под интерес да, јер је то једина намера и жеља моја да иста срећка или капитал од 100 ф. а.в као вечити помен остане.

Ако би се случајно .... (оштећење папира) Кад год исто Српско црквено певачко друштво што (оштећење папира) се предвидети не може, напустити морало, то онда Славни Сабор певачког друштва усрдно умољавам да пету срећку изволе предати Школском фонду с тим додатком, разуме се, под истим условом као што је од мене горе наведено. Са интересом и ма каквим добитком од преднаведене срећке имаде почасни Сабор певачке дружине (та) ма на какву буде добро свим располагати.

Примите дакле усрдан и изврсни дарак овај љубезно и вољно, с том изјавом : Да Господ и Творац Небесни труде ваше благослови дуготрајно ... сачува, жељу и вољу вашу окрепи и дела ваша награди.

Себе вашој благонаклоности препоручујем , називам се и остајем искрени поштовалац.

У Митровици 23. октобра 1867. Павле Панаотовић”

вишегодишњом премијом од 5%.[13] Наведено писмо, својим садржајем и начином на који је написано, поред тога што даје податак о трагичном догађају из приватног живота Павла Панаотовића, сведочи о односу одговорности, дубоког поштовања и заштитничког односа који је његов аутор исказао према овом певачком друштву.[14]

С обзиром на то да се ради о донацији која обезбеђује дугорочан прилив премије, Панаотовић у писму даје прецизне инструкције о начину њене наплате и коришћења. У односу на могућност да певачка дружина из било ког разлога престане са радом, Павле Панаотовић захтева да поклоњена обвезница буде уручена школском фонду под истим условима коришћења. За тако нешто он овлашћује „Славни сабор" Српске црквене певачке дружине, пружајући нам тако и податак о хијерархијској организованости певачке Дружине у другој половини XIX века.

Материјална обезбеђеност и финансијска стабилност националних институција културе свакако су били предуслов и један од разлога њихове егзистенције и развоја. Сличан начин даровања певачке дружине (обвезницама државног зајма, срећкама са одговарајућом премијом, легатима и готовим новцем) забележен је као редовна појава у њеној историји.[15] Потврду прет-

13 У фонду Српског певачког друштва међу финансијским документима налазе се две обвезнице (срећке) Угарске хипотекарне банке. Једна је дар митровачког апотекара Петровића из 1911, а на другој (серије 2053, број 76) стоји напtпис да потиче из Легата Павла Панаотовића. Како је 1894. наведена као година издавања ове обвезнице у Будимпешти, мало је вероватно да се ради о срећки коју је даривао Павле Панаотовић, јер је његово писмо настало 1867. У прилог томе говори и чињеница да су износи камата на обе сачуванео обвезнице Угарске хипотекарне банке номиналне вредности 100 форинти (200 круна) са 3% а не 5% премије како Панаотовић наводи у свом писму. Срећка (обвезница) број 76. серије 2053. могућ је дар апотекара Петровића или неког другог дародавца о чему не постоји поуздан податак. ИАС, Ф. 26 – СПДК, ИЈ2.

14 Током постојања Аустроугарске, Друштво је финансирано преко добровољних прилога, беседа, опела, продаја улазница на забавама са плесом, чак и од продаје кокарди. Бројне градске институције (Српска грађанска читаоница, Православна црквена општина, Српска штедионица, Српска задруга за међусобно потпомагање и Српско есконтно друштво) су се појављивале као његов финансијер. О. Дрезгић, *Нав. дело*, 122.

15 Забележен је податак да приликом оснивања црквене певачке дружине Павле Панаотовић прилаже лоз државног зајма из 1860. са редовном премијом чији се годишњи износи бележе у списковима прихода Друштва. Евидентиране су и донације знаменитих Митровчана Ђорђа пл. Милекића од 50 форинти 1869, и Германа Анђелића из 1881, у то време бачког епископа, који је 1882. постао карловачки патријарх, а чији је брат Стефан био свештеник у Лаћарку и Митровици. Затим, поклон Јулијане Јеремић 1891. у виду Легата у износу од 100 форинти и дар Трговачке омладине из 1890. који је износио 63 форинте (О. Дрезгић, *Нав. дело*, 122). У групи даровних писама налази се и писмо митровачког грађанина С. Тодоровића од 29. априла 1882. којим он захваљује Дружини на учешћу у погребу једног од његових родитеља и дарује прилог у износу од 100 форинти (ИАС, Ф. 26 – СПДК, ИЈ2).

ходно описаног односа српског грађанства према новоформираним културним друштвима проналазимо и у спису из 1911. У питању је писмо митровачког апотекара Ђ. Петровића,[16] председника Српске црквене певачке дружине, којим он, по сличном обрасцу као и Павле Панаотовић, као њен одлазећи председник, исказује потребу и жељу да овој певачкој дружини дарује обвезницу (срећку) са 3% вишегодишње премије Угарске хипотекарне банке.[17] Без обзира на то што се у оба случаја ради о симболичној финансијској помоћи, потврђује се закључак о високој национално одговорној свести митровачког српског грађанства. У писму апотекара Петровића помиње се и Председништво као орган који управља Српском црквеном певачком дружином.

У првим годинама XX века историјат Српске црквене певачке дружине обележен је доласком чувеног српског композитора Петра Кранчевића (1904) из Панчева у Митровицу, што је у значајној мери определило развојни пут Друштва које је након Другог светског рата понело име овог свог најзначајнијег члана и хоровође.[18] Кранчевић је унапредивши рад певачког друштва у Митровици компоновао многе композиције, а свој рад наставио је и за време Првог

16 Писмо је написано на савијеној каро хартији мањих димензија са меморандумом његове апотеке у Митровици. Сачувано је у добром физичком стању, као и обвезнице и купони (талони) Угарске хипотекарне банке (ИАС, Ф. 26 – СПДК, ИЈ2, Писмо апотекара Ђ. Петровића о давању поклона Српској певачкој дружини од 10. марта 1911).

17 Текст премијске обвезнице Угарске (Мађарске) хипотекарне банке издате у Будимпешти 1. новембра 1894. (серије 1564. број 39) исписан је на три језика – мађарском, немачком и француском. Дефинисано је да на основни капитал од 100 гулдена, односно 200 круна, износ камате буде исплаћиван у два наврата годишње и то сваког 1. маја и 1. новембра са каматама у износу од 1,5% у два наврата, што укупно са каматом 3% износи 6 круна годишње. Угарска хипотекарна банка се обавезује да плати износ капитала и премију ове обавезе (са добити или губитком) у року од 65 година од издавања обвезнице. Поред потписа званичника издаваоца обвезнице налази се водени жиг банке. Документ чине два листа савијена у двострани табак који је, када се потпуно развије, најсличнији новинском формату. У унутрашњим странама налази се табеларна шема исплате премија а на самој полеђини Извод из Статута и друге правне информације. Уз премијске обвезнице са истом серијом и бројем, приложени су двострани талони – купони предвиђени за наплату премија. Поред номиналних износа и предвиђене камате, на купонима се такође налазе потписи званичника банке и водени жиг (Исто, Финансијски извештаји и обвезнице Угарске хипотекарне банке, Обвезница из 1894 са вишегодишњим премијским купонима (талонима). ИАС, Ф. 26 – СПДК, ИЈ2).

18 У листу *Браник* број 137, објављен је конкурс (течај) за упражњено место хоровође Српског црквеног певачког друштва. Кранчевићев одлазак из Панчева пропратио је локални лист *Грађанин* следећим текстом: „У изабранику своме, певачко друштво Митровачко стиче једну вољну, изврсну и интелигентну снагу... колико се радујемо избору његову, толико нас је и жао, што се наше певачко друштво лишава једне изврсне снаге, једног капиталног гласа... По билансу његовог рада, Кранчевић је у овом периоду, уз Топаловића и Мокрањца, био композитор који је дао највише дела на подручју духовне вокалне музике.” (Часлав Г. Ђорђевић, *Долазак Петра Кранчевића у Сремску Митровицу*, Сунчани сат, 10, Сремска Митровица 2001, 109–110).

светског рата, углавном при цркви, јер певачка дружина званично није функционисала. По завршетку Великог рата тешко је оболео. Премунуо је 1919. остављајући дубок траг у културној историји Сремске Митровице.[19]

Уговор о ангажовању Петра Кранчевића као хоровође, који је са њим у име Одбора Српске певачке дружине потписао њен први човек Ђ. Петровић, марта 1905, доста говори о функционисању Друштва.[20] Због тога његов текст доносимо у наставку:

Уговор

Склопљен између Српске црквене певачке дружине у Митровици заступане по свом одбору с једне стране и г. Петра Кранчевића хоровође с друге стране како следи:

1. Госп. Петар Кранчевић као хоровођа ступа код Српске црквене певачке дружине у Митровици те се прима свих дужности са тим местом скопчани а наведени у овом уговору под тачком 3.
2. Српска црквена певачка дружина у Митровици прима г. Петра Кранчевића као хоровођу те му одређује плату у износу од 100 круна слови: једну стотину круна месечно, која ће се истом сваког првог дана у месецу по новом календару унапред исплаћивати.
3. Дужности хоровође су следеће:
4. а) Обучавати чланове певачке дружине у црквеним и светским песмама сваки дан осим недеље и празника и то: женске од 5–6 сати после подне а мушке од 8–10 сати увече.
5. б) Дириговати хором у цркви о празницима на литурђији, затим при венчању, опелу, благодарењу итд. Уопште кад год певачка дружина у цркви певала буде.

---

19 Више о околностима његовог доласка у Сремску Митровицу, животу и раду вид.: Душан Познановић, *Композитор и хоровођа Петар Кранчевић (1869–1919)*, Сунчани сат, 9, Сремска Митровица 2000, 101–114.

20 Овај спис сачуван је у одличном физичком стању – неоштећен, јасан и лако читљив, исписан на пресавијеној хартији у формату 34 x 21 цм. Сачињен од свега седам чланова, уговор приказује чврст правни однос између хоровође Кранчевића и Одбора црквене певачке дружине. Након дефинисања његових личних примања и начина њихове исплате у наставку уговора набројан је читав низ обавеза, односно дужности хоровође. Задужења су прецизно наведена и описана уз посебно навођење оних активности хоровође које нису допуштене без сагласности Одбора црквене певачке дружине, што упућује на ауторитет и реалну управљачку снагу Одбора овог српског културног друштва (ИАС, Ф. 26 – СПДК, ИЈ2, Уговор Српске црквене певачке дружине са хоровођом Петром Кранчевићем од 16/29 марта 1905).

6. в) Дириговати хором на забавама друштвеним као и на забавама других корпорација у месту и на страни на којима буде певачка дружина суделовала. У оваквим случајевима, а за путовање на страну, исплаћивати ће се хоровођи дневница од 5 круна слови: пет круна и путни трошак
7. г) Суделовати свакад при излетима, које ова певачка дружина приредила буде.
8. Хоровођи није дозвољено без дозволе одбора никаково друго друштво у певању подучавати исто тако има хоровођа свако своје јавно вандруштвено суделовање претходно одбору пријавити.
9. Допуст хоровођи подељује само одбор.
10. Уговор овај може како једна тако и друга странка отказати на три месеца унапред.
11. Овај уговор састављен је у два једногласна примерка од којих један примерак добија г. Петар Кранчевић хоровођа а други Српска црквена певачка дружина у Митровици.

Прочитано и прихваћено у одборској седници одржаној 16/29. марта 1905. године

Одбор	Хоровођа
Српске црквене певачке дружине	Петар Кранчевић
Ђ. Петровић	

Уговор са хоровођом Кранчевићем један је од последњих списа инвентарисан у предратном периоду овог архивског фонда (до 1914). Расположиви историјски подаци сведоче о активној улози црквеног певачког друштва у последњим деценијама XIX века и у годинама које су претходиле Првом светском рату. Певачка дружина учествовала је у многобројним културним и важним друштвеним активностима, о чему су извештавали неки од штампаних листова тог времена. Познато је и да су чланови Дружине на појединим наступима у предратном периоду освајали и запажене награде.[21] Један од ретких докумената из тог времена је сачувани штапмани плакат из 1912. који сведочи о концепту једног поподневног и вечерњег наступа Српске црквене певачке дружине у Митровици.[22] Програм је заказан за 7. јул 1912, а предвиђен је кер-

21 ИАС, Ф. 26 – СПДК, ИЈ2, Извештаји о раду / Статистички извештаји, *Статистички лист за певачка друштва,* 1956. година, стр. 2; О. Дрезгић, *Нав. дело*, 122–124.

22 Плакат је у поседу Историјског архива „Срем” од 2006. године. Преузет је као поклон једног грађанина Сремске Митровице који га је сачувао од уништења приликом чишћења поткровља стамбене куће у центру града. Очуван је и у добром стању јер је био урамљен. Уз овај, Архиву су поклоњена још два урамљена плаката из међуратног периода (1935. и

мес[23] са томболом у градском парку у поподневним сатима, док је у вечерњем термину у дворани Српског дома заказан концерт са игранком. Планирано је да чланови певачке дружине изводе војну музику. Чињеница да су продаване карте за томболу потврђује да је Дружина на овај начин стицала одговарајуће приходе (на плакату није наведено да ли је реч о хуманитарним средствима или новцу за рад певачке дружине).

Редовно функционисање Српске црквене певачке дружине било је, као и других српских културних институција, онемогућено током Првог светског рата. Део чланова Друштва је био мобилисан, а тешка болест и смрт Петра Кранчевића у години након завршетка Великог рата узроковали су привремено замирање активности певачке дружине, а у наредних неколико година у новоформираној југословенској држави Дружина је обновила свој рад.

Из међуратног пероида постоји непосредно сведочанство о програму свечане концертне вечери Српске црквене певачке дружине у Митровици заказане за 2. новембар 1935. У питању је плакат којим певачка дружина најављује свечани концерт у спомен 20-годишњице смрти „великога нашега националнога композитора и свог ментора Стевана Стојановића Мокрањца". Певачка дружина позвала је „најучтивије пунолетне грађане да би се достојно одужили сени славнога нашега великана" да присуствују концерту хора, којим ће руководити хоровођа Бранислав Адамовић.[24]

За време Другог светског рата, успостављањем власти Независне Државе Хрватске у Сремској Митровици постојање оваквог певачког друштва било је незамисливо. Историјски период после Другог светског рата подразумева формирање Српског певачког друштва „Кранчевић" које настаје уједињењем дотадашње Српске црквене певачке дружине са Српским занатлијским друштвом „Стражилово" (основаним 1911). Многи истакнути чланови управа две певачке дружине из предратног периода страдали су у рату. Предратну управу црквене певачке дружине чинили су Митровчани Радивој Ј. Мијић (председник Дружине, трговац којег су усташе стрељале у Вуковару 1942), Бранислав Адамовић (секретар Друштва, банкарски чиновник), Паја М. Стојановић

1936). Сви плакати су димензија 65 x 46 цм. Инвентарисани су у оквиру Инв. јединице 2. овог архивског фонда Српског певачког друштва „Кранчевић".

23 Забава – углавном добротворног карактера, која се организује у природи.

24 Потврду сарадње српских културних, просветних и спортских удружења и институција у Сремској Митровици међуратног периода налазимо у другом сачуваном плакату из међуратног периода којим Српска грађанска читаоница у сарадњи са Државном реалном гимназијом, градским основним школама, Српском црквеном певачком дружином, Српским занатлијским певачким друштвом „Стражилово" и митровачким Соколским друштвом на празник Светог Саве, 27. јануара 1936, организује Светосавску беседу са концертом, позоришним представама, томболом и игранком. Предвиђено је да музику на игранци изводе чланови Добровољног ватрогасног друштва у Сремској Митровици.

(штампар, којег су усташе стрељале 1942), др Слободан Малетић (адвокат, погинуо као борац партизанског одреда 1944), др Сима Рајковић (адвокат, умро 1943. у Осијеку), Стеван Билић (књижар, којег су усташе стрељале 1942. у Вуковару), Бранко Билић (хотелијер, стрељале га усташе у Вуковару 1942), др Небојша Малетић (адвокат, погинуо као борац партизанског одреда при одбрани Ужица 1942), Вукосава Милаковић (учитељица) и Никола Будошан (чиновник Машинске станице у Ср. Митровици). Предратну управу занатског певачког друштва „Стражилово” чинили су Милош Константиновић (председник Друштва, тапетар), Рада Бељански (кројач, стрељале га усташе у Митровици 1942), Милан Павловић (обућар, стрељале га усташе 1942), Александар Ђурковић (сарач, убиле га усташе приликом бекства из Митровице у Шабац), Милош Живковић (кројач) и Персида Стефани (домаћица).[25]

Архивски фонд Српског певачког друштва за послератни временски период располаже готово комплетном грађом – Правилима друштва (актом правне снаге статута), записницима, редовном преписком и плакатима који омогућавају потпуну историјску реконструкцију рада и активности Друштва од 1945. до 1947. Списи и једна књига овог фонда сачувани су у одличном физичком стању.

Фузија Друштава озваничена је на првој редовној годишњој скупштини одржаној 3. јуна 1945. у просторијама Занатског дома. Записници, Правила СПД „Кранчевић” и део редовне преписке пружају релевантне податке о околностима његовог формирања. Привремену управу оба друштва поставио је Главни народноослободилачки одбор у Сремској Митровици који је у својству званичног органа власти вршио правно-административни надзор над овим процесом.[26] За првог председника новог Друштва, односно његовог Управног одбора, изабран је Светозар Љубинковић, судија сремскомитровачког Окружног суда. Поред њега, изабрани су и остали чланови Управног, односно Надзорног одбора. Образлажући потребу за уједињењем двају друштава председавајући скупштине у једном моменту каже „да су оба хора током овог

25 Списак претходних чланова управа певачких друштава био је обавезан део Молбе (ИАС, Ф. 26 – СПДК, ИЈ2, Редовна преписка, Молба Одељењу за унутр. Послове при Окружном НО за обнову рада Друштва од 4. јула 1946, стр. 2).

26 „Сва културно просветна друштва, организације и установе у Војводини који желе да наставе и обнове рад, дужне су да до 15. јуна 1945. године поднесу Одељењу за просвету ГНООВ по два примерка друштвених правила, као и записнике.... Ова обавеза односи се на сва културно-просветна друштва у Војводини без обзира на то да ли су по ослобођењу Војводине већ добили од било каквих власти дозволу да наставе рад, обнове или отпочну.” Друштво ће поново у складу са новим законским прописима 4. јула 1946, Одељењу за унутрашње послове Окружног Народног одбора Сремска Митровица, поднети Молбу за обнову рада (ИАС, Ф. 26 – СПДК, ИЈ2, Редовна преписка, Допис Одељка за просвету Месног НОО одбора Ср. Митровица од 26. маја 1945).

рата изгубили много старих и заслужних чланова и да би за оба друштва било неопходно да заједнички продуже рад и традиције својих досадашњих друштава у циљу што јединственијег деловања на културно-просветном пољу". Очигледну потврду тада важеће идеолошке матрице, по којој су иначе функционисали новоформирани субјекти социјалистичког система послератне југословенске државе, налазимо у претпоследњем пасусу Записника са оснивачке скупштине, где стоји: „Нова друштвена правила према свим предлозима који су стављени у току ове дискусије имају бити сачињена у духу тековина народноослободилачке борбе и покрета".[27]

На седници ванредне Главне скупштине Српског певачког друштва „Кранчевић" одржаној 10. јуна 1945. усвојена су Правила новооснованог певачког друштва. По одредбама овог правног акта „задатак друштва је да гаји и негује српске народне, уметничке и црквене песме, као и песме других народа, те остала уметничка дела". Изглед заставе друштва дефинисан је на следећи начин: „Застава је црвено-плаво-беле боје. На једној страни је израђен у народном мотиву друштвени знак лире уоквирене маслиновим гранчицама и са петокраком звездом поврх лире, као знаком Народноослободилачке борбе, те друштвеним геслом 'Хај што Србин још се држи крај свих зала, песма га је одржала, њојзи хвала'. На другој страни заставе налази се лик Светог саве – друштвене Славе".[28]

У српском певачком друштву постојало је пет група чланова – редовни, помагачи, утемељивачи, добротвори и почасни чланови. Редовни чланови постајали су део хора након што би их Управни одбор примио на препоруку хоровође или другог члана Друштва. То је могло бити „свако лице без разлике, пола, часно и непорочно". Помагаче, утемељиваче и добротворе у чланство такође прима Управни одбор Друштва, док почасне чланове проглашава Скупштина акламацијом. Добротвор је могао постати сваки појединац или удружење које „положи друштву једном за свагда своту од 1000 динара".

Српским певачким друштвом „Кранчевић" руководи Управни одбор који чине председник, потпредседник, секретар, заменик секретара, благајник, архивар, заменик архивара и још четири члана. Скупштину чине сви чланови Друштва и она бира остале управљачке органе, укључујући и Надзорни одбор који чине пет лица задужених за контролу рачуна и благајне. Хоровођа управља хором и бира га Управни одбор на неодређено време, „према околностима", како се каже у члану 48 овог правилника. Када је у питању евентуални престанак рада Друштва, члановима 52 и 53 предвиђено је да такву одлуку може донети скупштина с тим што „у случају престанка овог друштва

27 ИАС, Ф. 26 – СПДК, ИЈ2, Записник са прве редовне годишње скупштине Срп. црквп. пев. дружине и Срп. зан. пев. друштва „Стражилово" од 3. јуна 1945.

28 Исто, Инв. јед. 2, Правила СПД „Кранчевић", 10. јун 1945.

целокупна друштвена имовина прелази на Градски народни одбор у Сремској Митровици, као задужбина да се убудуће оснује слично друштво”.[29]

Једна од тема прве седнице јединственог Српског певачког друштва „Кранчевић”, која је одржана дан касније у односу на конститутивну седницу од 3. јуна 1945, односила се на питање одржавања хорске дисциплине. Одлучено је да дисциплину у погледу присуства пробама контролишу два члана управе, док би потпредседник Друштва Славко Павловић са једним редовним „извршујућим” чланом водио рачуна о дисциплини на часовима и примао евентуалне жалбе и молбе певача које би потом износио на наредној седници Управног одбора. Разматрано је и питање просторија, у смислу да је поднет захтев сремскомитровачком занатском удружењу да се пробе хора одржавају у њиховим просторијама док надлежне власти не обезбеде стални простор за рад Друштва. На овој седници као хоровођа ангажован је диригент Стеван Хинић за хонорар од 1.500 динара месечно.[30]

Записник са седнице Управног одбора СПД „Кранчевић” одржане 29. октобра 1945. сведочи о стабилном материјалном стању и стицању одговарајућих прихода Друштва, а помиње се и проблем неадекватног простора за рад, због чега је одлучено да се од Црквене општине затраже две просторије за рад. Одобрена су средства за набавку ствари које је од Одбора захтевао архивар Друштва. „Архивар износи о стању друштвене архиве које је потпуно упропашћено у рату, па моли да му се одобри кредит за куповину нотне хартије, нота, корица за ноте и један кофер у коме би се носила архива приликом путовања”.[31] Податак да је Друштву и његовим културним добрима (првенствено архиви и освојеним наградама) током Другог светског рата начињена штета потврђен је Закључком надлежне комисије у коме се наводи да је износ процењене штете 114.000 динара, а 264.000 динара штете на културним добрима.[32]

---

29 Исто. Овај конститутивни правни акт потписали су председник и секретар Друштва, осам чланова Управног одбора и три члана Надзорног одбора СПД „Кранчевић”. Испод њихових потписа стоји печат Просветног одсека Окружног НОО Сремска Митровица и потпис шефа одсека уз писмену констатацију „Ова правила се одобравају”, уз уобичајени слоган на званичним документима из тог времена „Смрт фашизму – слобода народу”.

30 Исто, Записници, Записник са прве редовне седнице СПД „Кранчевић” од 4. јуна 1945. Део овог записника у коме су разматране тачке дневног реда које се односе на стање архиве и осталог инвентара и претрес нацрта друштвених правила које је требало усвојити, нису сачувани.

31 Исто, Инв. јед. 1, Записници, Записник са седнице Управног одбора СПД „Кранчевић” од 29. октобра 1945.

32 У Закључку Комисије за ратну штету у Ср. Митровици од 30. априла 1946. наводи се да је износ штете на имовини 90.202 динара (Исто, Инв. јед. 1, Решења и Закључци, Закључак Земаљске комисије за утврђивање штете на културно-историјским предметима за Војводину, од 10. новембра 1945).

Списи редовне преписке из 1946. сведоче о настојању Друштва да обезбеди уништене нотне записе многих композиција. Певачко друштво се обраћало и извесном Јанку Познићу из Осијека, који је и пре рата за потребе митровачког хора умножавао ноте, да достави сачуване примерке певачких партитура, уколико их поседује.[33]

Подаци које садржи грађа овог архивског фонда од средине 1945. упућују на закључак да је свега неколико месеци по оснивању рад Друштва врло активан, било да је реч о деловању на његовом јачању и унутрашњој организацији или су у питању наступи хора на многобројним манифестацијама. Извештај о раду Управног одбора за исту годину доноси низ интересантних података о функционисању Друштва. У једном од њих се бележи да је Друштво имало две секције – црквену и дилетантску, док за развој других секција није било услова. Такође, сазнајемо да је слава овог певачког друштва – Свети Сава, 1946. прослављена скромно. Кум славе је био извесни Јоца Радованов. Значајан део Извештаја односи се на наступе чланова хора, односно Друштва током 1945. и почетком 1946. Користан је и податак да је у години оснивања, односно уједињења хор имао укупно 60 чланова, при чему је знатно бројнији и квалитетнији женски део хора.[34] Редовна Годишња скупштина друштва одржана је 31. марта 1946. У Извештају Надзорног одбора Српског певачког друштва „Кранчевић" наводе се остварени резултати и податак да се у благајни налази готовина у износу од 12.818 динара.[35] Акламацијом присутних учесника на овој скупштини за новог председника Друштва изабран је Бранислав Адамовић, док је Миланка Николић постала потпредседник.[36] На наредном скупштинском заседању одржаном 30. јуна 1946. усвојена су нова Правила Друштва. Доношење нових Правила није суштински изменило начин функционисања певачког друштва у послератном периоду. Процедура њиховог одобравања била је иста као и приликом усвајања претходне верзије овог акта 1945.[37] Друштво је у складу са важећим законским прописима средином 1946. поднело и Молбу за обнову рада.

У прилог закључку да је певачко друштво своје „обавезе према друштвеној заједници" у потпуности извршавало говори и један запис о договору органа званичне власти и свих културних удружења у Сремској Митровици о учешћу

33 Исто, Инв. јед. 2, Редовна преписка, Допис-молба Јанку Познићу из Осијека за достављање нотних записа од 1. јуна 1946.

34 Исто, Инв. јед. 2, Извештаји о раду / Статистички извештаји, Извештај Управног одбора СПД „Кранчевић" о раду у протеклој 1945, 1946.

35 Исто, Инв. јед. 2, Финансијски извештаји и обвезнице Угарске хипотекарне банке, Рекапитулација примитака и издатака од 3. јуна 1945. до 23. фебруара 1946.

36 Исто, Инв. јед. 2, Редовна преписка, Допис Унутрашњем одсеку ГНО Ср. Митровица са обавештењем о избору нове управе на Редовној годишњој скупштини од марта 1946.

37 Исто, Инв. јед. 1, Записници Управног одбора, 3–8 седница, 1946.

њихових чланова на пословима исушивања воде на месту будућег насеља Јалија. Секретар Друштва понудио је материјалну помоћ и подршку у радној снази „свих за рад способних певача и певачица”.[38]

Извесно време деловања Друштва појавио се проблем дисциплине који се манифестовао честим недоласцима и кашњењем чланова хора на пробе. Ово питање разматрано је као посебна тема на једној од седница Управног одбора одржаној октобра 1946. На њој је закључено да „Претседник... предлаже и моли управу да одобри његов предлог, односно да га потпомогне у његовој идеји, која се састоји у томе да би требало писменим апелом уз лични потпис, као моралну обавезу, сви се певачи опомену и једновремено обавежу, да ће прекинути са праксом, која је до сада, на жалост, постала зараза, а то је недолажење, закашњавање, непажња на часовима певања и ометање оних који раде, својим не лепим понашањем, недостојним једног исправног човека”.[39]

Мушки чланови певачког друштва који су позвани на одслужење војног рока крајем 1946. затражили су од Управе да им дозволи да у просторијама Друштва организују испраћај, односно „игранку у савршеном реду”. Предлог је у потпуности прихваћен уз обавезу „да се одржи потпуни ред и дисциплина достојна угледа певачког друштва и реномеа које друштво ужива у грађанству. Крајњи рок веселице фиксиран је са (12:00) до поноћи, а после тога да се гости и певачи разиђу у потпуном миру у реду не реметећи ноћни мир”.[40]

Први званични концертни наступ чланова Српског певачког друштва „Кранчевић” забележен је 15. јула 1945. извођењем свесловенских песама и композиција у великој дворани Српског дома у Сремској Митровици. Са Програмом овог наступа Друштво се обратило Културно-просветном савету ГНОО и Просветном одсеку Окружног НОО Сремска Митровица. Сагласност за извођење програма дао је Одељак за просвету ГНОО Сремска Митровица.[41]

---

38 Исто, Инв. јед. 1, Записници Управног одбора, 4. седница од 24. јула 1946.

39 Исто, Инв. јед. 1, Записници Управног одбора, 6. седница од 8. октобра 1946.

40 Исто, 8. седница од 20. новембра 1946.

41 Исто, Инв. јед. 2, Редовна преписка, Дописи ГНОО и ОНОО Сремска Митровица са Програмом концерта и захтевом за извођење програма од 6. јула 1945, Сагласност Одељка за просвету ГНОО од 9. јула 1945. Анализа редовне преписке управе певачког друштва са званичним органима власти одсликава карактер јасног хијерархијског устројства и непосредног административног и идеолошког утицаја званичних државних органа на сегмент културног јавног живота. Пример тога могу бити и један од списа редовне преписке из 1946. односно сачуваних записника. Ради се и инструкцији комисије партијског Агитпропа којом се од певачког друштва и других удружења тражи да припреме планове за такмичења „радног народа којима се позитивно утиче на радни елан у обнови земље”. ИАС, Ф. 26 – СПДК, ИЈ1, Записници, Записник Управног одбора од 3. фебруара 1946.

На сличан начин организовани су сви наредни наступи чланова Друштва. Један од значајнијих био је децембарски наступ хора у Сремској Митровици уз учешће познатих првака Београдске опере певача Жарка Цвејића, Александра Маринковића и пијанисте Богдана Бабића. Циљ овог концерта је био „да се поред приказивања доброг уметничког програма прикупе и потребна новчана средства, како би друштво могло подмирити своје најнеопходније издатке око обнове друштвене архиве и инвентара, који су услед рата потпуно упропаштени".[42]

Певачко друштво „Кранчевић" гостовало је у многим местима Срема од којих су нека мултинационална. Митровчани су наступе хора у свом граду током 1945. могли да прате за време августовског Окружног фискултурног слета, на прослави ослобођења града 1. новембра, приликом прославе Октобарске револуције, на приредби Црвеног крста, на откривању споменика палим народним херојима, приликом првог заседања Народне скупштине и на јануарској прослави поводом дана Црвене армије почетком 1946.[43] Остало је забележено да је на сваком концертном наступу у Сремској Митровици било око 800 посетилаца. До почетка 1946. хор Друштва проширио је репертоар. Извођено је укупно 30 музичких композиција, а сваке друге недеље певало се на литургији у митровачком саборном храму Светог Стефана. Поред дела Стевана Стојановића Мокрањца, хор је савладао композиције Биничког, Бортњарског, Чајковског, Вербицког и Петра Кранчевића.[44]

У групи списа редовне преписке пажњу привлаче допис Месном просветном одбору са Програмом за прославу Нове године 13. јануара 1946. (православне Нове године по старом јулијанском календару) у просторијама Српског дома и спис из кога се може закључити да је предложени програм и реализован.[45] У просторијама Ратарског дома у Сремској Митровици под диригентском управом хоровође Хинића 5. маја 1946. уприличен је концерт чланова мешовитог хора Друштва. Било је предвиђено да приход са овог концерта буде намењен послератној обнови у Срему. Заинтересована публика позвана је на концерт путем плаката са истакнутим програмом наступа.[46] На позив Српске црквене православне општине у Сремској Митровици хор Српског певачког

42 Исто, Инв. јед. 2, Редовна преписка, Допис Месном културно-просветном савету са Програмом наступа од 30. новембра 1945.

43 Исто, Инв. јед. 2, Извештаји о раду / Статистички извештаји, Извештај Управног одбора СПД „Кранчевић" о раду у протеклој 1945, 1946.

44 Исто, Инв. јед. 2, Извештаји о раду и статистички листови, Статистички лист за певачка друштва, 1956, стр. 2.

45 Исто, Инв. јед. 2, Редовна преписка, Допис Месном просветном одбору са Програмом за прославу Нове године од 9. јануара 1946, Програм концерта од 13. јануара 1946; Инв. јед. 1, Записници, Записник Управног одбора од 20. децембра 1945.

46 Исто, Инв. јед. 2, Плакати, Плакат са програмом концерта заказаног за 5. мај 1946.

друштва учествовао је на Видовданском парастосу, 28. јуна 1946. на Српском православном гробљу. Парастос је служен војничким жртвама Првог и Другог светског рата и страдалом становништву Срема у Рацији 1942.[47]

Могућност да се боље упознају начин и карактер јавног друштвеног ангажовања певачког друштва пружа спис са Програмом рада Друштва за последња два месеца 1946. Предлог програма упутили су председник и секретар Друштва Месном културно-просветном савету у Сремској Митровици на захтев овог органа. Овим програмом планирано је одржавање концерта посвећеног Стевану Мокрањцу и његовом доприносу нашој музичкој култури као и неколико концерата „за нашу славну Армију, за наше раднике и сељаке, за све грађане, уз минималне улазне цене”, при чему би приход са концерта био намењен доградњи синдикалног дома, обданишту, ратним инвалидима и изградњи порушених и спаљених домова. Неки од планираних концерата одржали би се у просторима фабрике Митрошпер и у објекту Старе пиваре. У наведеном периоду био је планиран наступ хора у многим местима Срема. Програм предвиђа да „Песмом, као једним видом рада, отићи у села и места ван нашега града и тамо приредити неколико концерата уз организациону помоћ тамошњих фронтовских организација а половину чистог прихода предати Народном фронту или Синдикалном већу”.[48]

Генерално посматрано, када је реч о концертним активностима, 1946. била је пуна, што се детаљно може пратити кроз тачке дневног реда готово свих сачуваних Записника са седница Управног одбора.[49] Насупрот томе, испоставиће се да је у историјату овог културног друштва наступила била последња година његовог постојања. Записник са седнице Управног одбора Српског певачког друштва у Сремској Митровици одржане 20. новембра 1946. последњи је седнички спис сачуван у овом архивском фонду.[50] Једна од тачака ове седнице односила се на тему прославе, односно дочека Нове године (по јулијанском календару) 13. јануара 1947. У вези с тим је и последњи допис, односно молба сачувана у редовној преписци овог архивског фонда. Програм сведочи о још увек активним плановима Друштва за почетак 1947.[51]

---

47 Исто, Плакат са позивом Српске православне црквене општине за учешће на видовданском парастосу 28. јуна 1946.

48 Исто, Инв. јед. 2, Редовна преписка, Допис Месном културно-просветном савету у Ср. Митровици са Програмом рада за последња два месеца 1946, од 18. октобра 1946.

49 Исто, Инв. јед. 2, Записници, Записник са 3. седнице СПД „Кранчевић” од 11. маја 1946.

50 Очигледно је то била последња седница Управног одбора Друштва с обзиром на то да су Записници у Инв. јед. 1 хронолошки и уредно вођени у форми књиге (свеске).

51 ИАС, Ф. 26 – СПДК, ИЈ2, Редовна преписка, Молба Отсеку за унутрашње послове ГН и СНО путем просветног одсека при ГНО Ср. Митровица за одобрење Програма прославе Нове године од 10. јануара 1947.

Међутим, 10. јануара 1947, управо на дан када је затражено одобрење за новогодишњу приредбу, на адресу певачког друштва стигло је Решење Министарства унутрашњих послова Народне Републике Србије из Београда[52] којим се забрањује рад Српског певачког друштва „Крањчевић" у Сремској Митровици. У образложењу изреке овог решења, између осталог, стоји: „размотривши предмет као и Решење Одељења унутрашњих послова при ИО-у НО-а Округа Сремска Митровица... Министарство је нашло да није било места да се Српском певачком друштву 'Кранчевић' одобри рад, пошто постојање оваквог друштва у Сремској Митровици, обзиром на прилике у Сремској Митровици, може да допринесе распиривању националне мржње односно раздора". Министарство је овим решењем поништило акт хијерархијски нижег Одељења унутрашњих послова при НО Округа у Сремској Митровици које је претходно у складу са захтевом и достављеном документацијом очигледно одобрило рад Српског певачког друштва. Као законски основ за наведену одлуку поред уставом датих овлашћења наведен је члан 18 тада важећег Закона о удружењима, зборовима и другим јавним скуповима.[53]

На адресу Министарства унутрашњих послова упућена је одговарајућа жалба 21. јануара 1947. Последњи спис Редовне преписке овог архивског фонда је пуномоћ од 30. јануара 1947. којим Управа СПД „Кранчевић" даје овлашћење лицима која ће „пуноправно заступати Друштво и његове интересе по питању уложене жалбе на Решење МУП НР Србије".

Како у грађи фонда нема података о судбини упућене жалбе, овим документом утврђује се завршна година хронолошког оквира грађе фонда тако да се први месец 1947. означава и као време када творац архивског фонда престаје са радом. Из претходно изложеног јасно је да структура архивске грађе фонда Српског певачког друштва „Кранчевић" – Сремска Митровица не омогућава да се на основу ње изложи континуирани историјат певачког друштва, нарочито за период пре Другог светског рата. Вредносне оцене издвојених, описаних и анализираних архивалија очигледно потврђују напред изнете претпоставке да архивски фонд располаже корисним и интересантним историјским изворима који могу да упуте и на шира сазнања из сфере друштвенополитичког и културног живота, нарочито послератне југословенске државе. Само постојање

52 Исто, Решења и Закључци, Решење Министарства унутрашњих послова о забрани рада СПД „Кранчевић" бр. 39363 од 11. 12. 1946. На овом добро очуваном документу, испод слогана „Смрт фашизму – слобода народу", стоје печат и потписи представника Министарства и в. д. начелника II одељења МУП.

53 Министарство унутрашњих послова својим актом очигледно је искористило правну могућност која је проистекла из тадашњих идеолошких схватања да национални елемент у називу или деловању Друштва није пожељан, позивајући се на „прилике у Сремској Митровици". Забране рада културних друштава са националним префиксом касније су постале масовнија појава на ширем југословенском државном простору.

наведеног архивског фонда може се посматрати као допринос у утврђивању историјског континиутета, нарочито у времену наглашене потребе да тај континуитет буде потврђен и доказан. У овом случају, то је чињеница да Српско певачко друштво кроз исте или сличне организационе форме наставља рад баштинећи своју богату традицију.

Dejan Mostarlić, archivist
Historical Archive „Srem„
Sremska Mitrovica
dejanmostarlic@yahoo.com

THROUGH THE MATERIALS AND MOST IMPORTANT DOCUMENTS OF THE ARCHIVAL FUND SERBIAN SINGING SOCIETY „KRANČEVIĆ" FROM SREMSKA MITROVICA

The material of the archival fund „Serbian singing society Krančević" Sremska Mitrovica (1865-1947) offers useful testimony on the history of cultural and social life in Sremska Mitrovica from the end of 19th century until the beginning of the 20th century. Serbian church singing society was founded in 1865. The historical circumstances contributed to the fact that the material of this small in amount archival fund mostly was not preserved, especially for the older periods. The exceptions are the material fragments that are undoubtedly interesting and useful historical source. It refers predominantly to the preserved letters and debenture bonds of Mitrovica's prominent citizens. An important document from this fund certainly is the Contract with the most important choirmaster of the Serbian singing society Petar Krančević made in 1905. The archival material from the period after 1945 has been entirely preserved. Serbian singing company „Krančević" discontinued working at the beginning of 1947 after being banned by the Ministry of Internal Affairs of the People's Republic of Serbia.

314.151.3(=161.1)(497)”1920/1940”(093.2)
316.72(=161.1)(497)”1920/1940”(093.2)

Ивана Петровић, виши архивиста
Архив Војводине
Нови Сад
ivana.petrovic021@gmail.com

РУСКА ЕМИГРАЦИЈА КРОЗ ДОКУМЕНТА АРХИВА ВОЈВОДИНЕ

Сажетак: После грађанског рата у Русији, земљу је напустило више од два милиона њених грађана. *Већи део емиграната, око милион људи, стигао је на Балкан након* прогона са Крима армије под командом барона генерала Врангела. Убрзо се велики део избеглица насељава у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. Руси су у Краљевини оснивали бројне културне и политичке организације. У раду су приказани подаци о животу емиграната на простору Војводине и о њиховим организацијама на основу доступних докумената Архива Војводине.

Кључне речи: Руси, емигранти, удружење, друштво, Војводина.

Током грађанског рата, од 1917. до 1923. године Русија је поднела страховите људске и материјалне жртве, а земљу је напустило више од два милиона њених грађана. Иако су у овом грађанском рату силе Антанте подржале беле (монархисти, конзервативци, либерали и остале присталице контрареволуције), победу су однели црвени (бољшевици и револуционари). Рат је вођен са промењивом срећом на источном, јужном и северозападном фронту. И поред тога што је напредовање Беле армије у почетку рата било успешно, већ у новембру 1919, све Белу армију поразила је Црвена армија.

Офанзивне операције против Совјета водили су адмирал Колчак на истоку, генерали Дењикин на југу и Јуденич на северозападу. Бела армија је напредовала на сва три фронта, међутим, у снажној контраофанзиви, Колчак је потиснут у Сибир и у новембру је морао да напусти Омск; убрзо су га заробили бољшевици и стрељан је. Остаци његове армије спасавали су се бекством на Далеки исток, под заштиту Јапанаца. Друге две беле армије доживеле су сличну судбину. Дењикинова офанзива је доживела слом код Орела, после чега је вођство армије са генералом на челу отишло почетком 1920. године у емиграцију. Мањи део војске се на Криму придружио генералу Врангелу,

док се њен највећи део предао Црвеној армији. Јуденичева армија је доживела крах приликом наступања према Петрограду. Генерал Врангел, окупивши остатке Дењикинове армије, држао се на Криму све до новембра 1920, када су га поразиле снаге Црвене армије. Тада се укрцао са својим официрима и делом војске на бродове и побегао за Цариград.[1]

Већи део емиграната, око милион људи, стигао је на Балкан после прогона са Крима армије под командом барона, генерала Врангела. За кратко време велики део избеглица насељава се у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, и то углавном у њене источне српске крајеве. Краљевина СХС је примила између 41.000 и 44.000 цивилних и војних избеглица.[2] Подаци о броју руских емиграната су били различити, тек тридесетих година број се усталио на око 25.000 до 30.000 људи. Највише их је живело у градовима – Београду, Новом Саду, Загребу, Љубљани, Сарајеву итд.[3] Према проценама Делегације задужене за интересе руске емиграције из 1926, у Краљевини СХС је живело 33.000 руских емиграната. Према процени из 1937, највећи број емиграната био је 1921. – око 42.000, а временом је тај број опао на 27.000.[4]

Руска емиграција је од 1918. до 1920. године, у Краљевину СХС, односно Краљевину Југославију, стизала у два таласа који су се по структури битно разликовали. У првом су били аристократија и највиши официрски кор и командни кадар руске армије, а у другом таласу је била хуманистичка и техничка интелигенција.

Југославија је била једина земља у Европи која је државноправно институционализовала прихват руских избеглица, формирајући 1920. Комисију за питања руских избеглица. Ова комисија је збрињавала, запошљавала, а материјално помагала и појединце и емигрантске организације.[5] У њој је било представника разних друштвених група: земљопоседника, банкара, племића, индустријалаца, трговаца, државних и верских чиновника и поглавара, генерала, војника, лекара, наставника академика, архитеката, уметника, али и велики број обичног света. Будући да је Краљевини СХС опустошеној ратом требало високообразованог кадра, долазак руских избеглица је добро дошао развоју земље. У наредним годинама Руси су извршили велики утицај на Краљевину и у знатној мери унапредили општи развој Србије, нарочито на пољу науке, културе и уметности.[6] Руси су имали изразито интензиван и развијен друшт-

1 Чедомир Попов, *Од Версаја до Данцига*, Београд 1995, 149.

2 Ненад Нинковић, Горан Васин, *Руска емиграција и њихови потомци у Срему и Сремској Митровици*, каталог са изложбе, Сремска Митровица 2018.

3 Љубодраг Димић, *Руска емиграција у културном животу грађанске Југославије*, Историја 20. века, часопис за савремену историју, 1–2, Београд 1990, 7–8.

4 Н. Нинковић, Г. Васин, *Нав. дело*.

5 *Руси без Русије: српски Руси*, уредник З. Бранковић, Београд 1994, 10, 14.

6 Исто, 170–171.

вени живот оснивајући бројне културне и политичке организације. Међу најзначајнијим установама руске емиграције у Краљевини Југославији је била Руска православна загранична црква основана 1921. у Сремским Карловцима. Такође, у Сремским Карловцима био је смештен и штаб генерала Врангела од 1. септембра 1924, као и Руски општевојни савез, који је био један од најјачих центара антисовјетизма.[7]

Краљевина Југославија је на разне начине помагала емигрантима, неретко организовањем и прикупљањем добровољних прилога, што је документовано у архивској грађи. У фонду 126. Краљевска банска управа Дунавске бановине, налазе се подаци о бројним спортским, хуманитарним, научним, просветним, културним организацијама руске емиграције, нпр.: Руски црвени крст у Београду, Руски клуб у Великој Кикинди, Руска матица у Љубљани (Одељење у Сомбору), Удружење руских интелектуалних и мануелних радника у Краљевини Југославији, Удружење руских ратних инвалида, Српско-руско добротворно друштво у Новом Саду, Новосадски руски клуб, Руски соко у Белој Цркви и др.

Садржину ових докумената углавном чине захтеви поменутих организација и појединаца за добијање материјалне помоћи, одобрења за рад и сл. На пример, у једном документу, бан Дунавске бановине у распису упућеном управнику полиције, предстојништвима градске полиције, среским начелницима и старешинама среских испостава Дунавске бановине, апеловао је да се прикупи помоћ за Руски црвени крст. У распису се, између осталог, наводило следеће:

„Руски Црвени Крст који се некада увек најспремније одазивао патњама и потребама своје браће принуђен је, да сам потражи сада помоћ од нашег народа и апелује на његову потпору како би могао да одржи своје установе, које служе не само руским емигрантима него и нашем становништву... Сматрам за нашу свету грађанску дужност да се најприправније одазовемо апелу оних који су у своје време тако много жртвовали за нас, и да својим доброчинствима макар донекле ублажимо страдање и најсиромашнијих болесника и инвалида".[8]

Да ово није био једини пример сведочи и документ у којем Новосадски месни одбор Руског друштва Црвеног крста у Новом Саду захваљује бану Дунавске бановине за новчану помоћ коју је доделио амбуланти у којој се лече руски емигранти скромног материјалног стања.[9]

---

7 Љ. Димић, *Нав. дело*, 9.

8 Архив Војводине (даље: АВ), Ф. 126, Краљевска банска управа Дунавске бановине, II одељење, 404/31.

9 АВ, Ф. 126, Кабинет Бана К 105/1933.

Хуманитарна помоћ била је организована и за војни кадар. Официре генерала Врангела примила је војска Краљевине СХС 1921. у чиновима које су имали у Русији. На молбу Савета уједињених Руских официрских удружења бан Дунавске бановине својим подручним органима послао је распис са препоруком за помоћ Савету. Поменути савет је стајао на челу свих руских официра и војника Краљевине Југославије, организовао је добротворну лутрију са циљем да помогне своје најсиромашније чланове.[10]

Поред овог удружења у Новом Саду је постојао Руски официрски дом. Он је отворен на иницијативу бригадног генерала Александра Н. Черепова, начелника Новосадског рејона Руског општегвојног савеза. У молби којом се обратио бану Дунавске бановине, Черепов је истакао:

„Руски Општи војни савез имајући на уму потребе упознавања својих чланова са током развитка војних вештина, одржавања код руских официра националног осећаја и осећаја војничке части и васпитања младих генерација у духу руских националних идеја, предузео је кораке да се горњи циљеви остваре путем приређивања нарочитих састанака, конференција, предавања итд. Ради одржавања тих предавања и састанака најпогодније средство је 'Официрски дом'. Стога у свим већим местима, где постоји велики број руских официра, као што је Београд и Загреб, постоји 'Руски официрски дом'. Уређење овог официрског дома регулише се правилником [...]".[11] Према Правилнику Официрског дома Руског општег Војног савеза, циљ је био да се уједине официри Руске армије, да се доприноси васпитању младе генерације у руском националном духу, да се олакша живот члановима путем набавке животних намирница и др. Официрски дом је имао читаоницу, библиотеку, трпезарију и бифе, а точење алкохолних пића у дому је било дозвољено. Такође, у дому је било дозвољено играње шаха и картање, а хазардне игре биле су забрањене. На челу дома је био председник. Он је представљао дом у односима са представницима власти и са приватним лицима, прописивао је правилник дома, сазивао главне скупштине чланова и одобравао њихове одлуке и друге послове. Правилник је одобрен у новембру 1930. године.[12]

Приликом досељавања у Војводину поред Врангелове војске стигао и велики број козака. Међу њима је знатан део стигао из области Кубан. Они су били организовани на свој традиционалан начин у козачким станицама.[13] Унутрашња организација ових станица може се видети на основу документа

10 АВ, Ф. 126, II одељење, 1319/31.
11 АВ, Ф. 126, II одељење, 108 301/30.
12 АВ, Ф. 126, II одељење, 108 301/30.
13 Више о томе у Алексеј Арсењев, *Козаци у Краљевини Југославији*, 2004, passim.

„Правила Кубанске Станице са седиштем у Великом Бечкереку”.[14] Навешћемо неке од чланова поменутих Правила:

1. НАЗИВ

- Станица носи назив: „Кубанска Козачка Станица” са седиштем у Великом Бечкереку.

2. ЦИЉ И СРЕДСТВА

- Сврха и циљ станица је културно и национално обједињавање и ширење словенске идеје и самопомоћ у случају незгоде. Политика је искључена. Сваки члан ко се огреши о овај параграф биће на најближој седници станице брисан.

а) оснивање библиотеке,
б) организовање предавања, концерата, представа и тд.

- Станица црпи средства из: а) уписнине, б) чланарине, в) добровољних прилога итд.

3. СКУПШТИНА

- Скупштина има пуну моћ у животу станице. Скупштине су редовне и ванредне.
- Скупштином руководи председник управног одбора, а у отсуству његовом председник надзорног одбора или потпредседник управног одбора.
- Све скупштинске одлуке дефинитивне су и имају обавезну силу за све чланове, како за оне, што су били присутни скупштини, тако и за отсутне.

УПРАВА

- Управни одбор (прављеније) дужан је да савесно управља друштвеном имовином, да припрема све што је потребно за редовне и ванредне

14 АВ, Ф. 126, II одељење, 13498/31.

скупштине чланова, да приређује предавања, излете, забаве, да оснива и унапређује читаонице, књижнице итд....

- Управни и надзорни одбор, чији мандат траје годину дана, дужни су поред осталих својих задатака и да извршују све резолуције и закључке скупштинске.

  Управни одбор састоји се из: Председника, потпредседника, секретара (писара) који уједно и врши дужност библиотекара.

Надзорни одбор састоји се из председника и два члана који су изабрани на главној годишњој скупштини.

- Председник (атаман) управног одбора (прављеније) стара се за редовно вршење послова и тачно извршење правила. Потписује сву преписку станице и то, сву преписку административне природе са секретаром (писаром), а материјалне и новчане природе са благајником и секретаром (писаром).
- Секретар (писар) врши целокупну администрацију станице, саставља за скупштину извештаје и подноси управи на одобрење, води именик чланова. Потписује са председником (атаманом) сву преписку материјалне и новчане природе, стара се о правилном прикупљању чланских улога и подноси извештај на седницама о стању имовине.
- Управни одбор представља станицу у личности: председника (атамана) или потпредседника (помоћника атаман) заједно са секретаром (писаром).
- Управни одбор (прављеније) управља целокупним радом станице и одговоран је за свој рад скупштини.....
- Надзорни одбор контролише рад управног одбора и даје свој извештај скупштини.

4. ЧЛАНОВИ

- Чланови Кубанско козачке станице могу бити само козаци. Лица која желе бити чланови станице, морају поднети управном одбору изјаву са препоруком двају активних чланова. Нове чланове прима управни одбор на својим редовним седницама.
- За искључење чланова станице, потребна је квалификована већина присутних чланова на скупштини. Под квалификованом већином подразумева се један глас више од половине.
- Чланом престаје бити онај ко иступи драговољно, кога искључи скупштина за дела учињена против станице, као и за нечасна дела. Исто тако губи право чланства онај који заостане са плаћањем чланарине за 6. месеци.

[...]

8. ЛИКВИДАЦИЈА

- У случају да се станица распусти, новчани иметак има се уложити ма у који месни Југословенски завод на једну годину.
- Ако би се за ово време образовало ново друштво са сличним сврхом и правцем, онда новац прелази у посед тој станици, ако пак не, онда новац прелази у посед Удружењу слепих Козачких Ратних инвалида у Београду.

Напомена: Председник управног одбора назива се Атаман а потпредседник помоћник Атамана. [...]"[15]

Козачке станице су биле распрострањене широм Србије и Војводине. Козаци су били пријатељски настројени према домаћем становништву. Образованији су учествовали у културном животу руске емиграције, добијали су чиновничка запослења и др. Већина је у својим задругама организовала производњу пољопривредних и занатских производа.

Талас избегличке аристократије донео је и разне спортске активности: једрење, скијање, мачевање и др. Оснивају се организације Руски соко и Руски скаут. Руски соколи у емиграцији радили су на обнови руског соколства, јер је соколство у Савезу Совјетских Социјалистичких Република било забрањено. У Војводини је, између осталих, основан „Руски соко у Белој Цркви", на основу „Уредбе о руском соколству у Краљевини Југославији", а чинио је саставни део Покрајинског савеза Руског соколства у Краљевини Југославији. Према Уредби, руско соколство у Краљевини Југославији било је саставни део Савеза руског соколства у иностранству коме је циљ био да шири и сачува соколство руске емиграције. Према овој Уредби: „[...] Руско соколство у иностранству ствара кадар руских сокола који морају чим се врате у своју Отаџбину да покрију Русију мрежом Соколских друштава, која би радила на телесном и духовном оздрављењу руског народа, па га упутила у правцу пријатељства и братске љубави према осталом словенству. С обзиром на ову улогу Руског соколстваа и на тешке прилике у којима се налазе Руски Соколи ван своје Отаџбине, Соколи Краљевине Југославије свесни соколске идеје, морају да потпомажу браћу Русе у њиховом Соколском раду."[16]

Организација руског соколства у Краљевини Југославији заснивала се на начелима тесне повезаности са соколством Краљевине Југославије, али и чувању свог националног карактера. Руски соколи су могли да образују само-

15 АВ, Ф. 126, II одељење, 13498/31.
16 АВ, Ф. 126, II одељење, 99407/31.

сталне организације (групе, одсеке, друштва) у којима би генерације васпитавали у руском националном духу. У оквиру својих организација бирали су своје функционере који стварају своје управне одборе, по начелима руских соколских правилника.[17]

Многим емигрантима је Краљевина СХС била само успутна станица на путу ка Западној Европи, док је знатан део остао у земљи. Руским емигрантима је 1928. године понуђена могућност да пређу у југословенско држављанство.[18] У документима II Одељења КБУ Дунавске бановине, постоје одлуке о признавању држављанства Краљевине Југославије. Тако је, нпр., молбу за пријем у наше држављанство поднео извесни Сергије Вихров, руски избеглица из Новог Сада. У молби је навео да: „Руско држављанство напушта из разлога, што се не слаже са режимом који влада у данашњој Русији и не мисли се тамо враћати. Југословенско држављанство моли с разлога што се потпуно прилагодио нашем животу и приликама, те се и сам осећа Југословеном...” Молилац је по занимању био архитекта, рођен у Одеси у Русији 1913, држављанство тражи на основу Закона о држављанству, пре уједињења је био дете. Такође, наводи да је слабих материјалних прилика и да се издржава од месечне плате коју прима као архитекта. Ради на изградњи Банске палате у Новом Саду код архитекте Брашована. Одлуком Министарства унутрашњих послова 30. септембра 1939. признато му је држављанство Краљевине Југославије. Том приликом положио је заклетву која је гласила: „Ја Вихров Сергије ступајући у држављанство Краљевине Југославије заклињем се свемогућим богом, да ћу владајућем краљу свагда бити веран, да ћу се савесно придржавати, да ћу тачно испуњавати све грађанске дужности и верно служити интересима државе и народа краљевине Југославије. Тако ми Бог помогао”[19]

Честа појава у тадашњој Југославији је била отварање руских клубова. Циљ и сврха ових клубова било је зближавање Руса и Југословена преко културно-просветне делатности. У Великој Кикинди је основано Друштво „Руски клуб” а на његовом печату је писало: „Руски клуб Вел. Кикинда 1932.” Према Правилима, планирано је оснивање читаоница, библиотека, затим организовање јавних предавања, представа, забава, успостављање сарадње са осталим културним друштвима и др. Друштво се издржавало од чланарине, прихода од предавања, концерата, поклона итд.[20] Слично овом друштву је било удружење „Новосадски руски клуб” чији је циљ био: „Створити место за сакупљање новосадских становника помоћу сталног узајамног општења, створити пријатељско међусобно расположење омогућити јефтино костирање,

17 АВ, Ф. 126, II одељење, исто.
18 Љ. Димић, *Нав. дело*, 15.
19 АВ, Ф. 126, II одељење, 887/39.
20 АВ, Ф. 126, II одељење, 11641/32.

културирати руску музику и певање...”[21] Клуб је имао управни и надзорни одбор и одржавао је годишње скупштине, у складу са својим Правилима.

Интегрисање руске емиграције у Краљевини СХС било је постепено, посебно ако се има у виду то што је већина емиграната сматрала свој боравак у егзилу привременим. Током година проведених у избеглиштву код емиграната се формирала идеја о „Заграничној Русији” која је симболизовала друштвени идеал домовине какву су желели. Зато су се они трудили да у „Заграничној Русији”, која није имала реалну територију него се налазила свуда где су се биле организоване групе руских избеглица, чувају предреволуционарну руску културу и традицију све до повратка у своју домовину.[22] Међутим, до прижељкиваног пада бољшевичког режима није дошло. Започети процес адаптације и асимилације руских емиграната је стално пратило одсељавање са ових простора, тако да је пре, за време и после Другог светског рата на територији целог Балкана остало само око 10.000 руских избеглица.[23]

21 АВ, Ф. 126, II одељење, 93850/30.
22 Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану 1920–1940*, Београд 2006, 209.
23 Исто, 11.

Ivana Petrović, senior archivist
The Archive of Vojvodina
Novi Sad
ivana.petrovic021@gmail.com

RUSSIAN EMIGRATION IN THE DOCUMENTS OF THE ARCHIVE OF VOJVODINA

SUMMARY

With the Russian emigration that came to the Kingdom of SCS, there came the experts that influenced the significant progress of the country in the field of medicine, education, industry, architecture and arts. The Kingdom of Yugoslavia helped the emigrants in different ways, often by organizing and collecting charity, which was documented in the archival materials. In the Fund 126 Royal Banate Administration of the Danube Banate, there are data about numerous sport, humanitarian, scientific, educational, cultural organizations of the Russian emigration such as: Russian Red Cross in Belgrade, Russian Club in Velika Kikinda, Russian Matica in Ljubljana (Department in Sombor), Association of the Russian intellectuals and manual workers in the Kingdom of Yugoslavia, Association of the Russian war invalids, Serbian-Russian charitable society in Novi Sad, Russian Club of Novi Sad, Russian soko in Bela Crkva and so on.

353.2(497.1)»1929»(093.2)

Александар Бурсаћ, архивист
Архив Војводине
Нови Сад
aleksandar.b@arhivvojvodine.org.rs

НАДЛЕЖНОСТИ И ОРГАНИЗАЦИОНА СТРУКТУРА КРАЉЕВСКЕ БАНСКЕ УПРАВЕ ДУНАВСКЕ БАНОВИНЕ: ПОЉОПРИВРЕДНО И ПРОСВЕТНО ОДЕЉЕЊЕ[1]

Сажетак: У раду су детаљно представљени надлежности и организациона структура Пољопривредног и Просветног одељења Краљевске банске управе Дунавске бановине. Циљ рада је да се архивистима и истраживачима олакшају обрада и коришћење архивске грађе ових организационих јединица Банске управе, али и њима подређених органа опште управе и установа. Делокруг и устројство оба одељења су приказани на основу релевантних правних аката, у првом реду Закона о банској управи из 1929. године. Као извори података о променама у надлежностима и организационој структури коришћена су правна акта и подаци из архивске грађе фонда 126 Архива Војводине – Краљевска банска управа Дунавске бановине.

Кључне речи: Краљевска банска управа, Пољопривредно одељење, Просветно одељење, Дунавска бановина, Краљевина Југославија, Војводина, Шумадија.

Истим законом којим је 3. октобра 1929. године у званичну употребу уведен назив *Краљевина Југославија*, земља је административно подељена на девет бановина.[2] Дунавска бановина је имала седиште у Новом Саду, а обухватала је подручје данашње Војводине, Барању и северни део Србије, без територије града Београда.

---

1 Рад се надовезује на рад истог аутора *Надлежности и организациона структура Краљевске банске управе Дунавске бановине: Опште и управно одељење*, Споменица Историјског архива Срем, бр. 16, Сремска Митровица 2017, 203. У претходном раду детаљније су приказани настанак, општа организациона структура и престанак рада Краљевске банске управе, стога су овде приказани у крађим цртама, да би се избегло понављање.

2 *Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја*, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 233-XCVI/1929, стр. 1885.

На челу бановине се налазио бан, као представник највише политичке и управне власти. Постављао га је краљ, на предлог министра унутрашњих послова.[3] Бан је своја овлашћења спроводио путем банске управе, уз помоћ подбана и савете Банског већа, састављеног тако да сразмерно представља целокупно становништво бановине. У име бана, послове јавне безбедности и надзора над радом органа опште управе, до почетка 1934. године, обављали су окружни инспектори. Територијално, њихова надлежност се протезала на окружне инспекторате, у које је, по одлуци министра унутрашњих послова, било укључено више срезова.[4]

Организациона структура и детаљне надлежности Краљевске банске управе по ресорима су уређене законским решењем од 7. новембра 1929. године.[5] Банска управа је подељена на осам одељења: I Опште, II Управно, III Пољопривредно, IV Просветно, V Техничко, VI Одељење за социјалну политику и народно здравље, VII Финансијско и VIII Одељење за трговину, обрт (занатство) и индустрију. Одељења су се даље делила на одсеке, а ови на одељке (реферате).[6] На челу одсека су се налазили шефови, док је целокупним одељењем управљао начелник, непосредно потчињен бану.

ПОЉОПРИВРЕДНО ОДЕЉЕЊЕ (III)

Према одредбама Закона о називу и подели Краљевине на управна подручја,[7] опште надлежности Пољопривредног одељења су обухватале пољопривредну производњу и сузбијање биљних болести и штеточина, сточарство и ветеринарство, пољопривредне организације и удружења, колонизацију и комасацију, пољску полицију и метеорологију.

Одељење је било надређено читавом низу органа и установа:[8]

---

3 *Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја*, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 233-XCVI/1929, стр. 1887, чл. 5.

4 Седишта окружних инспектората на територији Дунавске бановине су била у Крагујевцу, Смедереву, Сомбору и данашњем Зрењанину.

5 *Закон о банској управи*, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 261-CV/1929, стр. 1951.

6 Одељења су означавана римским бројевима, а одсеци арапским (осим одсека Општег и Финансијског одељења). Већини одељења су биле потчињене одговарајуће бановинске установе. Такође, постојала је и посебна организациона јединица Банске управе, Кабинет бана, чији је задатак био да обавља административно-техничке послове за бана.

7 *Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја*, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 233-XCVI/1929, стр. 1887, чл. 8.

8 Листа установа подређених Пољопривредном одељењу је сачињена на основу података за историјат стваралаца фонда које је прикупио др Бранко Бастајић (АВ, Ф. 126 – III

- среским пољопривредним референтима
- бановинским воћним и лозним расадницима
- Нижој пољопривредној школи у Ади
- Нижој виноградарско-воћарској школи у Илоку[9]
- Нижој пољопривредној школи у Пожаревцу
- Нижој пољопривредној школи у Крагујевцу
- Задружно-винарској школи у Вршцу
- Зимској пољопривредној школи у Смедеревској Паланци
- Енолошкој станици у Вршцу
- Пољопривредном огледном добру „Косанчић" у Торжи (Савином Селу)
- Поткивачкој школи у Новом Саду
- Заводу за обезбеђење усева и плодова од града у Новом Саду.

Одсеци у саставу Пољопривредног одељења су били:[10]
1. Одсек за пољопривреду и сточарство (4)
2. Одсек за ветеринарство (5)
3. Одсек за аграрно-правне послове (6)
4. Одсек за шумарство (7)

Делокруг послова по одсецима Одељења је прописивао Закон о банској управи.[11] Одсек за пољопривреду и ратарство је радио на унапређивању пољопривреде, сточарства, рибарства, пчеларства, гајења свиле и сродних грана, а на основу закона из области пољопривреде и општих упутстава Министарства пољопривреде. Надлежности овог одсека су се протезале и на делатност огледних станица, метеоролошких станица и станица за чишћење семена; агрохемијских, енолошких, педолошких и других завода, пољопривредних организација, заједница и удружења; државних пољопривредних имања и ергела. Одсек је, даље, издавао потврде за увоз стоке, пољопривредних репроматеријала и машина, водио пољопривредну статистику и вршио послове комасације. Развој задругарства, непосредан надзор над задругама и сарадња са задругарским установама су, између осталог, такође били послови Одсека, као и делатност пољске полиције и надзор над приватним поседима који би се уговорно обавезивали на добављање семена или стоке, а у циљу

одељење, Досије фонда, 8/2, стр. 1), те годишњих извештаја начелника Одељења, објављених у *Културно-привредном прегледу* од 1935. до 1940. године. Допуштена је могућност да приложена листа није коначна.

9 До 1939. године и успостављања Бановине Хрватске.

10 *Закон о банској управи*, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 261-CV/1929, стр. 1952, чл. 10.

11 Исто, стр. 1954, чл. 38.

провере исправности њихових уговорних обавеза. Коначно, Одсек је надзирао и рад средњих пољопривредних школа, те се бавио пословима оснивања и уређења нижих пољопривредних школа, пољопривредних течајева свих врста и других установа за ширење знања о пољопривреди, као и надзором истих.

Ради рационалнијег и експедитивнијег отправљања послова, бан Дунавске бановине је решењем III бр. 5471 од 31. јануара 1934. године[12] поделио Одсек за пољопривреду и сточарство на следеће одељке:

1. Одељак за ратарство – надлежан и за болести биља, статистику, метеоролошку службу и надзор над паушалима референата
2. Одељак за сточарство – надлежан и за ергеле, Пољопривредно огледно добро „Косанчић", персоналије, буџете општинских пољопривредних заклада и среских пољопривредних референата
3. Одељак за воћарство – послови воћарства, повртарства, бановинских расадника и приватних воћних расадника
4. Одељак за виноградарство и за службу по Закону о вину, у који су улазили и сви послови приватних лозних расадника
5. Одељак за пољопривредно школство и пропаганду, обухватао је и послове задругарства
6. Канцеларијски одељак – надлежан за деловодник, архиву, експедицију, као и надзор и расподелу рада служитеља, те бригу о одржавању чистоће канцеларијских просторија
7. Комасационо-правни одељак[13]
8. Одељак за рачуноводство, бавио се рачунским пословима и пословима режисера наредбодаваца II степена

Нова подела Одсека за пољопривреду и сточарство је успостављена одлуком бана III број 60706/1939 од 25. децембра 1939. године:[14]

1. Одељак за персоналије – обухватао је све персоналне и административне послове Одсека, као и израду нацрта за државни и бановински буџет
2. Одељак за рачуноводство – бавио се рачунским пословима и пословима режисера наредбодаваца II степена по државном и бановинском буџету
3. Канцеларијски одељак – надлежан за деловодник, архиву, експедицију, као и надзор и расподелу рада служитеља, те бригу о одржавању чистоће канцеларијских просторија

12 *Службени лист Дунавске бановине*, бр. 61/1934, стр. 6.

13 Овај одељак је основан решењем бана III број 30215/1931 од 11. августа 1931. године (*Службени лист Дунавске бановине*, бр. 25/ 1931, стр. 3).

14 *Службени лист Дунавске бановине*, бр. 41/1939, стр. 1.

4. Одељак за ратарство – бавио се и болестима биља, осим болести воћа и лозе
5. Одељак за воћарство – послови воћарства, повртарства, бановинских расадника, приватних воћних расадника и болести воћа
6. Одељак за виноградарство и винарство, у који су улазили и сви послови по Закону о вину, послови приватних лозних расадника и болести лозе
7. Одељак за сточарство – надлежан и за ергеле, Пољопривредно огледно добро „Косанчић", буџете општинских пољопривредних завода и среских пољопривредних референата, те уређење пашњака
8. Одељак за рибарство – надлежности су му биле одређене Законом о рибарству
9. Одељак за пољопривредно школство и пропаганду, који је надзирао и паушале среских пољопривредних референата
10. Одељак за задругарство
11. Одељак за статистику, бавио се пољопривредном статистиком и метеоролошком службом
12. Одељак за комасационо-правне послове – надлежан за све правне послове Одељења

Одсек за ветеринарство је радио на борби против сточних зараза и управљао бактериолошким и серолошким заводима и поткивачким школама.

Одсек за аграрно-правне послове се бавио спровођењем аграрне реформе и колонизације; за наведене послове је био другостепени орган власти.

Одсек за шумарство је спроводио одредбе закона о шумама, о лову и о уређењу бујица, те издавао упутства и наређења на основу истих закона. Његове надлежности су, поред осталог, обухватале и: одобравање ценовника за шумске производе и штете, одобравање шумских привредних планова за недржавне шуме и за шуме имовних општина, као и одступања од поменутих планова; издавање дозвола за индивидуалну деобу шума до 500 хектара и за крчење шумског земљишта; пошумљавање, управу расадницима за пошумљавање, мелиорацију шумских пашњака и сувата, издавање награда за пошумљавање голети. Одсек је водио шумску и ловну статистику и евиденције о трговини шумским производима и израђеном државном материјалу; надзирао рад шумске управе и газдовање у шумама, као и рад подручних дирекција државних шума, а у границама које је одређивао министар шума и рудника; одобравао продају дрвета из државних шума и бесплатну доделу дрвета. Даље делатности Одсека су биле рад на унапређењу лова и рационалан узгој дивљачи, те издавање дозвола за извоз живе дивљачи и награда за уништавање штетне дивљачи. Одсек је надзирао лугарске школе, курсеве и испите за шумарско-техничку и ловачку надзорну службу. Коначно, обављао је и послове

по Закону о уређењу бујица, уколико за исте нису биле надлежне подређене власти, о чијим решењима је одлучивао у жалбеном поступку; израђивао је пројекте и предрачуне за уређење бујица и мелиорацију шумског земљишта; прегледао и одобравао пројекте и колаудирао изведене радове, уколико они нису премашивали вредност од тадашњих 500.000 динара.

ПРОСВЕТНО ОДЕЉЕЊЕ (IV)

Пре него што се приступи разматрању надлежности и организационе структуре Просветног одељења, потребно је рећи неколико речи о томе како су у Краљевини Југославији била распоређена овлашћења у области просвете. Као што је у претходном делу рада наговештено, нарочито приликом излагања о надлежностима Пољопривредног одељења у вези са радом нижих и средњих пољопривредних школа, ова овлашћења нису била везана искључиво за Министарство просвете, већ су била подељена на седам министарстава. Општеобразовне установе и установе високог образовања су биле под надзором Министарства просвете; основне и средње пољопривредне школе у надлежности Министарства пољопривреде; трговачке и занатске школе – Министарства трговине и индустрије; школе за неговатељице и бабице и школе за децу поремећеног развоја – Министарства социјалне политике и народног здравља;[15] школе за железничаре – Министарства саобраћаја; школе за геометре и порезнике – Министарства финансија; школе за жандарме – Министарства војске и морнарице.[16]

Истовремено, ова подела надлежности се рефлектовала и на нивоу Краљевске банске управе – поред Просветног, одређена овлашћења у области просвете су имала још три одељења. Већ је поменуто које су биле надлежности Пољопривредног одељења у овој области. Одељење за социјалну политику и народно здравље (VI) је управљало школама за бабице. У надлежности Одељења за трговину, обрт и индустрију (VIII) били су послови оснивања, уређивања и надзора рада свих нижих стручних школа и појединих течајева које су оне огранизовале; надзор над радом и особљем свих средњих стручних школа; градња, одржавање и снабдевање свих школа у ресору Министарства трговине и индустрије.[17]

---

15 Мада су потоње Законом о народним школама од децембра 1929. године стављене у ресор Министарства просвете.

16 Биљана Шимуновић-Бешлин, *Просветна политика у Дунавској бановини (1929–1941)*, Нови Сад 2007, стр. 211.

17 Чини се да је у погледу надлежности над нижим стручним школама постојало извесно преклапање између Просветног одељења, Пољопривредног одељења и Одељења за трговину,

Делокруг надлежности Просветног одељења је обухватао следеће послове:[18]

- оснивање, уређење и рад народних, грађанских, државних, приватних и свих нижих стручних школа
- надзор над радом и особљем свих средњих школа
- снабдевање свих поменутих школа и предлози за њихово оснивање и градњу
- надзор над употребом школских уџбеника
- надзор и старање над задужбинама[19]
- надзор над просветним друштвима.

Додатне надлежности Одељења су прописивали Закон о средњим школама,[20] Закон о учитељским школама,[21] Закон о народним школама,[22] као и остали релевантни прописи.[23] Бановинска установа директно подређена Одељењу је било Народно позориште Дунавске бановине.[24]

Просветно одељење се састојало из Одсека за основну наставу (8) и Одсека за средњу, учитељску и стручну наставу и народно просвећивање (9).[25] Надлежности Одсека за основну наставу су биле одређене Законом о народ-

---

обрт и индустрију (уп. чл. 38 тачка 10, чл. 39 ст. 1 тачка 1 и чл. 42 тачка 21 Закона о банској управи).

18 *Закон о банској управи*, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 261-CV/1929, стр. 1955, чл. 39.

19 С обзиром на тачку 5 члана 39 Закона о банској управи, Просветно одељење је било надлежно за испитивање правилности намене задужбина-заклада док је VIII одељење било надлежно за контролу правилног утрошка средстава (АВ, Ф. 126–VIII, Досије фонда, 10/2, др Бранко Бастајић, Подаци за историјат стваоца фонда, стр. 2).

20 *Закон о средњим школама*, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 217-LXXXVII/1929, стр. 1589, чл. 6, 8, 9, 13, 33, 35, 40, 43, 66, као и чл. 12 и 125. Законом је била уређена област општеобразовног средњошколског образовања, дакле не стручног, на које су се односили други прописи. Средњим школама у смислу овог закона су сматране реалне гимназије, реалке и класичне гимназије.

21 *Закон о учитељским школама,* Службене новине Краљевине Југославије, бр. 230-XCIV/1929, стр. 1851, чл. 5, 6, 10, 12, 18, 90, као и чл. 13.

22 *Закон о народним школама*, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 289-CXIX/1929. године, стр. 2159, чл. 119 – 122.

23 *Закон о банској управи*, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 261-CV/1929. године, стр. 1955, чл. 39/IV.

24 *Народно позориште Дунавске бановине*, Културно-привредни преглед, број 6/1936, стр. 155. Позориште је основано 1936. године, а од 1937. је носило назив Народно позориште Дунавске бановине Кнеза намесника Павла. Седишта су му била у Новом Саду, Крагујевцу и Суботици.

25 *Закон о банској управи*, Службене новине Краљевине Југославије бр. 261-CV/1929, стр. 1952, чл. 11.

ним школама.[26] Спроводио их је шеф Одсека, вршећи истовремено функцију банског школског надзорника, коме су били подређени срески школски надзорници. Ове надлежности су се протезале на послове административно-инструктивног надзора рада народних школа, њиховог особља, нижих органа просветне управе, као и унапређивања просвете на територији Бановине.

Преко Одсека за средњу, учитељску и стручну наставу и народно просвећивање су реализоване надлежности Банске управе над средњошколским образовањем на територији Бановине, а које су обухватале административни и педагошки надзор, те подмиривање трошкова везаних за материјалне потребе средњих школа. Финансирање школског особља било је у надлежности Министарства просвете.[27] Такође, у оквиру одсека су обављани и послови на народном просвећивању, конкретно они који су се односили на унапређивање општих културно-просветних прилика у Бановини[28] – потпомагање научних, просветних, националних, хуманитарних, певачких, музичких друштава и друштава за физичко васпитање; издвајање дотација за подизање цркава и школовање богослова; набавку књига за сеоске читаонице; помоћ научним истраживањима; подршку позоришној и другим гранама уметности и откуп

---

26 *Закон о народним школама*, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 289-CXIX/1929, стр. 2159.
Народне школе у Краљевини Југославији су биле просветне установе за спровођење општег и обавезног образовања и васпитања. Било их је две врсте, основне и више; обе су трајале по четири године. У ширем смислу, под народним школама су подразумевана и забавишта, школе за децу ометену у развоју и установе које су служиле општенародном просвећивању (односно ваншколском образовању) – курсеви описмењавања, школе за домаћице итд. Након завршене основне школе, ученици су били обавезни да школовање наставе у вишој народној или некој другој школи (грађанској, средњој или стручној). Министар образовања је од више народних школа на одређеној територији образовао школске срезове. Школе и наставно особље једног школског среза је надзирао срески школски надзорник, који је био подређен банском школском надзорнику. Банска управа је једном годишње сазивала среске школске надзорнике са територије Бановине у Бановинско наставничко веће. Ниже административно-територијалне јединице школске управе су биле школске општине. Материјалним и организационим питањима рада школа на територији школских општина су се до 1937. године бавили месни школски одбори, а потом је већина надлежности у материјалном погледу била пренета на Банску управу.

27 Према записницима са седница Банског већа из 1931. године (АВ, Ф. 126 – Кабинет бана, инв. јединица бр. 1, 1931, Записници са седница Банског већа, Записник са II седнице редовног сазива Банског већа Дунавске бановине, одржане 11. децембра 1931. године, стр. 232), трошкове око техничких радова на школским зградама је сносило Техничко одељење, док је средства за закуп зграда обезбеђивало Финансијско одељење.

28 АВ, Ф. 126 – Кабинет бана, инв. јединица бр. 1, 1931, Записници са седница Банског већа, Записник са II седнице редовног сазива Банског већа Дунавске бановине, одржане 11. децембра 1931. године, стр. 110.

уметничких дела; делатност Соколског покрета; рад Народне библиотеке у Крагујевцу и Државне архиве у Новом Саду.[29]

У сврху експедитивнијег отправљања послова Просветног одељења, бан Дунавске бановине је 30. октобра 1937. донео решење IV бр. 44687,[30] којим је Одељење, поред два одсека, подељено и на четири одељка:

1. Одељак за издржавање основних школа, у који су улазили „сви послови предвиђени Уредбом о издржавању народних школа ОН бр. 55846-1936 и Правилником за извршење ове Уредбе, те бановинским буџетом скопчани рачунски послови, у вези са одлуком IV бр. 9780 од 11. марта 1937. године"
2. Одељак рачуноводства, који је обављао послове предвиђене Законом о државном рачуноводству и Правилником о извршењу бановинског буџета, а по државном и бановинском буџету Просветног одељења
3. Одељак задужбина, који је вршио послове предвиђене Законом о задужбинама и Правилником за извршење тог закона
4. Канцеларијски одељак, надлежан за „вођење деловодника, здруживање аката експедиција, архива, у коју спада и надзор и расподела рада служитеља, те брига о одржавању чистоће канцеларијских просторија".

Посебан орган Краљевске банске управе је био Бановински школски одбор. Законом о банској управи одбор није био предвиђен као организациона јединица Просветног одељења. Мада су се надлежности одбора и одељења делимично односиле на исти предмет, оне су, ипак, биле јасно раздвојене. Наиме, Законом о народним школама је прописано формирање Бановинског школског одбора, који се бавио финансијско-материјалним потребама народних и других школа из ресора Министарства просвете.[31] С друге стране, Просветно одељење се преко свог одсека за основне школе такође бавило народним школама, али, као што је поменуто, са позиције административно-инструктивног надзора њиховог рада. Коначно, у састав одбора су поред референата одељења улазили и други чиновници Банске управе.

Одбор је, између осталог, израђивао и подносио бану детаљан и образложен предлог дела бановинског буџета који се односио на народне и остале школе и

29 *Рад Банског већа Дунавске бановине – Извештаји начелника Банске управе – Извештај начелника Просветног одељења, г. Милана Миличића*, Културно-привредни преглед, бр. 2/1938, стр. 89. У образложењу предлога буџета Просветног одељења за 1938/39. годину, набрајајући културно-просветне установе о којима се Просветно одељење потпуно или делимично стара, начелник помиње и Народну библиотеку у Крагујевцу и Државну архиву у Новом Саду; није наведено, међутим, какве су конкретно биле надлежности Одељења у погледу ове две установе.

30 *Службени лист Дунавске бановине*, бр. 34/1937, стр. 1.

31 *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 289-CXIX/1929, стр. 2172, чл. 135.

народно просвећивање у Бановини, те предлагао буџете појединих школа и по добијеном одобрењу их достављао надлежним општинама.[32] Одбор се, даље, старао о покретној и непокретној просветној имовини Бановине; предлагао материјалну и другу помоћ за ваншколске курсеве и установе, за наставничка и ученичка путовања, за набавку школског намештаја и уџбеника; предлагао образовање и раздвајање школских општина; помагао просветним властима у унапређивању образовања и просвећивања народа и друго.

Бановински школски одбор су чинили: помоћник бана (председник одбора), начелник Просветног одељења (потпредседник), бански школски надзорник (известилац), шеф Одсека за средњу наставу у Просветном одељењу, по један пољопривредни, санитетски и технички референт Банске управе (последња два су били известиоци за питања школске хигијене и школских зграда), те по један управитељ учитељске, средње, грађанске и народне школе, један чиновник највише финансијске власти, као и пет грађана који су се бавили школом и просветом у Бановини, а које је одређивао бан.

Бановински одбор се делио на шири и ужи. Ужи су чинили председник, потпредседник и три члана са пребивалиштем у седишту Бановине. Делокруг рада ужег одбора је посебним овлашћењем одређивао шири одбор.

Као орган Краљевске банске управе, Одбор је био непосредно потчињен бану, а преко њега Министраству просвете и Министраству финансија. У складу са својим овлашћењима, Одбор је био надређен народним и другим школама и установама народног просвећивања на територији Бановине. Одбор је имао свој посебан деловодник, архиву и печат.[33]

* * *

Како су окупационе силе 1941. године распарчале територију у саставу Дунавске бановине, Краљевска банска управа је престала да постоји у дотадашњем облику. Након што је 1. маја исте године постављен Савет комесара, Дунавска бановина је поново образована, али са седиштем у Пожаревцу, обухватајући Банат и делове предратне Бановине на подручју окупиране Србије. Убрзо, 5. јуна, Банат и Панчево су постали засебна управна област у оквиру Бановине, која је у потпуности ликвидирана 18. децембра 1941. године, када је уредбом Министарског савета уведена подела земље на округе.[34]

32 Исто, чл. 139.
33 Исто, стр. 2173, чл. 141.
34 *Уредба о административној подели земље*, Службене новине, 136-А/41, стр. 1.

Aleksandar Bursać, archivist
The Archive of Vojvodina
Novi Sad
acab76@gmail.com

JURISDICTION AND ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF THE ROYAL BANATE ADMINISTRATION IN THE DANUBE BANATE: AGRICULTURAL AND EDUCATIONAL DEPARTMENTS

SUMMARY

The Danube Banate was one of the nine administrative-territorial units in the Kingdom of Yugoslavia. The banate was administered by a bane, via Royal Banate Administration, divided into eight departments. Agricultural department (III) consisted of four sections: for agriculture and cattle-breeding, veterinary medicine, agrarian-legal business, forestry. Educational department (IV) consisted of the section for primary education and the section for secondary, tutorial and vocational education and people's enlightenment. Jurisdictions of the departments were determined by the Law on the banate administration and by legal acts from the corresponding administrative areas. These departments ceased to exist along with the Royal Banate Administration, that is after the occupation of the Kingdom of Yugoslavia in 1941.

ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ
REVIEWS AND NOTES

Проф. др Горан Васин
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

MICHAELA UND KARL VOCELKA, *FRANZ JOSPEH I – KAISER VON ÖSTERREICH UND KÖNIG VON UNGARN 1830–1916*, EINE BIOGRAPHIE, C.H. BECK, MÜNCHEN 2015, 465.

Биографија цара Франца Јозефа коју су зналачки написали Михаела и Карл Воцелка, представља важну и незаобилазну монографију када је у питању познавање историје династије Хабзбург и њеног претпоследњег владара. Монографија је конципирана у складу са најсавременијим постулатима европске историографије. Читава структура је хронолшки и проблемски подређена животу централне фигуре Хабзбуршке монархије у периоду од Револуције 1848. све до средине Великог рата 1916. Аутори нису штедели времена да прегледају стотине књига и чланака везаних за живот и политичку делатност Франца Јозефа, баш као ни небројено архивских фондова и архивске грађе о свакодневном животу на двору Хабзбурговаца или проблемима породице насталим тешким личним трагедијама и често компликованим међуљудским односима.

Уводна поглавља (*1. Kinder–, Lehr–, Wanderjanhre–*) дају мноштво описа живота Франца Јозефа у најранијем детињству, начин васпитавања и одрастања будућег суверена мултинационалне монархије. Посебно се опажа улога мајке надвојвоткиње Софије, као доминантне фигуре, која ће кључно утицати на његов избор на царски престо (заједно са Метернихом и Шварценбергом), и обликовати знатан део његове рационалности и живота, посебно након женидбе са Елизабетом Баварском. Компликовани односи на релацији мајка–син, трајаће све до њене смрти, а траг њеног утицаја и васпитања и много касније, посебно у позним годинама цара Франца Јозефа.

1848–Die Revolution im Leben Franz Josephs (56–81, стр), друга велика целина монографије говори о мноштву догађаја из Револуције 1848, која је преломно утицала на младог цара и његово поимање државе и поданика све до краја владавине. Суочен са националним страстима које су доводиле Монархију на ивицу пропасти, у њему се дубоко укоренило осећање привржености леги-

тимету, универзалним вредностима наднационалне Монархије, поштовању правног поретка, очувању система који је сам сматрао јединим могућим и идеалним– конзервативна Монархија у европском концерту великих сила која ће се залагати за поштовање наднационалних институција и легитимизма заснованог на историјском праву. Поглавље обилује мноштвом занимљивих детаља и описа са Двора– крунисање Франца Јозефа, абдикација цара Фердинанда, небројено података о унутарпородичним односима Хабзбурговаца.

Следећа два поглавља, *Auf dem Weg zum Absolutismus*, *Der Beginn einer ambivalenten Ehe*, обухватају хронолошки деценију живота младог цара испуњену стресним дешавањима–покушајем атентата на њега 1853, личним драмама и кризама које је доживљавао приликом управљања сложеном државом, његовим имресијама о цркви и држави као нераскидивој целини које морају једна другој да буду узданица и ослонац. Његова женидба са прицезом Елизабетом Баварском–Сиси, описана је до детаља и на махове има призвук узбудљивог романа. Улога његове супруге на двору и дешавања са двора описана су у низу наредних поглавља суптилно и дискретно, развејавањем неких од окошталих митова и стереотипа. Занимљив део представљају целине о првим годинама њиховог брака, путовањима широм Монархије, рађање деце, али и смрт најмлађих која је довела до неких од најдубљих рана за цара и царицу, а које ће носити све до краја живота.

Посебно политички тежак период за Монархију и њеног владара је трајао од 1859. до 1867. (поглавља *Zwischen Custozza und Königrätz*, *Versöhnung und Krönung in Ungarn*) а симболисан је поразима Аустрије у Италији и рату са Пруском, који ће довести до симболичког повлачења Минархије са првог места у немачком свету и губитку утицаја Хабзбурговаца у ширем политичком контексту великих сила у другој поливини 19. века. Иако је у економском и привредном погледу Монархија јачала и напредовала, политички није могла да буде раме уз раме са Великом Британијом, Пруском и Француском. Притиснуте поразима и унутрашњим политичким превирањима, елите Монархије пристају на Нагодбу (1867) са Мађарима која ће кључно дефинисати статус и место сада Аустро Угарске у спољној и унутрашњој политици. Нагодба је била spiritus movens новог начина решавања националног питања, покушаја спољнополитичке експанзије на Балкану, привредног јачања, али и великих достигнућа на пољу уметности, природних, друштвених и политичких наука. Цар Франц Јозеф био је симбол новог препорода Монархије, њене стабилности, војске и спољне политике. Симбол државе и династије што ће остати све до њеног краја 1918. (о чему можемо читати у бриљантним целинама *Ein konstitutioneler Herrsher wider Willen*, *Wege aus Isolierung*)

Живот цара Франца Јозефа обележиле су породичне трагедије (поглавља *In privaten Turbulenzen*, „*Mir bleibt nichst erspart“*). Смрт брата, цара–

владара Мексика Максимилијана на бруталан начин, уздрмала је његове породичне везе и погледе на свет и Револуције у целости од којих је и раније зазирао, али као најбитнија преломна трагедија било је самоубиство сина и престолонаследника Рудолфа у дворцу Мајерлинг (1889), где је страдао заједно са младом племкињом Маријом Вечера, што је у науци и посебно публицистици остало под велом тајне и мистерије до данас. Од раног детињства повучен и меланхолик изложен суровом војничком васпитању Рудолф је показивао склоности одвајању од света политике, заокупљен природним наукама, фасциниран природом, биљкама и животињама, идејни творац проучавања географије и ботанике Хабзбуршке монархије, по природи благ и повучен, емотиван, имао је у себи црте доброг и модерног владара, насупрот хладном, рационалном и конзервативном оцу. Ипак, судбина је хтела другачије. Рудолфово самоубиство и поред строге контроле емоција и хладног дворског церемонијала оставили су трајне последице по цара и царицу, чији су односи трајно погоршани, а нанете животне ране никада нису зацелиле. Аутори су се потрудили да ову животну и породичну драму прикажу верно, рационално и без улепшавања. Нова породочни катастрофа десила се девет година касније 1898, када је царица Елизабета–Сиси страдала од руке италијанског анархисте, а тиме се заокружио циклус животних удараца и трагедија старог владара. Не чуди стога што је однос цара Франц Јозефа према новом престолоналседнику Францу Фердинанду био врло хладан, без емоција, без савета и претераних разговора, са чак дозом одбојности према супрузи надвојводе Франца Фердинанда племкињи нижег ранга грофици Софији Хотек.

Од Анексионе кризе Монархија (изванредна поглавља *Der alte Kaiser und die ausgehende Monarchie*, *Der Weg in die Urkatastrophe*) се нашла у стању перманентне ратне припреме. Цар Франц Јозеф је и даље покушавао да својим ауторитетом окупи политичке неистомоишљенике и да их веже идејом јачања Монархије на унутрашњем плану где су резултати били видљиви – у науци, уметности, позоришту, економији, природним наукама, на Бечком универзитету. Монархија је у свим наведеним правцима напредовала крупним корацима. Рат се морао избећи по сваку цену. Војни врх на челу са сујетним Конрадом фон Хецендорфом олако је схватио победе Србије у Балканским ратовима 1912–1913. и све више заговарао ратно решење српског питања. Окружење Франца Фердинанда такође је тражило промене, редефинисање Дуализма, стварање новог тријалистичког модела, реформу војске, екпанзију Двојне монархије. Аутори су мноштвом примера илустровали бурна дешавања 1908–1914, навођењем личних утисака актера кризе, сликајући атмосферу напетости и ратне психозе која је постајала доминанта у штампи, уз слику старог уздржаног цара који је бринуо и бдио над судбином Монархије.

Иста слика остала је у свести његових поданика и по избијању рата. Стари, мудри и праведни владар, сломљен животним недаћама и трагедијама био је симбол Монархије у борби за њен опстанак. Слика коју ће много година касније Штефан Цвајг овековечити, а генерације које су памтиле старог цара преносити потомству дуги низ деценија. Први светски рат је био катастрофа за Монархију, од првог дана. Порази су били неминовни. Војска није била добра организована, привреда је била у заостатку, дуго ратовање које је уследило исцрпело је Монархију и довело до њеног слома. (последње поглавље *Der Tod des Kaisers*)

Цар Франц Јозеф није дочекао крај Монархије чијим се симболом сматрао дуги низ година. Многи су сматрали да је његовом смрћу новембра 1916. Монархија de facto престала да постоји. Ипак, слика је остала. Сигурност и стабилност, конзервативизам, легитимизам, економски просперитет, славно доба Бечког позоришта, уметности, епоха Сигмунда Фројда и Густава Климта, Штефана Цвајга, славних представа и незаборавног живота елита бечких и пештанских аристократа. Свет који је престао да постоји новембра 1918. аутори су показали и приказали верно и рационално, без емиција, а сликовито – због чега су многи деценијама касније жалили за светом јучерашњице чији је симбол на првом месту био цар и краљ Франц Јозеф.

Проф. др Горан Васин
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

МИЛОШ ТИМОТИЈЕВИЋ, *ЗЛАТО ЧЕТНИКА И ПАРТИЗАНА, ДЕКОНСТРУКЦИЈА ЈЕДНОГ МИТА, ФИНАНСИЈЕ И ОТПОР ОКУПАТОРУ У СРБИЈИ 1941-1945,* СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК, БЕОГРАД 2017, 314.

Из пера др Милоша Тимотијевића зналца историје Равногорског покрета и Другог светског рата у Србији и Југославији, појавила се књига интригантног и занимљивог наслова о злату четника и партизана као симбилчкој вертикали дешавања грађанског рата у Југославији. Аутор није штедео ни времена ни знања да се позабави овом темом на нов и оргинилан начин. Монографија обилује прворазредном историјском грађом чиме посебно скреће на себе пажњу јавности која иначе помно прати разултате историографије о контроверзној теми грађанског рата у Србији и Југославији.

У уводним целинама аутор је са теоријског аспекта пристуипо анализи појма злато, златно и митским и архетипским представама овог појма код Срба генерално, а посебно митологизацији овог појма насталог на основу вишедеценијске комунистичке пропаганде после Другог светског рата, о баснословном богатству које су краљ и Влада однели из земље априла 1941. Истина је била сасвим другачија. Аутор је то недвосмислено показао, пратећи пут девизних резерви Краљевине Југославије које ће на крају махом бити враћене Титовој држави. Некакво изванредно богаћење припадника Равногорског покрета такође није било историјска чињеница, о чему аутор недвосмислено пише и доказује слојеве пропаганде настале после Другог светског рата. Трагање за благом које је остало иза краља и Владе, често се претварало у хајку на невине људе, које ће предводити махом Немци или касније партизани. Симболика страдања које ће наступити од 1942. у разним хајкама и прогонима да би се нашло фантомско злато слика је трагедије грађанског рата. Он је уништавао српско национално биће и доводио циљано до националне катастрофе и утирања пута бољшевичкој револуцији која је наступила у јесен

1944. Страдања Срба и Јевреја у НДХ посебно су била трагична, баш као и грамзивост усташког режима који се одржавао годинама на опљачканим драгоценостима, а стоји као посебна тема којој је аутор посветио леп простор у монографији.

Аутор је мноштвом мањих ефектиних наслова поделио средишњи део монографије илуструјући методе и деловања најпре немачке, а потом партизанске пропаганде (*Рат и злато: партизанско искуство*; *Злато које је падало са неба: савезничка помоћ*; Крваво *усташко злато: једна намерно заборављена прошлост*; *Злато које није хтело да полети из земље: фама о сакривању четничког злата на Равној гори 1944*) . Тимотијевић доказује да су у пљачкању драгоцености предњачили Немаци, наводећи егзактне податке са терена о томе како су и колико су покрадене драгоцености из банака, трезора, фонодова, музеја и на крају и лични предмети династије Карађорђевић. Упоредо са тим подацима аутор даје преглед новчаних проблема и недаћа са којим су се свакодневно сусретали припадници Равногорског покрета у својим покушајима да придобију нове пристлице, сачувају јединице и одбране се од Немаца. Значајан број докумената Тимотијевић сецира и кроз призму писања генерала Драгољуба Михаиловића наводећи примере нарушавања дисциплине у јединицама, похлепу, неодговорно понашање према новцу, црноберзијанство, нападе на угледне домаћине од стране локланих недисципинованих команадата, што је посебно наилазило на осуду код самог Михаиловића. Из године у годину аутор пише о Михаиловићем покушајима да стабилизује финансије Равногорског покрета и да спречи недисциплину и самовољу.

Што се тиче партизанског покрета, аутор доказује да ни он није презао од отимања новца из банака, од приватних лица, често уценом или пребијањем, не бирајући средства за остварење револуционарног циља у насељима која су запосели. После рата, пропаганда је за све финансијске проблеме окривила великосрпску буржоазију, банкаре, грабљиве привредике, четнике, недићевце, краља, стварајући митологизовану слику о партизанима који су све време рата само делили недаће са страдалним становништвом. Иако је на локалном терену западне Србије било мноштво другачијих примера, застрашени УДБОМ после 1945. мештани су углавном ћутали и без много комешања наизглед прихватали нову истину, што је аутор убедљиво доказао.

Новац из енгелских мисија посебно је био у центру пажње равногорског и партизанског покрета. Не мали број енгелских оперативаца и обавештајаца располагао је значајним сумама новца, које су често трошене не за подршку покретима отпора већ у личне често расипне сврхе, што је аутор детаљно образложио (поглавље: *Енглези и крађа четничког злата*). У том погледу чувени британски обавештајац Хадсон посебно је предњачио током две пуне године. Средства којима је располагао била су знатна па се касније у британској

јавности повела расправа о начину на који их је трошио. После рата је УДБА покушавала на неколико локација да пронађе новац (злато) које је Хадсон сакрио у реону Чачка и на обронцима Равне горе. Неке од поменутих потера попримиле су епске (филмске) размере. Сличан је случај био и са драгоценостима које су сакрили локални четнички команданти на првом месту Предраг Раковић.

После рата посебно је било занимљиво начин на који су нове власти креирале слику о себи, свом страдању у рату, индиферентности према материјалним добрима, стварајући слику грамзивог режима Краљевине Југославије који је тлачио и експлоатисао сиромашне и радничку класу. Стварност је била другачија. Значајан део злата Краљевине Југославије је враћен после рата. УДБ је пратила Петра Карађорђевића и помно анализирала његове финансије констатујући да је врло сиромашан. Ипак, пропаганда везана за култ Јосипа Броза посебно је сигнификатна. Уочава се наизменично форисирање његовог скупог скоројевићког укуса и урођене скромности која је красила Броза. Истина да је Југославија добијала знатну помоћ из САД, да се непропорционално задуживала из године у годину, замагљена је у јавности сталним причама о просперитету и напретку, улози Југославије у међународном систему спољне политике. Реалност је била значајно другачија. Задужена Југославија, после Титове смрти није имала снаге за трансформације и отварање ка либералном и демократском западном свету. Окоштале комунистичке елите биле су решене да пошто–пото сачувају власт, што је довело да распада Југославије у крви грађанског рата, за шта је одговорност била првенствено на властодржцима који су деценијама живели у благостању и изобиљу утемељеном на властитим митовима и слици непријатеља који је из тмине пропале Краљевине Југославије вребао да уруши социјалистичку стварност њених грађана. Мит се распршио баш као и прича о злату четника, партизана, краља и Владе, а последице су уочљиве и много година касније, део су реалности које проживљавамо и безмало четири деценије од Титове смрти.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Рукописи у компјутерском слогу предају се у електронском облику у фонту Times New Roman, величина фонта 12. Размак између редова је 1.5.

Осим основног текста са напоменама (уређеним према упутству), рад треба да садржи:

Апстракт. Налази се испод наслова рада и не може имати више од 500 словних знакова. Пише се на језику којим је писан основни текст.

Кључне речи. Дају се на српском језику и може их бити између 5 и 10.

Резиме. Предаје се на српском језику и не може имати више од 600 словних знакова.

НАЧИН ЦИТИРАЊА:

Када се први пут помиње дело пише се пуно име и презиме аутора, а у сваком наредном понављању име се пише иницијалом. Иза имена и презимена следи зарез, па наслов књиге написан курзивом. Место и година издања пишу се иза наслова, без запете између места и године. Цитиране странице пишу се на крају без скраћене ознаке за страну.

Пример:

- прво навођење: Мита Костић, *Гроф Колер као културнопросветни реформатор код Срба у Угарској у 18. веку*, Београд 1932, 26-63.
- друго навођење: М. Костић, *Гроф Колер...*, 56-96.
- свако наредно навођење, у случају да се исти аутор наводи за само једно дело: М. Костић, *нав. дело*, 69-85.

Исто правило важи и за навођење радова објављених у часописима, с тим, што је обавезно навођење назива и броја (годишта) часописа, који следе иза назива рада, а пре места издања. Ово правило важи и за научне чланке објављене у зборницима радова.

Пример:
- (прво навођење) Михаел Антоловић, *Српска историографија о Немцима у Војводини*, Споменица Историјског архива Срем, 7, Сремска Митровица 2008, 149-165.
- (друго навођење) М. Антоловић, *Српска историографија...*, 149-165.
- (даља навођења уколико се цитира само један рад истог аутора) М. Антоловић, *нав. дело*, 149-165.

На исти начин треба цитирати и објављену грађу, а необјављену у складу са нормама навођења сигнатура, с тим што је потребно када се први пут наводи неки архив да буде написан његов пун назив, место у којем се налази архив и фонд који је коришћен.

Пример:
- (прво навођење) Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, Митрополијско–патријаршијски архив, Фонд „А“, 240/1761.
- (друго и наредна навођења) АСАНУК, МПА, „А“, 240/1761.

Датуми се пишу на следећи начин: 2. фебруар 2017.

Бројеви већи од троцифрених треба да буду куцани са тачкама, а не са размацима, нпр. 2.000. или 12.542. (ово правило се не односи на године).

Радови се примају сваке године до 15. јуна, а шаљу се на: spomenicaias@gmail.com

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

93/94(497.113)

СПОМЕНИЦА Историјског архива “Срем” / главни

уредник Ненад Нинковић. - 2002, 1-.- Сремска Митровица

: Историјски Архив “Срем”, 2002-.- 24 cm.

ISSN 1451-3676

COBISS .SR-ID 186901511